

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2023, 5

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2023-yil, 5-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 31.03.2023-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxonada manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Turapova R.B. Variativ yondashuv asosida bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish metodikasi.....	3
Abdullayev O.Q. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish va unga yangicha yondashuvlarni olib kirish zarurati.....	9
Adizova N.B. Oliy ta'limda muammoli pedtexnologiya asosida divergent tafakkurni rivojlantirishga oid ilmiy mulohazalar.....	16
Kaziyeva T.T. Germenevtika–matn talqini nazariyasi va amaliyoti.....	23
Choriyeva S. Talabalarni ta'limiy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari.....	27
Ahmedova M.U. Turkiy zabon xalqlar yashagan hududlarda keng tarqalgan ayrim joy nomlariga oid mulohazalar.....	34
Қодиров Ф.Ў. Эвристик топириклар ёрдамида бўлажак ўқитувчиларда ижодий тафаккурни ривожлантириш.....	40
Аскарлова Ш.М. Шахс медиамаданиятига оид тадқиқотлар таҳлили.....	45
Тайиров Х.О'. Важность курсов повышения квалификации преподавателей профессионального образования в развитии методической компетентности	49
Toshaliyev D.B. Milliy musiqiy meros va unga o'quvchilarda aksiologik munosabatni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati va tarbiyaviy xususiyatlari.....	52
Mo'minova Q.X. Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari jahon tajribasi misolida.....	58
Aliyev N.M. Gipotetik-deduktiv metod orqali bo'lajak pedagoglarda analitik tafakkurni rivojlantirishning amaliy ahamiyati.....	63
Xudoyqulova Sh.M. Bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasini tarkib toptirishda kvalimetrik diagnostika samaradorligi.....	68
Boboraximov S.M. Ta'limda klaster yondashuvdan foydalanishning pedagogik ahamiyati.....	74
G'ofurov A.U. Turizm va sport turizmi tushunchalarining pedagogik shakllari.....	78
Qurbonova M.F. Boshlang'ich ta'limda CLIL texnologiyasi.....	85
Siddiqov I.M., Shirinov F.Sh. Zamonaviy o'qituvchi va unga qo'yilgan ta'lablar.....	88
Rayimov A.X. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarida kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati.....	92
Jo'rayev V.T. Ijtimoiy-madaniy faoliyat egalarining pedagogik boshqaruvchanlik qobiliyati	98
Махмуджонов А. Оила, махалла, мактаб ҳамкорлигида ўқувчиларнинг таълим олишига бўлган кучли мотивациясини ошириш бўйича иш шакллари.....	102
Jo'rayev M.M. Zamonaviy integratsiyalashgan raqamli ta'lim muhitida smart texnologiyalarning ahamiyati.....	106
Amalova A.Z. Kasb hunar maktablarida maxsus fanlarni o'qitishda innavatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish	111
Siddiqov I.B. Bo'lajak tarix o'qituvchilarida informasion va analitik kompetentlikni integratsiyalash asosida rivojlantirish zarurati.....	116
Umirova N.M. Oliy ta'limda xorijiy ta'lim dasturlari orqali talabalarning mustaqil dunyoqarashini kengaytirish.....	123
Mamatov J. O'smir yoshdagi o'quvchilarda darsga nisbatan intizomli munosabatni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari.....	126
Otebaeva A.O'. Pedagogik jarayonda aqliy nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitish jarayonini rivojlantirishning tarixiy jarayonlari	130
Otamirzayev o.M. Noverbal muloqot orqali jismoniy madaniyat talabalari o'rtasida muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.....	134
Abduraximova U.Sh. Bo'lajak tarjimonlarning lingvomadaniy va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish pedagogik-psixologik asoslari.....	139
Pirmatova A.V. Ways to increase students' motivation to learn a foreign language.....	146
Dilmuradov Sh. Boks tarixi, qoidalari va tadqiqotlar natijalari.....	149
Rashidova G.G'. "Kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalarining lingvopedagogik talqini.....	152

Sanayeva S.B. Talabalarda umumiy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik ahamiyati.....	156
Rahmonova G.Z. O'quvchilarda dunyoning yaxlit va qimmatli tabiiy-ilmii qiyofasini shakllantirishning pedagogik tamoyillari.....	160
Xafizova N.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy tushunchalarni shakllantirish texnologiyasi.....	165
Xolmatova M.M. Talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda gigiyenik madaniyatni rivojlantirish xususiyatlari.....	171
Байметов Б.Б. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини касбий тайёрлашда академик ва ижодий расмларни бажаришнинг мақсад ва вазифалари.....	179
Rayimov A.A. Тарих фанига янгича ёндашув асосида ўқувчиларда аккультураив кўникмаларни шакллантиришнинг педагогик асослари.....	186
Saydullaeva A.R. Ta'limda gender mezonlar va ularning pedagogik-psixologik mazmuni.....	190
Rustamova D.V. Kichik yoshdagi bolalarnuqtidameforavauning murakkab lingvo-kognitiv shakllanishi.....	194
Пулатова З.А. Олий таълим тизимида этнопедагогик анъаналардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш мезонларини асослаш.....	198
Ashurova D.I. Abduqodir shakuriy asarlarida ta'lim - tarbiya masalalari.....	206
Xoliyorov B.H. Nofilologik oliy o'quv yurtlarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	212
Jumaniyozova M.T. O'qituvchilarda integrativ kreativlikni rivojlantirish metodikalari.....	217
Mutallibjonov M.M. Kasbiy ma'naviyat bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishining asosi.....	224
Xaydarov O. O'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlash.....	228
Mansurova S.R. Bolalarni o'qish va yozishga o'rgatishda hamda nutqini o'stirishda gender xususiyatlarni hisobga olish yo'llari.....	233
Адизова Н.Б. Ўқитишнинг муаммоли шакли ва уни ўқув жараёнига жорий этишнинг назарий-методик жиҳатлари.....	237
Obidov J.G'. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini imitatsion-variantivlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarini rivojlantirish tizimi.....	242
Маруфова М.Э. Развитие коммуникативных компетенций у детей подготовительной группы.....	247
Dehqonova M.G'. Ta'lim jarayonida umumiy va mayda motorika ustida ishlash turlari.....	254
Rahmonjonov X.A. Muhandislik grafikasi fanlarini o'zaro qiyoslab o'qitish yordamida talabalarning grafik kompetensiyasini shakllantirish metodikasi.....	260
Zuxurova M. B. O'zbekiston noana'anaviy kulolchiligining shakllanishi va rivojlanishi.....	264
Шарофаддинов Ш.А. Давлат таълим стандарти таълим сифатини таъминловчи омил сифатида.....	268
Бутаев Т. Теоретико-методологические основы развития предпринимательства у студентов технических вузов.....	272

VARIATIV YONDASHUV ASOSIDA BOLALARNING DIALOGIK NUTQINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

TURAPOVA RA'NO BARAT QIZI
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annatotsiya: Ushbu maqolada variativ yondashuv asosida bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish metodikasi haqida ma'lumot berib o'tilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning dialogik nutq metodikasi, rivojlantirish yo'llari, o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'plab ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutq, ravon nutq, dialogik nutq, manologik nutq, nutqiy muloqot, boshlang'ich sinf, o'quvchi, o'qituvchi.

Резюме: В данной статье представлена информация о методике развития диалогической речи детей на основе вариантного подхода. Имеется много информации о методике диалогической речи, путях ее развития и особенностях учащихся начальной школы.

Ключевые слова: речь, беглая речь, диалогическая речь, манологическая речь, речевое общение, начальная школа, ученик, учитель.

Summary: This article provides information on the methodology of developing children's dialogic speech based on a variant approach. There is a lot of information about the dialogic speech methodology, ways of development, and specific features of elementary school students.

Key words: speech, fluent speech, dialogic speech, manological speech, speech communication, elementary school, student, teacher.

Variativ yondashuvga asoslangan bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish metodologiyasi bolalarga boshqalar bilan mazmunli suhbatlashish uchun turli xil imkoniyatlarni taqdim etishga qaratilgan. Ushbu yondashuv har bir bolaning o'ziga xosligini tan oladi va shuning uchun ularning o'rganish ehtiyojlari har xil bo'lishi mumkin. Variativ yondashuv bolalarga o'rganishning bir nechta usullarini taqdim etadi, shuning uchun ular o'zlariga mos keladigan usulni tanlashlari mumkin.

Bolalarning dialogik nutqini rivojlantirishga variativ yondashuvning asosiy tamoyillaridan ba'zilari:

Turli rag'batlantirishlarni ta'minlash: Bolalarni o'z g'oyalari va fikrlarini ifoda etishga undash uchun turli xil stimullar, jumladan, rasmlar, videolar va hikoyalar bilan ta'minlanadi.

Guruhda ishlash: Bolalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, boshqalarni

tinglashni va o'z fikrlarini samarali ifoda etishni o'rganish uchun guruhlarda ishlash tavsiya etiladi.

Rol o'ynash: Rol o'ynash real hayotdagi vaziyatlarni taqlid qilish uchun qo'llaniladi, bu bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga va muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Hikoya: Hikoyalar bolalarning tasavvurini, ijodkorligini, til ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida qo'llaniladi. Bolalarga ertaklarni o'z so'zlari bilan takrorlash tavsiya etiladi, bu ularning so'z boyligini va tilni tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

Iskala qurish: Iskala bu vazifaning boshida bolalarga yordam ko'rsatishni anglatadi, ular ishonch va malakaga ega bo'lgach, qo'llab-quvvatlash darajasini asta-sekin pasaytiradi.

Fikr-mulohaza: Bolalarga o'z o'rganishlari haqida fikr yuritish va ish faoliyatini yaxshilash uchun fikr-mulohazalar

beriladi.

Umuman olganda, variativ yondashuv bolalarga qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhitda dialogik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etish muhimligini ta'kidlaydi.

Nutq bolaning hayotida turli vazifalarni bajaradi. Asosiy va boshlang'ich kommunikativ vazifa - nutqni aloqa vositasi sifatida belgilash. Muloqotning maqsadi ham ijtimoiy aloqalarni saqlash, ham ma'lumot almashish bo'lishi mumkin. Nutqning kommunikativ funksiyasining barcha bu jihatlari maktabgacha yoshdagi bolaning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi va u tomonidan faol o'zlashtiriladi. Bu bolani tilni, uning fonetikasini, so'z boyligini, grammatik tuzilishini o'zlashtirishga, dialogik nutqni o'zlashtirishga undaydigan nutq funksiyalarini shakllantirishdir. Dialogik nutq nutq aloqasining asosiy shakli bo'lib, uning chuqurligida izchil nutq tug'iladi. Shuningdek, bog'langan nutqda aqliy va nutq rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik eng aniq namoyon bo'ladi. U nutqni rivojlantirishning barcha boshqa vazifalarini aks ettiradi: lug'atni shakllantirish, grammatik tuzilma, fonetik tomon. Shuningdek, izchil nutqda bolaning ona tilini o'zlashtirishdagi barcha yutuqlari namoyon bo'ladi.

Dialogik nutq maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muloqotning asosiy shaklidir. Metodika uzoq vaqt davomida bolalarga dialogik nutqni boshqalar bilan muloqot qilish jarayonida o'z-o'zidan o'zlashtirsa, o'rgatish kerakmi degan savolni muhokama qiladi. Amaliyot va maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar, birinchi navbatda, kattalar ta'sirizis shakllanmaydigan kommunikativ va nutq qobiliyatlarini rivojlantirishlari kerak. Bolani dialog o'tkazishga o'rgatish, unga aytilgan nutqni tinglash va tushunish qobiliyatini

rivojlantirish, suhbatga kirish va uni qo'llab-quvvatlash, savollarga javob berish va o'z-o'zidan so'rash, tushuntirish, turli xil usullardan foydalanishni o'rgatish muhimdir. til vositalari, muloqot holatini hisobga olgan holda o'zini tutish.

Muloqot - bu shaxsning rivojlanishi uchun tabiiy muhit. Dialogik muloqotning yo'qligi yoki etishmasligi shaxsiy rivojlanishdagi turli xil buzilishlarga, boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlar muammolarining o'sishiga, o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatida jiddiy qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Muloqotning yetishmasligi bilan nutq va boshqa aqliy jarayonlarning rivojlanish tezligi sekinlashadi (A.V. Brushlinskiy, A.V. Zaporojets, I.V. Dubrovina, G.M. Kuchinskiy, M.I. Lisina, A.M. Matyushkin, E.O. Smirnova, A.G. Ruzskaya, F.A. va boshqalar). Kommunikativ va kommunikativ nutq vositalarining etishmasligi muloqot darajasining keskin pasayishiga, ijtimoiy aloqalarning cheklanishiga va shaxslararo munosabatlarning buzilishiga olib kelganda, ko'pincha turli xil rivojlanish og'ishlari bilan kuzatiladigan teskari munosabatlar mavjud (O.P. Gavrilushkina, E.O. Smirnova), V.S. Muxina, N.Yu. Boryakova, D.I. Boikov, Y.F. Garkusha, E.M. Mastyukova, S.A. Mironova, T.V. Tumanova, U.V. Chirkina, T.B. Filicheva va boshqalar).

ADABIYOTLAR SHARHI

Tilshunoslikda dialogik nutq masalalarga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Nutq va tafakkur o'rtasidagi munosabatlar muammosi doimo faylasuf va psixologlarning diqqat markazida bo'lib kelgan: L.S. Vygotskiy, P.P. Blonskiy, S.L. Rubinshteyn, D.B. Elkonin, N.I. Jinkin, F.A. Soxin va boshqalar). Nutqni rivojlantirish bo'yicha pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlar A.V. Zaporojets, A.A. Leontieva, L.V. Shcherba, A.A. Peshkovskiy, A.N.

Gvozdev, V.V. Vinogradova, K.D. Ushinskiy, E.I. Tiheeva, E.A. Flerina, F.A. Soxina, A.M. Leushina, M.M. Konina va boshqalar olib borgan.

Bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish bilan bog'liq masalalarni o'rganganlar: A.G. Arushanova, L.F. Artemenkova, N.V. Durova, R.A. Ivanova, E.S. Richagova, A.A. Sokolova, N.K. Usoltseva, I.S. Nazmetdinova, A.K. Chulkova kabi ustoz tilshunoslar va ularning izdoshlari tomonidan dialogik nutqning umumiy va xususiy masalalariga doir qator ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, davr talabi va ijtimoiy ehtiyoj bu boradagi tadqiqotlar ko'lamini yanada kengaytirishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa, bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion dasturlarga ehtiyoj sezilmoqda. Shunday ekan, muayyan variativ ta'lim dasturi ishlab chiqish va uni dialogik nutqqa bolalar munosabati masalasi o'z tadqiqini kutmoqda.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Tadqiqot natijalari olingan qoidalar, xulosalar va takliflar boshlang'ich sinf o'quvchilarning dialogik nutqini ta'lim faoliyati orqali rivojlantirishning bir qator muhim jihatlarini ishlab chiqadi va to'ldiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning dialogik nutqini rivojlantirish bo'yicha ishda mavjud bo'lgan nazariy va uslubiy materiallar boshlang'ich sinf o'quvchilarning dialogik nutqini rivojlantirish bo'yicha o'qituvchilarning ish tizimida qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotda ilgari surilgan fikr, xulosa va yangiliklar dialogik nutq jarayonini tashkil etishda, kerakli tavsiyanoma va yo'riqnomalar ishlab chiqishda, mavjud nutq ko'nikmalarni takomillashtirishda, shu bilan birgalikda variativ dastur olib borilishida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Natijalarning joriy qilinishi. Tadqiqot natijalari Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari Maktab va maktabgacha

ta'lim tashkilotlari boshqarmasi va maktab o'quvchilariga, bundan tashqari "Tilshunoslikka kirish", "Hozirgi o'zbek adabiy tili" fanlarini o'qitish jarayonida amaliyotga tatbiq etiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Variativ yondashuvga asoslangan bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish metodologiyasi bolalarning boshqalar bilan muloqot qilish va muloqot qilishlari uchun turli vaziyatlar va kontekstlarni yaratishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv bolalarning til rivojlanishiga ularning ijtimoiy va madaniy muhiti ta'sir qilishini va turli xil til tajribasiga ta'sir qilish ularning til ko'nikmalarini egallashini osonlashtirishi mumkinligini tan oladi.

Variativ yondashuv bolalar uchun turli xil til tuzilmalari, janrlari va registrlari bilan tanishishni o'z ichiga olgan boy va rang-barang til muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Bunga kitob o'qish, hikoya qilish, rol o'ynash, tengdoshlar va kattalar bilan bahslashish kabi turli tadbirlar orqali erishish mumkin.

Ushbu yondashuvni amalga oshirish uchun o'qituvchilar va tarbiyachilar bolalarga suhbatda boshqalarni faol tinglash va ularga javob berishni o'z ichiga olgan dialogik nutq bilan shug'ullanish imkoniyatini berishi mumkin. Bunga bolalarni o'z g'oyalari va fikrlarini ifoda etishga undash, ochiq savollar berish va samarali muloqot qobiliyatlarini modellashtirish orqali erishish mumkin.

Variativ yondashuvning yana bir muhim jihati - bu bolalarning til rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun fikr-mulohaza va mulohazalardan foydalanish. Bu bolaning tilini qo'llashi haqida fikr bildirishni va uning o'z fikrini aniq ifodalash, diqqat bilan tinglash va turli vaziyatlarga tilini moslashtirish kabi muloqot qobiliyatlari haqida fikr yuritishga undashdan iborat.

.Umuman olganda, variativ yondashuvga asoslangan bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish metodologiyasi bolalar uchun boy va rang-barang til muhitini yaratish, dialogik nutq uchun imkoniyatlar yaratish, ularning til rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun fikr-mulohazalar va mulohazalardan foydalanish muhimligini ta'kidlaydi.

Dialogik nutq ikki va undan ortiq kishilar o'rtasida amalga oshiriladi. Nutqning bu ko'rinishi o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu nutq keng jumlamali talab etmaydi. Shuning uchun dialogik nutq tarkibida to'liqsiz gaplar juda ko'p bo'ladi. Bunday nutq tarkibida so'roq va undov gaplar ham uchraydi.

Dialog - suhbat bolaning kattalar va o'z tengdoshlari bilan muloqotining asosiy shakli hisoblanadi bolalar bog'chasida o'qitish ikki shaklda amalga oshiriladi:

a) erkin nutqiy muloqoti

b) maxsus mashg'ulotlarda dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning: talaffuzga-oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi.

Dialog maxsus mashg'ulotlarda o'qitiladi (oyiga 1-2 ta mashg'ulot); Bolalar bog'chasida bo'lib turgan vaqti mobaynida bola erkin muloqotda pedagog va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishadi. Uyda esa kattalar bola bilan turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki og'zaki nutqni) o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasida hamda bolalarning o'zlari o'rtasida fikr almashish shaklida ro'y beradi. Dialogik nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlarning ahamiyati. Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar suhbat metodi (suhbat) va imitatsiya metodi asosida o'tkaziladi.

Mazkur metodlar ko'pincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

- Tayyorgarlik suhbat (so'zlashish) usullari;

- Teatrlashtirish usullari (imitatsiya, qayta aytib berish).

Tayyorlangan suhbatning quyidagi vazifalari mavjud: To'g'ridan-to'g'ri - bolalami suhbatlashishga, ya'ni suhbatdoshi so'zlarini bo'lmasdan tinglash, luqma tashlash uchun qulay paytni kutgani holda o'zini tutib turish, suhbatdoshi uchun tushunarli qilib so'zlash; Yo'ldosh - talaffuz va grammatik ko'nikmalarni mashq qilish, ma'lum so'zlar ma'nosini aniqlashtirish. Suhbat jarayonida tarbiyachi savollar, topishmoqlar, badiiy so'z kabi turli usullardan foydalanadi. Bu usullarning barchasi suhbat paytida bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yo'naltirish, nutqiy muloqotni ta'minlash, bolalar fikrlarini, ularning diqqat-e'tiborlarini, xotiralarini, emotsiyalarini faollashtirishga yordam beradi.

Bolaning kattalar bilan dialogining dastlabki belgilari «jonlanish kompleksi», ya'ni bolaning kattalarga nisbatan emotsional-ijobiy munosabati ko'rinishida paydo bo'ladi. 2-2,5 oydan boshlab kichkintoy dialogga kirishishni faol talab qila boshlaydi. Dialogning birinchi shakli - emotsionai-erkin (vaziyat-shaxs) shaklidir. Bu boshqa odamga bo'lgan qiziqish, unga nisbatan emotsional munosabat bilan tavsiflanadi. Dialogning bunday shakli bola hayotining birinchi yarim yilligiga xos holatdir. Dialogning yanada rivojlangan ikkinchi shakli - ya'ni emotsionalvositali (vaziyatli-amaliy) shakli bola hayotining ikkinchi yarim yilligida ro'y beradi. Bu dialog predmetlar orqali vositali dialogga aylantiriladi. Ushbu yoshda bolaning qiziqishlari atrofdagi olamga yo'naltirilgandir. Unda yangi taassurotlarga e'tiyaj yorqin paydo bo'ladi. Bu yoshdagi rivojlantirish vazifalari quyidagilardan iborat: Bolalar muassasalarida, oilada bolaga g'amxo'rlik ko'rsatayotgan kattalarga

nisbatan emotsional bog'liqlik va ishonch hissini tarbiyalash. Unga nisbatan ijobiy diqqat-e'tiborga bo'lgan ehtiyojni qondirish. Kichkintoyning uni o'rab turgan atrof-olamga va uning o'ziga nisbatan qiziqishni rivojlantirishga ko'maklashish.

Ilk yoshdagi ijtimoiy rivojlanish vaziyati va uning genetik vazifasi. Bola hayotining birinchi yili oxiriga kelib erishgan natijalari yangi ijtimoiy rivojlanish vaziyatini qurishni talab qiladi. Bu bolaning katta odam bilan birgalikdagi faoliyatiga oid vaziyatdir. Ushbu birgalikdagi faoliyat mazmuni - predmetlardan foydalanishning jamoatchilik tomonidan ishlab chiqilgan usullarini o'zlashtirishdan iborat (bola qoshiq bilan ovqatlanishni, stakandan ichishni, rasm chizishni, stulchaga o'tirish va hokazolami o'rganadi).

Dialog jadal rivojlanishda davom etadi, zero, kattalar bilan bevosita muloqotsiz predmetli faoliyat mumkin emas. Predmetli faoliyat bilan bog'liq dialog faqat emotsionalligicha qolmaydi, u nutqiy dialogga aylanadi. Shunday qilib, ilk yoshdagi bosh vazifa narsalardan foydalanishning insoniy usullarini o'zlashtirish va nutqni rivojlantirishdan, iborat bo'ladi. Bola narsalar bilan harakat qilar ekan, hayotining ikkinchi yiliga kelib, ulaming jismoniy (hajmi, shakli, rangi) va dinamik xususiyatlarini, masofaiy munosabatlarini (yaqin, uzoq), butun narsani qismlarga ajratish va qismlardan butun narsani yig'ishni (piramida, matrushka kabi o'yinchoqlarni qismlarga ajratadi va qayta yig'adi) o'zi uchun kashf qiladi. Biroq bola narsalar bilan qanchalik ko'p harakat qilmasin, u baribir ularni amalda qo'llashning jamoatchilik tomonidan ishlab chiqilgan usullarini (qoshiq bilan ovqat yeyiladi, bo'tqa aralashtiriladi; sochiqqa qo'llar, yuz artiladi; qalam bilan rasm chiziladi va h.k.) mustaqil ravishda kashf qila olmaydi. Narsalarning vazifasi va ularni amalda qo'llash usullarini

bolaga kattalar o'rgatadilar. Dialogga bo'lgan ehtiyoj, predmetli harakatlarni o'zlashtirish bolaning o'z faol nutqini ham talab qiladi. Nutq asosida umumlashtirishlar, fikrlashning ramziy vazifasi, ya'ni real narsalarning o'zini almashtira olish hamda o'zini bosuvchi narsalar va til belgilari bilan amallar bajarish qobiliyatlari rivojlanadi. Biroq nutqqacha predmetli harakatlarni aynan bir narsa bilan turli harakatlarni yoki turli narsalar bilan aynan bir xil harakatni bajarish, juftlik o'yinlarni rivojlantirish va umumlashtirishga oid uzoq yo'lni bosib o'tishga to'g'ri keladi. Bola uchun katta yoshli odam - bitmas-tuganmas ijobiy emotsiyalar, qiziqarli taassurotlar va borgan sayin so'z muhim ahamiyatga ega bo'lib boradigan o'yinlar manbai hisoblanadi.

Forobiyning fikricha, qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi jismlarga, ya'ni substansiya va aksidensiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir. Ikkinchisi ilm grammatikadir. U jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishiga va undan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi. Uchinchi ilm mantiqdir. U ma'lum xulosalar keltirib chiqarish uchun mantiqiy figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o'rgatadi. Bu xulosalar yordamida biz bilinmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to'g'ri va nima yolg'on ekanligi haqida hukm chiqaramiz".

O'quvchilar nutqida mantiq ilmiga asoslanib fikr-mulohaza bildirish maqsadga muvofiq. Shu bois ular xotirasidagi so'z zahirasini o'z nutqi orqali harakatga keltiradi.

Nutq va uni o'stirish tushunchasi. Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar

funksiyasini, o‘zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir.

Ona tili darslarida o‘quvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar; ular kuzatishni, o‘ylashni va ko‘rganlari, eshitganlari, o‘qiganlari bo‘yicha to‘g‘ri bayon qilishni o‘rganadilar. Ona tili darslari bolalari lug‘atini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni tuzishni o‘rgatadi. O‘qish darsi va u bilan bog‘liq holda olib boriladigan ekskursiya o‘quvchilarga tabiat hodisalari, kishilar hayoti va mehnati haqida, axloq qoidalari, boshqa kishilar bilan muomala normalari haqida bilim beradi; bu darsda o‘quvchi nutqiga, uni shakllantirish va o‘stirishga keng imkoniyat mavjud.

Grammatika va to‘g‘ri yozuv darslarida tilni maxsus o‘rganish bilan bolalar alohida tovush, bo‘g‘in, so‘z va gaplarni eshitishga va aytishga o‘rganadilar. Ular predmet,

harakat, belgi bildirgan ko‘pgina so‘zlarni, shuningdek, tovush, harf, bo‘g‘in, o‘zak, so‘z, so‘z yasovchi, forma yasovchi, qo‘shimcha, so‘z turkumi, ot, sifat, son, fe‘l, olmosh, bog‘lovchi, gap, gap bo‘lagi, bosh bo‘lak, ikkinchi darajali bo‘lak, darak gap, so‘roq gap, undov gap; turlanish, bosh kelishik singari juda ko‘p yangi terminlarni bilib oladilar.

Natijada o‘quvchilarda quyidagi: - Turli xil shakl va mazmundagi samarali og‘zaki, va yozma va multimediyaga asoslangan muloqotni anglash, boshqarish va ijod qilish; - Turli xil shakllarda va vositalar orqali axborotlarni tahlil etish, baxolash, boshqarish hayrixoh bo‘lish; turli xil istiqbollarga e‘tibor bilan qarash; - Jamoada ishlay olish va yetakchilik qobilyatlarini namoyon etish; turli xil rollar va ma’sulyatlarni qabul qila olish; boshqalar bilan birgalikda samarali mehnat qila olish; boshqalarga hayrixoh bo‘lish; turli xil istiqbollarga e‘tibor bilan qarash kabi hayotiy ko‘nikmalarning shakllanishi kafolatlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baratovna T. R., Abdurakhmanova S. LEGAL AND REGULATORY BASIS OF ORGANIZING ACTIVITY CENTERS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS //E Global Congress. – 2023. – T. 2. – C. 65-68.
2. Baratovna T. R. Developing Dialogic Speech of Pre-School Children on the Basis of a Variative Approach //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 10. – C. 272-275.
3. Baratovna T. R. Developing Dialogic Speech of Pre-School Children on the Basis of a Variative Approach //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 10. – C. 272-275.
4. Ra‘no Turapova Barat’s Qizi, & Shokirjonova Mushtariy. (2023). Ways of Using Games in Forming the Activity of Preschool Children. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 18, 119–135. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/3665>
5. Ra‘no Turapova Barat’s Qizi, & Shokirjonova Mushtariy. (2023). Ways of Using Games in Forming the Activity of Preschool Children. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 18, 119–135. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/3665>

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA UNGA YANGICHA YONDASHUVLARNI OLIB KIRISH ZARURATI

ABDULLAYEV OYBEK QURBONOVICH
Qo‘qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish va unga yangicha yondashuvlarni olib kirish zarurati, jismoniy kamolot to‘liq salomatlik bilan tavsiflanib, kishining uzoq vaqt faol hayotiy va boshqa bir qancha ko‘rsatkichlar – har qanday tashqi muhit sharoitida jismoniy va aqliy ish qobiliyatini har tomonlama yuqori darajada namoyon etish to‘g‘risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье говорится о необходимости совершенствования системы подготовки будущих учителей физической культуры и внедрения в нее новых подходов, физическая зрелость характеризуется полным здоровьем, длительной активной жизнью человека и рядом других показателей - физического и интеллектуальной трудоспособности на высоком уровне во всех аспектах.

Annotation: In this article, the need to improve the training system of future physical education teachers and introduce new approaches to it, physical maturity is characterized by complete health, a person's long-term active life and several other indicators - physical and The opinion on the manifestation of intellectual work ability at a high level in all aspects is highlighted.

Kalit so‘z va iboralar: bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, yangi taraqqiyot, moslashuvchanlik (adaptasiya), jismoniy tarbiya, tabiiy muvozanat, jismoniy tarbiya – pedagogik jarayon, barkamol inson, global ekologik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: будущие учителя физической культуры, новое развитие, гибкость (адаптация), физическое воспитание, природное равновесие, физкультурно-педагогический процесс, всесторонне развитая личность, глобальные экологические, современные педагогические технологии, научно-методические.

Key words and phrases: future physical education teachers, new development, flexibility (adaptation), physical education, natural balance, physical education - pedagogical process, well-rounded person, global ecological, modern pedagogical technologies, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda jamiyatning yangi taraqqiyot bosqchida pedagoglar tayyorlash tizimini takomillashtirish, unga innovation yondashuvlarni olib kirish va bu orqali mutaxassislarni tayyorlashning mahsuldor tamoyillari va modellarini yaratishga doir pedagogik faoliyat ustuvor vazifa sifatida baholanmoqda. Mazkur jarayon pedagogik ta‘limda muayyan g‘oyalar bilan e‘tirof etilgan bo‘lib, ular zamonaviy jamiyat rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu bois, kadrlar tayyorlash tizimiga yangicha g‘oyalar, nazariyalar va

yondashuvlarni olib kirish dolzarblik kasb etadi.

Hozirgi kunda ta‘lim muassasalarining oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardan biri o‘quvchi va talabalarni jismoniy sog‘lom bo‘lib o‘sishi uchun jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishga o‘rgatishdir. Sog‘liqni saqlash degan ibora hozirda juda keng ma‘no kasb etmoqda, uning zamonaviy ma‘nosini faqat salomatlik ma‘nosidagina tushunib qolmay, balki har tomonlama yetuk rivojlangan va yuksak amaliy hamda jismoniy ishlash sifatiga, o‘zgaruvchan iqlimga tezda moslashishga o‘rganishdan iborat deb

talqin qilish mumkin. Ayni texnik yuksalish asri insondan harakatni tezkorlik bilan mohirona boshqara olishni, puxta jismoniy tayyorgarlikni talab etmoqda. Bu narsalarning barchasiga asos esa kichik yoshdan boshlab qo'yiladi. Shuningdek, «jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish odam organizmini har tomonlama jismonan rivojlanishi va mustahkamlanishi, fiziologik funksiyalarning takomillashtirishi va sog'lomlashtirishga olib keladi. Shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri uyushtirilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari yuqori samara beradi. Aks holda ular jismoniy tarbiyaning sog'lomlashtirish vazifasini hal qilish borasidagi ahamiyatini yo'qotadi»[1]. Demak, jismoniy ta'lim va tarbiya jarayonida asosiy urg'u jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasiga ko'ra, «jismoniy tarbiya va sportni faol rivojlantirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb qilish, jamiyatda sog'lom turmush tarzining foydasi va ustunligini keng targ'ib qilish, mamlakatda yaratilgan jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport infratuzilmasidan to'laqonli va samarali foydalanishni ta'minlash»[17] asosiy maqsad sifatida ko'rsatilgan. Bu orqali o'quvchilarni jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: Sog'liqni mustahkamlashga, chiniqtirishga har tomonlama garmonik va jismoniy rivojlanishiga, aqliy hamda jismoniy ish sifatini oshirishga yordamlashish. Sog'lomlashtirish jismoniy rivojlantirish hamda harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish vazifalari jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar yoshi, jinsi hamda shaxsiy hususiyatlariga qarab turli shakllarda bo'ladi. O'quvchilarning jismoniy

tarbiyasi ularni uyg'un jismoniy rivojlanishi va organizmini chiniqtirishga qaratilgan bo'lsa, sport bilan shug'ullanishda sport turi bo'yicha mutaxassislikka erishish va sportda yuksak natijalar ko'rsatishga yunaltirilgan bo'ladi. Shuningdek, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi, jismoniy tayyorgarliklari, sog'lig'i hamda qiziqishlari ham jismoniy tarbiyani amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Buning uchun esa, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, unga yangicha yondashuvlarni olib kirish, innovasion asoslarini rivojlantirish, shuningdek, jismoniy ta'lim va tarbiya borasida rimvojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish, ularning milliy ta'limga integarsiya qilish, diferensial yondashuv asosida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida o'quvchilar bilan samarali ishlash metodikasini ishlab chiqish, ularning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga doir bilim va ko'nikmalarini oshirishga doir ta'lim texnologiyasini sinovadan o'tkazish pedagogik tadqiqotlar oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohalarining mavjud taraqqiyoti zamonaviy jamiyat qiyofasini belgilab bermoqda. "Zamonaviy jamiyatning eng muhim xarakterli jihati uning barcha sohalarida globallashuvning ko'zga tashlanayotganligidir. Globallashuv

o'z-o'zidan tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni zudlik bilan qo'lga kiritish, ularni qayta ishlash va amaliyotga samarali tatbiq qilishni taqozo etadi. Bu tarzda harakatlanish imkoniyatiga o'z sohasining bilimdoni bo'lgan, kasbiy malakalarni yuqori darajada egallay olgan, boy tajriba va mahoratga ega kadrlargina ega bo'ladilar"[2]. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarida kadrlarni tayyorlash jarayonida davrning mazkur talabini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun eka, bo'lajak jismoniy

tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimiga yangicha yondashuvlar, pedagogik tamoyillar va qonuniyatlarni olib kirish muhim ahamiyat kasb etadi. Qonuniyat esa qaytarilib turiladigan qonunlar tartibi. Qonun "qonuniyat" tushunchasiga nisbatan birlamchi tushuncha. Umumiy sifatlarda tamoyil – bu alohida yo'nalish bo'lib, ta'lim xizmatlari olib borishdir.

"Tamoyil" (yo'nalish, rivojlanish, mayl, intilish) tushunchasiga tadqiqot doirasida, to'g'rirog'i uzluksiz ta'lim tizimida berilgan turlicha nuqtai nazarlarni ko'rib chiqqan holda, mazkur toifani uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning jamiyatdagi murakkab ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat bilan shartlangan ustuvor yo'nalishlari va ish beruvchilar (manfaatdor taraflar)ning mutaxassislarning tayyorgarligiga bo'lgan talablariga mos kelmaydigan jihat deb qabul qilamiz va shu bois u oliy ta'limda pedagogik ta'limni modernizatsiya qilish yo'nalishida davlatning strategik siyosatini belgilab beradi.

Shunday qilib, pedagogik ta'limdagi tamoyillar – bu jamiyat tomonidan bir qator xususiyatlar (ko'pchiliklik, yaxlitlik, tizimlilik, barqarorlik, uzviy mutanosiblik) kabi mutaxassisning bir qator sifatlarini o'z ichiga olgan talablaridan kelib chiqqan holda pedagogik ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, va shu sababdan ta'limni majmuaviylik, davriylik, sub'yektivlik va innovasionlik tamoyillaridan kelib chiqqan holda amalga oshirishni nazarda tutadiki, bunda ushbu tamoyilni ro'yobga chiqarish bitiruvchilarning davlat va jamiyatning zamonaviy talablariga javob berishini nazarda tutadi. Demak, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashga ham mana shunday tamoyillarga tayanish, ularning vazifalaridan kelib chiqqan holda pedjagogik jarayonni tashkil etish dolzarb vazifalardan biridir.

Hozirgi kunga kelib yoshlarda sog'lom

turmush tarzi shakllantirishga bo'lgan e'tibor kuchayib bormokda. «Yosh avlod har xil ta'sirlarga o'ta beriluvchan bo'ladi. Bu davrda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga zarur bo'lgan ongli shaxsiy faoliyat mukammallashadi. Aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, rivojlantirish, aholi salomatligini mustahkamlash va inson umrini uzaytirish, yuqumli va boshqa kasalliklar, zararli odatlarning oldini olish, jismoniy faollik, to'g'ri ovqatlanish hamda mehnat qilish, o'z vaqtida dam olish, shuningdek gigiyenik ko'nikmalarga rioya qilish kabilarga qaratilgan qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va uni hayotga tatbiq qilish aholi turli guruhlari, ayniqsa, talaba-yoshlar hayotida katta ahamiyatga ega»[4]. Shunday ekan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining o'quvchilar bilan jismoniy ta'limni tashkil etishga doir bilimlarini rivojlantirish orqali jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratish fursati keldi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Литература и методология /Methods). Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish va ularni jismoniy pedagogik faoliyatga tayyorlash tamoyillari – bu konvergensiya va divergensiya prinsiplari asosida qurilgan va mutaxassisning ham umumkasbiy integral (jismoniy tayyorgarlik, mas'uliyatlilik, refleksivlik, muomalalilik) va maxsus integral (bag'rikenglik, jismoniy faollik, empatiyalik) kabi sifatlarini nazarda tutuvchi kasbiy jismoniy ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'lib, ularni rivojlantirish majmuada bitiruvchining kasbiy raqobatbardosh yaxlit shaxsiyatini shakllantirishga ko'maklashadi. Rus olimi P.S.Gurevich yaxlit shaxs tushunchasiga insonning turdosh mohiyati to'g'risidagi tasavvur bo'lib, u yaxlitning alohida qismlari va shu bilan birga yaxlit orqali ifodalanishi sifatida tarifni keltiradi. Zamonaviy tasavvurlarga muvofiq, yaxlit

bir vaqtning o'zida boshqa ko'psonli yaxlitliklarning qismi hisoblanadi.

Boshqa bir olim A.M.Navikov pedagogik ta'limni bir butun tizim sifatida isloh qilishning asosiy yo'nalishlarini aniqlab bergan bo'lib, bunda u ta'lim maqsadlarining to'rtta asosiy yo'nalishlarini belgilab bergan: shaxs, jamiyat, ishlab chiqarish va ta'lim sohasining o'zi. Unga ta'lim tizimini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish, uning ilg'or xususiyatga ega bo'lishi va inson hayoti davomida ta'lim olishi sifatida uzluksiz ta'limga yo'nalganlik kabilar kiradi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda jismoniy kamolot, jismoniy tayyorgarlik va jismoniy tarbiya tushunchalarining mazmun-mohiyati, kategorial tahlilini qiyoslab o'rganish maqsadga muvofiq.

Jismoniy tayyorgarlik sog'lom turmush tarziga erishish, jismoniy rivojlanish, hayotga va vatan mudofaasiga tayyor bo'lishda ruhiy va jismoniy quvvatning yuqori darajasini egallashni o'z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya jismoniy kamolotga erishish uchun yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, harakat malaka va ko'nikmalarini va o'rtacha jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiya jarayonida aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi bir vaqtda amalga oshiriladi.

Jismoniy kamolot to'liq salomatlik bilan tavsiflanib, kishining uzoq vaqt faol hayotiy va boshqa bir qancha ko'rsatkichlar – har qanday tashqi muhit sharoitida jismoniy va aqliy ish qobiliyatini har tomonlama yuqori darajada namoyon etish, jismoniy va irodaviy sifatlarni, katta masshtabdagi harakat ko'nikmalarini va tana shaklini garmonik rivojlantirishdan iborat[3].

Oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim sohasidagi davlat siyosati avvalambor ta'lim jarayonining uzluksizligi va uzviyligi prinsipiga asoslanadi. Ta'lim jarayonining uzluksizligi va uzviyligi

barcha ta'lim dasturlari va turli darajada va yo'nalishdagi ta'lim standartlarini ketma-ket o'zlashtirish orqali ta'minlanib, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda ta'lim dasturi muayyan tartibda tuzilgan bilimlarning majmuasini tashkil qilib, ularni egallash ta'lim oluvchilarga o'qishni davom ettirish yoki ularga muayyan lavozimni egallashga imkon beruvchi malakani olishga imkon beradi. U muayyan darajadagi va yo'nalishdagi ta'limning mazmunini mustahkamlaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimi oldida yuqori kompetentli va doimiy tarzda uzluksiz ta'lim tizimiga kirgan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi qo'yiladi. Ta'limni modernizatsiya qilish prinsipi sifatida uzluksizlik turli ta'lim bosqichlari va shu vaqtning o'zida shaxsning ta'lim makonida ko'pqirrali harakatini ta'minlaydi.

Uzviylik va uzluksizlik—bu umum pedagogik tamoyillar bo'lib, ular ta'lim oluvchining har qanday faoliyatiga nisbatan alohida qismlari orasidagi doimiy aloqa bilan bir qatorda, ichki o'zaro aloqadorlikni talab qiladi. Tadqiqotchi olim G.Ya.Fayzullina uzviylik va uzluksizlik prinsiplarining integral mohiyatini ifodalab bergan bo'lib, u uzluksizlik deganda, ta'limning butun davri mobaynida bir biriga o'tadigan, ta'lim oluvchining har bir vaqt oraliq'ida doimiy, ob'yektiv va sub'yektiv olg'a siljishini ta'minlaydigan, o'zaro aloqador o'quv vazifalarining mavjudligini tushunadi. Uzviylik deganda, ta'limning turli bosqichlari va shakllari chegarasidagi barqarorlik tushuniladi, ya'ni mazkur bosqichlarning yaxlit ta'lim tizimi doirasidagi shakllarining yagona tashkil etilishi tushuniladi. Ta'limning uzluksizligi ta'lim institutlari orasidagi o'zaro ta'sirni nazarda tutgan bo'lib, u ta'limda mazmunli, texnologik va tashkiliy ketma-ketlikni ta'minlaydi.

Natijalar (Результаты/Results). Yangi

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy innovasion o'zgarishlarda yoshlarning kuch-g'ayrati, shijoati va kuchli irodasini namoyon qilishlariga imkoniyat yaratishga qaratilgan. Ko'pgina ilmiy tadqiqotlar, tahlillar asosida jismoniy ta'lim umuminsoniy va milliy madaniyatning ajralmas bo'lagi sifatida qaralmoqda. Bu, albatta, jismoniy ta'limni rivojlantirishning o'ziga xos bosqichi bo'lgan ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida o'quvchilar ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga doir bilimlarini rivojlantirish pedagogik jarayonni inosnparvarlashtirish, kuch vositasida emas, tushuntirish, ruhiy ta'sir ko'rsatish asosida ta'lim sifatiga erishishga yo'naltirilgan bo'ladi. Pedagogik jarayonning gumanistik yo'naltirilganligi ta'limning ilg'or prinsiplaridan biri bo'lib, jamiyat va shaxs maqsadlarini o'zaro uzviy mujassamlashtirishni talab qiladi. Ta'limni insonparvarlashtirish zamonaviy jamiyatdagi ko'p qirrali jarayonda muhim o'rin egallaydi. Olimlarning asosiy g'oyalari ta'limni rivojlantirish va tarbiyaviy ta'lim, o'quv-tarbiyaviy jarayonning yaxlitligi, o'quv faoliyatini differensiallashtirish, o'quvchilarga mustaqil ta'lim berish va talabalarni mustaqil ta'lim olishga o'rgatish, o'qishda motivatsiyani shakllantirish, o'qituvchining mustaqil rivojlanishi va individualligini rivojlantirish kabi yo'nalishlarda o'z aksini topadi. Mazkur va boshqa olimlar o'z diqqatini ta'lim oluvchilarning shaxsiyatiga qaratib, uning mustaqil ta'lim olishga bo'lgan kuchi, uning bilishga oid faolligining ichki manbaiga e'tiborni faollashtiradi.

Tadqiqotchi olim Ye.M.Dorjkin ta'lim jarayonini insonparvar-lashtirishning quyidagi prinsiplarini belgilaydi: ta'lim oluvchilarning pedagogik jarayonda haqiqiy insoniy xislatlarni bilishlari va o'zlashtirishlari; ta'lim oluvchilarning

o'zlarining inson sifatida o'z bioijtimoiy, ruhiy mohiyatini anglashlari; alohida shaxs manfaatlarining umuminsoniy manfaatlar bilan mos kelishi; pedagogik jarayonda ta'lim oluvchiga o'z individualligini eng yaxshi tarzda ko'rsatish uchun ijtimoiy erkinlik yaratib berish; pedagogik jarayonda hayotiy muhim holatlarni insoniylashtirish; shakllanayotgan shaxs sifatlari, uning bilimliligi va pedagogik jarayon sifatiga nisbatan rivojlanish darajasi.

Jismoniy ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish – bu jismoniy ta'lim va tarbiya fanlari va gumanitar bilimlarni aks ettiruvchi fanlarni integratsiyalash; ijtimoiy fanlar (huquq, falsafa, etika, estetika, adabiyot, psixologiya va boshq.) ni jismoniy tarbiya fanlarini o'qitilishida foydalanish, inson huquqlari, erkinliklari, uning sha'ni va etnomadaniy xususiyatlarini hurmat qilish, madaniy qadriyatlar va axloq normalarini egallash, qurilayotgan jamiyatga, tabiatga g'amxo'r munosabatda bo'lishga asoslanadi. Bundan tashqari, mazkur tamoyil pragmatizatsiya (aytib o'tilgan fanlar mazmunining tayyorgarlik yo'nalishi, bitiruvchining pedagogik faoliyati xususiyatiga yaqinligi), diversifikatsiya (majburiy va elektiv (talabning tanloviga ko'ra) gumanitar fanlar doirasini kengaytirish) va integratsiya (fanlararo kurslarni o'qitish va o'rganishni tashkil qilish)da o'z aksini topadi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Shuningdek, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirishda ularning jismoniy tayyorgarligigina urg'u bermasdan, jismoniy tarbiya nazariyasi, ijtimoiy-gumanitar fanlarning ko'nikmalari, axloqiy munosabatlar, o'quvchilar bilan ishlashdagi psixologik ta'sir vositalari bilan ham uyg'unlashtirish davr talabidir. Nazariya deganda, muayyan voqelik sohasida qonuniy va ahamiyatga molik aloqalarni yaxlit aks

ettirishga imkon beruvchi ilmiy bilimning yetarlicha rivojlangan shakli tushuniladi. Har qanday nazariya – bu haqiqiy bilimning yaxlit rivojlanuvchi tizimi bo‘lib, u murakkab tarkibiy tuzilishga ega va bir qator vazifalarni bajaradi. Fanning zamonaviy metodologiyasida nazariyaning quyidagi asosiy elementlari ajratiladi: 1) boshlang‘ich asoslar – fundamental tushunchalar, tamoyillar, boshqaruv qonunlari, aksiomalar va boshqalar; 2) ideallashtirilgan ob‘yekt – o‘rganilayotgan predmetlar ahamiyatli xususiyatlari va aloqalari o‘rtasidagi mavhum model; 3) nazariya mantiq‘i rasmiy, tayyor bilimning tarkibiy tuzilishini aniqlashga qaratilgan hamda dialektik, ya‘ni bilimning o‘zaro aloqadorligi hamda toifalari, qonuniyatlari, tamoyillari va boshqa shakllarini aniqlashga qaratilgan tadqiqot shakli; 4) rasmiy va dialektik mantiq prinsiplariga muvofiq mazkur nazariyaning asosiy qonuniyatlaridan kelib chiqqan qonunlar va fikr-mulohazalar majmui. Nazariyaning asosiy unsuri – qonun, shu bois uni o‘zining bir butunligi va muayyanligi bo‘yicha o‘rganilayotgan ob‘yektning mohiyatini aks ettiruvchi qonuniyatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqish mumkin.

Amaliyot: 1) yaratuvchilik faoliyati; 2) qandaydir ishning usullari, ko‘nikmalari; 3) tajriba; 4) ta‘lim shakllaridan biri.

Nazariya bilan amaliyotning o‘zaro bog‘liqligi prinsipi quyidagi qonuniyatlarga tayanadi: ta‘limning sifati amaliyot bilan tekshiriladi, tasdiqlanadi va yo‘naltiriladi; amaliyot – haqiqat mezoni, bilishga oid faoliyatning manbai va ta‘lim natijalarini qo‘llash sohasidir. Ta‘limning barcha bosqichlarida o‘quv jarayoni va amaliyotni tashkil qilish talabalar tomonidan kasbiy faoliyatni egallashda, bitiruvchi tayyorgarligi saviyasiga bo‘lgan talablardan kelib chiqqan holda uzluksizlik va uzviylikni ta‘minlashga yo‘naltirilgan. Shunday ekan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda nazariy va

amaliyot uyg‘unligiga erishish, zamonaviy nazariy tadqiqotlarni amaliy ahamiyatini o‘rganish, amaliyotga olib kirish dolzarblik kasb etadi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida o‘quvchilarning ruhiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishga doir bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda, ularning jismoniy imkoniyatlarini o‘stirishda, sog‘lom va irodali insonlar bo‘lib tarbiya topishlarida o‘quv yurtlarida olib borilayotgan ommaviy sport o‘yinlari, musoboqalar va boshqa sport ishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. “Talabalar bilan tashkil etiladigan jismoniy tarbiya tadbirlari ularni sog‘lomlashtirish, jismoniy rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Jismoniy tarbiya, sport, sog‘lomlashtirish tadbirlari jismoniy tarbiya mutaxassislarining me‘yoriy hujjatlariga muvofiq, ta‘lim muassasasi pedagogik jamoa kengashi tasdiqlagan reja asosida olib boriladi. Jismoniy tarbiya tadbirlari Davlat ta‘lim standarti va jismoniy tarbiya bo‘yicha namunaviy dastur asosida tashkil etiladi” [63;69-b]. Bu esa talaba-yoshlarni izchil va tartibli hamda takomillashib boruvchi chiniqtiruvchi-pedagogik mashqlar va tayyorgarlik ishlarida samara beradi.

Ta‘limni modernizatsiya qilish ta‘lim faoliyatini sezilarli tarzda yangilashni nazarda tutgan bo‘lib, u uchun tashkiliy, uslubiy va amaliy jihatlarida an‘anaviy va innovasion ta‘lim jarayonlarini differensialashni nazarda tutadi. Zero, aynan an‘anaviy ta‘lim tizimiga egiluvchanlik, tezkorlik, variativlik, moslashuvchanlik, bashoratlik, uzviylik, yaxlitlik xos, ya‘ni ta‘limda ishonchlik, mustahkamlik va barqarorlikni kafolatlaydi. Ta‘lim sifatini baholashning keng tarqalgan usuli uning belgilangan ta‘lim standartlariga mosligini tekshirish hisoblanadi. Aynan standart ta‘lim xizmatlarini ta‘minlash, barqarorlashtirish va sifatini rivojlantirishning vositasi hisoblanadi. Standartlar bo‘yicha xalqaro tashkilot standartlashtirishning

quyidagi izohini taklif qiladi: bu muayyan sohada barcha taraflar foydasiga va manfaatidan kelib chiqqan holda faoliyatni tartibga solish maqsadida qoidalarni belgilash va qo'llashdir.

Zamonaviy uzluksiz kasbiy ta'limni rivojlantirishda asosiy tamoyillarni tahlil qilish ularning har biri integratsiya g'oyasini faollashtirganini ko'rsatdi. U kasbiy ta'lim maqsad va vazifalarini tushunishda ifodalangan bo'lib, kasbiy ta'lim tizimining yaxlitligi, mutaxassis shaxsiyatini shakllantirish, ta'limning uzluksizligi to'g'risidagi qarashlar, shaxs ta'limi va tarbiyasi pedagogik jarayonlarining yagonaligini tasdiqlash, ta'limni standartizatsiya qilish, institusiyalashgan ta'lim va mustaqil ta'lim jarayonlarining uzviy bog'liqligida o'z aksini topadi. Bir vaqtning o'zida uzluksiz ta'limda differensiyalashga bo'lgan intilish kuzatilib, u ta'limning yarim funktsionalligi, mustaqil ta'lim, mustaqil o'qish, mustaqil tarbiyalash, ta'lim oluvchilarning sub'yektligini tan olish, ta'lim dasturlari va masalalarining turli-tumanligi, sub'yektlar nuqtai nazarining ko'p

sonligi, innovatsiyaviylik tushunchasi xos bo'lib, unga ko'pgina pedagogik ob'yektlar tegishlidir.

Uzluksiz ta'limda ilg'or tamoyillarni tahlil qilishning ko'rsatishicha, differensiyalash hodisasi mavjud bo'lib, ular mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga egadir, bu jihat kelgusida ijtimoiy soha mutaxassislarning uzluksiz ta'limda differensiyalashgan konsepsiyani ishlab chiqishda hisobga olinadi.

Xulosa (Заключение/Conclusion). Xulosa qilganda, bo'lajak kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish orqali ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularning bilim va ko'nikmalarini zamon talablariga moslash, dunyoqarashini o'stirish va tafakkurining kengaytirish mumkin bo'ladi. Shu ma'noda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini ham o'quvchilar bilan ishlashga doir bilim va ko'nikmaalarini rivojlantirish, ularning jismoniy va ruhiy tarbiya uyg'unligiga yo'naltirish, maszkur jarayonda ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A, Xonkeldiyev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. T.: O'zDJTI nashriyot-matbaa. 2005.
2. Abduraimov P. Milliy tarbiya tamoyillari // Kasb-ta'lim jurnali. – Toshkent: 2002. 4-son. – B.10.
3. Abramov M.S. Okrujajuşçaya sreda i fizicheskoye sostoyaniye naseleniya. Tashkent. «Medicina» - 1984 –S.230.
4. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Yangi asr avlodi. – Toshkent, 2016. – B. 278.
5. Antropova M.V. Fizicheskoye razvitiye, rabotosposobnost i uspeyayemost uchaşixsya vosmiletney shkoly // Fizicheskaya kultura i zdorovye detey i x. podrostkov. - M., 1966. - S.69-74.
6. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2003.;

OLIV TA'LIMDA MUAMMOLI PEDTEKNOLOGIYA ASOSIDA DIVERGENT TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHGA OID ILMIY MULOHAZALAR

NIGORA ADIZOVA BAXTIYOROVNA

Buxoro davlat Pedagogika institute dotsenti

Annotatsiya: Maqolada talabalarda divergent tafakkurni muammoli ta'lim texnologiya asosida takomillashtirishning bugungi kundagi muammoli va pedagog, psixolog olimlarning ilmiy-nazariy tadqiqotlari tahliliga doir fikr mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, muammoli ta'lim, divergent, divergent tafakkur, muammoli vaziyat, evirestik, faollashtirish, intellektual rivojlanish, "global" yondashuv, aqliy faoliyat, fikrlash qobiliyati.

Аннотация: Статья содержит комментарии к актуальной проблеме совершенствования дивергентного мышления учащихся на основе проблемно-образовательной технологии и анализ научно-теоретических исследований педагогов и психологов.

Ключевые слова: технология, проблемное обучение, дивергентное, дивергентное мышление, проблемная ситуация, эвристика, активизация, интеллектуальное развитие, «глобальный» подход, мыслительная деятельность, мыслительная способность.

Resume: The article contains comments on the actual problem of improving the divergent thinking of students on the basis of problem-based educational technology and analysis of scientific and theoretical studies of teachers and psychologists.

Key words: technology, problem-based learning, divergent, divergent thinking, problem situation, heuristics, activation, intellectual development, "global" approach, mental activity, mental ability.

Pedagogika tarixida muammoli ta'lim o'zining markaziy elementi, muammoli vaziyat bilan doimo talaba shaxsining samarali tafakkurini shakllantirishning asosiy mexanizmi sifatida qaralib kelgan. Bu yondashuvning qonuniyligi muammolilik bilishning ajralmas xususiyati ekanligi, muammoli vaziyat esa odamni faol fikrlash jarayoniga jalb etishi bilan tasdiqlanadi.

Tafakkurni o'rgatish va rivojlantirish maqsadida muammoli vaziyatdan foydalanishni qadimgi Yunoniston falsafasida uchratish mumkin. Suhbatdoshga muammoli savollar berish Sokratning munozaralariga xos edi. Ularning yordami bilan faylasuf shogirdlariga haqiqatga erishishga yordam berdi. Xuddi shu uslub Pifagor maktabida va sofistlar faoliyatida qo'llanilgan. Ruhning eidos olamida nimani o'ylaganini eslab qolish g'oyasini isbotlash uchun savol-javob usulini Platon

ham qo'llagan. Hozirgi davrda intellektni faol induktsiyaga intilish F.Bekoning falsafiy qarashlari va Ya.A.Komenskiyning pedagogik nazariyasiga borib taqaladi. Chex pedagogi o'zining "Buyuk didaktika" asarida "bolaning bilimini, o'qishga bo'lgan qizg'in ishtiyoqini yoqish" zarurligini ta'kidlagan [1]. Fransuz faylasufi J.-J. Russo o'qitishga tadqiqot usulini joriy etish uchun kurashgan: "...farzandingizni tabiat hodisalariga e'tiborli qilib qo'ying, uning tushunadigan savollarini qo'ying va ularni hal qilishga imkon bering [2]. Ushbu so'zlarda Russo muammoli darajada o'rganish g'oyasini aniq ifodalaydi, ammo mavjudlikni hisobga olgan holda, talaba tomonidan murakkab masalalarni mustaqil hal qilish g'oyasi ilgari surilgan.

J.A.Komenskiy va J.J.Russo izdoshlari o'qituvchilar I.G.Pestalozsi va F.A. Disterveglari: «Inson o'z mustaqilligi orqali erishmagan narsa uniki emas» [3] deb

ta'kidlagan. F.A. Disterveg asarlarida ma'lum darajada muammoli ta'lim elementlarini uchratish mumkin. U o'quvchining bilish faoliyatini faollashtiradigan o'qitish usuligina yaxshi deb hisoblardi. Shu munosabat bilan Disterveg o'quv tizimiga muammoli savollarga asoslangan evristik suhbat usulini kiritishni taklif qildi. Bu erda tadqiqot usulining boshlanishi aniq ko'rsatilgan. Distervegning so'zlariga ko'ra, "yomon o'qituvchi haqiqatni taqdim etadi, yaxshi o'qituvchi uni topishga o'rgatadi". [3].

Rossiyada bu g'oyalarni K.D. Ushinskiy, o'quvchilarning aqliy kuchlarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik tizimni yaratuvchisi. "Talabalar, - deb yozgan edi u, - u yoki bu bilimlarni beribgina qolmay, balki mustaqil ravishda, o'qituvchisiz, yangi bilimlarni egallashga hissa qo'shishi kerak. Shunday aqliy kuchga ega bo'lgan, har tomondan sog'lom oziq-ovqat chiqarib, inson butun umri davomida o'rganadi: albatta va maktab ta'limining asosiy vazifalaridan biridir" [4].

XIX asrning ikkinchi yarmida. Rossiya va Evropaning ko'plab olimlari, "yangi ta'lim" vakillari o'quvchilarni hodisalarni mustaqil tahlil qilishga jalb qilish orqali aqliy kuchini faollashtirish va rivojlantirishga qaratilgan o'qitishda evristik, tadqiqot usuli g'oyasini ilgari surdilar.

1920—30-yillarda maktablarda o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor berildi. Darsliklarining dastlabki shakli bo'lgan "Ishchi kitoblar" da mustaqil ishlashni har tomonlama rag'batlantirishga chaqirilgan topshiriqlar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, tadqiqot usuli mashhurlikka erishdi.

Muammoli ta'lim usuli XX asr boshlarida AQSHda pragmatizm falsafasi doirasida vujudga kelgan D.Dyuining

falsafiy-pedagogik ta'limotida yorqin va o'ziga xos asoslash va rivojlanishni oldi. Amerikalik pedagogning ishonchi komil ediki, inson faqat muammoga duch kelganda o'zining aqliy kuchlarini safarbar qiladi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun o'qitishning maqsadi muammoli ta'lim orqali ana shu ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir [5]. O'z navbatida, aqliy rivojlanish maqsadi ilmiy yoki aks ettiruvchi fikrlashni shakllantirishga qisqartirilishi kerak. Bunday fikrlashning muhim elementlari shubhali holat va tizimli va sekin tergovdir.

D.Dyui tadqiqot jarayonining mohiyatini ochib berar ekan, tafakkurning beshta alohida mantiqiy bosqichini ajratib ko'rsatdi: 1) qiyinchilik hissi; 2) uni belgilash va qiyinchilik chegaralarini aniqlash; 3) mumkin bo'lgan yechim g'oyasi; 4) vakillik munosabatlari haqida fikr yuritish, yechimlarni baholash orqali rivojlantirish; 5) tan olish yoki rad etishga olib keladigan keyingi kuzatishlar, ya'ni aniqlik xulosasi.

To'g'ri tuzilgan mashg'ulotlar D.Dyui nuqtai nazaridan ushbu bosqichlarning barchasini hisobga oladi. Bu talabalar muayyan muammoli vazifalarni hal qilishga majbur bo'ladigan bunday vaziyatlarni yaratish bilan bog'liq bo'lishi kerak. Ularning subyektlari, eng avvalo, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini, ularning umumiy rivojlanishi asosida yuzaga keladigan qiziqishlarini ifodalashga chaqiriladi.

Chet elda muammoli ta'lim nazariyasini rivojlantirish nuqtai nazaridan eng mashhuri D. Brunerning zamonaviy konsepsiyasidir [6]. Ushbu konsepsiyaning D.Dyui nazariyasi bilan umumiylik nuqtalarini ta'kidlash kerak: pragmatik yondashuv, muammoli o'rganish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Muammoli ta'limning rivojlanishiga ma'lum

hissa qo‘shgan polshalik olimlar (V.Okon) [7].

60-yillardan boshlab tafakkurni o‘rganishga mos ravishda muammoli ta‘lim g‘oyasi va tamoyillari mahalliy psixologlar A.M.Matyushkin [8], N.A.Menchinskaya [9], S.L.Rubinshteyn [10] va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan samaradorlik. muammoli ta‘lim nazariy jihatdan ham (V.M.Vergasov, I.Ya.Lerner, M.I.Maxmutov, M. Choshanov va boshqalar), ham bevosita amaliyotda turli fanlarni o‘qitishda, turli tipdagi maktablarda: umumiy ta‘limda ishonchli tarzda isbotlangan.

Muammoli ta‘lim nazariyasi bilishning dialektik nazariyasi tamoyillarini hisobga olgan holda quriladi, unga ko‘ra intellekt rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi inson ongidagi qarama-qarshiliklardir. Ular muammoning mazmunini tashkil qiladi, ikkinchisi esa bilimlar harakatining universal shakli hisoblanadi. Shuning uchun muammolilik tamoyilini hisobga olgan holda qurilgan muammoli ta‘lim o‘z mohiyatiga ko‘ra dialektikdir [7, 8]. Muammoli ta‘lim nazariyasi insonni o‘rab turgan dunyo haqida yangi bilimlarni kashf etishga, kognitiv va amaliy muammolarni hal qilish usullaridan foydalanishga qaratilgan fikrlash jarayonining psixologik qonuniyatlarini hisobga oladi [8].

Chet el psixologiyasida turli xil fikrlash turlarini o‘z ichiga olgan intellektga ko‘proq e‘tibor beriladi. Tafakkur intellektning namoyon bo‘lish shakllaridan biridir.

Xususan, ijtimoiy-xulq-atvor yo‘nalishini o‘rganishda intellekt kognitiv qobiliyatlar yig‘indisi sifatida qaraladi, ularning o‘zlashtirilishi intellektual rivojlanishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shunday qilib, A. Staats intellektni “kumulyativ-ierarxik ta‘lim” natijasi bo‘lgan xulq-atvorko‘nikmalari tizimi deb hisoblaydi.

U aqlning tabiatining umumiyligini inkor etuvchi yoki tushuntirmaydigan tushunchalarning tanqidiga qo‘shiladi. Ijtimoiy bixeviorizm, uning fikricha, aqlning qandaydir umumiy mexanizmining qat’iy isboti mavjud bo‘lib, u turli holatlar va talablarga mos keladigan intellektual qobiliyatlar bilan ifodalanadi. Shunday qilib, intellekt ma‘lum o‘quv jarayonlari orqali olingan “asosiy xatti-harakatlar repertuari” sifatida talqin qilinadi.

Masalan, intellektual umumlashtirish qobiliyati to‘rtta asosiy kognitiv ko‘nikmalarni egallashni o‘z ichiga oladi: 1) obyektlarni nomlash, shuningdek, ularning xususiyatlarini (rangi, hajmi va boshqalar) nomlash malakasi; 2) “so‘z-obraz” turiga ko‘ra tarjima qilish mahorati; 3) so‘z turkumlari (ya‘ni umumiy-maxsus munosabatlar bilan) bilan ishlash mahorati; 4) og‘zaki birlashma mahorati. Shu bilan birga, bolani aniq intellektual testlar bo‘yicha o‘rgatish uning umumiy intellektini o‘zgartirish sharti sifatida qaralishi mumkin emasligi alohida ta‘kidlanadi [4].

K.Fisherning malaka nazariyasining ma‘nosi ham xuddi shunday. Uning qarashlariga ko‘ra, intellektual rivojlanish-bu aniq ko‘nikmalarning ierarxik tarzda tashkil etilgan komplekslarini shakllantirishdir. Bu nazariyaning asosiy pafosi xulq-atvor va tafakkurning birligini asoslashga urinish bo‘lib, “...fikir so‘zma-so‘z sezgi-harakat malakasidan qurilgan” deb ta‘kidlanadi.

Fisher o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarning uchta o‘zaro bog‘liq “darajasi” (turlari) mavjudligi haqida gapiradi: sensorimotor, tasviriy va mavhum. Bu ko‘nikmalarning barchasi ularning o‘zaro ta‘siri va o‘zgarishi uchun javobgar bo‘lgan kombinatsion qoidalar bilan birgalikda shakllanadi. Umuman olganda, bilish “...organizmning o‘z xatti-harakatlaridagi o‘zgarishlar

manbalari ustidan operativ nazoratni amalga oshirish jarayonidir” [4].

Bizni qiziqtirgan intellekt muammosi kontekstida kognitiv ta’lim mexanizmlarini o’rganishning yana bir yo’nalishi R. Feyershteyn tadqiqotlarida keltirilgan. Uning tushunchasiga ko’ra, intellekt insonning dunyo bilan o’zaro ta’sirining dinamik jarayonidir, shuning uchun aqlning rivojlanish mezonini individual xatti-harakatlarning harakatchanligi (moslashuvchanligi, plastikligi) hisoblanadi. Harakatlanishning manbai vositalashtirilgan ta’lim tajribasi deb ataladi.

Agar bola qulay oilaviy va ijtimoiy-madaniy sharoitlarda rivojlansa, unda bunday tajribalar tabiiy ravishda to’planadi, buning natijasida bola o’z muhitiga nisbatan samarali moslashadi. Bunday tajribaning mavjudligi, birinchidan, shaxsiy o’ziga xoslikni saqlash qobiliyati (ya’ni, o’zgaruvchan sharoit va sharoitlarga qaramay, o’zini tutish) va ikkinchidan, xatti-harakatlar strategiyalarining xilma-xilligi, sodir bo’layotgan voqealarni baholashdir. Agar bola madaniy mahrumlik sharoitida rivojlansa, u uchun zaruriy tajriba vositachisi shakllanmaydi va uning xatti-harakatlarida u “bir ta’sir - bitta reaksiya” tamoyili bo’yicha dunyo bilan o’zaro munosabatda bo’lgan “lahzaning quliga” aylanadi. Natijada, akademik muvaffaqiyat pasayadi, shaxsiy va ijtimoiy-psixologik ziddiyatlar kuchayadi.

Feyershteynning fikriga ko’ra, yoshga qarab intellektning rivojlanishi vositachilik ta’lim tajribasi, aniqrog’i, uning bolaning bilim qobiliyatiga ta’siri funksiyasidir. O’z mazmuniga ko’ra, vositachi ta’lim tajribasi - bu o’z malakasini baholash, xatti-harakatlarni nazorat qilish, maqsadni izlash, faoliyatning taktikasi va strategiyasini individuallashtirish, rejalashtirish va boshqalarni o’z ichiga olgan texnikalar

(usullar) yig’indisidir. Shundan subyekt o’z holatlarini va o’z intellektual faoliyatini ongli ravishda boshqarishi mumkin.

S.L.Rubinshteyn “Tafakkur va uni tadqiq qilish yo’llari haqida” [10] asarida intellektual operatsiyalarning xususiyatlarini ochib berishga alohida e’tibor bergan. U aqliy operatsiyalar orqali tahlil, sintez va umumlashtirish jarayonlarini amalga oshirish usullarini tushundi. “Sintez orqali tahlil” “fikrlash jarayonining asosiy nervi” deb nomlangan. Bu muammoni turli tomonlardan, yangi kontekstlarda va aloqalarda ko’rib chiqish va shu bilan uning xilma-xil mazmunini “chiqish” imkonini beradi. S.L.Rubinshteyn sintezning asosiy shakliga abstraksiya va umumlashmalarni kiritgan. Ikkinchisi, tahlil qilish asosida odam muammoni hal qilish va yangi bilimlarni kashf qilish uchun kelgan ma’lumotlar miqdorini kamaytirishga, ya’ni maqsadga erishish yo’lidagi “qadamlar” sifatida bajariladigan operatsiyalar sonini kamaytirishga imkon beradi. Konseptual umumlashtirishni bilim va ko’nikmalarni uzatishning asosi sifatida ko’rib, psixolog nazariy umumlashtirishning ikkita xarakterli xususiyatini ajratib ko’rsatdi: 1) misol sifatida bitta fakti tahlil qilish orqali sinf obyektlarining ichki aloqasini ochib berish; 2) bu hodisalar doirasining boshqa barcha faktlarining shu bog’liqligi asosida umumlashtirish.

S.L.Rubinshteynning tadqiqotlarida subyektning analitik-sintetik aqliy faoliyati va birinchi navbatda, og’zaki-mantiqiy kontseptual umumlashtirishning erishilgan darajasi paydo bo’lgan muammolarga haqiqiy yechimni tayyorlaydi va “sintez orqali tahlil qilish” yordamida ruhiy muammoni hal qiladi, shart va talablarni aniqlaydi, ularni bir-biri bilan bog’laydi, qidirilayotgan narsani belgilaydi” [10]. Demak, “operatsion

sxemalar”, ya’ni S.L.Rubinshteyn nuqtai nazaridan fikrlash jarayoni jarayonida shakllanadigan aqliy operatsiyalar va harakatlar sxemalari masalani yechish usuli hisoblanadi. Faoliyat sifatida fikrlashning analitik-sintetik tabiati tufayli yangi kognitiv natijaning tug‘ilishi mumkin. Bu fikr S.L.Rubinshteyn izdoshlarining psixologik tadqiqotlarida ishlab chiqilgan va chuqurlashtirilgan.

Muammolarni hal qilish orqali amalga oshiriladigan aqliy operatsiyalar haqida gapirganda, ular odatda ularning cheklangan sonini nomlashadi: tahlil, sintez, umumlashtirish, konkretlashtirish. Darhaqiqat, M.N.Shardakovning fikricha, bu operatsiyalarning har biri bitta harakat emas, balki ko‘pincha bir-biridan umumiy xususiyatlarga ega bo‘lgan turli harakatlardir [9]. Masalan, tahlildagi barcha harakatlar uchun ular obyektlarni qismlarga ajratishga, sintezda esa butunning qismlarini bog‘lashga qaratilganligi xarakterlidir. Demak, u yoki bu fikrlash jarayoni qanday aniq harakatlardan iboratligini ochib berish va shu asosda o‘qitish metodikasi bo‘yicha tavsiyalar berish, u yoki bu holatda tinglovchilar qanday operatsiyalarni bajarishlari kerakligini tafakkurni o‘rganishning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu g‘oya L.N.Landaning “Fikrlash qobiliyati. Uni qanday o‘rgatish kerak?” asarida ham markaziy o‘rin tutadi. [6]. Tadqiqotchi mashg‘ulotlarda asosiy narsa o‘quvchilarni operatsiyalarni o‘zlashtirishga o‘rgatish ekanligini, lekin ularni bilish va tushunish sub’ektning tafakkurini rivojlantirishning eng muhim usuli ekanligini ta’kidlaydi.

Shunday qilib, operatsion yondashuv fikrlashning instrumental tabiatini o‘rganishda o‘zining afzalliklariga ega bo‘lishi bilan birga, asosiy cheklovga ham ega. U faqat aqliy operatsiyalarni

shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, ular haqiqatda muammolarni hal qilishning yagona va hal qiluvchi vositasi emas. Operatsion strategiya usulning murakkab xususiyatini ochib berish nuqtai nazaridan bir tomonlama. Agar amaliyotlar va aqliy texnikalar metodning yagona muhim mazmunini tashkil etishini tan olsak, nazariy asoslar (nazariyalar, qoidalar) uning chegarasidan tashqarida bo‘ladi.

Gestalt psixologiyasida muammoning tuzilishi bilan birga bo‘ladigan maxsus tajriba sifatida tushuncha muammoli vaziyatdan chiqishning deyarli yagona yo‘li sifatida qaralgan, ammo “tajriba” ga katta ahamiyat bergan gestaltistlar uning mexanizmini ko‘rsatmagan, uning paydo bo‘lishi, subyektning faol faoliyati, uning o‘tmishdagi tajribasi bilan qanday tushuncha tayyorlanishini ochib bermadi. Ular idrokni yuqoridan, ilhom xudosidan, oqimdan keladigan ilhomning natijasi deb hisoblashgan, subyektning o‘zi esa muammoni hal qilishda aslida passiv bo‘lib qolgan. Gestaltistlarning tadqiqotlarida o‘tmish tajribasi va bilimlari tabiatan samarali bo‘lgan fikrlashda tormoz bo‘lib xizmat qilgan, garchi to‘plangan faktlar ta’siri ostida ular hali ham o‘z xulosalarining qat’iyligini cheklashlari kerak edi, mavjud bilimlar mavjud bo‘lishi mumkinligini tan olishlari mumkin, samarali aqliy faoliyatda ham ijobiy rol o‘ynaydi.

Bunday e’tirof, xususan, intellektual muammolarni hal qilishda “global” yondashuv chegaralaridan “tashqariga o‘tishga” muvaffaq bo‘lgan M.Vertxaymerning “Mahsulotli fikrlash tuzilishi” [31] asarida uchraydi. Bu chiqish yo‘li, shubhasiz, muammoni hal qilish jarayonining asosiy bosqichlarini aniq taqsimlashga o‘tishdan iborat edi; 1) shartlar asosida muammoni qo‘yish; 2) guruhlash, qayta tashkil etish,

tuzilish va boshqa operatsiyalar (ular bir butunning qismlari sifatida vujudga keladi va ishlaydi); 3) ushbu tuzilmaga muvofiq amalga oshirish yo'llarini topish.

M. Vergeymerning tafakkurning instrumental mohiyatini o'rganishga va muammolarni hal etishning asosiy bosqichlarini aniqlashga intilishi samarali tafakkurning ichki mohiyatini ochishga qaratilgan progressiv tendensiyani aks ettirdi. Biroq, uning asosiy xatosi bunday tafakkur qonunlarini sub'ekt ham, ob'ekt ham birlashadigan fenomenal muammoli vaziyat qonunlari bilan tushuntirish edi.

Ayrim tadqiqotchilar bilimlar bazasini tashkil etishdagi nuqsonlar aqliy zaiflik manbalaridan biri deb hisoblaydilar.

Bilimlar bazasining roli o'rganiladigan eng keng tarqalgan eksperimental modellardan biri mutaxassislar (bilimli, tajribali, o'qitilgan) va yangi boshlanuvchilar (kam ma'lumotli, tajribasiz, yangi boshlanuvchilar) intellektual faoliyatining namoyon bo'lishini qiyosiy tahlil qilishdir. Ushbu tadqiqotlar jarayonida muhim xulosaga kelindi: "... bilimlar bazasining tuzilishi va muammoni hal qilish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik muammoni tasvirlash sifati bilan vositachilik qiladi"[10].

Subyektning bilimlar bazasining xususiyatlari uning kompetentsiyasini, ya'ni ushbu yo'nalish vakillarining fikriga ko'ra, individual intellektni rivojlantirish mezonini bo'lib xizmat qiladigan psixologik sifatni tavsiflaydi. Yuqori malaka darajasi ba'zi bir real fan sohasidagi (masalan, matematika, shaxmat va boshqalar) muammoni yuqori darajada tushunishni, murakkab harakatlarni bajarish tajribasini, ushbu sohada sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan mulohazalar va baholashning samaradorligini anglatadi.

P. Ya. Galperinning aqliy harakatlar va tushunchalarni bosqichma-bosqich

shakllantirish nazariyasida psixika o'zining barcha shakllari doirasida, shu jumladan idrok etishdan fikrlashgacha bo'lgan kognitiv jarayonlarni o'z ichiga olgan holda, muammoli vaziyatlarda subyektning yo'naltiruvchi faoliyati sifatida tushuniladi [4]. Tafakkur orientatsiyaning asosiy mexanizmi vazifasini bajaradi. U o'ziga xos operativ tuzilmaga ega bo'lib, u obyektlarga nisbatan tashqi "moddiy" (amaliy) harakatlarga asoslanadi, asta-sekin ideal ichki psixik tekislikka, ya'ni hislar, g'oyalar, tushunchalar (interiorizatsiya) tekisligiga o'tadi. Aqliy harakatlarning to'liq rivojlanishi oltita bosqichdan o'tishni talab qiladi, ulardan ikkitasi dastlabki va to'rtta asosiy: 1) harakatning motivatsion asosini yaratish va saqlash; 2) harakatning indikativ asosini, ya'ni algoritmlar, namunalar, ko'rsatmalar ko'rinishidagi obyektiv ko'rsatmalar tizimini yaratish va uni tinglovchilar tomonidan tushunish; 3) harakatning moddiy yoki moddiylashgan shaklda shakllanish bosqichi; 4) tashqi nutqda harakatning so'zlashuvi, bunda harakat keyingi umumlashtirishga duchor bo'ladi; 5) ish-harakatning "o'ziga nisbatan tashqi nutqi" deb atalmishda aks etishi, ya'ni harakatning o'z-o'ziga gapirish shaklida amalga oshirilishi; Aqliylarning to'liq rivojlanishi oltita harakatdan o'tishni talab qiladi, undan keyingisi dastlabki va to'rtta asosiy: 1) harakatning motivatsion asosini va saqlash; 2) harakatning indikativ asosini, ya'ni algoritmlar, namunalar, ko'rinishdagi ko'rinishdagi obyektiv ko'rinishdagi va uni tinglovchilar tomonidan ishlab chiqilgan; 3) harakatning moddiy yoki moddiylashgan shaklda shakllanish bosqichi; 4) tashqi nutqda harakatning so'zlashuvi, bunda harakat keyingi umumlashtirishga duchor bo'ladi; 5) ish-harakatning "o'ziga nisbatan tashkilot nutqi" deb atalmishda aks etishi,

GERMENEVTIKA–MATN TALQINI NAZARIYASI VA AMALIYOTI

KAZIYEVA TURG'UNOY TURSUNBOYEVNA

Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada hermenevtika orqali badiiy asar matnini tushunish, tushuntirish va talqin qilish yo'llari orqali talabalarda nutq madaniyati ko'nikmalarini takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, hermenevtika, adabiyotshunoslik, interpretatsiya, matn tushunish, hermenevtik talqin qilish, matn mohiyati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования навыков речевой культуры студентов через способы понимания, объяснения и интерпретации текста художественного произведения средствами герменевтики.

Ключевые слова: художественный текст, герменевтика, литературоведение, интерпретация, понимание текста, герменевтическая интерпретация, сущность текста.

Annotation: This article covers the issues of improving students' speech culture skills through the ways of understanding, explaining and interpreting the text of an artistic work through hermeneutics.

Key words: artistic text, hermeneutics, literary studies, interpretation, understanding of the text, hermeneutic interpretation, essence of the text.

Badiiy matn tushunish va tushuntirish metodologiyasi sifatida adabiyotshunoslik sohasida xususiylashganda “germenevtika” o'z falsafiy nazariy imkoniyatlari mavjudligini namoyon qiladi. Biroq, bu ta'limot shakllanish bosqichida ekanligini ham nazarda tutish lozim. Shuningdek, nemis olimlari hermenevtikani ayni falsafiy tushunchaning bosqichlaridan kelib chiqqan holda o'z mohiyatiga muvofiq holda qo'llaydi. Boshqalar esa, masalan, amerikalik olimlarning ko'pchiligi hermenevtikani oddiy “interpretatsiya” ma'nosida qo'llaydi. “Germenevtika” atamasi etimologik jihatdan qadim grek afsonalariga borib taqaladi. Rivoyatlarga ko'ra, Olimp tog'idagi ilohlarning farmon va xabarlarini Germes odamlarga olib kelib, talqin etib, tushuntirib bergan. Qadim Rim miflarida bu vazifani Merkuriy bajarganligi aytiladi. “Germes” bilan “Germenevtika” orasidagi talaffuzda ham, vazifadoshlikda ham yaqinlik mavjud. Qadimgi yunon faylasufi va filologlari hermenevtika asosida qadimgi yunon

shoirilari, eng avvalo, Gomer asarlarini talqin qilishgan hamda turli ramzlarni sharhlaganlar.

G'arbiy Yevropada 18-asrda fanga kirib kelgan hermenevtika metodologiyasi hozirda barcha jamiyatlarning boshqaruv bo'g'inlarida ham qo'llaniladi. Bu istiloh avvalda muqaddas diniy kitoblarning matnini o'rganar va tushuntirar edi. Xaydeggerning shogirdi Xans Georg Gadamer (1900-2001) esa metod imkoniyatlarini kengaytirib interpretatsiya sferalarini ko'rsatib berdi. Matn tushunish hech qachon oxiriga yetmaydi, — deydi u “Haqiqat va metod” asarida. Zamondoshimiz Yurgen Xabermas esa hermenevtikani sotsiologiyaga olib kirdi. G. M. Mayer, X. Volf, A. Bek, F. Ast va boshqalar bu tushuntirish amaliyotini falsafaga olib kirishga uringanlar. Shulardan, Xristian Volf (1679-17654) (Kand uni ratsionalistik dogmatizmga ayblagan) va “Aristotel sillogizmi”, “Suqrot” kabi falsafiy traktatlarning muallifi Genrix Mayer (1867-1933) teologiyada ham, hatto teosofiyada ham matnlarni sof aqliy

quvvat bilan hermenevtik talqin qilishni targ'ib qilganlar. Talqin masalasi bilan bog'liq dastlabki asar Gomerning "Iliada"si bo'lgan. "Iliada" va "Odisseya" asarlarini talqin etgan grammatistlar hermenevtiklar rovida namoyon bo'lishgan. Hermenevtikani ijtimoiy fan sohasiga nazariy-metodologik asos sifatida tadbiq etishda F.Shleyermaxer, V.Diltey, ekzistensialist M.Xaydegger kabi faylasuflar katta xizmat qilganlar. "Hermenevtika – bu amaliyotdir, - deb yozadi G.G.Gadamer – haqiqatni yolg'iz bir odamgina anglab olishi va bu haqida boshqalarga xabar berishi mumkin emas. Bu hermenevtikaning fundamental asosidir". Ijodkor qalamiga mansub haqiqiy san'at namunasi – mo'jizakor badiiy asar – matndir. Matn yo'q joyda tushunish va tushuntirish, talqin va tahlil xususida gap bo'lishi mumkin emas. Matn obyektiv olamning subyektiv in'ikosi, tushunchalar ifodasidir. Badiiy asar matni – talqin obyekti. Adabiyotshunos shu manbani talqin etadi. Har qanday badiiy asar o'z subyekti (yozuvchisi, ijodkori) ga ega bo'lganidek, har qanday ilmiy tadqiqotning ham o'z subyekti (yozuvchisi – tadqiqotchisi) bo'ladi. Demak, ikkilamchi bir obyekt yuzaga keladi. Qolaversa, ijtimoiy fan sohasining eng muhim xususiyati ham shu – ya'ni g'oyalar haqida g'oyalar, so'zlar haqida so'zlar, matnlar to'g'risida matnlar yoziladi. Tushunish bir tomondan matn mohiyatini, ikkinchi tomondan talqin etuvchining ma'naviy dunyosi va bilimini ko'rsatadi. Tushunish ikki qirralidir. M.Baxtin iborasi bilan aytganda, "dialogichno", unda ikkita ong, ikki subyekt ishtirok etadi. Tushuntirishda esa bir ong, bir subyekt o'zini namoyon qiladi. Tushunish talqin jarayonining ijodiy natijasi hisoblanadi. talqin tushunish va tushuntirish jaroyanidir. Yuqorida aytganimizdek, adabiyotshunos va adabiy tanqidchilar badiiy asar matni bilan ish ko'radi. Musiqashunos esa ijro etadigan kuyni,

san'atshunos rasmlarni, tarjimon fikrlarini, huquqshunos yuridik qonunlarni, aktyor dramatik obrazlarni, teatrshunos sahnani, matematik olim formulalarni talqin etadi. O'zbek ilm-fanida, adabiyotshunosligida hermenevtikaning tutgan o'rni va izlanish doirasi, albatta, qoniqarli emas. Jahon adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligi badiiy asar matnini tushunish, tushuntirish va talqin qilishda muayyan prinsiplarga amal qiladi. Hermenevtika asosida ish ko'rilganda matn mohiyati soxtalashtirilib qandaydir o'tkinchi mafkuraviy manfaatlariga qurbon qilinmaydi. Badiiy asarni har kim o'zicha "o'z dunyoqarashiga mos bilimi va hayotiy tajribasi darajasida tushunadi, his eta oladi". Asarda yo'q narsa izlanmaydi. Bor narsa esa berkitilmaydi. Kerakli o'rinda butun diqqat e'tibor muallif shaxsiyatiga yoki asar yaratilgan tarixiy shart-sharoit yoxud muayyan qahramon dunyosiga qaratiladi. O'zbek adabiyotshunosligida matn talqini nazariyasidan D.Quronov, B.Karim, J.Eshonqul o'z tadqiqotlarida keng miqyosda foydalanishgan. D.Quronov "Cho'lpon nasri poetikasi" nomli fundamental tadqiqotida Cho'lponning kichik nasriy asarlaridan "Kecha" romanigacha hermenevtik metod asosida tahlil qilib, yozuvchi nasriy asarlarining tagma'nolarini topib talqin etgan. Shuningdek, B.Karim "O'zbek adabiyotshunosligida talqin muammosi" (Qodiriyshunoslik misolida) nomli doktorlik ishida, J.Eshonqulov "O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini" doktorlik dissertatsiyasini yozish jarayonida talqin nazariyasidan samarali foydalanganlar. Umuman olganda, har bir ijodkorning ijod olamini tadqiq etmoqchi bo'lgan adabiyotshunos uchun talqin nazariyasi yetarli darajada samara beradi, deb o'ylaymiz. Oliy o'quv yurtlarining filologiya ta'lim yo'nalishlari talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantiruvchi

“Kompyuter lingvistikasi”, “Amaliy filologiya” yo‘nalishlarini tashkil qilinishi, respublikamizdagi barcha xorijiy oliy ta‘lim muassasalarida o‘zbek tili markazlari faoliyatini yo‘lga qo‘yilishi, o‘zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma‘lumotlarni o‘zida jamlagan elektron ko‘rinishdagi o‘zbek tili milliy korpusini yaratish chora-tadbirlarining amalga oshirilishi, o‘zga tilda so‘zlashuvchi mamlakatimiz fuqorolari uchun o‘zbek tilida muloqot qilishlari uchun yanada kengroq imkoniyatlar eshigini ochib beradi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda hermenevtik ta‘limotidan foydalangan holda hozirgi zamon o‘zbek tilining fonetik, leksik, grammatik, orfoepik hamda orfografik, imloviy me‘yorlarining nisbatan mukammal shakllanganligi o‘zbek tili madaniyatining ulkan yutug‘idir.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda o‘zbek adabiy tili olimlar, ziyolilar, adiblarning og‘zaki va yozma adabiyotining asosiy ijodkorlari bo‘lgan xalqimizning asrlar osha mashaqqatli mehnati, tilga sayqal berishi, uni chuqur o‘rganishi borasidagi xizmatlari evaziga turkiy tillar oilasida o‘ziga xos mavqega ega bo‘ldi. O‘zbek tilida juda ko‘p o‘lmas badiiy asarlar, ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Bu ham o‘zbek tilining madaniy tillar qatoridan o‘rin olishini ta‘minladi.

Qadimdan ma‘lumki, til eng muhim aloqa – aralashuv, fikr almashuv qurolidir. Bu qurol qator boshqa vazifalarni ham bajaradi: u yoki bu xalq tarixi yoki umuman voqelik haqida xabar beradi, ularni avloddan – avlodga yetkazadi, kishilar ongiga ta‘sir etadi, bu esa, o‘z navbatida talabalarning tinglab tushunish anglash qobiliyatlarini nutq madaniyatini rivojlantirishda hermenevtik, estetik zavq bag‘ishlaydi. Shuningdek, u bilim berish yoki bilim olish quroli hamdir.

Ana shunday qator vazifalarni bajaruvchi hamda funksional imkoniyati yanada ortib

borayotgan bu qurolning – o‘zbek adabiy tilining ishlatilishi, uning qay darajada sayqal topganligi, o‘tkirliги, muayyan vazifani bajarishga xoslanganligi, tuzilishi, mohiyati bilan shaklining mutanosibliги, go‘zal va ixchamliligi, talabalarning tinglab tushunish, anglash qobiliyatlarini, nutq madaniyatini rivojlantirishda hermenevtik ta‘limotidan foydalangan kabilar uning qudratli madaniy qurol ekanligini ko‘rsatadi. Qurolni yaratish va unga sayqal berish esa shu tilga mansub bo‘lgan xalq vakillarining, ziyolilar, adiblar, shu qurolni ishlatishga ehtiyoji bor bo‘lgan barcha kishilar va, nihoyat, shu ish bilan maxsus shug‘ullanuvchi mutaxassislarining ishidir.

Talabalarning tinglab tushunish anglash qobiliyatlarini oshirishda nutqiy kompetensiya ahamiyatga ega, nutq – bu til deb atalmish noyob quroldan foydalanish jarayoni. Demak nutqiy jarayon – tilning o‘z vazifasini bajarish jarayoni. Bu jarayon yaxshi yoki yomon kechishi mumkin. Notiq esa, ma‘lum ma‘noda bu jarayonni amalga oshiruvchidir.

Kaykovus “Qobusnoma” sida hamma hunarlar ichida so‘z hunari – notiqlikni a‘lo deb bilgan: ”Bilgilkim, hamma hunardan so‘z hunari yaxshi”.

Nutq xoh og‘zaki, xoh yozma bo‘lsin, go‘zal yoki quruq – qo‘pol bo‘lishi mumkin.

O‘tkir teshani qo‘liga olgan usta u bilan ajoyib bir quticha yasashi mumkin. Shu teshani qo‘lga olgan chala bir havaskor usta bir zumda qo‘lini chopishi yoki yaxshi narsani ishdan chiqarishi mumkin.

Adabiyotshunos olim Izzat Sulton “Adabiy asarining mazmuni, undagi g‘oyaning oliyjanobliligi, tasvir qilingan odamlar va hodisalarning go‘zalliligi yoki xunukligi – hammasi o‘quvchiga asarning tili orqali etadi. Shu sababli til sohasidagi mahorat yozuvchi qobiliyatining eng yorqin alomatidir”, - deganida, eng avvalo, til

TALABALARNI TA'LIMIY QADRIYATLAR ASOSIDA PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING TASHKILY-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

CHORIYEVA SURAYYO

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annatsiya: Ushbu maqolada talabalarni ta'limiy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlashtizimini takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik shartsharoitlari, ta'limni takomillashtirishda o'qituvchining o'рни, qadriyatlarning yoshlar orasida ommalashtirish mexanizmlari haqida fikr boradi.

Kalit so'zlar: talaba, o'qituvchi, qadriyatlar, milliylik, dars tizmi, pedagogik faoliyat, xorijiy tajriba, odob axloq normalari, etika, urf-odat, an'ana, qadimiylik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются организационно-педагогические условия совершенствования системы подготовки учащихся к педагогической деятельности на основе воспитательных ценностей, роль педагога в совершенствовании образования, механизмы популяризации ценностей среди молодежи.

Ключевые слова: ученик, учитель, ценности, национальность, система уроков, педагогическая деятельность, зарубежный опыт, нравственные нормы, этика, обычай, традиция, древность.

Abstract: This article discusses the organizational and pedagogical conditions of improving the system of preparing students for pedagogical activities based on educational values, the role of the teacher in improving education, and the mechanisms of popularization of values among young people.

Key words: student, teacher, values, nationality, lesson system, pedagogical activity, foreign experience, moral norms, ethics, custom, tradition, antiquity.

KIRISH

Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tarixi ta'lim sohasining o'zi rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Vaqt o'tishi bilan turli xil ta'lim nazariyalari va falsafalari paydo bo'ldi, ularning har biri samarali o'qitish va ta'limni tashkil etishi haqida o'z qadriyatlari va e'tiqodlariga ega. Ushbu qadriyatlar o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari qanday tuzilganligi va taqdim etilishi haqidama'lumot berdi. Ta'lim qadriyatlari va tamoyillari to'plamini kodifikatsiya qilishning dastlabki urinishlaridan biri faylasuf va pedagog Jon Dyui tomonidan XX asr boshlarida qilingan. Dyui ta'lim talabalarga yo'naltirilgan, tajribaga asoslangan bo'lishi va tenglik va ijtimoiy adolat kabi demokratik qadriyatlarni

targ'ib qilishga qaratilgan bo'lishi kerak deb hisoblardi. Progressivizm sifatida tanilgan bu falsafa Qo'shma Shtatlarda o'qituvchilar ta'limi dasturlarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning o'rtalarida o'qituvchilarni tarbiyalashda yangicha yondashuv paydo bo'ldi, ya'ni xulq-atvor yondashuvi deb ataladi. Ushbu yondashuv o'qitish va o'qitishni tahlil qilish va takomillashtirish uchun ilmiy usullardan foydalanishga urg'u berdi. Shuningdek, ta'limda texnologiyaning roliga ko'proq e'tibor qaratildi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, ta'lim psixologiyasi va ta'limni loyihalash sohalarida o'qituvchilar ta'limi dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga doimiy ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning ikkinchi yarmida ta'limda madaniy xilma-xillikning ahamiyati

tobora ortib bordi. Bu ko'p madaniyatli ta'limning rivojlanishiga olib keldi, bu Talabalarning kelib chiqishi va tajribalari xilma-xilligini tushunish va qadrlash muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar uchun ta'lim dasturlari o'z o'quv dasturlariga ko'p madaniyatli istiqbollarni kirita boshladi va ko'pchilik, shuningdek, turli millatdagi talabalarni qanday qilib samarali o'qitish bo'yicha treninglarni o'z ichiga oldi. So'nggi yillarda ta'limda dalillarga asoslangan amaliyotlardan foydalanishga e'tibor kuchaymoqda. Bu o'qituvchilarni o'qitishga qaratilgan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga olib keldi, ular o'qituvchilarning o'quv qarorlarini xabardor qilish uchun ma'lumotlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, ijtimoiy-emotsional ta'limning ahamiyati va talabalarning farovonligini qo'llab-quvvatlashda o'qituvchilarning roliga qayta e'tibor qaratildi. Umuman olganda, talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tarixi ta'lim nazariyasi va amaliyotining uzluksiz rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Vaqt o'tishi bilan turli yondashuvlar va falsafalar paydo bo'lgan bo'lsa-da, asosiy maqsad har doim bilimli, malakali va samarali o'qitish va o'qitishning asosi bo'lgan ta'lim qadriyatlarini targ'ib qilishga intiluvchi o'qituvchilarni tayyorlash bo'lib kelgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Buyuk alloma inson ruhiyatining muhandisi Abu ali Ibn Sino o'zining «Tib qonunlari» asarida shunday fikr bayon qiladi: «O'qituvchining barcha hatti - harakatlari ezgulikdan iborat bo'lmog'i lozim». Ezgulik avvalo bola qalbiga yo'l topishdan boshlanadi. U bilan g'amxo'r, hamnafas bo'lish, beg'ubor qalb egasini hurmat qilish, hohish - istaklariga befarq bo'lmaslik, bir so'z bilan aytganda bolajon bo'lish zarur.

Bolatafakkurini hartomonlamarivojlantirish, dunyoqarashini shakllantirishda yangi zamonaviy bilimlarni keng ko'lamli olib borilishi kerak.

Chunki bolaning bilish, yangiliklarni qabul qilish doirasi keng, undan to'g'ri samarali foydalanish esa o'qituvchilarning, tarbiyachilarning vazifasidir.

Xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqloli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligi, fidoyiligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Uzluksiz pedagogik ta'lim g'oyasi amalga oshirilmoqda. SHu munosabat bilan o'qituvchilar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ishi davlat va jamoatchilik diqqat markaziga qo'yildi.

Biror kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy qobiliyat, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar jo bo'lishi kerak. Pedagogning o'qituvchilik faoliyatini, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishini samarali bajarishi, ota - onalar va bolalarning izzat - hurmatiga sazovor bo'lishi uchun ham unda qobiliyat, mahorat, qiziqish bo'lmog'i lozim.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib katta natijaga erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat bo'lishi mumkin.

O'qituvchi pedagogik mahoratini oshirish uchun o'z - ustida ishlashi, tinmay izlanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ish olib borishi lozim. Yangi metodik mahorat, bu yangi pedagogik texnologiya deganidir. Pedagogik texnologiya pedagogik mahorat to'g'risidagi fan. Shunga ko'ra pedagogik texnologiyada o'qituvchining metodik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya o'zining pedagogika va boshqa fan yutuqlari bilan bog'liq xususiy nazariyasiga ega:

O'quv - tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda qurish o'qitishning axborot vositalaridan va didaktik materiallardan, ta'limning faol metodlaridan keng foydalanishga asoslangan o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyatiga zamin yaratadi.

1. Mahoratli o'qituvchi davlat buyurtmasiga mos keladigan ta'lim — tarbiya maqsadini aniq va ravshan belgilashi kerakki, natijada ma'lum vaqt ichida unga erishishni ta'minlaydigan didaktik jarayonni tuzish va joriy etish to'g'risida xulosa qilishi mumkin bo'lsin.

2. O'qituvchi pedagogik tizimda belgilangan maqsadga to'g'ri keladigan o'quv—tarbiyaviy jarayon mazmunini o'quv dasturi bo'yicha chuqur hollashi, muntazam ravishda o'z pedagogik mahoratini ilmiy — texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda mustaqil ravishda kengaytirib borishi lozim.

«O'qituvchi o'z bilim malakasini oshirish usullarini puxta egallamog'i, mustaqil ishlashni o'rganmog'i lozim»,- degan edi Abduraxmon Jomiy.

O'z bilimlarini mustaqil oshirish uchun quyidagi bo'limlardan iborat individual reja tuzib olishlari tavsiya etiladi.

1. G'oyaviy — siyosiy saviyani oshirish.

2. Ilmiy — nazariy bilimni oshirish.

3. Metodik bilim va mahoratni oshirish.

4. Pedagogik va psixologik nazariyani yanada puxta o'rganish.

O'qituvchining pedagogik mahoratini doimiy oshirib borish va uni rivojlantirishda maktabdagi metod birlashmalar hamda kabinetlarning xizmati katta. Metod birlashmalarda o'qituvchilar fikr almashadilar: o'zaro kuzatilgan darslar

muhokama qilinadi. Yosh va tajribasiz o'qituvchilarga maslahatlar uyushtiriladi, ilg'or tajribalarni keng ommalashtiradilar.

- Pedagogik ijodkorlik manbai — bu pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda biz o'qituvchining o'z pedagogik vazifasiga ijodiy yondashishni, o'quvchilarning ta'lim tarbiyasida yangi, samarali yo'l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz.

- Ilg'or pedagogik tajriba o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan ish vaqti va usullari, uslub va vositalaridir, Ular vositasida o'quv — tarbiyaviy ishlarda eng yuqori natijalarga erishiladi.

- Ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish o'quv tarbiya jarayoniga sifatli o'zgarishlar kiritadi. Talabalarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi ko'rinishdagi o'quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo'ladi.

- Fan — texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini o'quvchilarga yetkaza olishi va nihoyat o'quvchilarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi avvalo tadqiqotchilik malakalarini egallashi zarur. O'qituvchi ilmiy tadqiqot ishlari olib borishi davomida omillarni to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U fan xulosalaridan o'zining amaliy faoliyatida foydalanish jarayonida hozirgi zamon o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan juda muhim fazilatlarni egallaydi.

Pedagogik mahoratni ilmiy - asosda tashkil etish mazmuni ancha keng tushuncha bo'lib, unga avvalo, xodimlarning malakasi, qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularni to'g'ri tanlash va joy - joyiga

qo'yish, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishda qo'llanilayotgan usullar tizimini uzluksiz takomillashtirish va ta'lim - tarbiya jarayoniga texnika vositalarini joriy etish masalalari kiradi.

Ta'lim metodlaridan foydalanishning samaradorligi va muvaffaqiyati ular o'quvchilar mustaqilligi va ijodiy faolligini rivojlantirishga qanchalik yordam berishiga bog'liq. O'qituvchi talabalarga mustaqillik ko'rsatish uchun sharoit yaratsa, talabalar bilimlarini bamisoli o'zlari olayotgandek tuyulsa, mazkur metod samarali bo'ladi. Ta'lim metodlarida o'qituvchining qiyofasi, uning dunyoqarashi, uning psixologik - pedagogik, metodik va maxsus ilmiy tayyorgarligi namoyon bo'ladi. Xuddi ana shu omillar ta'lim metodlarini samaradorligini belgilaydi. Muayyan metod yaxshi tayyorgarligi bo'lgan o'qituvchida o'z afzalliklarini namoyon qilsa, tayyorgarligi zaif bo'lgan o'qituvchida shu metodning o'zi salbiy jihatlarni namoyon qiladi. Shu sababli ta'lim metodlarini samaradorligini oshirish uchun o'qituvchining tayyorgarlik darajasi prinsipial ahamiyatga ega. O'qituvchi ijodiy pedagogik faoliyati va o'quvchilar ijodiy faoliyatining ta'lim metodida o'z ma'lumoti, madaniyati, kasbiy tayyorgarligi darajasini qanchalik aks ettirishiga bog'liq. Bunda ijodiyot uchun qancha imkoniyatlar bor.

Bilim faoliyati xususiyatlarini, uning ziddiyatlarini o'qituvchining anglab olish izlanish xarakteridagi o'quv vaziyatini shakllantirishi va ularni hal etish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Ilg'or o'qituvchilarning ish tajribasi ta'lim metodlarini takomillashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday tajribani umumlashtirish va yoyish o'quv jarayoni sifatini oshirishning muhim shartidir.

O'qituvchilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ishlarining chinakam ustalariga aylanadilar. Sog'lom fikr yurituvchi

har bir kishi mahoratli tarbiyachi bo'la oladi, mahoratga tajriba hamda fikr yuritish orqali erishiladi. Pedagogik faoliyatning nazariy asosiy kasbga oid bilimlardir. U faqatgina o'z predmetini emas, balki pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarini o'zlashtirishi va ularni muntazam to'ldirib borishi lozim.

Kishilik jamoasi paydo bo'lgan davrdan boshlab inson hech qachon yolg'iz yashay olmagan. Jamoani tashkil qilishi va uning tarbiyaviy ta'sirini nazariy va amaliy asoslari, mutafakkir va olimlar tomonidan o'rganilib, ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Muomalaning asosiy vositasi tildir. Xalqimizdan shunday naql bor: "Bola shirin so'zning gadosi". Bas shunday ekan tarbiyachi muomalasida juda ehtiyotkor bo'lishi kerak. Alisher Navoiy muomala qiluvchi shaxsning mahorati haqida shunday deydi: "SHirin so'z kungillar uchun bamisli asaldir".

Yana bu haqda Husayn Voiz Koshifiy shunday deydi: "Nasihatli shirin so'z-u muloyimlik birla ibtido qilday, chunki bu zamonda yumshoqlik va xushruylik ko'rgazmayin nasihat korga kelmas".

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan qat'iy tadqiqot metodologiyasini talab qiladi:

Muammoni aniqlash: Birinchi qadam tadqiqot hal qilishga qaratilgan muammoni aniqlashdir. Bunda o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati muammodir.

Tegishli adabiyotlarni ko'rib chiqish: Keyingi bosqichda ta'lim qadriyatlari va talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash bo'yicha tegishli adabiyotlarni ko'rib chiqish kerak. Bu sohadagi mavjud nazariyalar, modellar

va amaliyotlarni aniqlashga, kamchiliklar va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqot savollarini aniqlash: Adabiyotlarni o'rganish asosida tadqiqotchi aniqlangan kamchiliklar va takomillashtirish imkoniyatlarini ko'rsatadigan tadqiqot savollarini belgilashi kerak. Ushbu tadqiqot savollari aniq, o'lchanadigan va ko'rib chiqilayotgan muammoga tegishli bo'lishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasini loyihalash: tadqiqotchi tadqiqot savollariga javob berish uchun mos tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishi kerak. Bu sifat yoki miqdoriy usullarni yoki ikkalasining kombinatsiyasini o'z ichiga olishi mumkin. Metodologiya, shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish tartib-qoidalarini, shuningdek, axloqiy mulohazalarni o'z ichiga olishi kerak.

Ma'lumotlarni to'plash: tadqiqotchi tanlangan metodologiyadan foydalangan holda ma'lumotlarni to'plashi kerak. Bu tadqiqot savollari va muammoning mohiyatiga qarab so'rovlar, intervyular, fokus-guruhlar, kuzatishlar yoki boshqa usullarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar to'plangandan so'ng, tadqiqotchi ma'lumotlarning tabiatiga va tadqiqot savollariga qarab tegishli statistik yoki sifatli usullardan foydalangan holda tahlil qilishi kerak.

Natijalarni sharhlash: Tadqiqotchi tadqiqot savollari va mavjud adabiyotlar asosida ma'lumotlarni tahlil qilish natijalarini sharhlashi kerak. Bu o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot natijalarini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa chiqarish: Nihoyat, tadqiqotchi tahlil natijalari va ma'lumotlarni sharhlash asosida xulosalar chiqarishi

kerak. Bu xulosalar tadqiqot masalalari va ko'rilayotgan muammoga mos bo'lishi, o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishi kerak.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tizimning dastlabki holatini baholash: Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishni tahlil qilishning birinchi bosqichi tizimning dastlabki holatini baholashdan iborat. Bu mavjud o'quv dasturi, o'qitish usullari, o'qituvchilar malakasini oshirish, talabalar natijalari va boshqa tegishli omillar bo'yicha ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga olishi mumkin.

Yaxshilash kerak bo'lgan sohalarni aniqlash: tizimning dastlabki holatini baholash asosida takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash mumkin. Bular o'quv dasturidagi kamchiliklar, o'qituvchilar malakasini oshirishdagi zaifliklar yoki samarasiz o'qitish usullarini o'z ichiga olishi mumkin.

Tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish: Yaxshilash uchun yo'nalishlar aniqlangandan so'ng, ularni hal qilish uchun tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quv rejasiga o'zgartirishlar kiritish, o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga o'zgartirishlar kiritish yoki yangi o'qitish usullarini joriy etishni o'z ichiga olishi mumkin.

Aralashuvlar samaradorligini baholash: Aralashuvlar amalga oshirilgandan so'ng, ularning samaradorligini baholash kerak. Bu talabalar natijalari to'g'risida ma'lumot to'plash, o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini baholash yoki talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan so'rov o'tkazishni o'z ichiga olishi mumkin.

Natijalarni tahlil qilish: Va nihoyat, baholash natijalarini tahlil qilish, ta'lim

qadriyatlarini asosida o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimiga tadbirlarning ta'sirini aniqlash kerak. Bu aralashuvdan oldin va keyin talabalar natijalarini taqqoslashni yoki o'qituvchining munosabati va xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarni o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin.

Umuman olganda, talabalarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tahlili va natijalari amalga oshirilgan aniq tadbirlar va o'lchangan natijalarga bog'liq bo'ladi. Biroq, qat'iy tadqiqot metodologiyasiga rioya qilish orqali takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash, samarali tadbirlarni ishlab chiqish va ularning talabalar natijalari va o'qituvchining xatti-harakatlariga ta'sirini baholash mumkin.

Ma'lumot to'plash: Tadqiqotda tadqiqot savollari va muammoning tabiatiga qarab so'rovlar, intervyular, fokus-guruhlar, kuzatishlar yoki boshqa usullarni o'z ichiga olgan tadqiqot metodologiyasidan foydalangan holda ma'lumotlar to'plangan bo'lar edi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar to'plangandan so'ng, tadqiqotchi ma'lumotlarning tabiatiga va tadqiqot savollariga qarab tegishli statistik yoki sifatli usullardan foydalangan holda tahlil qilgan bo'lar edi. Ushbu tahlil quyidagilarni ko'rib chiqadi:

a. Talabalarning ta'lim qadriyatlarini tushunishidagi o'zgarishlar: Tadqiqot aralashuv natijasida o'quvchilarning ta'lim qadriyatlarini tushunishi yaxshilangan yoki yo'qligini baholagan bo'lar edi.

b. Talabalarning o'qitish amaliyotidagi o'zgarishlar: Tadqiqotda talabalarning o'qitish amaliyoti belgilangan ta'lim qadriyatlariga mos keladimi yoki aralashuv natijasida ular yaxshilanadimi yoki yo'qmi, o'rganilgan bo'lar edi.

c. Talabalar faoliyatidagi o'zgarishlar:

Tadqiqot standartlashtirilgan testlar, baholashlar yoki boshqa usullar bilan o'lchanadigan talabalar samaradorligida biron bir yaxshilanish bor-yo'qligini baholagan bo'lar edi.

d. Aralashuvning samaradorligi: Tadqiqotda o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarning umumiy samaradorligi baholangan bo'lar edi.

Natijalarni talqin qilish: Tadqiqotchi tadqiqot savollari va mavjud adabiyotlar asosida ma'lumotlarni tahlil qilish natijalarini sharhlaydi. Bu o'quvchilarni ta'lim qadriyatlariga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot natijalarini ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Nihoyat, tadqiqotchi tahlil natijalari va ma'lumotlarni sharhlash asosida xulosalar chiqaradi. Bu xulosalar tadqiqot savollari va ko'rilayotgan muammoga tegishli bo'lib, o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Umuman olganda, o'quvchilarni ta'lim qadriyatlarini asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish natijalarini tahlil qilish o'quvchilarning ta'lim qadriyatlarini haqidagi tushunchalaridagi o'zgarishlarni, o'qitish amaliyotidagi o'zgarishlarni, o'quvchilar faoliyatidagi o'zgarishlarni va umumiy samaradorlikni ko'rib chiqishni nazarda tutadi. aralashuv. Natijalar mavjud adabiyotlar asosida sharhlanadi va xulosalar chiqarish va tizimni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish uchun foydalaniladi.

XULOSA

O'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish o'qituvchilarning

jamiyat qadriyatlari va maqsadlariga mos keladigan sifatli ta'lim berish uchun zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida bayon qilingan tadqiqot metodikasi o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida qimmatli fikrlarni berishi mumkin.

Bunday tadqiqot natijalari shuni ko'rsatishi mumkinki, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida ta'lim qadriyatlariga e'tibor o'quvchilarning ushbu qadriyatlarni tushunishlari, ularning o'qitish amaliyoti va o'quvchilar faoliyatining sezilarli yaxshilanishiga olib kelishi mumkin. Bu

esa, o'z navbatida, jamiyatning maqsad va qadriyatlariga mos keladigan yanada samarali va mazmunli ta'lim tizimini yaratishga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchilarning jamiyat qadriyatlari va maqsadlariga mos keladigan sifatli ta'limni ta'minlash uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan jihozlanishini ta'minlash uchun o'quvchilarni ta'lim qadriyatlari asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini doimiy ravishda baholash va takomillashtirish zarur. Bunday takomillashtirish ta'lim tizimi va jamiyatimiz kelajagiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Falsafa qomusiy lug'at. T., "Sharq", 2004.
2. Ro'ziyeva R. Yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish. T., 2011 yil.
3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T., 2007.

TURKIY ZABON XALQLAR YASHAGAN HUDUDLARDA KENG TARQALGAN AYRIM JOY NOMLARIGA OID MULOHAZALAR

AHMEDOVA MASHHURAXON ULUG‘BEK QIZI

Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan toponimlar tahlilga tortilgan. Ularning etimologiyasiga alohida e‘tibor berilgan. Suyun Qorayevning “Toponimika” o‘quv qo‘llanmasida berilgan joy nomlariga asos bo‘lgan ayrim so‘zlarning lug‘ati berilgan. Bundan tashqari Erkin Vohidovning “So‘z latofati” asarida keltirilgan so‘z sehri haqidagi fikrlar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: toponim, etimologiya, turkiy xalqlar

I. KIRISH

Dunyoning eng ajib, eng sirli va sehrlil sayohatlaridan biri So‘z olamiga sayohatdir. Negaki, so‘z yaralishdan mo‘jiza. Avval so‘z bo‘lgan, deyiladi muqaddas kitoblarda. Hazrat Navoiy aytadilar:

So‘z kelib avval-u, jahon so‘ngra,
Ne jahonki, kavn ila makon so‘ngra.
Chunki mavjud bo‘lsa, nukta “kun”,
Bo‘ldi mavjud toza, yo‘qsa kukun.

Ya‘ni, avval, so‘z kelgan. Allohning “bo‘l” degan nidosi kelgan va mayda zarrachalar olamidan yangi Olam yaralgan. Agar shu ilohiy So‘z bo‘lmaganda olam kukunligicha qolgan bo‘lardi.

Xoliqi olam odamzodga idrok va so‘z aytish ne‘matini berib, uni barcha xilqatlaridan ustun yaratdi, jonli va jonsiz olamga hokim qildi. Olamni idrok qilgan inson So‘zni idrok qiladi. So‘zning ildiziga yetgan kishi dunyoning tagiga yetgandik bahra topadi. Insoniyat tarixi so‘zlar qismatida yashirib yotar ekan.

Olamni anglab bo‘lmaganidek, so‘zning ham tubiga yetish imkonsizdir. Biz ko‘zlamok, ko‘zikmok, ko‘zguning ko‘zdan kelib chiqishini bilamiz, lekin nima sababdan ko‘z deyilganini, nega uni birov “ayn”, birov “chashm”, birov “glaz”, birov “ay” deb atashini bilmaymiz. Nega toshni bizning ajdodlar tosh degan, boshqalar “xajar”, “sang”, “kamen”, “stoun”,

“shtayn” deb ataganlar, bu yuzlab nomlar qayerdan kelganini bilolmaymiz. Biz faqat farazlar qilamiz. asl haqiqat esa sirlar ummoni tubida yotibdi. Lekin baribir tinchimas idrok egasi bo‘lgan odamzod g‘avvos bo‘lib bu ummon ostini kezadi, kashfiyotlar qiladi va kashfiyotlari ham cheksizdir.

Darhaqiqat, ummon tubiga tushish mehnat va mashaqqat talab qiladi va, albatta, bu birmuncha xatarli ham... salgina yo‘l qo‘yilgan xatò fojiaga sabab bo‘lib qoladi. Biz ham bugun g‘avvoslar singari so‘z ummoniga sho‘mg‘ishga qaror qildik.

II. ADABIYOTLAR SHARHI

Ayrim manbalarda toponimlar etimologiyasiga doir chalkash yoki butunlay teskari ma‘lumotlarga ko‘zimiz tushadi. “O‘z tarixini unutgan millatning kelajagi bo‘lmaydi”, - degan edi Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov. tarix esa, albatta, ajdodlarimiz yashab o‘tagan bugungi kunga kelib shahristonga aylangan yerlar bilan bog‘liq holda qisman saqlanib qolgan. Yuqorida aytilganidek, tarixni to‘laligicha o‘rganish imkonsiz, ammo u haqda noto‘g‘ri fikr yuritish, ma‘lumotlarni chalkashtirish yomon oqibatlariga olib boradi. Shunday ekan, o‘tmishga nazar solishni boshlar ekanmiz, har qachongidan ziyrak, xushyor bo‘lishimiz talab etiladi.

Quyida Suyun Qorayevning “Toponimika” kitobida berilgan ayrim

toponimlar kelib chiqishi uchun asos bo'lgan so'zlarning izohli lug'atini keltiramiz:

III. T A D Q I Q O T METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Yor — jar so'zining dialektal shakli: Yorqishloq, Yorquduq, Yorboshi, Yorto'ba. Jar so'zining yar shaklida talaffuz qilinishini bundan 10 asr oldin Mahmud Koshg'ariy aytib o'tgan edi; q. Jar.

Jabg'u — G'arbiy Turk xoqonligida qabila-urug' oqsoqoliga berilgan oliy unvon bo'lib, «hokim» degan ma'noni bildirgan. Bundan 9-10 asr oldin Toshkentdan 2 farsax (13—15 km) yuqorida Jabg'ukat — «Jabg'u shahri» bo'lgan V.V. Bartold Jabg'ukat sobiq Niyozbek qal'asi o'rnida bo'lganligini qayd etgan.

Jayilma — tog'li daryosi tekislikka chiqqach keng yoyilib oqib loyqa, bo'tana qoldiradigan joy, yoyilma; bunday joylar loyqa ham deyiladi. Jayilma, Katta Jayilma, Kichik Jayilma kabi mikrotoponimlar tog'li hududlarda ko'p uchraydi; Yoyilma.

Jaloyir (Jalair) — o'zbek, qozoq, qirg'iz va qoraqalpoqlar tarkibiga kirgan turk-mo'g'ul qabilasi. O'zbek jaloyirlar Toshkent, Buxoro vohalarida, Nurota tog'lari etaklarida, Jizzax, Kattaqo'rg'on, Navoiy, Qorako'l tumanlarida, Xorazmda yashagan va ikkita katta — qaychili va bolg'ali hamda boshqa mayda urug'larga (qarg'ali, boshqird, qoraabdal, qorako'li, qorachopon, chuwildoq, jastaban) bo'lingan. Zomin, Kattaqo'rg'on, Narpay, Xatirchi, Jarqo'rg'on, Sho'rchi, Zangiota, Qibray, Quva tumanlarida Jaloyir, Rishton tumanida Jaloyirchek qishloqlari bor.

Jangal — sernam joylarda uchraydigan daraxt-butaaarashto'qay, o'rmon, changalzor. Tojikistonda daryo bo'ylaridagi daraxtzor. Ozarbayjon, turkman tillarida jengel\ Afg'oniston, Hindistonda jangal, Eronda jengel (o'rmon) deyiladi. «Boburnoma»da ham jangal so'zi «o'rmon» ma'nosida keladi. Masalan, o'rmonda yashaydigan to'tiqushni Bobur «jangaliy to'ti» deb atagan.

«Boburnoma»da o'rmon so'zini uchratmadik; to'qay so'zi esa «daryo muyulishi, tirsagi» ma'nosida keladi. Jangal, changal, jengel atamasi O'zbekistonda, Tojikistonda, Eronda, Hindistonda joy nomlari tarkibida uchraydi. Ruscha jungli so'zi ham shu so'zdan olingan (q. To'qay).

Jar — suvning yerni o'yishidan hosil bo'lgan, ikki tomoni tik chuqurlik. Dengiz, daryo, ko'lining tik qirg'og'ini ruslar yar deyishadi. Xorazmda, Farg'onaning ba'zi hududlarida jar o'rniga yor deyiladi: Yordon, Kuyganyor, Yorboshi. Asli ham yor bo'lishi kerak. Bu atama yormoq, ya'ni «bo'lmoq», «ajratmoq» fe'lidan kelib chiqqan.

Jag'albayli - o'zbek qipchoqlar orasidagi urug'l. Payariq, Urgut, Pastdarg'om, Narpay, Xatirchi, Oqqo'rg'on tumanlarida Jag'albayli, Oqdaryo tumanida Jag'altoy qishloqlari bor. Qozoqlar tarkibida ham jag'albayli, qirg'izlar tarkibida jagalmay, boshqirdlar tarkibida yagalbay urug'i qayd qilingan. Hamma hollarda bu urug' tamg'asi shaklan uchib borayotgan ovchi qush — jag'albay O'ig'oltoy) qushiga o'xshagani uchun shunday nom olgan.

Jilvon — Buxoro xonligidagi amallardan biri. Jilvon kishilami o'g'ri, qaroqchi, yo'lto'sar va boshqa qonunbuzarlardan himoya qilib turgan. Buxoro viloyati Shofirkon tumanida Jilvon qishlog'i, G'ijduvon va Shofrikon tumanlarida Jilvonariq degan kanal bor.

Jilg'a, yilg'a — jildirab oqadigan soy. Deyarli barcha turkiy tillarda jilg'a, yilg'a, ilg'a, yelg'a, jalg'a kabi fonetik shakllarda «soy», «sayoz jarlik» singari ma'nolarda ishlatiladi va ko'plab joy nomlari tarkibida uchraydi. Jilg'a «jilmoq», «siljimoq», «surilmoq» ma'nosidagi jil, yil fe'lidan kelib chiqqan. «Suv» ma'nosidagi qadimgi turkiy yil so'zidan hosil bo'lgan degan fikr ham bor. O'zbekistonda Qorajilg'a, Sarijilg'a, Kaltajilg'a kabi mikrotoponimlar uchraydi (Konimex tumanida Jilg'a degan ovul bor). Shu bilan birga «soylik», «vodiyy»

ma'nosidagi jo'lga so'zi ham jilga bilan o'zakdosh bo'lsa kerak. Jo'lga atamasi «Bobumoma»da xuddi shu ma'noda keladi. Fors-tojik klassik adabiyotida jo'lga «vodiy», «o'tloq» ma'nosida qo'llanilgan.

Jing'il — yulg'un butasining mahalliy nomi. Jing'illi, Jing'ilsoy, Jing'iljar mikrotoponimlari uchraydi.

Jo'n, jo'na — tog' orqasi, yelkasi, uzunasiga cho'zilgan pastak tog'ning qirra qismi; jo'nag'ar (g'ar — sug'dcha «tog'») — tog'da yolg'izoyoq og'ir yo'l: Yurgan yo'ling adir emas, jo'rtag'ar («Alpomish» dostoni). Jizzax viloyati Zomin tumanida Yo'ljo'na, Suluvjo'na, Qozog'istonda Oqjo'n, Suluvjo'n toponimlari bor.

Jo'sha — O'rta Osiyoda uchlamchi geologik davrda paydo bo'lgan qizil tuproq. Jo'sha degan qizil bo'yoq ham bo'lgan (ruschasi surik). U kulolchilikda sopol idishlarga qizil rang va naqsh berish uchun ishlatilgan. Jo'shani Marg'ilon va Andijonda ro'sha ham deyishgan. Jo'shalijar, Jo'shatapa degan mikrotoponimlar bor.

Zax — sernam, zaxkash (yer, tuproq), tojik tilida zah — «semam», Eronda (zahob) «buloq» ma'nosini anglatadi. Bu atamaning zak, zey (Xorazm), siza variantlari ham bor. q., Zaxkash, Zag'orkash, Zovur. Zaxkash — (tojikcha zah — «zax», kash — «tortmoq», zahkash («zax tortqich») — partov va zax suvi oqadigan ariq. Bu so'zning «sernam (yer)» ma'nosi keyin paydo bo'lgan. Toponimlar tarkibida uchraydi.

Zayak — bir necha yil g'alla ekilmay yotgan lalmi yer, qirg'iz tilida zayek — hosili yig'ib olinib, o'sha yili yoki keyingi yili ham ekin ekilmay yotgan bug'doy yoki arpa angori (ang'iz). Prof. M.S. Andreyevning tadqiqotlariga ko'ra, zayak so'zi sug'diycha bo'lib, ikki qismdan iborat: zoy (yer), -ak (qo'shimcha). Sug'd tilining davomi hisoblangan yag'nob tilida zoy «tuproq, dala, ekinzor» demakdir. Tojikistondagi Yag'nob o'lkasida Zoyak, Dumzoy, Zoyti kabi joy nomlari uchraydi (zoy “yer”, “joy”). Jizzax

viloyati Zomin tumanida zayak so'zidan tarkib topgan mikrotoponimlar uchraydi (Oqzayak, Isoning zayagi).

Zag'orkash — zovur, oqova suv tushadigan ariq. Bu atama va toponim XIV asr Buxoro hujjatlarida ko'p uchraydi. Buxoro yaqinida, Qorako'l vohasida Zag'orkash degan qishloqlar hozir ham bor. Zag'or deb dastlab selni aytishgan. O'rta asr fors tilida semam tuproq zag'or deyilgan. Keyingi asrlarda zag'or (zag'orkash) o'rniga zaxkash atamasi qo'llanila boshlaydi.

Zov — tik qoya. Toponimlar. Zovetak, Ko'kzov, Qizilzov (Zomin tumanida), Qirg'izistonda zoo (zo'o') shaklida ko'plab toponimlar hosil qilgan; Andijon viloyatida zovlin “tik jarlik”; fors tilida zov “dara”: Surxzov, Sarezov, Gerezov, Qulezov (Eron). Zovur (tojikcha zah ~ “zax”, bur — buridan “kesmoq”) — zaxob yerlarni quritish, Zaxni qochirish uchun qazilgan chuqur ariq, zakan. Ko'plab toponimlar hosil qilgan.

Zok — temir kuporosi, temir sulfat, suvda oson eriydigan och yashil kristal modda. Qadimda temir kuporosidan bo'yoq olingan. Nurota tog'larining shimoliy yonbag'rida Konizok degan joy bor.

Ilonli — o'zbek qavmlaridan biri. Ilonni, jilonni, jilontamg'ali deb ham atalgan. Tamg'asi ilon shaklida bo'lgani uchun shunday nom olgan. Forish, Urgut, Baxmal, Narpay tumanlarida Ilonli, Ilonchi, Nurota tumanida Jilontamg'ali qishloqlari bor. Ilon ko'p joylar esa Ilonliqal'a, Ilonsoy deb ataladi.

Irmoq — katta daryo yoki soyga kelib qo'shiladigan kichik soy, jilg'a. Usmonli turk tilida irmaq (daryo) deyiladi. Bu so'zning «oqar suv», «jilg'a», «qo'ltiq», chuvash tilida «jar» ma'nolari bor. Atama yirmoq «kuch bilan orasini ochmoq», «ikki yoqqa ajratmoq» fe'li negizi (yir-, yo'r)ga -moq qo'shimchasi bogManib yasalgan degan fikr bor. Bu atama Turkiyada bir qancha gidronimlar hosil qilgan: Irmaq, Yeshilirmaq, Qizilirmaq.

Kaltatoy — o'zbeklar tarkibidagi turk deb

atalgan etnik guruhning boʻlinmalaridan biri. Kaltatoy, oʻznavbatidamuazzamini, maxatori, mirzakaltatoy, qanglikaltatoy, kaltatoymoshat kabi kichik urugʻlarga boʻlingan. Fargʻona vodiysi, Nurota va Molguzar togʻlarining shimoliy yonbagʻirlarida, Zarafshon daryosining oʻrta oqimida, Surxon vohasida yashashgan. Baxmal, Qamashi, Uchkoʻprik tumanlarida Kaltatoy qishloqlari bor. Yoli, dumi kesib qoʻyilgan ikki yashar toychoq kaltatoy deyiladi. Toy ushbu urugʻning muqaddas jonzodi (totem) boʻlgan.

Kam — qir, togʻ qirrasidagi pastroq, kamtik (kemtik) joy. Zomin tumanida togʻdan oshib oʻtadigan Sarikam degan joy bor. Samarqand viloyatida Darvozakam, Darvozkam degan toponimlar qayd qilingan. Toshkent—Fargʻona avtomobil yoʻlining Qurama togʻlaridan oshib oʻtiladigan qismidagi Kamchik nomli dovon ham shu soʻzdan hosil boʻlgan («Kichikroq kam»). Uni Qamchiq deb atash toʻgʻri emas.

Kamar — bir necha maʼnoni anglatadigan geografik atama;

1) Oʻzbekistonda: suv qirgʻogʻida, jarlikda, tepalik yoki togʻ bagʻrida oʻpirilish, yuvilish natijasida hosil boʻlgan gʻorsimon oʻyiq joy: Kattakamar, Yerkamar, Oqchepkankamar (Zomintumani); Davkamar, Otkamar, Qorakamar, Qoʻshkamar;

2) adirda tevarak-atrofdan pastroq, chuqurroq joy: Sari(k)kamar, Mulla Qoraning kamari;

3) Kamar (kemer) — togʻ, togʻ yonbagʻri, tepalik (Eron va Ozarbayjon), atrofi baland qirlar bilan oʻralgan pastlik (Ozarbayjon, Qozogʻiston), qiyalik (Afgʻoniston), jarlik, daryo oʻygan gʻorsimon oʻyiq, dara: Qizilkamar, Zarkamar, Qorakamar (Tojikiston), Kemerli, Kemervan (Ozarbayjon), Kemertuz koʻli (Qozogʻiston Pavlodar oblasti). Rossiya Federatsiyasidagi oblast markazi Kemerovo shahri nomi ham shu atamadan kelib chiqqan. Eronda Siyohkamar, Kamar Xarpshte, Kamar Charx degan togʻlar bor. Eronshunos V.I.

Savina fikriga koʻra, kamar geografik atamasi “belbogʻ”, “qayish” maʼnosidagi kamar soʻzi bilan sinonim boʻlib, “biron narsaning oʻrtasi, markazi” degani.

Kapa — chayla hamda urugʻ nomi (masalan, kapasaroy). Kapa komponentli toponimlar Fargʻona vodiysida koʻp uchraydi. Xatirchi, Payariq, Jalaquduq, Beshariq tumanlarida Kapa, Yangiqoʻrgʻon, Urgut, Beshariq, Uchqoʻrgʻon, Asaka tumanlarida Beshkapa qishloqlari bor.

Kaptarxona — kaptarlar turadigan, yoki kaptar koʻp joy. Ilgarilari xon va zodagonlarning kaptar boqiladigan binolari boʻlgan, kaptarlardan pochta aloqasida foydalanilgan. Bundan tashqari, parilar koʻpincha kaptar koʻrinishida tasavur qilingan. Shu bois «dev-pari koʻrinadigan» joylar «Kaptarxona» deb atalgan boʻlishi mumkin. Samarqand, Termiz, Denov, Fargʻona tumanlarida Kaptarxona qishloqlari bor.

IV. NATIJALAR

Kat (ket, kand (kent) — Oʻrta Osiyo, Qozogʻiston, Kavkaz, Sharqiy Turkiston, Oʻrta Sharq, Kichik Osiyoda geografik nomlar tarkibida koʻp uchraydigan geografik atama. Eronshunos V.A. Livshits, A.A. Freyman va b. kat soʻzi bilan kand soʻzining genezisi bir, tafovut shevaviy talafTuzi oqibatidir, degan fikmi bildirishgan. Akademik V.V. Bartold fikricha, kat (kad) yoki kada (kede) eroncha soʻz boʻlib, dastlab «uy» degan maʼnoni anglatgan. Kat tu shunchasiga oila boshligʻining uyidan tashqari, uning oʻgʻillari hamda qarindoshlarining uy-joylari, yordamchi binolar ham kirgan va binolar atrofi uzun devor bilan oʻralgan. Xorazmda ham shunday, atrofl devor yoki marza bilan toʻsib olingan maydon hat deyilgan. Chunonchi, Xorazmning qadimiy poytaxtining nomi Kat (Kot) boʻlgan (Qoraqalpogʻistondagi hozirgi Beruniy shahri). Kat soʻzi asli sugʻdiycha. Kat yoki kata qadimiy eroncha atamashunoslikda urugʻ vakillari bir boʻlagi yashagan va devor bilan ajratib olingan katta hovlini bildirar edi.

O'rtta Osiyoda keng tarqalgan va «qishloq» ma'nosini anglatgan kat (kad) atamasi, shubhasiz, ibtidoiy kad, kat yoki kata so'zidan kelib chiqqan. Kadxudo «kat hokimi» atamasi esa bizning zamonamizgacha saqlanib qolgan va ma'lum bir jamoa doirasida boshchilik qiluvchi kishini, hatto oila boshlig'ini anglatadi. Kadxudo so'zi «Boburnoma»da bir necha bor «uylanish* ma'nosida uchraydi. Xorazmda Katxudo degan qishloq bor.

Kent — «shahar», «aholi punkti». Kend (kent) atamasi asli kat so'zining dialektal shaklidir. V.V. Bartold kend so'zi eroniy aholidan turkiy xalqlarga o'tgan deydi. Ana shuning uchun ham Mahmud Koshg'ariy bu so'zni turkiy so'z deb biladi: «Kend — o'g'uzlar va ularga yaqin turuvchilar tilida «qishloq» shaklida» deya izohlaydi. Shunday qilib, shahar va qishloq nomlari tarkibida hozir ham uchraydigan kan komponenti o'sha davrda ham bo'lgan. Devonning ba'zi o'rinlarida (I tom, 239-bet) kend so'zi «qo'rg'on» ma'nosida keladi va bu tushunarli hol. Chunki shahar so'zining etimologiyasi ko'pchilik tillarda «qo'rg'on», «qal'a» ma'nosini bildiradi. Aslida esa har bir shahar o'ziga xoc qal'a bo'lgan. Qozoqlar va ba'zi bir xalqlar shaharni hamon qal'a deyishadi. Bir vaqtlar o'zbeklar ham shahami shunday atashgan.

Qal'akovush — «rezinka galosh», ya'ni «shahardan (rus shahridan) keltirilgan kalish» ma'nosida qo'llanilgan. Kend (kent) atamasi ham shahar, ham qishloqlarga nisbatan ishlatilgan. Shuning uchun ham X asrda Sirdaryo havzasidagi ko'pgina aholi punktlari nomlari kend (kent) bilan tugagan. Bu haqda V.V. Bartold bunday deydi: «X asr geografllari Turkistonni tavsif qilganlarida kat va kad so'zlaridan tuzilgan talay joy nomlarini keltiradilar. Ammo bunday nomlar Murg'ob atroflarida hali uchramaga ni holda Zarafshon vodiysida, ko'proq esa Sirdaryo havzasida, ayniqsa Ohangaron va Chirchiq atroflarida paydo bo'lgan. Geograf Istaxriy Ohangaron bo'yidagi madaniy mintaqada

14 shahar va qishloq nomini tilga oladi, shulardan 7 tasi kat so'zidan tarkib topgan. Choch, ya'ni Chirchiq bo'yidagi madaniy mintaqada Istaxriy qayd qilgan 27 shahar va qishloq nomlaridan 14 tasi kat so'zidan yasalgan. Hozir ham aholi ko'pgina punktlari mahalliy xalq tilida hamon bundan ming yilcha oldingiday Zarkat, Parkat, Piskat, Xo'jakat, G'azalkat kabi talaffuz qilinadi. 30-yillarda kent komponentiga nisbat berilib, ular Zarkent, Parkent, Piskent shaklida yoziladigan bo'ldi. Bu ham ikki atamaning aslida bir ekanligini ko'rsatadi.

Katovul (kutvol) — Buxoro va Xiva xonliklaridagi yuksak lavozim. U xon mablag'i hisobiga imorat qurish ishlariga boshchilik qiladigan shaxs bo'lgan. Kutvol (katovul) so'zi hindcha bo'lib, «qo'rg'on boshlig'i» (komendant) demakdir. Hazorasp tumanida Abdixoliqkatovul, Mamatkatovul qishloqlari bor.

Kashar — ayvon shaklida qurilgan yarmi yopiq qo'yxona, chorva qishlaydigan joylarda chorvachilik xodimlari (cho'pon, zootexnik, vetvrach) yashashi va qishlashi uchun moslangan bino. Bunday binoni ruslar koshara deydi, ukrainlarda esa bu so'zning «chayla», «kulba» ma'nosi ham uchraydi. Qo'shrabot tumanida Kashar, Konimex tumanida Kasharquduq degan qishloqlar bor.

Kerayit — 92 bovli o'zbek qavmlari orasida tilga olingan qabila. Qozoqlar, qirg'izlar tarkibida ham uchraydi (kerey shakli ham qayd qilingan). Turli manbalarda kerayit so'zi «qora qo'y», «qora odam» yoki «qarg'a» deb izohlangan. Etnonim oxiridagi «t» harfi ko'plik affiksi. Navbahor, Koson, Ishtixon, G'uzor, Oqqo'rg'on tumanlarida Kerayit qishloqlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus tumanida Kereyit ovuli bor.

Kesak — turkiy xalqlarda keng tarqalgan etnonim. Qirg'izlarda kesek, jo'o'kesek, qozoqlarda qorakesak degan urug', o'zbeklarda mullakesak va mirzokesak, boshqirdlarda kese urug'lari bo'lgan. Kesak

soʻzi «urugʻlarning boʻlingan, kesilgan parchasi» demakdir. Xoʻjaobod, Jalaquduq tumanlarida Kesak, Qorakoʻl tumanida Kesakli, Bulungʻur, Jomboy, Payariq tumanlarida Qorakesak qishloqlari bor.

V. XULOSA

Ushbu nomlar, ularning bir oilaga mansub tillarda muloqot qiluvchi insonlar yashash joylarida koʻp uchrashini kuzatgan har qanday inson hayratlanadi, oʻyga choʻmadi. Bu holatga Erkin Vohidov shunday taʼrif beradi: “Oʻylab qarajak izlanishlarimiz

kabi gʻofilliklarimiz-da bepoyon ekan. Soʻzni eshitamiz, soʻzlashni qotiramiz, lekin soʻz magʻzini chaqish aksar xayolimizga kelmaydi. Nega shunday deymiz, deya oʻzimizga savol bermaymiz”. natijada, bir urugʻdan tarqagan insonlar bir-biriga begonadek boʻlib ketayotgandek, goʻyo... Haqiqatan ham shunday... Lekin, aynan, biz izlanishimiz, nutqimizdagi soʻzlar sehri bilan yoʻqolib borayotgan qardoshlik rishtalarini mustahkamlashimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qorayev S. Toponimika. — X: «Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti», 2006. — 320 b.
2. Vohidov.E. Soʻz latofati – “Oʻzbekiston” nashriyoti, 2014. – 148 b

ЭВРИСТИК ТОПШИРИҚЛАР ЁРДАМИДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ИЖОДИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

ҚОДИРОВ ҒАЙРАТ ЎРОҚБОЕВИЧ
ЎзПФИТИ мустақил тадқиқотчиси, доцент

Аннотация: ушбу мақолада эвристик топшириқлар ёрдамида бўлажак ўқитувчиларда ижодий тафаккурни ривожлантириш имкониятлари ҳақида маълумот берилган. Шунингдек педагогик тафаккур, унинг шаклланиши ва ривожланиши ҳақида ҳам фикрлар баён этилган. Бўлажак ўқитувчиларда ижодий тафаккурнинг ривожланиши ўзига хос йўналишлари, педагогик ходисалар устида фикрлаш, таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш, баҳолаш ва эмпатия жараёни тавсифланган.

Таянч сўзлар: бўлажак ўқитувчи, касбий компетенциялар, касбий билимлар, эвристик топшириқлар, педагогик тафаккур, ижодий тафаккур, эмпатия.

Аннотация: В данной статье представлена информация о возможностях развития творческого мышления у будущих педагогов с помощью эвристических заданий. Высказываются также мнения о педагогической мысли, ее становлении и развитии. Описаны конкретные направления развития творческого мышления у будущих педагогов, процесс мышления, анализа, сравнения, обобщения, оценки и сопереживания педагогическим явлениям.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональные компетенции, профессиональные знания, эвристические задания, педагогическое мышление, творческое мышление, эмпатия.

Abstract: This article presents information about the possibilities of developing creative thinking in future teachers with the help of heuristic tasks. Opinions are also expressed about pedagogical thought, its formation and development. The specific directions of the development of creative thinking among future teachers, the process of thinking, analysis, comparison, generalization, evaluation and empathy with pedagogical phenomena are described.

Keywords: future teacher, professional competencies, professional knowledge, heuristic tasks, pedagogical thinking, creative thinking, empathy.

Маълумки, педагогик тафаккур – педагогик ходисалар ҳақида юқори даражада фикрлаш фаолиятини англлатувчи тушунча. Педагогик тафаккур билишнинг вужудга келиши натижасида ҳосил бўлади. Объектив ҳамда субъектив характердаги муносабатлар устида ишлаш катталар билан ўқувчиларнинг ўзаро алоқалари шахсинг шаклланиши ва ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг педагогик тафаккури касбий лаёқат ифодаси сифатида шаклланади. Бундай тафаккур ўқитувчига педагогик ходисалар устида фикрлаш, таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш,

баҳолаш имконини беради. Педагогик назария ва ғояларни яратиш, методик кашфиётларни амалга ошириш, фаоллик ва ижодкорлик сифатларига эга бўлиш ўқувчиларга таълим-тарбия бериш самарадорлигини таъминлайди. Буларнинг барчаси ўқитувчи педагогик тафаккурининг маҳсули ҳисобланади.

Педагогик тафаккур – мутахассис касбий-шахсий сифатларининг таркибий қисми, касбий билимларни англаш, унинг умумий хусусиятларини тушуниб етиш имкониятидир. Педагогик тафаккур педагогик билимларнинг ички тараққиёти улар

орасидаги алоқадорлик ва қонуниятларни англаш имконини берадиган ақлий ҳаракатлар босқичидир.

М.В.Клариннинг таъкидлашича, педагог таълим жараёнини шундай ташкил этиши керакки, ушбу жараён таълим олувчиларнинг мустақил ижодий тафаккурини шакллантириш имкониятини яратишга хизмат қилиши лозим.

Шахснинг, шу жумладан бўлажак ўқитувчининг ижодий тафаккури қуйидаги хусусиятларга эга.

- педагогик фаолият усуллари ўзлаштириш ва кенг қўламда қўллаш олиш;
- муайян вазиятларда педагогик билимлар трансформациясини амалга ошириш компетенциясига эга бўлиш;
- муаммоли вазиятларни яратиш ва унда мақбул ечимга келиш усуллари танлаш олиш кабилар.

Бўлажак ўқитувчиларда ижодий тафаккурнинг ривожланиши ўзига хос йўналишларга эга бўлиб, бу биринчи навбатда, уларнинг касбий қизиқишлари, педагогик билимларни қўллаш олиш имкониятлари, мотивлари билан боғлиқ ҳолда педагогик жараёнларни ташкил этишни талаб қилади. Ушбу жараёнда профессор-ўқитувчилар касбий маҳоратларига таянган ҳолда талабаларга индивидуал ёндашишлари талаб қилинади.

Олий педагогик таълим жараёнида эвристик методлар когнитив методлар билан параллел тарзда қўлланилади. Когнитив характердаги топшириқлар ҳам эвристик топшириқлар каби бўлажак ўқитувчини мустақилликка, изланишга, ижодий фикрлашга, мураккаб педагогик ходисаларни таҳлил қилишга ундайди. Бундай топшириқлар сирасига:

- бўлажак ўқитувчиларни касбий-ижодий фаолликка ундовчи топшириқлар;
- рефлексив жараёнларга олиб кирувчи топшириқлар;
- бўлажак ўқитувчиларда модел-

лаштириш лойиҳалаш, макетлар устида ишлаш имконини берадиган топшириқлар;

- талабаларни ўзаро бири-бирларига эвристик саволлар ёрдамида мурожаат қилишга ундовчи топшириқлар;

- педагогик ғояларни қийслашга йўналтирилган эвристик топшириқлар;

- бир неча далилларни ўзаро бир-биридан фарқлаш имконини берадиган эвристик топшириқлар;

- талабаларни эвристик кузатишга ундовчи топшириқлар;

- эвристик характердаги топшириқларни танлаш ва уларни лойиҳалашга ундовчи топшириқлар;

- эвристик топшириқлар устида ишлаш жараёнларини моделлаштиришга ундовчи топшириқлар;

- фаразларни илгари суриш имконини берадиган эвристик топшириқлар кабилар қиради.

Биз улардан айримларини таҳлил қилишга интилдик:

Эмпатия, яъни бўлажак ўқитувчиларни ижодий фаолликка ўқувчиларга нисбатан ижодий муносабат тажрибасини намоён этишга ундовчи топшириқлар бўлажак ўқитувчиларнинг атрофдагилар ҳолати, кечинмалари, ҳис этишларига қўмаклашади. Улар ҳиссий-образли тасаввурлари ёрдамида ўқувчиларнинг ҳолати, руҳиятини англаш тажрибасига эга бўладилар, уларнинг ички кечинмалари, характерли хусусиятларини фарқлашга одатланадилар. Бундай топшириқлардан фойдаланиш натижасида бўлажак ўқитувчилар ўқувчиларнинг кечинмалари, ҳолатини аниқлаш, уларнинг ҳис-туйғуларини англаш кўникмасига эга бўладилар. Бўлажак ўқитувчилар мазкур жараёнда дидактик ўйинлардан фойдаланиш тажрибасини ҳам ўзлаштириш керак. Чунки ўйинлар жараёнда улар ўқитувчига яқинлик, унинг ҳис-туйғуларини тушуниш, завқланиш туйғусига эга бўладилар. Эмпатия бўлажак ўқитувчиларга ўқувчи-

ларнинг кечинмалари билар бир қаторда дунёқараши, характеридаги ўзига хосликни ҳам англаш имконини беради. Бўлажак ўқитувчилар эмпатия ёрдамида ўқувчиларни севиш, уларнинг фикрларини ҳурмат қилиш, мустақил ривожланишлари учун қулай педагогик шарт-шароитларни яратиш каби касбий-шахсий сифатларини ҳам эгаллашларига эга бўладилар. Бу эса бўлажак ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан самарали ҳамкорлик қилишлари учун асос яратади. Натижада бўлажак ўқитувчиларда педагогик ижодкорлик ва ижодий тафаккур ривожланади. Бўлажак ўқитувчиларни диалогга ундовчи эвристик топшириқлар, уларда педагогик мулоқот кўникмаларини ривожлантириб, сўз бойлигини кенгайтиради. Натижада улар ўқувчилар билан муваффақиятли диалогга кириш компетенциясига эга бўладилар. Бўлажак ўқитувчилар ўз кечинмалари ва касбий билимлари ёрдамида педагогик воқеликни ўрганиш, таҳлил қилиш, зарур вазиятларда аниқ ҳукмлар чиқариш кўникмасини ҳам эгаллайдилар. Эвристик топшириқлар устида ишлаш жараёнида эгалланган касбий билимлар, кўникма, малака ва компетенциялар бўлажак ўқитувчининг касбий тафаккурини бойитишга кўмаклашади. Бу эса уларда педагогик воқелик устида фикрлаш, уни ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиш, мавжуд бўшлиқларни тўлдириш устида ўйлаш вужудга келган мураккаб вазиятларга мақбул ечимлар топиш имконини беради. Эвристик топшириқлар ёрдамида бўлажак ўқитувчилар ўзларининг интеллектуал ҳамда ҳиссий соҳаларини мужассамлаштирадилар. Кўриниб турибдики эвристик топшириқлар бўлажак ўқитувчиларнинг яширин иқтидорлари имкониятларини намоён этишлари учун қулай дидактик вазиятни вужудга келтиришга асос бўлади. Бўлажак ўқитувчилар педагогик воқеликни кузатиш унинг хос жиҳатларини англаб етиш асосида педагогик тафаккурларини бойитишга

муваффақ бўладилар.

Бўлажак ўқитувчиларни рефлексив жараёнларга олиб кирувчи топшириқлар. Бундай топшириқлар бўлажак ўқитувчилар учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб улар мазкур топшириқлар ёрдамида ўзларининг педагогик билимлари, нуқтаи назарлари, кечинмаларини таҳлил қиладилар мавжуд даражасини аниқлайдилар ва касбий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжларининг даражасини билишга эришадилар. Бўлажак ўқитувчилар ўқувчиларга объектларнинг белгилари, шаклига назар ташлаш, уларда кўрган образларини чизиш, уларнинг нимага ўхшашлигини тасвирлаш ҳақида эвристик топшириқлар бериш тажрибасини ҳам ўзлаштирадилар. Талабалар мазкур турдаги топшириқларни бажарганларидан кейин профессор-ўқитувчилар уларга эвристик саволлар билан мурожаат қиладилар. “Шарқ алломалари шахсда қандай маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш зарур ҳисоблаганлар?”, “Инсоннинг билиш фаолияти ўзининг қандай турларига эга?”, “Ўқувчиларнинг билиш жараёнларини ташкил этишда нималарга эътибор қаратиш лозим?”, “Ақлий билиш методи деганда қандай методларни тушунасиз?”.

Бўлажак ўқитувчиларга моделлаштириш, лойиҳалаш, макетлар устида ишлаш имконини берадиган топшириқлар бир вақтнинг ўзида педагогик жараёнга бўлажак ўқитувчининг фикрлаш ва аниқ хулосалар чиқаришга оид фаолиятини жалб этишни назарда тутди. Шу асосда бўлажак ўқитувчилар педагогик жараённинг ўзига хос жиҳатларини англаб етган, идрок этган, у ҳақида аниқ тасаввур қилган ҳолда моделлаштириш ва лойиҳалашга муваффақ бўладилар. Мазкур жараёнда профессор-ўқитувчилар талабаларни ижодий фаолликка ундаши талаб этилади. Бундай ҳаракатлар ижодий фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш натижасида вужудга келади. Бунда профессор-ўқитувчилар талаба-

лар олдига қуйидаги саволларни қўйишлари лозим. “Педагогик жараённинг ўзига хос белгилари нималардан иборат ва уни лойиҳалашда қайси жиҳатларга эътибор қаратиш лозим?”, “Педагогик жараён қандай босқичлардан ташкил топади ва ҳар бир босқичнинг мақсад ва вазифаларини кўрсатинг”, “Педагогик жараённи таҳлил қилиш натижасида нималарни аниқлашга муваффақ бўлдингиз?”, “Ўқитувчининг педагогик маҳорати қандай таркибий қисмларни ўз ичига олади?”, “Педагог учун акмеологик ёндашув қандай аҳамиятга эга?” Бундай эвристик саволлар ёрдамида бўлажак ўқитувчиларда касбий-шахсий сифатлар жадал тарзда ривожланади. Уларнинг касбий компетенциялари шаклланади ва мунтазам такомиллашиб боради.

Талабаларни ўзаро бири-бирларига эвристик саволлар ёрдамида мурожаат қилишга ундовчи топшириқлар педагогик жараёнга хос бўлган объектив ёндашувларнинг англаш имконини беради. Шу билан бир қаторда талабалар орасида ўзаро ҳамкорлик биргаликда ишлаш, баҳс-мунозараларга киришиш, бир-бирининг фикрини қўллаб-қувватлаш, биргаликда изланишларни амалга ошириш, бир-бирининг фикрини бойитиш, қарашларини қўллаб-қувватлаш муҳитини яратишга хизмат қилади. Бундай топшириқлар бўлажак ўқитувчиларни бир-бирини қўллаб-қувватлашга қарашларни рефлексиялашга, баҳолашга ўргатади. Бўлажак ўқитувчиларга педагогик жараёнлар ва унинг босқичлари орасидаги алоқадорликни англашга кўмаклашади. Педагогик жараённинг ўзига хос хусусиятларини тушунтиришда профессор-ўқитувчилар педагогик жараён макетини яратиш уни моделлаштириш ва лойиҳалашга оид эвристик топшириқлар беради.

Талабаларни эвристик кузатишга ундовчи топшириқлар бўлажак ўқитувчилар педагогик ходисаларни кузатиш натижасида у ҳақида аниқ билим ва тасаввурга эга

бўлишларига имконият яратади. Бўлажак ўқитувчилар учун кузатиш аниқ мақсадга йўналтирилган педагогик фаолиятнинг таркибий қисми ҳисобланади. Педагогик ходисалар ҳақидаги назарий билимларни ўзлаштириш ва амалиётда қўллашга талабаларни тайёрлайди. Кузатиш бўлажак ўқитувчилар учун педагогик билимлар манбаи, уларни ўзлаштириш усули ҳисобланади. Кузатувчанлик сифатларига эга бўлган бўлажак ўқитувчилар касбий ривожланишда муайян натижаларга эришадилар, шахсий ютуқларни қўлга кирита оладилар. Бундай натижалар сирасига:

- кузатиш жараёнида ўзлаштирилган назарий маълумотлар;
- эмпатияга оид касбий ҳаракатлар кирилади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ижодий фаолият кўрсатиш даражаси уларнинг кузатишлари жараёнида мавжуд билимлар билан янги ўзлаштирилган билимларни ўзаро қиёслаш натижасида аниқланади. Профессор-ўқитувчилар тақдим этган ахборотлар билан бир қаторда аксарият иқтидорли талабалар ўз кузатишлари давомида муайян педагогик ходисалар ҳақидаги қўшимча маълумотларга эга бўладилар. Шу билан бир қаторда бўлажак ўқитувчилар кузатишлари натижасида янги ахборотлар тўплаш имкониятини ҳам қўлга киритадилар. Мазкур ахборотлар ёрдамида педагогик жараёнларни лойиҳалаш кўникмаларини намоён қиладилар. Бўлажак ўқитувчилар учун кузатиш натижасида ўзлаштирилган ахборотлар педагогик жараёнлар устида тадқиқотлар ўтказиш имконини беради.

Бири-бирига эвристик саволлар ёрдамида мурожаат қилишга йўналтирилган топшириқлар ҳам талабаларни касбий жиҳатдан ривожлантириш, уларда диалогга кириш кўникмаларини шакллантиришда алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Бундай топшириқлар ёрдамида бўлажак ўқитувчиларда педагогик мулоқотчанлик, ўз-ўзини

ШАХС МЕДИАМАДАНИЯТИГА ОИД ТАДҚИҚОТЛАР ТАҲЛИЛИ

АСКАРОВА ШАХЛО МУХАММАДАЛИЕВНА,
Фарғона давлат университети Ахборот технологиялари кафедраси ўқитув-
чиси

Аннотация. Замонавий жамиятда ҳар бир шахс ўз хоҳишидан қатъий назар медиа муҳитининг марказидан ўрин олган. Медиа орқали тарқатилаётган ахборотлардан ҳар бир шахс бугунги кунда кундалик ҳаётида, шахсий ва касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида ахборот манбаи, мулоқот, ахборотни узатиш, ўз-ўзини ривожлантириш, таълим ва дам олиш, қобилиятни намоёни қилиш ҳамда алоқа воситаси сифатида қўлламоқда. Мазкур мақолада бу борада олиб борилган тадқиқотлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: медиамаданият, ОАВ, медиасаводхонлик, шахс ахборот маданияти.

Аннотация. В современном обществе каждый человек независимо от своей воли находится в центре медийной среды. Сегодня каждый человек использует информацию, распространяемую через средства массовой информации, как источник информации, общения, передачи информации, саморазвития, образования и отдыха, демонстрации способностей и общения в процессе организации личной и профессиональной деятельности. В данной статье анализируются исследования, проведенные по этому поводу.

Ключевые слова: медиакультура, СМИ, медиаграмотность, информационная культура личности.

Abstract. In modern society, every person, regardless of his will, is at the center of the media environment. Today, each person uses information disseminated through the media as a source of information, communication, information transfer, self-development, education and recreation, demonstration of abilities and communication in the process of organizing personal and professional activities. This article analyzes the research conducted on this subject.

Keywords: media culture, mass media, media literacy, personal information culture.

Ўқувчилар медиамаданияти негизидан шуни билсин, ахборотлашган жамият учун хос бўлган муҳим сифат – “ахборотларни узатиш маданияти ва уни қабул қилиш маданияти” этади. Э.Э.Абзалов, медиамаданиятни шахс камолоти даражасини белгиловчи кўрсаткичи, дея эътироф этади [1].

А.В.Федоровнинг қайд этишича, “ахборотларни узатиш маданияти ва уни қабул қилиш маданияти шахс камолоти даражасини белгиловчи беради. Шунга кўра муаллиф, “медиамаданият” тушун-

часининг моҳиятини ёритишга икки хил ёндашади, яъни: 1) медиа соҳаси, шуни билсин, уларни ишлаб чиқариш ва ижтимоий муҳитда амал қилишини тарихан белгиловчи тизимдаги моддий ва интеллектуал кадрлар мажмуи; 2) оммага нисбатан муносабатда “медиамаданият” шахс камолотини белгиловчи даражалар (медиа матни қабул этиш, таҳлил қилиш, баҳолаш, медиа ижодкорлик билан шуғулланиш, медиа соҳасидаги янги билимларни ўзлаштириш) тизими сифатида намоён бўлади [2]. Муаллиф қуйи-

даги медиатаълимий моделлар турларини кўрсатади: таълимий-информацион; ахлоқий-тарбиявий; амалий; эстетик; социомаданий [2].

И.В.Челышева эса медиатаълимий моделларни синтетик: эстетик-социомаданий; информацион-ахлоқий-тарбиявий; таълимий-информацион-амалий турларга ажратади [3].

И.А.Фатеевнинг фикрига кўра медиатаълим моделлари: таълимий-информацион; амалий-утилитар; эстетик; ривожлантирувчи; протекцион-идеологик турлардир [4].

Таассуфки, “кўплаб ўқитувчилар ҳозирга қадар медиамаданиятнинг тарбиявий ва эстетик имкониятларидан фойдаланмаган ҳолда оммавий ахборот воситаларини таълимнинг кўргазмали воситаси сифатидагина қабул қилади” [5].

Ўзбекистонда эса таълимга ахборот технологияларини татбиқ қилишга доир дастлабки тадқиқотлар А.Абдуқодировнинг “Физика-математика фанлари ўқитувчиларини интенсив тайёрлаш назарияси ва амалиёти: компьютер технологияларидан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш аспекти” докторлик диссертациясида амалга оширилган. Профессорнинг фикрича, таълим-тарбия жараёнига ахборот технологияларининг татбиқ этилиши таълим самарадорлиги ва сифатини, шунингдек, тезлигини бир неча баробар орттиради [6]. Бизнинг фикримизча, ахборот технологияларининг ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида қўлланилиши масалаларининг ёритилиши таълимнинг барча жабҳаларини қамраб олишга хизмат қилган бўлар эди.

Д.Абдуазимова ва муаллифлар жамоаси томонидан нашр этирилган

“Телекоммуникация тизимларининг глобаллашуви шароитида болалар ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича йўриқнома”да эса, интернет, оммавий ахборот воситаларидан тарқатилаётган ахборотлардан болаларни ҳимоялаш масалалари бўйича тавсиялар берилган [7]. Аммо, муаллифларнинг фикрига кўра, хавфсизликни таъминлаш медиамаданиятга эришиш орқали эмас, болаларнинг ахборот майдонида ҳаракатланишини қисман чеклаш орқали амалга оширилади. Бу эса, антиреклама вазифасини ўтаб ва ёшларнинг таъқиқланган ахборотларга қизиқиш билдиришига олиб келиши мумкин.

Муаллифлар А.Абдуқодиров ва Н.Тайлақовлар томонидан тақдим этилган “Информатика ва ахборот технологиялари” 9-синф дарслигида эса, ахборот технологияларининг таълим амалиётига жорий этилиши нақадар долзарб аҳамият касб этаётганлигини кўриш мумкин [6]. Шу билан бирга, бу адабиёт мазмунини медиатаълим асосларига оид маълумотлар билан тўлдириш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

У.Бегимкулов ўзининг “Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти” мавзусидаги докторлик диссертациясида таълим менежментида ҳам ахборот технологияларидан фойдаланиш самарали натижаларга эришишни таъминлашини эътироф этади [8]. Фикримизча, умумий ўрта таълим мактабларида таълим жараёнини ахборотлаштириш ҳам таълим менежментида муҳим аҳамият касб этиши мумкин.

М.Ариповнинг тадқиқот ишларида физика-математика йўналишларида таҳсил олаётган талабалар учун MathCad

дастури базасида виртуал лабораториялар яратилган. Шунингдек, М.Арипов томонидан олий таълим муассасалари кафедраларида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчиларнинг фаоллик рейтинги тизимини ҳам ишлаб чиқилди [8]. Тадқиқотчи томонидан яратилган рейтинг тизимини умумий ўрта таълим мактабларида фаолият юритаётган ўқитувчилар фаолиятига татбиқ этиш таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

С.Бабаджановнинг фалсафа фанлари доктори (педагогика фанлари) илмий даражасини олиш учун ёзган диссертациясида эса, “Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш технологиясини такомиллаштириш” хусусида сўз юритилади. Тадқиқотчининг фикрига кўра, медиакомпетентликни информатика фани доирасида ривожлантириш мақсадга мувофиқ, чунки, ахборот технологиялари медиатаълим асосига қурилади. Тадқиқотчи томонидан талабалар ўртасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, ҳозирги кунда медианинг энг кўп фойдаланиладиган қисми интернет эканлиги аниқланган [9]. Лекин тадқиқотчи медиакомпетентликнинг ўзи ҳақида фикр юритади. Бизнинг фикримизча эса, медиакомпетентлик медиасаводхонлик, медиабилимдонлик, медиамаҳорат каби медиамаданиятнинг таркибий қисмларидан биринигина ташкил этади. Ушбу таркибий қисмларнинг барчаси шахснинг медиа борасидаги фикрлари, фойдаланиш кўлами ва медиамаҳсулотларни ишлаб чиқа олишида муҳим аҳамият касб этади.

О.Давлатовнинг “Талабаларда ахборот хавфсизлигини таъминлаш ком-

петентлигини тарихий-маданий мерос воситасида ривожлантириш” номли тадқиқот ишида “Ахборот хавфсизлигини таъминлаш энг аввало, турли ахборот манбаларидаги маълумотларни таҳлил этиш, баҳолаш ва зарарли ахборотларни аниқлаш, талабаларни зарарли ахборотлар таҳдидидан ўз-ўзини ва жамият аъзоларини ҳимоя қилиш, уларга қарши курашишга тайёрлашни талаб этади” [10] деган хулоса берилган. Тадқиқотчи зарарли ахборотлардан ҳимоялашда имкониятларни кўпроқ чеклаш керак, деб ҳисоблайди. Бизнинг фикримизча, ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун аввало медиадан фойдаланиш даражасини ошириш ва медиамаданиятга эга бўлиш, танловнинг мустақил ҳамда эркин бўлиши лозимлиги ҳақидаги фикрлар ҳам берилиши мақсадга мувофиқ бўларди.

С.Ғуломов ва А.Шермухамедовлар томонидан “Ўзбекистонда мавофавий таълимнинг ривожланиши” мақоласида Ўзбекистондаги дастлабки масофавий таълимнинг ташкил этилиши ва бу борадаги қийинчиликлар, ютуқлар ва олдиндаги вазифалар хусусида сўз юритилган [10].

Англанингдек, замонавий жамиятда ҳар бир шахс ўз хоҳишидан қатъий назар медиа муҳитнинг марказидан ўрин олган. Медиа орқали тарқатилаётган ахборотлардан ҳар бир шахс бугунги кунда кундалик ҳаётида, шахсий ва касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида ахборот манбаи, мулоқот, ахборотни узатиш, ўз-ўзини ривожлантириш, таълим ва дам олиш, қобилиятни намоёни қилиш ҳамда алоқа воситаси сифатида қўлламоқда. Бунда медиа орқали тарқатилаётган ахборотлар шахснинг ахборот олиш, ахборотни узатиш, ахборотни сақлаш,

ВАЖНОСТЬ КУРСОВ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

TAYIROV XAMZA O'KTAMOVICH-Urganch davlat universitetining ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi bosh mutaxassisi

Аннотация: В данной статье раскрыты вопросы важности курсов повышения квалификации преподавателей профессионального образования и их влияние на развитие методической компетентности педагогов. Представлен облик современного инженера-преподавателя профессионального образования обладающего высоким методологическим уровнем в педагогической деятельности, владеющим научно-исследовательскими навыками и умениями поиска информации; умениями адекватно оценивать и анализировать научно-педагогический, обладающий личным опытом и опытом своих коллег; умело прогнозирующий свой профессиональный рост.

Ключевые слова: система профессионального образования, курсы повышения квалификации, инновационная научно методическая деятельность, инновационные образовательные технологии, методическая компетентность преподавателя.

Аннотация: Ушбу мақолада профессионал таълими ўқитувчилари учун малака ошириш курсларининг аҳамияти ва уларнинг ўқитувчиларнинг методик компетенциясини ривожлантиришга таъсири очиб берилган. Мақолада педагогик фаолиятда юқори методик даражага эга, тадқиқот қобилиятлари ва ахборот қидириш кўникмаларига эга бўлган замонавий профессионал таълим муҳандис-ўқитувчиси образи келтирилган; шахсий тажрибага ва ҳамкасбларининг тажрибасига эга бўлган илмий-педагогик баҳолаш ва таҳлил қилиш қобилияти; унинг касбий ўсишини моҳирона башорат қилиш.

Калит сўзлар: профессионал таълим тизими, малака ошириш курслари, инновацион илмий-услубий фаолият, инновацион таълим технологиялари, ўқитувчининг методик компетенцияси.

Abstract: This article reveals the importance of advanced training courses for teachers of vocational education and their impact on the development of methodological competence of teachers. The article presents the image of a modern engineer-teacher of professional education with a high methodological level in pedagogical activity, possessing research skills and information retrieval skills; the ability to adequately evaluate and analyze scientific and pedagogical, having personal experience and the experience of his colleagues; skillfully predicting his professional growth.

Keywords: professional education system, advanced training courses, innovative scientific and methodological activities, innovative educational technologies, methodological competence of the teacher.

Социально-экономические преобразования в Узбекистане последние годы обозначили необходимость коренного обновления системы образования, в том числе профессионального. Переход от знаниевой образовательной парадигмы к компетентностной, амплификация инновационных форм образования, создание вариативных моделей

обучения, переосмысление управленческих стратегий в образовании представилась как актуальная проблема инновационной научно-методической деятельности преподавателей профессионального образования.

Современный инженер-преподаватель профессионального образования должен обладать высоким методологическим уровнем

нем в педагогической деятельности; владеть научно-исследовательскими навыками и умениями поиска информации; уметь адекватно оценивать и анализировать научно-педагогический, личный опыт и опыт своих коллег; умело прогнозировать свой профессиональный рост.

Инновационная научно-методическая деятельность преподавателей профессионального образования направлена на формирование творческой индивидуальности, готового работать в обновляющемся и обновленном образовательном учреждении, способного разрабатывать, осваивать и использовать инновационные проекты, технологии обучения, методики обучения.

Инновационная деятельность преподавателей является фактором развития их профессионально-педагогической компетентности, что в свою очередь влияет на методическую компетентность.

Инновационный подход в работе коллектива способствует усилению профессиональной мотивации, стимулированию творческого потенциала, выявлению и плодотворному использованию личностных ресурсов для достижения успеха в профессиональной деятельности преподавателей, самосовершенствованию и саморазвитию, повышению качества образовательного процесса и профессиональной подготовки будущих специалистов.

Именно по этой причине проблема постоянного обновления и пополнения знаний педагогическими кадрами является достаточно актуальной в современном, быстро меняющемся обществе. Ведь от этого зависит профессиональная мобильность и компетентность будущего специалиста. Один из путей непрерывного образования взрослого человека – курсы повышения квалификации.

Педагогический энциклопедический словарь трактует непрерывное образование как «совокупность средств, способов и форм приобретения, углубления и расши-

рения общего образования, профессиональной компетентности, культуры, воспитания гражданской и нравственной зрелости. Для каждого человека непрерывное образование выступает процессом формирования и удовлетворения его познавательных запросов и духовных потребностей, развития задатков и способностей в сети государственно-общественных учебных заведений и путем самообразования» [1, с. 168].

В настоящее время в научной литературе используется несколько трактовок понятия «непрерывное образование»: 1) образование на протяжении всей жизни; 2) образование взрослых; 3) непрерывное профессиональное образование [2]. Рассматривая временные границы образования взрослых людей, можно сказать, что они включают период жизни человека с 20 до 65 лет [3].

В настоящее время проблемами образования взрослых занимается андрагогика – «область педагогики, в которой рассматриваются теоретические и практические проблемы образования взрослых с учетом их особенностей в системе непрерывного образования» [7, с. 20].

М.Ш. Ноулз сформулировал базовые положения андрагогики, заключающиеся в том, что взрослый – это сформировавшаяся личность, с определенным жизненным опытом, знаниями, умениями, навыками, со своими целями обучения, стремящаяся к самостоятельности, самореализации, самоуправлению. Все это должно быть использовано в процессе обучения. Взрослые люди обучаются для того, чтобы решить важную жизненную проблему и достигнуть конкретной цели [4; 5]. Необходимо отметить, что важный принцип обучения взрослых – это незамедлительное применение изученного. «Большинство взрослых не заинтересовано в получении знаний для того, чтобы использовать их в будущем, а также в получении ответов на вопросы, которых у них нет» [5, с. 66]. Для системы повышения квалификации данный принцип достаточно

MILLIY MUSIQIY MEROS VA UNGA O‘QUVCHILARDA AKSIOLOGIK MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY AHAMIYATI VA TARBIYAVIY XUSUSIYATLARI

TOSHALIYEV DILSHODJON BAXODIRJON O‘G‘LI
Farg‘qona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada milliy musiqiy meros va unga o‘quvchilarda aksiologik munosabatni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati va tarbiyaviy xususiyatlari, o‘quvchilarda milliy musiqiy merosni asrashga doir bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish vazifalari haqida fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье выделены социальная значимость и воспитательные особенности национального музыкального наследия и формирование ценностного отношения к нему у студентов, задачи формирования знаний и умений по сохранению национального музыкального наследия у студентов.

Annotation: In this article, the social significance and educational features of the national musical heritage and the formation of axiological attitude to it in students, the tasks of forming knowledge and skills in the preservation of the national musical heritage in students are highlighted.

Kalit so‘z va iboralar: Musiqa ta‘limi, yangi taraqqiyot, musiqa san‘atiga, Musiqa madaniyati, tabiiy muvozanat, musiqa meros– pedagogik jarayon, barkamol inson, musiqa merosining ildizlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: Музыкальное образование, новое развитие, к музыкальному искусству, Музыкальная культура, природное равновесие, музыкальное наследие - педагогический процесс, совершенный человек, корни музыкального наследия, современные педагогические технологии, научный метод.

Key words and phrases: future physical education teachers, new development, flexibility (adaptation), physical education, natural balance, physical education - pedagogical process, well-rounded person, global ecological, modern pedagogical technologies, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda musiqa ta‘limiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida ham milliy qadriyatlarni asrash, xususan, milliy musiqiy merosni asrashga doir turli tadbirlar, loyihalar va ta‘limiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu orqali o‘zbek milliy musiqiy merosni qadrlash, uni asrab-avaylashga doir qadriyatli faoliyatni yo‘lga qo‘yish maqsad qilinmoqda. Bunday hukumat darajasidagi islohotlar negizida milliy musiqiy merosni asrashga doir ilmiy tadqiqotlarga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu orqali millatning milliy xususiyatlarini saqlab qolish, uning tarixiga bo‘lgan munosabatini yosh avlodlarga bilim sifatida qoldirish hamda unga qadriyatli

munosabatni qaror toptirish ko‘zda tutilmoqda. Shu bois ham o‘quvchilarda milliy musiqiy merosni asrashga doir bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda.

Har qanday jamiyatda ham yosh avlod tarbiyasi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelgan. Chunki, jamiyatning jamiyat sifatida ravnaq topishi va rivojlanishi ana shu kelajak avlodi tarbiyasiga bog‘liq. Ma‘lumki, tarbiya shaxsni jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlariga tayyorlash, shuningdek, uning ma‘naviy, aqliy, jismoniy va musiqiy rivojlanishiga muntazam ta‘sir etib boruvchi uzluksiz jarayon. Endilikdagi asosiy vazifa ana shu yoshlarga ta‘lim va tarbiya berish, ularning kuch va sadoqatini

ana shu Vatanga muhabbat, yurt tinchligi va osoyishtaligi, respublika mustaqilligini mustahkamlash yo'lida safarbar etishdir. Buni dunyoning ko'pgina davlatlari qatori yurtimizda olib borayotgan odilona siyosati natijasida amalga oshirilayotgan keng ishlar ko'lamida payqash qiyin emas.

Musiqqa ta'limi jarayonida o'quvchilarda musiqqa san'atiga nisbatan qiziqish va havasning ortib borishi, musiqqa mashg'ulotlari asosida ularda hissiyot, idrok tarbiyasining o'sib borishi, qo'shiqlarni xushohang kuylash, musiqani ishtiyoq bilan tinglash, asarlarni tahlil qilish orqali musiqadagi xushsozlik, xushovozlik, ya'ni go'zallikni sezadi. Shuni ta'kidlash joizki, musiqiy ta'limning asosiy maqsadi o'quvchi-yoshlarimizning nafosat, didlarini badiiy asarlar orqali shakllantirishdir. Keyingi kuzatuvlar shundan dalolat bermoqdaki, ko'pchilik yoshlarimiz nafosat, did haqida yetarli ma'lumotlarga ega emaslar. Ushbu masalalarni hayotga tatbiq etishda nafosat tarbiyasi katta o'rin egallaydi.

Musiqqa – yunoncha so'zdan olingan bo'lib, inson xissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi san'at turi[1] hisoblanadi. Musiqiy madaniyat esa ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, inson musiqiy tafakkurini rivojlantiradigan, jamiyat estetik, badiiy-musiqiy faoliyatni tartibga solib turadigan daraja hisoblanadi. Musiqaning inson ongi va xissiyotiga ijobiy ta'siri uning ruhiy jarayonlarga hamda tabiatga hamohang ekanligidan dalolatdir. Musiqaning mazmuni – shaxsiy, milliy va umumbashariy badiiy qiymatlarining birligidan iborat bo'lib, bunda ma'lum xalq, jamiyat va tarixiy davrga xos ruxiy tarovat, sur'at, ijtimoiy fikr va kechinmalar umumlashgan holda ifodalanadi.

Musiqqa tufayli inson sezgilari ijtimoiylashadi, fikri tiniqlashadi, borliqni idrok etish faollashadi. Insondagi mehr-

shavqatlilik va hamdardlik singari insoniy fazilatlar musiqqa orqali shakllanadi va kamol topadi. Musiqqa insonning turli kayfiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shuningdek, musiqqa ulkan ta'sirchan kuchga ega bo'lgan tarbiya vositasi, inson ruhiyatiga hayot baxsh kuch bera oladigan jon ozig'idir. U kishilarning zavqlanishi, huzurlanishi, rohatlanishi, maroqli dam olishi, taskin topishi, fikrlashi, falsafiy mushohada qilishi uchun yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). O'zbek xalqi musiqqa merosining ildizlari zardo'shtiylik dini va madaniy muhiti shakllangan davrga borib taqaladi. Zero, zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi bo'lgan Avestoda tanbur, vinig, chang, nay kabi kabi ko'plab cholg'u asboblari tilga olingan.[2] Manbaalarning guvohlik berishicha, Zardo'shtning o'zi ham tanburda kuylar ijro etgan. Shuningdek, avrosiyob harobalaridan surnay, doira, ushpulaklar ham topilgan bo'lib, eng muhimi, ular ushbu musiqqa asboblarining hozirgi shaklidan deyarli farq qilmaydi. Umuman, jahon olimlari O'zbekiston hududini kordofonlarning (torli soz) vatani deb tan olganlar. Torli sozlar eramiz boshlaridan turli yo'llar bilan dunyo xalqlariga tarqala boshlagan.[3]

Qadimgi Xorazmda o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlarda milodiy VI asrga tegishli burg'u surati topilgan. Shukningdek, askarlar ichida harbiy orkestrlar bo'lganligi aniqlangan. Bu cholg'u Amir Temur armiyasida ham bo'lib, o'zining dahshatli ovozi bilan nom chiqargan edi. Mazkur burg'u sozi keyinchalik Yevropaga hap tarqalgan.

1928 yilda Samarqand shahrida sherdor madrasasida musiqqa va Xariografiya ilmiy tekshirish instituti ochilgan. Uning asosiy maqsadi o'zbek milliy musiqqa merosini ilmiy o'rganish va uni notaga olib, kelajak avlodga sof holda yetkazish edi. Ilmiy jamoaga

O'zbekistonning barcha hududlaridan kelgan eng bilimdon san'at darg'alari to'plandi. Ularning ichida Ota Jalol Nosirov ham bor edi. U, V.A. Uspenskiy ta'riflaganidek, "buxarodagi "Shashmaqom"ni chuqur bilgan va uni saqlab qolgan eng so'ngi va yagona vakildir".[6] Uning shogirdi Mulla Abdulaziz Rasulov ham shashmaqom bilimdoni bo'lib, shuningdek, u "Xorazm san'atini bir usta vositasida urganchlik Yoqub Dorchidan, Farg'ona maqom yo'llarini Ashurali Mahramdan ta'lim olgan" va milliy san'atkor darajasiga erishgan edi. Uning "Ajam taronalari", "Jazoyir" kabi musiqalari, ayniqsa "Gulzorim", "Samarqand ushshog'i" kabi ko'pgina o'lmas ashulla yo'llari juda mashhur bo'lib ketgandi. Hoji Abdulaziz 1923 yilda Samarqanda ochilgan musiqa fakultetida Tolibjon Sodiqov, Nabijon Hasanov, Siroj Yusupovalarga, keyinroq o'qituvchi sifatida Toshkentdan tashrif buyurgan Yunus Rajabiy, Risxi Rajabiy, Inomjon Ikromovlarga ham ustozlik qilgan.

Musiqa va xariografiya ilmiy tekshirish institutida Ota G'iyos Abdug'aniyev, Abduqodir Ismoilov, Matyusuf Xarratov, Sodirjon Bobosharifov kabi ko'pgina maqom bilimdonlari ham to'plangan edi. Ular bu dargohda Muxtor Ashrafiy, Mutavakkil Burxonov va Doni Zokirov kabi qator yosh iqtidorli o'zbek kompazitorlarining yangi avlodini tarbiyalash ishiga ham o'z hissalarini qo'shdilar. Ularning sharofati bilan N.Mironovning "O'zbek musiqasi", "Buxoro, Farg'ona va Xiva qo'shiqlari" kabi yirik to'plamlar dunyo yuzini ko'radi.

1927 yilda O'zbekiston radio qo'mitasi qoshida Yu.Rajabiy rahbarligida 12 kishilik "O'zbek milliy cholg'u sozlari orkestri" osilgan. Unda Mulla To'ychi, Toshmuhammedov, Domla Xalim Iblodov, Hoji Abdurahmon, Matyusuf Xarratov, Sapo Mug'anniy, Nazira Ahmedova kabi bir qancha xalq musiqiy merosi bilimdonlari

ish boshlaganlar. Umuman, o'tgan asrning boshlarida o'zbek xalq folklori merosini to'plash, yozib olish va targ'ib etishgamaxalliy millat vakillari ham keng jalb etiladi. Shundan so'ng o'zbek milliy musiqasini Yevrropa cholg'u sozlari bilan uyg'unlashtirish va moslashtirish ishlari ham boshlanadi. Ilk o'zbek simfonik orkestri uchun yaratilgan asarlar – bu V.Deshevovning "Samarqand syuitasi" va M.ippolitov-Ivanovning "O'zbekiston musiqa tasviri" syuitalaridir. Keyinroq M.Ashrafiyning "Qurilish" marshi, M.Burxonovning "O'zbekiston qizi" syuitalari paydo bo'ldi.

O'zbek milliy ohanglari asosida yaratilgan kamer janridagi dastlabki asarlar V.Uspenskiy ijodiga tegishlidir. Ayniqsa, uning "Farhod va Shirin" drammasiga bastalangan musiqalarida kamer janri yutuqlari keng ko'rsatib berilgan edi. 1936 yilda O'zbekistonga kelgan A.Kozlovskiy ham o'zbek xalq musiqalari asosida 300ga yaqin musiqiy asar yaratgan. Uning sinfonik orkest orqali ijro etilgan "Tanovor" baleti, "O'zgancha" asarlari H.Nosirova ijrosida butun ittifoq mamlakatlari doirasida shuhrat qozongan.

O'tgan asrning boshlaridagi o'zbek taraqqiyparvar ziyolilarining ko'zga ko'ringan vakillari – Fitrat, Cho'lpon, Sadridin Ayniy, G'ulom Zafariy, Hamza, Muhiddin Qori Yoqubov kabi mashhur shoir, yozuvchi, pedagog-ma'rifatparvarlarning qator maqolalari va risolalarida o'zbek mumtoz musiqfa madaniyati, ayniqsa, milliy musiqa merosiga munosabati o'z aksini topgan. Jumladan, Fitratning ilmiy tadqiqotlarida Markaziy Osiyo musiqa ilmining tarkibiy tuzilishi, fan predmeti, tadqiq usullari mufassal yoritib berilgandi. G'ulom Zafariy ijodiy merosining ham asosiy qismi o'zbek milliy musiqasi va uning tarixi tadqiqiga bag'ishlanadi. Sadridin ayniy bo'lsa, o'z maqolalarida Ota Jalol,

Ota g'iyos, Qori Kamol, Qori Najmlarning o'zbek musiqa madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan hissalarini tariflangan. Eng ahamiyati tomoni, Chig'atoy gurungining faollaridan va "Ko'mak" jamiyatining a'zosi bo'lgan Sayyid Ali Usmonxo'jayev o'zbek milliy musiqiy merosini asrab-avaylash masalasini birinchilardan bo'lib ilgari suradi. U o'zining "endigisini qo'ldan bermaylik" maqolasida, shunday yozadi: "Hozir Toshkentda Turkiston musiqasiga butun vujudi bilan berilgan musiqa professori Uspenskiy bor. Bu o'zida bo'lgan iqtidorini, ilm o'quv yetishtirgan butun kuchini Turkiston musiqasiga bergan. To'g'risini aytganda, bu kishi Turkiston musiqasining majnuni. U fransuzlar ruhida musiqa yoza oladigan musiqa shoiri bo'lsada, turkiston musiqasi uchun mana shu iste'dodini yo'qotdi".

Natijalar (Результаты/Results). Moskvada tahsil olgan Sh.Sulaymon yozadi: "boshqa xalqlarnikiga qaraganda oz bo'lsada ko'proq bizning ham otabobo va eski zamonlardan qolgan ko'pgina kuylarimiz, ashullalarimiz bordirki, bu kunda ularning ko'plari unutilib ketmoqda... milliy kuylarimizning qadr-qimmatini bilgan Ovro'po musiqashunoslari bugun bizning kuylarimizni xususiy suratda notaga olmoqdalar. Muhiddin qori Yoqubiy, G'ulom Zafariylardan foydalanib Mironovning chiqargan "Sharq notalari" bunga ochiq shohiddir. Turkistonda boshqa ko'p ishlar qatorida bizning kuylarimiz, milliy qo'shiqlarimiz ko'zga olinmayin unutilib yotadur. Ular uchun musiqa kuy maktablari, konservatoriyalar yo'qdir". Boshqa bir musiqa bilimdoni G'.zafariy fikricha, "Cholg'u kularimizning "Olti maqom" degan tubli, ilmiy tartiblik bo'limi yo'qolayozgan. "Olti maqom" ning nasr, saraxbor bo'limlari bo'lsin, mushkilot bo'limi bo'lsin, bilguchilardan bir ikkigina ustadan boshqalari o'lib bitganlar. Vaqt tordir, shul

bir ikki kishimiz ham o'la qolganda, ortiq "Olti maqom"ni bilguvchi o'zbeklar orasida butunlay yo'q bo'lishi aniqdir".[7]

Keyinroq Fitrat bu boradagi fikrlarini bayon etib, quyidagilarni ta'kidlaydi. "... yangi hayotga musiqamiz aralashib bora olmaydir. Yoshlarimizning buyuk bir qismiga sevdurish maydonida oqsab turadir. ... bizning musiqaning bugungi ustodlari orasida uning nazariy tomonlarini biladigan kishilar yo'q. Ular ishning bu tomonlariga yanoshmoq istamaylar. Shuning uchun bir ko'p yanglish harakatlarga sabab bo'ladir. Qanday kuylarni qanday o'rinlarga munosib tushgani to'g'risida fikr bildirmaydilar. Bizning bukungi musiqa ustodlarimiz cholg'ularning bir biriga munosabati to'g'risida ham katta yanglishliklar ko'rsatadilar. Bir tanbu bilan bir dutor topilsa darhol g'ichchak bilan bir chang qo'shadilar. Holbuki, bir g'ichchak tovushi ikki tanburning tovushini yeb qo'yadi. Birgina tanburni bir g'ichchak bilan bir changa topshirish u bechorani bo'g'ub o'ldirishdan boshqa narsa emasdir". Bunday fikrlarni Fitrat ham davom ettirib shunday deydi: "musiqamizning katta kamchiliklaridan biri uning tarqoqligidir. Musiqamizda birlik yo'q. Bir kuy Xivada boshqa, Buxaroda boshqa, Farg'onada boshqa, Toshkentda boshqacha cholinadir. Hozirgi texnikumlarimiz ham shul chiziqdan chiqolmay yuradilar. Buni tugutish uchun musiqa texnikumlarimizdan boshlab ishga kirishmoq kerak. Musiqa texnikumlariga Maorif komisarligi tarafidan umumiy prog'rom berish, unga kirgan kularni notaga olib tarqatish va darslarni shul notaga muvofiq suratda davom ettirishni talab qilish lozim".

O'tgan asrning birinchi choragida sovet mafkurachilari "o'zbekning o'z musiqasi yo'q, uarab hamda eron ta'sirida paydo bo'lgan. Undan voz kechish va Yevropa musiqasi asosida yangi o'zbek musiqasini yaratish lozim" degan davu bilan chiqqan

edilar. Bu fikrlarga qarshi Fitrat, G‘ulom Zafariy kabi qator o‘zbek taraqqiyoparvar ziyolilari keskin kurash olib bordilar va ushbu fikrlarning asossiz ekanligini argumentlar bilan asoslab beradilar.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Fitrat “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” kitobida o‘zbek xalq musiqasining qadim ildizlarini baxshilar va o‘zanlar tomonidan yaratilgan dostonlar, lapar va yallarga bog‘lagan edi. Shu bilan birga, u: “qo‘shni xalqlar bilan olib borilgan madaniy aloqalar faqat o‘zbek milliy musiqa madaniyatini boyishiga xizmat qilgan. Rok xindcha maqom demakdir. G‘ichchaksimon “sarang” bo‘lsa hind cholg‘ularidan biridir. Bular musiqamizning ko‘p eskidan yolg‘iz arab, e‘ron emas, xatto, hind musiqasidan ham ta’sirlanganligini ko‘rsatadi”, - degan edi.

Milliy musiqiy madaniyatimizning tarkibiy tuzilishi, yo‘nalishlari va ularning xususiyatlarini ham ko‘rib chiqish tadqiqot ishining uzviy qismi hisoblanadi. Shu bois milliy musiqiy mersimizning tasnifi va uning tariflanishini tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O‘zbek maqom san‘ati. O‘zbekistonda maqomlarning uch yo‘li mavjud, ular Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llaridir. Maqomlar o‘zbek xalqining bebaho xazinasi bo‘lib, bu san‘atning yaratilishi va kamoloti ajdodlarning beqiyos badiiy tafakkuri bilan bog‘liq.

Maqom tushunchasi arab tilida musiqa tovushlarining “o‘rnashgan joyi”, ya‘ni musiqa sozlarida “parda” degan ma’noda keladi. Umuman, kuy ma’nosida ham qo‘llaniladi. Maqomlar – bu soz va so‘z san‘atining yuksak darajada uyg‘unlashuvi asosida yuzaga keladigan chuqur badiiy-estetik kuchga ega bo‘lgan asarlardir. Maqom insonning oliyjanob fazilatlarini, his-

tuyg‘ularini ifodalab beruvchi kuchga ega.

O‘zbek maqom yo‘nalishlari – bu nodir san‘at, favqulodda noyob xodisa bo‘lib, markaziy Osiyo xalqlari hayotida so‘ngi asrlarda yuz bergan tarixiy o‘zgarishlarning mahsulidir.

Maqom san‘ati azaldan saroyning musiqiy javohiri sifatida qadr topgan bo‘lib, u tarixdan ma’lum. Uning sofligini saqlashga Buxaro amirlari ham, Xiva xonlari ham o‘zlarini mas’ul hisoblaganlar. Xususan, maqom bilimdonlariga xalq oldida bu san‘atni namoyish etishga faqat bayram kunlari ruxsat berilar edi. Xonlarning maqomni bilib-bilmay ijro etuvchi xofizlarni jazoga tartishlari ham ularni qadrini va zalvorini achsrashga bo‘lgan munosabatni ko‘rish mumkin. O‘zbek maqom merosining hajmi shu qadar ulkanki, birgina Shashmaqomni olsak, uning har bir qismida oltitadan o‘ntagacha cholg‘u kuylari, qirqtadan elliktagacha ashulla yo‘llari mavjud bo‘lib, hammasi bir biriga uzviy bog‘liq bo‘lib, bir-birini to‘ldirib turgan 300 dan ortiq asardan iborat bo‘lgan.

Buxaro shashmaqomini tugal ko‘rinish olishini Ota Jalol, Xorazm maqomlarini Ko‘xna Urganchlik Niyozjon xo‘ja, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llarini qashqarlik xudoyberdi ustoz va Ashurali Mahramlarning xizmatlari bilan bog‘laydilar. O‘zbek an‘anaviy musiqasining muhtasham, buzilmas poydevori bo‘lmish shashmaqom xalqning hayotini aks-sadosi, sevgi muhabbatining mangu kuylovchi epopiylariga qiyoslash mumkin. 1950 yilda Shonazar Sohibov, Boboqul Fayzullayev tomonidan shashmaqomning 5 jildlik varianti Tojikistonda va akademik Yunus Rajabiy tomonidan “Shashmaqom” to‘plami Toshkentda nashr etilgan.

O‘zbek maqom san‘atining alohida yo‘nalishlaridan biri Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘lidir. Mazkur yo‘lning taraqqiyot bosqichi yuqoridagi ikki yo‘ldar farq qilib,

unda nafaqat saroy, balki saroydan tashqari muhitning ta'siri ham kuchli ekanligi bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Katta ashula yoki patnisaki ashula. Ikki, uchu yoki to'rt hofiz tomonidan sozlar jo'rligisiz ijro etiladigan yirik shakldagi bunday ashula turi o'zbek xalqi professional musiqa san'atining original janri hisoblanadi. Katta ashula marsiya, navha va boshqa ma'rosim qo'shiqlari hamda aruz vaznidagi g'azallarning qadimiy o'qilish qoidalari zahirida vijudga kelgan. Qo'qonlik Erkaqoqi, Mehmonqorilar, Marg'ilonda Jo'raxon Sultonovning ustozlari Boltatog'a, Mamatbuva, Zokirjon Ergashevlar, Andijonda Musajon, Norali hofizlar shunday yirik san'at darg'alri edi. Biroq o'zbek xalqining bunday betakror milliy musiqiy merosi uzoq vaqt e'tiborsizlik, tazyiq va ta'qiqlar hukmronligi ostida yashab keldi. Sohaning taraqqiyoparvarlari va yoshlarni bu san'at turlari bilan shug'ullanishlari, o'rganishlari va bilimlarini oshirishlari uchun birorta o'quv dargohi tashkil etilmadi. Faqatgina 1972 yilga kelib toshkent davlat konservatoriyasida "Sharq musiqasi" kafedrasi ochilgan, xolos.

Xulosa (Заклучение/Conclusion). Xulosa qilganda, sobiq tuzim davrida o'zbek milliy musiqiy merosiga nisbatan eskilik

sarqiti sifatida munosabat shakllantirildi va uning barcha janrlari tazyiqqa olindi. Na maktab ta'limi, na o'rta maxsus ta'lim va na oliy ta'limda milliy musiqiy merosga yetarlicha o'rin iajratildi. Aksincha milliy musiqa sozlarini o'rganish, ulardan foydalanish, mmilliy musiqani saqlab qolishga doir ta'lim-tarbiya soatlari kamaytirildi. Sovet oliy musiqa maktablarida uzoq vaqt davomida o'zbek xalqi milliy musiqa san'atining haqiqiy bilimdonlariga yo'l berilmadi. Konservatoriya o'zining yarim asrlik faoliyati davomida T.Alimatovdek tanburchi, sato ijrochisini, Ismoil naychidek naychini, Domla Halim yoki Ma'murjondek birorta ijrochini yetkazib bera olmadi. Buning asl sababi milliy musiqa ta'limiga e'tiborning, rag'batning, uni rivojlantirishga harakatning yo'qligida edi. Shuningdek, milliy musiqiy merosni o'rganishga jiddiy e'tibor berilmaganligi bois ta'lim dargohlari milliy cholg'u sozlari bo'yicha yetuk sozandalar yetishtirib bera olmadi. Xalq cholg'u sozlari ijrochiligida ham qator muammolar bo'lib, bular musiqa pedagoglarining malakasini oshirib borish tizimini yo'lga qo'yilmaganligi, ilmiy adabiyotlarning kamligi va cholg'u sozlarining yetishmasligi xolatlarida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбек миллий энциклопедияси. –Тошкент.: Ўзбек миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. 2003. 6-том. –Б. 145
2. Фитрат А. Ўзбек класик мусиқа ва унинг тарихи. –Тошкент.: Фан. 1922. –Б. 46.
3. Зафарий Ф. Ўзбек музикаси тўғрисида // Аланга. 1930. № 1. –Б. 10.
4. Саййид Али Хўжа. Эндигисини қўлдан бермайлик // Қизил байроқ. 1922 йил 2 февраль. –Б. 1.
5. Сулаймон Ш. Миллий куй ва ашуллаларимиз // Фарғона. 1923 йил 24 август.
6. Зафарий Ф. Чолғумизни ўлимдан қутқарайлик. // маъориф ва ўқитувчи. 1925. № 1.
7. Ражабий Ю. Ўзбек мақомлари. Шашмақом. –Тошкент.: 2007. –Б. 68.
8. Матёкубов О. Мақомот. –Тошкент.: Мусиқа, 2004. –Б. 90.
9. Раҳим Ш. 30-35 йил мусиқа йўлида. // Ер юзи. 1926. № 10. –Б. 8-9.
10. Турғунова Н. Санъатда яллагичлик аънаналари. // Санъат йўналишларида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш: изланиш, ечим ва истиқболлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Бухоро. 2013. –Б. 40-41.

INKLYUZIV TA'LIMNING HUQUQIY ASOSLARI JAHON TAJRIBASI MISOLIDA

MO'MINOVA QUNDUZ XOLMAMAT QIZI

Abdulla Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti Stajor-tadqiqotchi

Abstract: Currently, the tendency to expand inclusive education based on the recognition of individual differences and the right of all individuals to receive quality education in the general education system is the result of a gradual change in the attitude towards raising children with disabilities. This attitude, formed under the influence of social, political and educational directions of our time, undoubtedly determines the need to create the necessary medical, social and legal support during the life of persons with disabilities.

Key words: Inclusive education, persons with disabilities, integration, children with special needs, Spain, Constitution, Salamanca Declaration.

Аннотация: В настоящее время тенденция к расширению инклюзивного образования на основе признания индивидуальных различий и права всех лиц на получение качественного образования в системе общего образования является результатом постепенного изменения отношения к воспитанию детей с ОВЗ. Такое отношение, сформировавшееся под влиянием социальных, политических и образовательных направлений современности, несомненно, определяет необходимость создания необходимого медицинского, социального и правового обеспечения жизнедеятельности инвалидов.

Ключевые слова: инклюзивное образование, лица с ограниченными возможностями, интеграция, дети с особыми потребностями, Испания, Конституция, Саламанкская декларация.

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda individual farqlar va barcha shaxslarning umumiy ta'lim tizimida sifatli ta'lim olish huquqini tan olish asosida inklyuziv ta'limni kengaytirish tendentsiyasi nogironli mavjud bo'lgan bolalarni tarbiyalashga bo'lgan munosabatning bosqichma-bosqich o'zgarishi natijasidir. Zamonamizning ijtimoiy, siyosiy va ta'lim yo'nalishlari ta'sirida shakllangan bunday munosabat, shubhasiz, nogironligi mavjud bo'lgan shaxslar hayoti davomida zarur bo'lgan tibbiy, ijtimoiy va huquqiy yordamni yaratish zarurligini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, nogironligi bo'lgan shaxslar, integratsiya, alohida ehtiyojli bolalar, Ispaniya, Konstitutsiya, Salamanka deklaratsiyasi.

Zamonaviy jahon ta'lim jarayoni, bir tomondan, ta'lim tizimlarining o'zgaruvchanligi, ularning tuzilishi, muayyan muammolarni hal qilish usullarini aniqlash bilan ajralib turadi. Boshqa tomondan, u bir qator umumiy tendensiyalarni kuzatib boradi, ulardan biri inklyuziv ta'limni amalga oshirishdir. Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiluvchi, barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, lekin ta'limga muhtoj nogironligi bo'lgan bolalar uchun alohida sharoitlar yaratuvchi mafkuraga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim - bu umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni

bo'lib, u barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'lim olish imkoniyatini nazarda tutadi, bu alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi ta'lim jarayonidagi har qanday kamsitishni bartaraf etish, hamma uchun ta'lim mavjudligini ta'minlashdan iborat bo'lganligi sababli, ushbu maqsadga erishish turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarida kuzatilgan turli yo'llar bilan tashkil etilishi mumkin [1]. Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, bir qator muammolar, shu jumladan huquqiy

xarakterdagi muammolar bilan birga keladi. Ularni hal etish bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

So'ngi yillarda bolalar va yoshlarning alohida ehtiyojlarini qondirish uchun ko'plab maxsus maktablar tashkil etildi. Germaniya, Angliya va Amerika Qo'shma Shtatlari kabi mamlakatlarda nogiron bolalar uchun birinchi inklyuziv maktablar paydo bo'la boshladi. 19-asr oxiri — 20 asr boshlarida umumiy ta'lim tizimi bilan parallel ravishda inklyuziv ta'lim tizimini shakllantirish katta ahamiyatga ega bo'ldi. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb etish yo'lidagi barcha o'zgarishlar va yutuqlar natijasida ko'plab umumta'lim maktablarini tashkil etish, shuningdek, nogironligi bor bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan sinflarni kengaytirish muhim va asosiy vazifaga aylana bordi. 20-asr boshlarida deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda inklyuziv ta'lim markazlari ochilgan. Agar dastlab eshitish va ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bunday maktablarga jalb etilgan bo'lsa, keyinchalik boshqa turdagi alohida ehtiyojli bolalar ham inklyuziv maktab ta'limi tizimiga o'tkazildi, bu esa yangi funksiyalarga ega yangi guruhlar yaratishni talab qildi. Shular jumlasidan autizm, serebral falaj, xulq-atvori buzilgan va hatto aqli zaif bolalarga ham inklyuziv ta'limni tashkil etish ehtiyoji asta-sekin qondirila boshladi.

Metodlar bo'limi

Muammo tahliliy taqqoslash yordamida, shuningdek, jahonning ilg'or mamlakatlari tajribasiga tayanib yechiladi.

Maktab integratsiyasiga (lot. Integer – to'liq, butun, yaxlitlik, izchillik, murakkablik sifatida tavsiflanadi) qaratilgan harakat alohida ta'limga muhtoj bolalar va yoshlarni o'qitish zarurligi to'g'risida tushunchani shakllantira boshlaydi. Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy xarakterdagi turli faktorlar inklyuziv ta'lim bilan an'anaviy ta'limni umumlashtirgan dual (Dual ta'lim – o'qitishning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ish joyida o'tkaziladigan o'qitish turi.) ta'lim tizimida

yangicha yondashuvga asos solishga sabab bo'ldi. Shu o'rinda integratsion yo'nalishdagi ta'limda o'zgarishlar yasalishiga sabab bo'lgan omillarning bir qismini ko'rib chiqish lozim.

1. Global ta'lim inqirozi: Inklyuziv ta'lim inqirozi aholi sonining ko'payishi bilan tavsiflanishi mumkin bo'lgan global inqirozning aks etishi desak to'g'ri bo'ladi. 1950-1960 yillar oralig'ida maktab o'rinlariga bo'lgan talab va ta'lim narxi oshdi, ammo ta'lim sifati pasaydi. Xarajatlarni kamaytirish maqsadida inklyuziv ta'lim umumta'lim tizimiga qo'shib yuborildi.

2. Inklyuziv ta'limning mafkuraviy tizimi: Tadqiqotlar va turli nashrlar inklyuziv ta'lim kutilgan natija va sifatga erishmaganligini ko'rsatdi. Asosiy tanqidchilardan biri norvegialik Dann Lemaire (1968) bo'lib, u quyidagilarni ta'kidlaydi:

- inklyuziv darslar odatiy tartibdagi darslarga qaraganda yaxshiroq yoki samaraliroq emas;

- o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqib tuzilgan yakka tartibdagi guruhlar, o'rganish va shaxs bo'lib qolish jarayoniga yordam bermaydi va umuman ularning ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmaydi;

- diagnostika muolajalari davomida korreksiyalash amaliyotlari ham belgilab qo'yiladi;

- asosiy ta'limni o'quv rejasini tashkil etishdagi texnik yutuqlar, o'qituvchilar malakasini oshirish, inklyuziv ta'limdagi bolalarning individual farqlari va xususiyatlarini yaxshiroq anglash uchun resurslarning mavjudligi asosida takomillashtirish mumkin [2].

3. Fuqarolik huquqlari harakati. Bu harakat Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Bola huquqlari deklaratsiyasi (BMT, 1959 yil), Ruhiiy nuqsonlari bo'lgan shaxslar huquqlari bo'yicha deklaratsiyasi (BMT, 1971) va Nogironlar huquqlari deklaratsiyasida (BMT, 1975) belgilangan inson huquqlari va nogironlarni himoya qilish sohasidagi tamoyillar to'plamining e'lon qilinishi natijasida yuzaga kelgan, shuningdek, ma'muriyat

bilan kelishmovchiliklarda ishtirok etgan alohida qarovga muhtoj bolalarning oilalari o'z farzandlarini umumiy ta'limga yuborish huquqini talab qilib chiqqan harakatlarni ham nazarda tutishimiz mumkin.

4. Integratsiya va sektorlashtirish bilan bir qatorda normallashtirish tamoyillarini ilgari surish. "Normallashtirish" atamasi ma'lum bir me'yor, umumiy qabul qilingan ijtimoiy model yoki asosiy yo'nalish bilan taqqoslashni anglatadi. Tegishli amaliyotlar asosiy yo'nalish – mainstreaming (ingliz tilidan - asosiy yo'nalish, asosiy oqim) sifatida kontseptsiyalanadi.

"Normallashtirish" atamasining ilk rasmiy qo'llanilishi 19-asrning so'nggi choragi bilan bog'liq bo'lib, Norvegiya parlamenti (Storting) eshitish qobiliyatini yo'qotgan va eshitish qobiliyati past, zaif ko'ruvchi va aqli zaiflar uchun maktablarning uchta asosiy turi – "Maxsus bolalar maktablarini tashkil etish to'g'risida"gi qonunni ratifikatsiya qilganligi bilan bog'liqdir. Nogironlar uchun integratsiya ularga ruhan eng yaqin bo'ladigan va umuman shaxsning yanada uyg'un rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy muhitga integratsiyalashtirish orqali amalga oshirilishi kerak. Bunda nogironlar jamiyatning bir qismi bo'lsa va uning boshqa a'zolari bilan bir xil huquq va majburiyatlarga ega bo'lsagina integratsiyaga erishish mumkin bo'ladi [3].

Inklyuziv ta'limning global tan olinishi ta'limdagi alohida ehtiyojlar natijasida yuzaga kelgan harakatlar doirasida Salamanka deklaratsiyasini ishlab chiqish va qabul qilish bilan yakunlandi. Ushbu hujjat barcha bolalar va yoshlarni, ularning farqlari va xususiyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim tizimiga kiritishni e'lon qildi. Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta'lim falsafasi tamoyillariga muvofiq ta'lim tizimiga o'zgartirishlar kiritish bo'yicha global konsensusni amalga oshiradi. Ilgari surilgan maqsadlarga va yaxshi natijalarga erishishga imkon beradigan asoslarni yaratadi. 90 dan ortiq davlat va 25 xalqaro tashkilot ushbu hujjatning anderrayteri (inglizcha anderrayter –

"sug'urtalovchi") bo'ldi.

Yevropa Ittifoqi davlatlarining aksariyati xalqaro tashkilotlar tomonidan ratifikatsiya qilingan tamoyillar deklaratsiyasiga qo'shib, o'z sa'y-harakatlarini inklyuziv ta'lim tizimini yaratishga yo'naltirmoqdalar. Yevropa taraqqiyot agentligining inklyuziv ta'lim ehtiyojlari bo'yicha hisobotida Yevropa mamlakatlaridagi umumiy tendentsiyalarni tasdiqlovchi Yevropada inklyuziv ta'lim sohasidagi vaziyatga nisbatan havolalar keltiriladi. Ta'kidlanishicha, ko'plab mamlakatlarda inklyuziv va oddiy ta'lim tizimi yaratilgan. Ko'pgina mamlakatlarda inklyuziv ta'lim tizimi muhim qonunchilik qoidalarini o'rnatishga erishdi. Bu ayniqsa, maxsus ta'lim bo'yicha uzoq an'anaga ega mamlakatlarda (Buyuk Britaniya, Italiya, Ispaniya) ko'zga tashlanadi. Bir qator mamlakatlarda (Fransiya, Buyuk Britaniya) yuqori inklyuziv xizmatlarga erishish uchun moliyalashtirish tizimida o'zgarishlar ham amalga oshirilgan. Yevropa mamlakatlaridagi umumiy tendentsiya - individuallashtirilgan ta'lim dasturlari rolini kuchaytirishdan iboratdir. Yevropa mamlakatlari tibbiy modellardan uzoqlashgan holda, ijtimoiy paradigma va ijtimoiylashuv tamoyillarini qo'llab-quvvatlashni afzal ko'rishadi. Shu sababli, keyingi yillarda inklyuziv ta'limni kengaytirish va rivojlantirishning aniq tendentsiyasini ko'rsatuvchi qonunlar ham qabul qilindi. Biroq, bu jarayonga to'sqinlik qiladigan bir qator muammolar mavjud. Bular o'qituvchilar malakasining yetarli emasligi, to'laqonli oilalar tomonidan inklyuzivlik ta'limga bildiriladigan salbiy munosabatlar, moliyaviy mablag' va resurslarning yetishmasligi, maktablarning raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlarining mavjud emasligidir.

Yevropada inklyuziv ta'limni rivojlantirishning uchta asosiy yo'nalishi mavjud.

Birinchi yo'nalish deyarli barcha o'quvchilarni umumiy ta'lim amaliyotiga kiritishga qaratilgan siyosatni ishlab

chiqadigan mamlakatlarni o'z ichiga oladi. Bu yo'nalishni afzal ko'rgan mamlakatlardagi maktab ta'lim tizimining (Ispaniya, Gretsiya, Italiya, Portugaliya, Shvetsiya, Islandiya va Norvegiya) resurslar va imkoniyatlarning xilma-xilligi ham buni tasdiqlaydi.

Ikkinchi yo'nalish integratsiyalashuvning bir nechta yondashuvlaridan foydalanadigan mamlakatlarni qamrab oladi. Ushbu davlatlarda ikkita ta'lim tizimi: umumiy va inklyuziv ta'lim doirasida keng ko'lamli xizmatlar tashkil etilgan (Daniya, Fransiya, Lyuksemburg, Avstriya, Finlyandiya va boshqalar).

Uchinchi yo'nalish dual xil ta'lim tizimini o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'limga muhtoj bolalar odatda maxsus maktablarda yoki maxsus sinflarda o'qiydilar. Ushbu tizimlar maxsus ta'lim va umumiy ta'lim uchun alohida qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi (Belgiya, Shveysariya, Germaniya, Niderlandiya)[4].

Natijalar bo'limi

Yevropa ta'lim tizimining xususiyatlariga misol sifatida Ispaniya inklyuziv ta'limining huquqiy asoslarini ko'rib chiqish mumkin.

Ispaniya inklyuziv ta'lim sohasidagi global tashabbuslarga amal qiladi. Shuningdek, bu davlatda so'nggi yillarda "Inklyuziv ta'limga muhtoj shaxslar to'g'risida"gi xalqaro deklaratsiyalarga muvofiq qonunchilikni ishlab chiqish bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi.

20-asr boshlariga qadar Ispaniyada inklyuziv ta'lim umumiy ta'lim tizimiga parallel bo'lgan tizim sifatida baholangan. Ammo inklyuziv ta'lim tizimidagi birinchi o'zgarishlar 1970 yildagi ta'lim islohoti va 1978 yilda Ispaniya Konstitutsiyasining tasdiqlanishi natijasida sodir bo'ldi. 14/1970-sonli "Ta'lim va ta'lim islohotini moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun nogironlar va ijtimoiy hayotga moslashish bo'yicha muammolari bo'lgan shaxslarga, shuningdek, iqtidorli o'quvchilarga qaratilgan an'anaviy ta'lim shakllariga muqobil ravishda umumiy ta'lim tizimi doirasida inklyuziv ta'limni joriy etishni nazarda tutgan. Natijada "Umumiy ta'lim to'g'risida"gi qonun asosida ta'lim tizimlarining integratsiyasini

osonlashtirish maqsadida oddiy maktablarda inklyuziv ta'limga jalb etilganlar uchun birinchi sinflari tashkil etilgan [5].

M.Warnock hisobotiga (1978) muvofiq ushbu qonun "maxsus ta'lim ehtiyojlari" atamasini amalga kiritdi. Ushbu qonun hamma uchun bir xil, shuningdek, har bir guruhning xususiyatlariga va o'ziga xos jihatlari bilan ijtimoiy-madaniy kontekstiga moslashtirilgan ko'p qirrali ta'limni nazarda tutadi. Shu o'rinda M.Warnock o'z hisobotida quyidagilarni ko'zda tutadi:

- xilma-xillikga asoslangan va hamma uchun ochiq bo'lgan maktab modeli;

- o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim modellari;

- asosiy e'tiborni natijaga emas, balki o'quv jarayoniga qaratadigan yangi o'quv dasturini qo'llash;

- turli darajalarda (markaz, sinf, talaba) ishlab chiqilishi mumkin bo'lgan ochiq va moslashuvchan o'quv dasturini ishlab chiqish [6].

Bugungi kunga kelib, Ispaniyada inklyuziv ta'lim boshlang'ich ta'limning majburiy bosqichlari bilan cheklanmaydi va bakalavriat, oliy ta'lim yoki universitetda kuzatilgan muvaffaqiyatlarda ham o'z aksini topadi. Ammo maktablarda inklyuziv qadriyatlarini rivojlantirish uchun mutaxassislar tomonidan taqdim etiladigan boshlang'ich va davomiy ta'lim doim ham yetarli bo'lmaydi [7].

Munozara bo'limi

O'rganilayotgan muammoni keng qamrovli tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

1. Bizning tadqiqotimiz natijasida olingan asosiy natija shuni ko'rsatadiki barcha Yevropa davlatlari va boshqa qit'a davlatlari qonunchilik asosida inklyuziv ta'limni targ'ib qilishni ilgari suradi. Eng avvalo, yuqorida sanab o'tilgan davlatlar va ta'lim tizimlarini targ'ib qilish ostida bag'rikenglik, hamdardlik, insonparvarlik kabi madaniyatlararo qadriyatlarining tobora ko'proq axloqiy, ijtimoiy va transsendental ma'nolarga ega bo'lib borayotganligini ko'rish mumkin.

GIPOTEK-DEDUKTIV METOD ORQALI BO'LAJAK PEDAGOGLARDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY AHAMIYATI

ALIYEV NIZOMIDDIN MAXMASAITOVICH
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada gipotetik-deduktiv metod orqali bo'lajak pedagoglarda analitik tafakkurni rivojlantirishning amaliy ahamiyati, analitik tafakkurni rivojlantirishda dialektik uslubning ham samaradorligi yuqori hisoblanishi hamda pedagogik jarayonda tafakkur uslublarini mushtarak holda qo'llashga o'rgatish rivojlantirish to'g'risidagi fikr mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены теоретико-методологические основы развития аналитического мышления у будущих педагогов посредством гипотетико-дедуктивного метода, высокая эффективность диалектического метода в развитии аналитического мышления, развитие обучения использованию стилей мышления в представлен педагогический процесс в общепринятой форме.

Annotation: In this article, the theoretical-methodological foundations of the development of analytical thinking in future pedagogues through the hypothetical-deductive method, and the effectiveness of the dialectical method in the development of analytical thinking are considered high. In the pedagogical process, it is important to teach the common use of thinking styles.

Kalit so'z va iboralar: gipotetik-deduktiv, yangi taraqqiyot, tafakkur ko'nikmalari, innovasion g'oyalar, mantiqiy fikrlash, individual sifatlar, barkamol inson, ta'lim standartlari, aqliy faoliyat turi, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: гипотетико-дедуктивное, новое развитие, мыслительные способности, инновационные идеи, логическое мышление, индивидуальные качества, совершенный человек, образовательные стандарты, вид мыслительной деятельности, научно-методический.

Key words and phrases: hypothetical-deductive, new development, thinking skills, innovative ideas, logical thinking, individual qualities, perfect person, educational standards, type of mental activity, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda bo'lajak pedagoglarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularda yangicha tafakkurni shakllantirish va shu asosida sifatli ta'lim beruvchi kadrlar sifatida tarbiyalash vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Buning uchun esa bo'lajak pedagoglarda analitik tafakkurni shakllantirish zarurati har doir muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri bo'lib qolaveradi. Bo'lajak kadrlarda analitik tafakkurni rivojlantirishda gipotetik-deduktiv metodning samaradorligi yuqori hisoblanadi va shuning uchun ham uning imkoniyatlarini ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Gipotetik-deduktiv metod – bir-biri

bilan deduktiv bog'liq bo'lgan gipotezalar tizimini yaratishni nazarda tutadi. Mazkur gipotezalardan pirovard natijada empirik faktlar to'g'risida xulosalar chiqariladi. Ushbu metod gipotezalardan va haqiqiy ma'nosi ma'lum bo'lmagan boshqa farazlardan xulosalar chiqarishga (deduksiyaga) asoslanadi. Binobarin, mazkur metod yordamida chiqarilgan xulosa muqarrar tarzda ehtimoliy xususiyatga ega bo'ladi.

Analitik tafakkurni rivojlantirishdagi eng samarali nazariya hisoblangan gipotetik-deduktiv metodning asosini nazariy bilish metodlari tashkil qiladi.

Gipoteza qadimgi grek tilidan olingan bo'lib

"ὁπότεσις"- "taxmin" degan ma'noni bildirib, tabiat va jamiyatdagi jarayonlarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishda muhim metodik vazifani o'taydi. Ilmiy izlanishlar va pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchi olimlarning umumiy fikriga ko'ra gipoteza haqiqat va yolg'onning o'rtasida mavjud bo'lib, unga asoslangan yoki uni qo'llash natijasida olingan natijalarga qarab u haqiqatga yoki yolg'onga aylanadi. Shu bilan birgalikda gipoteza ilmiy tadqiqot jarayonlarida boshqaruvchi rolni ham o'ynaydi va u ilmiylik xususiyatlari bilan qorishib ketadi. Gipoteza shu tufayli ham tabiat va jamiyatdagi ro'y beradigan hodisa va voqeyilik hamda munosabatlarning kelgusidagi holatini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Gipotezaning qo'yilishi esa ilmiylikka undaydi va shu orqali u prognoz tushunchasi bilan qorishib ketadi.[1] Prognoz esa gipotezalarga tayangan holda ilmiy-qonuniyatlarga asoslanadi. O'rganilayotgan jarayonning kelgusidagi holatini aniqlashda ularni birga qo'llash muhim metodik yo'llanmalarni beradi va ular birgalikda rejalarni shakllantirishga asos bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Prognozlashtirish boshqaruv tizimining muhim va zaruriy elementi hisoblanadi. Prognozlashtirish natijasida boshqaruv jarayonida boshqaruv ob'yektining kelgusidagi holati va unga ta'sir etuvchi omillarning yo'nalishlari aniqlanadi.[2] Boshqaruvni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadga erishishning taktik yo'nalishlari va unga o'zgartirish imkoniyati paydo bo'ladi. Rossiyalik iqtisodchi olim N.N. Moisevning ta'kidlashicha har qanday iqtisodiy ob'yektni prognozlashtirish uchta xususiyatga: tizimlilik, ob'yektivlilik va bilish mumkinlik (poznayemost) kabilarga ega bo'ladi, shu jihatdan har qaysi ob'yektni prognozlashtirish jarayoniga fundamental nuqtai nazardan qarashga to'g'ri keladi.

Gipotezada tekshirilayotgan ob'yektga taalluqli biror sabab yoki munosabat qonuniyati

haqida gapiriladi, lekin bu fikr hali o'z natijasiga ega emas. Gipotezani ta'riflash uchun hodisaning xarakterli belgilari, sharoit va bog'lanishi ma'lum darajada o'rganilishi kerak. Har qanday tahmin gipoteza bo'lavermaydi. Gipoteza quyidagi talabga javob berishi kerak: qo'lga kiritilgan bilimga zid bo'lmasligi, shu tahminning haqiqatlik ehtimoli asoslangan bo'lishi lozim.

Gipotezaga, asosan, quyidagi hollarda muhtojlik tug'iladi: o'rganilayotgan jarayonda odam yo bevosita ishtirok etmagan bo'lsa, yoki ishtirok etgan bo'lsa ham mohiyatiga tushinish murakkab bo'lsa.[4]

Ilmiy faoliyatda «gipoteza» atamasi ikki ma'noda ishlatiladi: bilimning mavjudlik shakli sifatida muammolilik, ishonchsizlikni ifodalaydi yoki g'oyalarni tushuntirib beruvchi, shakllantiruvchi va asoslovchi metod sifatida qonun, prinsip va nazariyalarni o'rnatishga eltuvchi yo'ldir. Gipoteza strukturasi bilan tanishish bu metod to'g'risida yaxshi tasavvur beradi. Gipoteza metodining birinchi bosqichi nazariy tushuntirish lozim bo'lgan empirik dalillar bilan tanishish hisoblanadi. Dastlab bu dalillarni fanga ma'lum bo'lgan qonun va nazariyalar yordamida izohlashga harakat qilinadi. Agar buning iloji bo'lmasa, olim ikkinchi bosqichga, ya'ni hodisalar sabablari va qonuniyatlari to'g'risidagi taxmin va farazlarni ilgari surishga o'tadi. Bunda u induktiv mo'ljallash, analogiya, modellashtirish kabi turli tadqiqot usullaridan foydalanishga urinadi.[5] Ushbu bosqichda bir-biriga mos kelmaydigan bir qancha tushuntiruvchi taxminlarni ilgari surish ham mumkin.

Beruniy zamonida geosentrizm hukm surar edi. Kopernikning geliosentrizmigacha hali ancha vaqt bor edi. Geosentrizmdan geliosentrizmga o'tishda nazariy bilimlar, masalan, osmon dinamikasi yetishmas edi. Faqat samoviy jismlar harakatining geometriyasi va kinematikasi bor edi, xolos. Shu sharoitda Beruniy bir yangi fikr aytdi: agar bir og'ir jism Yerga ozod tushayotganida sharqroqqa siljib tushsa, Yer o'z o'qi atrofida aylanyapdi, deb

faraz qilsa bo'ladi.

Bu fikr gipoteza sifatida aytilgan edi. Ma'lumki, olimlarning gipotezalarining bir qismi tasdiqlanmaydi, ularning qismlari tarixdan o'chirilib tashlanadi, ba'zilar esa keyinchalik tasdiqlanib, nazariyaga aylanadi. Beruniy gipotezasi tasdiqlanadi, haqiqatan ham tepadan ozod tushayotgan narsa Yerga tikka tushmasdan, sal sharqroqqa siljib tushishligi amalda ham nazariy mexanika qonuniyati bilan isbotlandi.

Beruniyning bu gipotezasining yana bir ajoyib tomoni bor: tushayotgan jismning sharqqa siljishining sababi o'zining dastlabki katta tezligini saqlab qolishdir, bu esa Beruniy Galiley – Nyutonlardan oldin mana shu inersiya qonuniga tarixiy asos solishdir, degan natijaga kelindi.

Ibn Sino gipotezani fanning zamini deb hisoblagan. Uning aytishicha, gipotezada shubha bo'lishi mumkin. Birovning gipotezasini boshqalar qabul qilishi yoki qabul qilmasligi mumkin, lekin uning bo'lgani yaxshi. Gipoteza isbotlanganidan keyin nazariyaga aylanadi.

Ibn Sino bilish sohasida fantaziyaga alohida o'rin beradi. Uning aytishicha, bir narsani bilish uchun uni boshqalardan ajratib olib, qiyoslash kerak, shunda umumiylik va farq aniqlanadi, endi har qanday hayolga, fantaziyaga yo'l ochiladi. Masalan, filni hayolan ikkiga bo'lib, ularni tasavvur qilish. Demak, fantaziya qurollari bo'lib qiyoslash, bog'lash va tasavvur yotadi.

Gipotezani ta'riflash uchun ob'yekt tadqiq qilinadi, mumkin bo'lgan tahmin ifodalanadi, tahmindan chiqadigan oqibatlar ko'rsatiladi. Oqibatlarning haqiqatligi ko'rsatilgach, gipoteza yo e'tirof etiladi yoki inkor etiladi. E'tirof etilsa, gipoteza nazariyaga aylanadi. Ma'lum gipotezaning haqiqat ekanligini yo bevosita tajriba bilan, yo boshqa bir tasdiqlangan nazariya bilan taqqoslash natijasida isbotlash mumkin. Misol uchun Quyosh sistema-sining paydo bo'lishi haqidagi gipotezalarni olaylik. N.N.Pariyskiy 1942 yili Toshkentda yashab turgan vaqtida o'sha

vaqtgacha hukm surib kelgan Kant-Laplas, Jins, Multon va boshqa bir qancha gipotezalarni haqiqatligi aniqlangan fikr bo'lgan harakat miqdori momentining saqlanishi haqidagi qonunga solishtirdi. U gipotezalarning hammasi bu qonun talablariga javob berolmaganligidan puchga chiqdi. A.B.Krat, O.Yu. Shmidt va V.G. Fesenkovlarning gipotezalari bu qonunga mos. Lekin ular hanuz gipotezalikdan nariga o'tgan emas. Keyingi vaqtlarda molekulyar genetikada bir qancha gipotezalar paydo bo'ldi. Ularning qaysi biri to'g'riligini aniqlashda matematik statistikadan foydalanilmoqda.

Gipotezaning matematik shaklda ifodalashni hozirgi zamon fanida borgan sari ko'p joy olmoqda. Bunday gipotezani yaratishda tajriba yakunlari, empirik mulohazalar materiya rivojlanishi oqibatlarini hisobga olgan matematik ekstranolyasiya formulalarining taqqoslanishi muhim ahamiyatga ega. Matematika endi lingvistik, medisina, sosiologiyaga shaxdam kirib bormoqda.

Mavhumlashtirish – o'rganilayotgan hodisaning bir qancha xossalari va nisbatlaridan fikran uzoqlashish, ayni paytda tadqiqotchini qiziqtirgan xossalarni (eng avvalo, muhim, umumiy xossalarni) ajratish jarayoni. Mazkur jarayon natijasida har xil «mavhum predmetlar» olinadi. Bunda «mavhum predmetlar» deganda alohida tushunchalar va kategoriyalar («rivojlanish», «qarama-qarshilik», «fikrlash» va b.) hamda ularning tizimlari tushuniladi. Matematika, mantiq, dialektika va falsafa eng rivojlangan tizimlardir.

Natijalar (Результаты/Results). Ko'rib chiqilayotgan xossalarning qay biri muhim, qaysisini ikkinchi darajali ekanligini aniqlash mavhumlashtirishning bosh masalasidir. Mazkur masala har bir muayyan holatda, eng avvalo, o'rganilayotgan predmetning tabiatiga, shuningdek, tadqiqotning muayyan vazifalariga qarab hal qilinadi.

Umumlashtirish – predmetning umumiy xossa va belgilarini aniqlash jarayoni bo'lib, mavhumlashtirish bilan chambarchas bog'liq. Bunda har qanday umumiy (abstrakt-umumiy)

yoki muhim (muayyan umumiy, qonun) belgilar ajratilishi mumkin.

Induksiya – ayrimlik (tajriba, fakt)dan umumiyga (ularni umumlashtirib, xulosa chiqarishga) fikran harakat qilish;

Deduksiya–bilish jarayonining umumiydan ayrimlikka yuksalishi. Induksiya va deduksiya o‘zaro bog‘lanadi hamda bir-birini to‘ldiradi. Tajriba hamisha cheksiz va nomukammal bo‘lganligi uchun induktiv xulosalar doim muammoli (ehtimoliy) xususiyatga egadir. Induktiv umumlashtirishlarga, odatda, tajribada bilingan haqiqatlar (empirik qonunlar), deb qaraladi.

Induktiv umumlashtirish turlaridan ommaviy induksiya, to‘liqsiz induksiya, to‘liq induksiya, ilmiy induksiya va matematik induksiya ajratiladi. Mantiqla sababiy aloqalarni aniqlashning induktiv metodlari – induksiya qonunlari (Bekon-Mill induktiv tadqiqot qoidalari) farqlanadi. Yagona o‘xshashlik, yagona tafovut, o‘xshashlik va tafovut, bog‘liq o‘zgarishlar metodlari va qoldiqlar metodi shular jumlasidandir.

Deduksiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, tadqiqotchi deduksiya vositasida bir sinf, bir jins, bir guruh narsa yoki hodisa to‘g‘risidagi umumiy bilimlardan ularning har biri haqida alohida bilimlarni hosil qiladi. Insonning bilish tajribasidan shu narsa ma’lumki, agar biron xususiyat bir toifa yoki bir jinsdagi hamma narsa yoki hodisalarga xos bo‘lsa, bu xususiyat shu toifa yoki jinsga oid har bir narsa yoki qodisaga ham xos bo‘ladi.

Analogiya (moslik, o‘xshashlik) – o‘xshash bo‘lmagan ob’yektlarning ayrim jihatlari, xossalari va munosabatlaridagi o‘xshashliklarni aniqlash. Aniqlangan o‘xshashlik asosida tegishli analogiya bo‘yicha xulosa chiqariladi.

Modellashtirish – borliqni bilvosita o‘rganish usuli. Biron ob’jektning xususiyatlarini ularni o‘rganish uchun maxsus tuzilgan boshqa ob’yektda qayta hosil qilishdir. Modellashtirish asosida tadqiq qilinayotgan ob’jekt bilan uning modeli o‘rtasidagi o‘xshashlik, muvofiqlik yotadi. Mazkur usul

ilmiy tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ob’jektning o‘rnini bevosita tadqiq etish mumkin bo‘lmagan, qimmat bo‘lgan, juda uzoq vaqt talab qiladigan holatlarda modelga ehtiyoj paydo bo‘ladi.

Shuningdek, gipotetik-deduktiv metodning ilmiy bilishdagi samaradorligi umumiy bilish usullari hamkorligi asosida bo‘lishini ham unutmashimiz kerak.

Kuzatish bilishning bevosita shaklidir. Yangi ma’lumot sezgi organlari orqali olinadi. Kuzatish paytida kuzatilayotgan narsa yoki hodisaga aktiv ta’sir ko‘rsatilmaydi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Eksperiment tadqiqotning shunday usuliki, bunda tekshirilayotgan ob’jekt zaruricha o‘zgartirilishi mumkin, har xolda ma’lum darajada unga ta’sir qilinadi. Eksperiment ma’lum shart-sharoitni talab qiladi. Agar shunday sharoit mavjud bo‘lmasa-yu, bu eksperiment «bajarilsa», u «fikriy eksperiment» deyiladi.

Ilmiy eksperiment elementlari: xalaqit beradigan faktorlardan halos bo‘lmoq, kerakli hodisani sun’iy ravishda ro‘yobga chiqarmoq, kuzatish va tegishli vositalar yordamida qalamga olmoq.

Kuzatish va ilmiy eksperiment ishlarida priborning roli borgan sari ortmoqda. Tabiiy hodisalar xarakteristikalarini o‘lchash o‘z vazifalarini bajarayotgan sezgi organlariga yordam berish, ob’jektning sof holda tekshirish uchun kerakli shart-sharoit yaratish priborning bilishdagi vazifasiga kiradi. Bu vazifani bajarish ob’jektning priborga ko‘rsatadigan ta’siriga asoslanadi. Shu bilan birga, ayniqsa, hozirgi zamon ilmiy tadqiqotlarida priborning ob’jektga ta’siri ham hisobga olinadi.

Bir butun bilish ikki pallaga – nazariya va amaliyotga bo‘linadi. Nazariya va amaliyot birligi ma’naviy va amaliy bilish birligidir. Bu birlik ob’jektiv dunyoni o‘rganibgina qolmay, uni o‘zgartirishni ham o‘z ichiga oladi. Nazariya yangi bilishni ifodalovchi sistemali fikrdir. Nazariya har xil shaklda ifoda topishi mumkin: aksioma, teorema, qonun,

prinsip, formula, grafik, raqam va hokazo. Nazariya—da baʼzan ideya (gʻoya) shakllanadi. Biror hodisa yoki hodisalar siste—ma—si haqida umumiy ravishda taʼriflangan bu fikr oʻz mohiyatiga qarab, qonun, prinsip, nazariya bilan maʼlum munosabatda boʻladi. Nazariya rivojlanuvchandir. Tarixiy sharoit, ishlab chiqarish, texnika va fanning yuksaklik darajasi, ishlab chiqarish munosabatlari nazariyaning rivojlanish manbaidir.

Nazariya bilishning fikrlashga oid qismi. Nazariyani bir tomon—dan amaliyot bilan, ikkinchi tomondan gipoteza bilan taqqoslash mumkin. Nazariya amaliyotdan boshlanadi, yaʼni amaliy xayotga, tajri—baga asoslanadi. Tajriba yakunlari nazariyada bevosita yoki bilvosita element shaklida ishtirok etadi. Nazariya kishilar fikrida mujassamlashgan amaliyotdir.

Xulosa (Заклучение/Conclusion). Xulosa qilganda, gipotetik-deduktiv metod narsa va hodisalarning mohiyatini anglash, ijtimoiy munosabatlarni chuqur tahlil qilish va shu asosida haqiqatlarni topishga yordab beradigan, oʻrganuvchida analitik va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradigan yondashuv hisoblanadi.

Gipotetik-deduktiv metod – bir-biri bilan deduktiv bogʻliq boʻlgan gipotezalar tizimini yaratishni nazarda tutadi. Mazkur gipotezalardan pirovard natijada empirik faktlar toʻgʻrisida xulosalar chiqariladi. Ushbu metod gipotezalardan va xaqiqiy maʼnosi maʼlum boʻlmagan boshqa farazlardan xulosalar chiqarishga (deduksiyaga) asoslanadi. Binobarin, mazkur metod yordamida chiqarilgan xulosa muqarrar tarzda ehtimoliy xususiyatga ega boʻladi.

Gipotetik-deduktiv metodning umumiy tuzilishini nazariy tushuntirishni taqozo etuvchi material bilan tanishish va mavjud nazariyalar, qonunlar yordamida nazariy tushuntirishga harakat qilish, turli-tuman mantiqiy usullar yordamida mazkur hodisalarning sabab va qonuniyatlari toʻgʻrisida faraz (gipoteza, taxmin)lar qilish, farazlarning asosligi va jiddiyligiga baho berish va ularning orasidan haqiqatga eng yaqinini tanlab olish, gipotezadan oqibatlarni (odatda, deduksiya yoʻli bilan) keltirib chiqarish va uning mazmuniga aniqlik kiritish, gipotezadan keltirib chiqarilgan oqibatlarni tajribada tekshirish tashkil qiladi.

Foydalingan adabiyotlar:

1. Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 390.
2. Ғозиев Э.Ғ. Тафаккур психологияси. – Т.:Ўқитувчи, 1990. – Б.3.
3. Conley, David T. Toward a More Comprehensive Conception of College Readiness. Educational Policy Improvement Center. 16 May 2011. <http://epiconline.org/files/pdf/Houston%20A+%20Friday%202-15-088.pdf>
4. Saydullaeva, A. R. (2022). Gender Factors in Raising the Intellectual and Social Status of Women in Universities. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 103-107.
5. Egamberdieva, T. A., & Saydullaeva, A. R. (2022). The Importance Of Axiological Approach In Forming The Cognitive Competence Of Future Teachers. *Journal of Positive School Psychology*, 6(10), 2009-2015.
6. Фалсафа қомусий луғат. Тошкент.:Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. 2004, -Б. 26.
7. Фалсафа қомусий луғат. Тошкент.:Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. 2004, -Б. 26.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING METODIK TAYYORGARLIK DARAJASINI TARKIB TOPTIRISHDA KVALIMETRIK DIAGNOSTIKA SAMARADORLIGI

SH.M.XUDOYQULOVA

Uzbekiston Finlandiya institut Boshlang'ich talim metodikasi kafedrasini
dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik texnologiyalar ta'lim sifatini ta'minlash, kvalitativ texnologiyalarni ta'lim sohasida qo'llanilishi, kvalimetriyaning tarmoqlari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek pedagogik kvalimetriya muayyan bir fan doirasida bo'lajak o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini o'lchash ko'rsatkichlari tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье говорится о педагогических технологиях, обеспечивающих качество образования, использовании качественных технологий в сфере образования, разделах квалиметрии. Также педагогическая квалиметрия измеряет знания и умения будущих учителей в рамках определенного предмета, анализируются показатели измерения

Annotation. This article talks about pedagogical technologies that ensure the quality of education, the use of high-quality technologies in the field of education, sections of qualimetry. . Pedagogical qualimetry also measures the knowledge and skills of future teachers within a particular subject, the measurement indicators are analyzed

Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiyalar, kvalitativ, kvalimetrik metodlar, taksanomiya, pedagogik nazorat, ekspert metodi

Ключевые слова: педагогические технологии, качественные, качественные методы, таксономия, педагогический контроль, экспертный метод

Key words: pedagogical technologies, qualitative, qualitative methods, taxonomy, pedagogical control, expert method.

Hozirda mamlakatimizda innovasion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga ko'tarish masalalariga oid tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bunda «mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish»[1]kabi muxim vazifalar belgilandi

Respublikamiz olimlari ilmiy asoslangan hamda O'zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ta'lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta'lim-tarbiya amaliyotida qo'llashga intilmoqdalar.

Pedagogik texnologiya tushunchasi ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish maqsadini o'z oldiga qo'ygan maqsad yo'nalishi, ta'limning rejalashtirilgan natijalariga erishish kafolati sifatida tushuniladi.

Pedagogik texnologiya — belgilangan maqsad diagnostikasiga aniq mo'ljallangan ta'lim jarayonini tashkil qilishni amalga oshiradigan usuli. Pedagogik texnologiyalarning bosh belgisi sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: 1) maqsadlarni ifodalashning diagnostikalanishi; 2) pedagogik jarayonning amalga oshirish imkoniyati; 3) pedagogik natijalarning ishga tushirilishi xususiyati.

Ta'limning zamonaviy vazifalarini inobatga olgan holda, pedagogik texnologiyalar ta'lim sifatini ta'minlashga qaratiladi. Shuning uchun ta'lim tizimida

kvalitativ texnologiyalardan foydalanish xususida gapirish mumkin.

Bizning fikrimizcha, ta'limda kvalitologiya – ta'lim sifati to'g'risidagi fan bo'lib, unda ta'lim tizimlari vazifalari, ta'limning rivojlanishi, ta'lim – tarbiya (o'qitish) jarayonlari, o'quvchilar (o'quvchi va talabalar)ning metodik tayyorgarligi, professor-o'qituvchilarning o'qitish metodikasi sifati va boshqalar o'rganiladigan soha. Ushbu fan sohasi ta'lim jarayonlari va ob'ektlari sifati to'g'risidagi yagona fan kesimida shakllanadi. Keyingi yillarda pedagogik amaliyotda kvalitativ texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq qilish borasida ilk tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Kvalimetriya atamasi (lot «kvali» - sifat va grek. «metro» - o'lchash) nisbatan yangi fan ma'nosini anglatib, har qanday ob'ekt(predmetlar, hodisalar, jarayonlar) ni miqdor va sifat jihatidan baholash muammosi va metodologiyasini o'rganishga qaratilgan bo'ladi. Psixologik, pedagogik, didaktik ob'ektlarga nisbatan kvalimetriya me'todlarini qo'llashga pedagogik kvalimetriyalar deb yuritiladi .

Kvalimetriya (lot.qualis – qanday, qanday sifatda, metron – me'yor)– fan sohasi, mahsulot sifatini miqdoriy baholashni o'rganadigan va amalga oshiradigan usullar [2.].

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida rivojlanishi 1973 yilda boshlangan. Pedagogik kvalimetriya fanining nazariy va amaliy singari hozirgi taraqqiyot bosqichi ikki yo'nalishini ajratib ko'rsatish mumkin. Nazariy pedagogik kvalimetriyada didaktikada amalga oshiriladigan o'lchovlar tadqiq qilinadi, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish va baholash natijalari, umumiy o'lchov masalalari, darsliklar sifati attestasiya akkreditasiya baholash mezonlarini tanlab olish, ekspert kvalimetriyasi metodlarini

rivojlantirish masalalari qamrab olinadi. Amaliy pedagogik kvalimetriya konkret pedagogik tadqiqotlar aniq vazifalarni yechishga qaratilgan bo'ladi, bunga misol qilib o'quvchilar bilim darajasini o'lchash parametrlarini ishlab chiqish, kasbga yo'naltirilgan ekspertiza, o'quv materiallarini tanlash, o'quv tezauruslarini qurish kabilarni keltirish mumkin. Shuningdek, yangi zamonaviy yo'nalishlar: oliy ta'lim kvalimetriyasi, ta'limiy me'yorlar kvalimetriyasi (Davlat ta'lim standartlari talablari “o'lchanish”muammosi), maktab kvalimetriyasi, test kvalimetriyasini sanab o'tish maqsadga muvofiq.

Kvalitativ texnologiyalarni ta'lim sohasining quyidagi o'rinlarida qo'llash mumkin:

1. O'quv-tarbiyaviy jarayoni (masalan, o'quv maqsadlari taksonomiyasini asoslashda).

2. Umumiy ta'lim sifati monitoringlar tizimini ishlab chiqishda, reyting tizimi, boshqaruv funksiyalari taksonomiyalari, tadqiqotlar monitoringi metodikasi, ta'lim sifatini baholash aksiomatikasini yaratishda.

3. O'quvchilar tezaurusi monitoringi.

4. O'quv jarayonida qo'llaniladigan didaktik vositalar ekspertizasi. Alohida olingan o'quv mashg'ulotlari sifatini baholash.

5. O'quvchilar o'zlashtirish darajasini aniqlaydigan test o'lchagichlarini ishlab chiqish (masalan, ekspert metodlarini qo'llagan holda).

Kvalimetrik metodlar (metod – grek. – tadqiqot yo'li) – bu ob'ekt sifatini o'lchash imkonini beradigan metodlar. Pedagogik nazoratni ob'ektivlashtirish kvalimetriya metodlari guruhiga quyidagilar mansub:

1. Statistika (pedagogik nazorat natijalari statistik ahamiyatlilikini va reprezentativligini ta'minlash; bunda pedagogik nazorat materiallari ishonchliligi ortadi).

2. Pedagogik nazorat materiallarini validlashtirish metodi (validlikni aniqlash; yuqori validlikka ega pedagogik nazorat materiallarini tanlab olish).

3. Pedagogik nazorat materiallarini sertifikasialash metodi (pedagogik nazorat materiallarini sifat parametrlarini aniqlash, boshqaruv tarkiblarida ularni tasdiqlash).

4. Ekspert metodi (baholashda kollegiallik, pedagogik nazorat materiallarini pedagogik ekspertizasini o'tkazish).

Yuqorida sanab o'tilgan barcha metodlar o'quvchilar bilimni nazorat qilishga bo'lgan pedagogik yondashuvda pedagogik nazorat materiallarini ilmiy ishlab chiqish zamirida yotadi va pedagogik nazoratni kuchaytirishga yo'naltirilgan bo'ladi, bunda asosiy e'tibor pedagogik nazorat materiallari tur va shakllarining xilma-xilligiga, tizimlilikiga, izchilligiga, optimalligiga qaratilishi hamda diagnostika qilishning yangi texnologiyalarini joriy etishga asolanligiga qaratilgan bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili

A.I. Subetto o'zining izlanishlarida [3] ta'lim kvalimetriyasi oldiga zamonaviy talablarni qo'yadi. Ulardan ayrimlari sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin: 1) ta'lim mazmuni sifati muammosi; 2) test texnologiyalari va baholash asosida sinovlarni amalga oshirish kvalimetriyasi muammolari (masalan, davlat imtihonlarini joriy etish muammosi); 3) ilgarilovchi ta'lim standartlarini qo'llagan holda ta'lim tizimlari rivojlanish sifatlarini baholash muammolari; 4) ta'lim tizimi me'yorlarini optimallashtirish va ta'lim standartlarining o'lchanishi muammolari.

G.N. Ibragimova ilmiy izlanishlarida interfaol ta'lim muhitida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning integrallashgan metodik tizimi, reproduktiv, ijodiy-izlanish va novatorlik bosqichlari mazmuni, shuningdek jarayon

samaradorligini baholashning prognostik va kvalimetrik metodikasini ishlab chiqqan [4].

F.M. Rashidovanning o'z ilmiy izlanishlarida pedagoglarning kasb mahoratini takomillashtirish asosida sifat samaradorligiga yo'naltirilgan dastur, baholash tizimi va usullarini o'zida mujassamlashtirgan pedagoglarning kvalimetriyasi ishlab chiqilgan [5].

N.N. Karimova bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligi sifat ko'rsatkichlari (loyihalash, kreativlik, texnologik) va tayyorgarlik darajalarini (yuqori, o'rta va past) kvalimetrik yondashuv asosida takomillashtirish orqali baholashning ob'ektivlik xususiyatlari (avtomatik, haqqoniylik, integrativlik) kengaytirilgan.

M.T. Mirsolieva rahbar va pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini kvalimetrik mexanizmlari kompetentlik darajasini baholashning informasion va analitik mezonlarini integral diagnostik texnologiyalar va indikatorli tuzilma bilan ma'qbul uyg'unlashtirish asosida takomillashtirilgan.

Tadqiqotimiz statistik metod, ekspert metodi hamda validlash metodlaridan foydalangan holda ko'rsatib o'tilgan muammolar oqimida amalga oshirildi.

M.S. Yunusova bo'lajak huquqshunoslarning axborot va kasbiy kompetentligini shakllantirishda kasbga yo'naltirib o'qitish ta'lim samaradorligini kvalimetrik baholash mezonlari (reproduktiv, produktiv, qisman izlanishli va kreativ) Blum va Gilford taksonomiyalarini qo'llash orqali takomillashtirilgan

G'R. Otamurodov rahbar kadrlarni boshqaruv kompetentligining rivojlanganligini baholash tizimi boshqaruv-texnologik (hard skills) va ijtimoiy-motivli (soft skills) kompetensiyalarni aniqlash hamda kvalimetrik mezonlar (uzluksizlik,

natijaviylik, innovasion faollik)ga asoslangan darajali baholash komponentini belgilash asosida ishlab chiqilgan

G.Q.Karimova pedagogik monitoringning tashkiliy shart-sharoitlari asosida kvalimetrik tadbirlarni tashkil etish, axborotlarni tizimlashtirish jarayonida praktsiologik munosabatning konstruktivligi bilan bevosita aloqadorligini abstrakt dalillash imkoniyatlari ochib berilgan.

M.A.Aytimbetov umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish sifati monitoringi texnologiyasining kvalimetrik bosqichlari hamda natijaviylik komponenti o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini rivojlantirish mezonlari ishlab chiqqan.

Maxsus kvalimetriyaning ekspert, ehtimollik-statistik, indeksli, kvalimetrik taksonomiya kabi turlari mavjud.

Taksonomiya atamasi ob'ektlarni muayyan mezonlar va tamoyillar bo'yicha ularning ierarxiyasini (ma'lum tuzilmada joylashuv ketma-ketligini, navbatlashuvini) tuzish maqsadida tizimlashtirish, tasniflashni bildiradi. O'quv jarayoni samaradorligini oshirish maqsadida taksonomik tamoyillarni qo'llagan holda o'quv jarayonini modellashtirishga bo'lgan ko'plab urinishlar amalga oshirilgan.

Tahlil va natijalar. Taksonomiya atamasi ob'ektlarni muayyan mezonlar va tamoyillar bo'yicha ularning ierarxiyasini (ma'lum tuzilmada joylashuv ketma-ketligini, navbatlashuvini) tuzish maqsadida tizimlashtirish, tasniflashni bildiradi. O'quv jarayoni samaradorligini oshirish maqsadida taksonomik tamoyillarni qo'llagan holda o'quv jarayonini modellashtirishga bo'lgan ko'plab urinishlar amalga oshirilgan.

Tadqiqotimizda bilim, ko'nikma va malakalar optimal hajmini biz muayyan mezonlar nuqtai nazaridan o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablar (maksimal imkoniy natijalar, vaqt

hamda mablag'ning minimal sarf-harajatlari va b.) hajmini tushunamiz. Aksariyat hollarda o'qituvchining tasavvuridagi talabalarning tayyorgarlik darajasi ham nazarada tutiladi. Talab – bu o'qitishning rejalashtirilayotgan natijalari ifodasi, talabalarning aynan qanday faoliyat turlarida qanaqangi bilim, ko'nikma va sifatlarga ega bo'lishlarini tasavvur qilish imkonini berish. Talablar talabalarning bilim, ko'nikmalari darajasini belgilab beradigan baholash mezonlari sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Odatda, bilimlilik darajasi tizimlilik tamoyili zahirida yotadi, ya'ni taksonomik tizimni taqdim etadi.

Sanab o'tilgan mualliflar taksonomik modellarning 3 va 6 bosqichli modellari yuzasidan ilmiy xulosalar berishgan. P.S.Ilyushin Angliya ta'lim tizimida qo'llaniladigan o'n bosqichli taksonomik model tizimi to'g'risida ma'lumot bergan

Kvalimetriya fan sifatida o'rganilishi va baholanishi lozim bo'lgan ob'ektning sifatini belgilovchi hajm, birlik, shkala, talablar yordamida mazkur ob'ektning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini aniqlashni belgilangan va qabul qilingan o'lchov jarayonini amalga oshirish nazariyasi asosida o'rganadi. Hozirgi zamon nuqtai nazaridan kvalimetriyaning sifat ko'rsatkichlari ikkita yirik guruh: tabiiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarga ajratib o'rganiladi. Tabiiy ko'rsatkichlar o'z navbatida: o'rganilayotgan ob'ektning fizikaviy, kimyoviy va biologik miqdor ko'rsatkichlariga ajratiladi.

Kvalimetriyaning uchta: nazariy (umumiy), maxsus, va amaliy tarmoqlari mavjud.

Nazariy kvalimetriyada aniq ob'ekt loyihalalanadi (abstraksiyalanadi) va uning sifat ko'rsatkichlarining umumiy qonuniyatlari va matematik modellari o'rganiladi. Nazariy kvalimetriyaning tadqiqot ob'ekti jism, ishlab chiqarish

mahsulotlari, ob'ekt va sub'ektlarning sifatini miqdoriy baholashning falsafiy va metodologik asoslarini ishlab chiqish sanaladi.

Nazariy kvalimetriyaning amaliy sohalarida turli ob'ekt va jarayonlarning sifatini baholash metodikasi va nazariy asoslari umumiy xususiyatga ega.

Maxsus kvalimetriya turli xildagi va har xil maqsadda foydalaniladigan aniq ob'ektning sifatini baholashning aniq metodikasi va matematik modelini ishlab chiqadi. Maxsus kvalimetriyaning ekspert, ehtimollik-statistik, indeksli, kvalimetrik taksonomiya kabi turlari mavjud

Amaliy kvalimetriya-texnika, ishlab chiqarish, inson mehnati faoliyati, turli loyiha va jarayonlarning sifatini baholashni ishlab chiqadigan soha sanaladi. Amaliy kvalimetriyaning boshqa fanlar bilan o'zaro bog'lanib, texnik kvalimetriya, ijtimoiy kvalimetriya, pedagogik kvalimetriya, tibbiy kvalimetriya, geologik kvalimetriya va hokoza tarmoqlari mavjud.

Kvalimetriyaning amaliy tarmog'i bo'lgan pedagogik kvalimetriyada kadrlarni tayyorlashda malaka talablari etalon sifatida qabul qilingan bo'lib, pedagogik kadrlarning kasb malakasi va pedagogik mahorati sifatini taqqoslash orqali aniqlanadi. Zamon bilan hamnafas raqobatbardosh pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida mazkur jarayonni maqsadga muvofiq tashkil etish va boshqarishni rejalashtirish, o'quv jarayonini modernizatsiyalash, mazkur jarayonni metodik va texnik jihatdan ta'minlashni talab etadi.

Respublikamizda pedagogik kvalimetriya bo'yicha izlanish olib borgan J.O. Tolipova kvalimetriyaning amaliy tarmog'i bo'lgan pedagogik kvalimetriyada kadrlarni tayyorlashda malaka talablari etalon sifatida qabul qilinadi va unga mos holda, pedagogik kadrlarning kasb malakasi

va pedagogik mahorati sifati diagnostik tahlil orqali aniqlanishi qayd etilgan .

Shuningdek, raqobatbardosh pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida mazkur jarayonni maqsadga muvofiq tashkil etish va boshqarishni rejalashtirish, o'quv jarayonini modernizatsiyalash, mazkur jarayonni metodik va didaktik jihatdan ta'minlash lozimligi ta'kidlangan.

J.O.Tolipovanning fikricha pedagogik kvalimetriya fanlar bo'yicha zamon talablariga javob beradigan innovasion texnologiyalarga asoslangan mashg'ulotlar ishlanmasi va texnologik xaritalarni loyihalashga o'rgatish dasturning asosiy maqsadini belgilab beradi.

Bizning fikrimizcha pedagogik kvalimetriya muayyan bir fan doirasida bo'lajak o'qituvchilarning gnoseologik, loyihalash, kommunikativ, konstruktiv, tashkilotchilikka oid bilim va ko'nikmalarini o'lchash ko'rsatkichlarini aniqlaydi.

O'quv materiallari tartibga solingan o'zaro ko'plab tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular talabalarni o'qitish maqsadida o'zaro birlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimidan iborat. Mazkur tizim o'ta mustahkam, chunki uning tarkibiy qismlari qat'iy tarzda ilmiy mantiqqa, yosh xususiyatlari hamda darslik va o'quv qo'llanmalariga qo'yiladigan talablarga asoslangan bo'ladi.

Zamonaviy pedagogika ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni joriy etishni taozo etmoqda. Pedagogik texnologiya tushunchasi o'quv-tarbiya jarayonini loyihalash, o'quv-biluv faoliyati mazmuni va tarkibini ishlab chiqish, o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish sifatini ob'ektiv nazorat qilishni nazarda tutadigan pedagogikaning tarmog'ini ifodalaydi. Pedagogik texnologiyalar o'z tarkibida ko'p bo'g'inli mazmun hamda ko'pvektorli modellarni qamrab olgan nisbatan

zamonaviy taksonomik modellarni ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Xulosa. Ta'lim modellarini asoslash hamda diagnostikasini amalga oshirishga kvalimetrik yondashuv ta'lim sifatini oshirishga mo'ljallangan kvalitatif texnologiyalar zahirida yotadi. Kvalitatif texnologiyalar ta'lim sohasida kvalitologiya metodlari, pedagogik kvalimetriya hamda testshunoslik metodlariga tayanadi. Bilimga egalikning zamonaviy taksonomik modellari didaktika sohasidagi tadqiqotlar, shuningdek, o'quvchilar bilimini diagnostika qilish, o'qitishning pedagogik

texnologiyalarida nazariy va amaliy jihatdan tobora keng qo'llanilmoqda. Ta'lim sohasida mavjud mamlakatimiz va xorijda ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq qilinayotgan taksonomiyalar tahlili ularning o'zaro o'xshashligini, shunday bo'lishiga qaramasdan, bilimga egalik darajalarida ayrim tafovutlarga egaligini ko'rsatdi. Biroq hozirga qadar pedagogika fanida o'quvchilar bilimi tarkibi aynan nimalardan iborat bo'lishi kerak va ular qaysi mezonlar asosida baholanishi yuzasidan tadqiqotchilarning yagona bir to'xtamga kelmaganliklarini e'tirof etish kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida / O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda
2. Толипова Ж.О. "Педагогик квалиметрия" модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. Т.: ТДПУ, 2019 й
3. Субетто А.И. Квалитология образования. - СПб-М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2000.-220с.
4. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед.ф.б. (Phd) автореф. Т., 2017. – 54 б.
5. Рашидова Ф.М. Ўзбекистон узлуксиз таълим тизимида CEFRни татбиқ этишнинг концептуал-методик асосларини такомиллаштириш. Автореф. пед. ф.б. Phd. Т., 2017 й., 52 б.

TA'LIMDA KLASTER YONDASHUVDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

BOBORAXIMOV SANJAR MALIKJANOVICH,
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada klaster tushunchasi, klaster yondashuvnig ta'limni rivojlantirishdagi ahamiyati, pedagogik ta'lim klasterining strategik yo'nalishlari hamda ta'limga nisbatan klaster yondashuv borasidagi tadqiqotlarni tizimli o'rganish va tahlil qilish borasidagi qarashlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim samaradorligi, pedagogik ta'lim, klaster, ta'limiy klaster, maktab klasteri, pedagogik klaster, klaster yondashuv.

Аннотация: В данной статье описывается понятие кластера, значение кластерного подхода в развитии образования, стратегические направления кластера педагогического образования, систематическое изучение и анализ исследований по кластерному подходу в образовании.

Ключевые слова: образовательная эффективность, педагогическое образование, кластер, образовательный кластер, школьный кластер, педагогический кластер, кластерный подход.

Abstract: This article describes the concept of cluster, the importance of the cluster approach in the development of education, the strategic directions of the pedagogical education cluster, and the systematic study and analysis of research on the cluster approach to education.

Key words: educational efficiency, pedagogical education, cluster, educational cluster, school cluster, pedagogical cluster, cluster approach.

KIRISH (Введение/Introduction).

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida shunday yangi mexanizm yaratilishi hayotiy zaruratga aylandiki, unda ta'lim turlari o'rtasida o'zaro nazorat ham, raqobat ham, manfaatlarning qondirilishi ham ta'minlanishi zarur. Oliy ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruratini taqozo etmoqda.

Olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari natijasida pedagogik ta'lim majmuasini tashkil qiluvchi bo'g'inlar o'rtasida mavjud tabiiy aloqani manfaatdorlik va samaradorlik nuqtai nazaridan, muayyan hududning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta'minlashda pedagogik ta'lim klasteri modeli engmaqbul usullardan biri hisoblanadi, degan dastlabki xulosani

chiqarish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

(Литература и методология/Methods)

Pedagogikada – "ilmiy-ta'limiy klaster deb, kasbdoshlar tomonidan bajarilgan loyihalar, tadqiqotlar, ishlanmalar va publikatsiyalar "to'plami" tushuniladi. Ta'limiy klaster deb, esa ish beruvchilar hamda ta'lim muassasalarining mufassal, universal kompleks darsturlari tushuniladi[2].

Maktab klasteri: "Tayanch maktablari har bir klasterda o'zlarining pedagogik sherigiga (partnyoriga) ega – bu sputnik maktablari..., maktabgacha ta'lim muassasalari..., bu ijtimoiy hamkorlar – OTMlar, bibliotekalar, muzeylar, ommaviy axborot vositalari..." va b.

Zamonaviy adabiyotlarda pedagogik klaster tushunchasi ham mavjud. Bu tushuncha quyidagilarni bildiradi: ta'lim samaradorligini ko'tarish maqsadida manfaaotdor tomonlar harakatining birlashuv

shakli; jamoani psixologik o'rganish metodi; pedagogik boshqaruvni optimallashtirish metodi; o'quv dasturlarini loyihalash metodi; o'qitish metodi; ta'lim sifatini baholash metodi; pedagogik metod, ya'ni tafakkur variativligini rivodlantiradi, o'rganilayotgan mavzu (tushuncha, voqea, hodisa) yuzasidan har tomonlama aloqa o'rnatish qobiliyati kabilar.

NATIJARLAR (Результаты/Results).

Klaster deb ma'lum tizim tushuniladi, ammo bu tizim o'ziga xos bo'lib, bunda unga qo'shilgan elementlar ushbu tizimning ishini yaxshilaydi, biroq undan biron elementning chiqib ketishi bu tizimning buzulishiga olib kelmaydi. Klaster tizimlariga unumdorlik, barqarorlik xos hamda u asosan zamonaviylashtirilishi, yangilanishi va turli vositalarda kuchaytirilishi mumkin. Klasterning afzalligi uning global masshtabga egaligi, ochiqligi, egiluvchanligi va boshqaruvining soddaligidadir.

Klaster o'zaro munosabatlariga nafaqat tizimlilik alomatlari, balki sinergetiklik ham xosdir. Sinergetik yondashuv – bu faol rivojlanuvchi metodologik yondashuv bo'lib, unda o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi joriy etish, o'zini o'zi tashkillashtirish kabi g'oyalar ustuvorlikka ega. Sinergetika o'zini o'zi tashkillashtirish, paydo qilish mexanizmlarini asoslaydi, ya'ni tabiatda o'z o'zidan paydo bo'lish, barqaror mavjud bo'lish, mikroskopik tartiblangan tuzilmalarning o'zini o'zi yo'q qilishi kabilar tushuniladi[4]. Boshqaruvda o'zini o'zi tashkillashtirish xususiyati, shu jumladan ta'limda ham, muhim rol o'ynaydi. Sinergetikanig shu kabi qonuniyatlarini bilish, kasbiy pedagogik ta'lim tizimi o'qitish jarayonining sifat o'zgarishlariga olib keladi.

Pedagogik ta'lim klasterining asosiy mahsuloti ta'lim xizmatlari hisoblanadi. Klaster, birinchi navbatda, ta'lim xizmatlarini amalga oshirishga emas, balki o'zgaruvchan bozor sharoitida raqobatbardosh ta'lim

berishga qaratilgan bo'lishi kerak. Raqobatbardosh ta'lim berish doimiy ravishda innovatsiyalarni, zamonaviylikni va talab hamda taklif mutanosibligini talab qiladi. Bu jarayonda ta'lim xizmatlariga yo'naltirilgan faoliyat o'sish ko'rsatkichlarini namoyon qiladi.

Klaster shunday tizimki, uni tashkil qiluvchi komponentlarning integratsiyasi har bir subyektning yanada samaraliroq ishlashini ta'minlaydi va istisno buzilishlarga olib kelmaydi. Klaster bir qator ta'lim, ilmiy va ishlab chiqarish subyektlarining muayyan assotsiatsiyaga mexanik birlashishi emas, balki ularning o'zaro yaqindan ta'siri va o'zaro bog'liqligi natijasida yuzaga keladi.

Bunday tashkilot alohida komponentlar va butun klasterning konvertatsiya qilinishini ta'minlaydi. Klaster faoliyati yangi sifatli mahsulot yaratish imkonini beradi. Ta'limga nisbatan o'ziga xos yangi yondashuv bo'lgan klaster nafaqat hayot davomida ta'lim olish uchun shart-sharoitlarni ta'minlabgina qolmay, balki ta'limning uzluk-sizligini ta'minlaydigan tarkibiy qismlar o'rtasidagi mavjud va istiqbolli aloqalarni qayta tiklashga imkon beradi.

Klaster mavjud intellektual resurslarni pedagogik ta'limni rivojlantirishning dolzarb muammolari atrofida integratsiyalash, pedagogik sohada oqilona vorisiylik tamoyilini yo'lga qo'yish, manfaatdor shaxslarning qoniqish darajasi haqida tezkor fikr-mulohazalar bilan bo'lajak o'qituvchilarni amaliy yo'naltirilgan holda tayyorlash bilan bog'liq muhim masalalar atrofida faoliyat olib boradi.

MUHOKAMA (Обсуждение/ Discussion). Klaster yondashuvga murojaat qilishga zaruriyat – klasterning kasbiy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, manfaaotdor tomonlar harakatini birlashtirish xususiyatiga ega tashkillashtirish shakli sifatida ustuvorlikka egaligidadir. Klaster

yondashuvni ta'limni rivojlantirishi deganda, klaster subyektlarining o'zaro va o'zini o'zi rivojlantirish tushuniladi, ya'ni "muammo ustida ishlash jarayonida" hamkorlarning (alohida qatnashchilar hamda to'liq klaster ishtirokchilarining) barqaror rivojlanishi tushuniladi. Demak, ta'lim klasterida markaziy o'rinni umumiy maqsad egallaydi. Bu o'quv jarayonini birgalikda loyihalashda ko'rinadi hamda bitiruvchilarning kasbiy kompetensiyasining shakllanishini ta'minlaydi. Klaster yondashuv hamkorlik, partnyorlik tizimi orqali amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasalarining maqsadlari, qiziqishlari, faoliyat va imkoniyatlari mehnat bozorining barcha subyektlari, uning istiqbollari hamda kasbiy ta'limning xududiy boshqaruv organlari integratsiyasi asosida amalga oshiriladi [3].

Ta'limga nisbatan klaster yondashuv borasidagi tadqiqotlarni tizimli o'rganish va tahlil qilish bu boradagi bir qancha qarashlarni jamlashga imkon berdi. Demak, klaster yondashuvi bu:

- alohida soha (ta'lim, iqtisodiyot va b.) bo'lib, raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan sohalar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmi (T.I. Shamova) [7];

- ixtiyoriy komponentlar qatorida o'zining to'liq funksional ishchanlik qobiliyatini saqlaydigan bir nechta teng huquqli bo'laklardan iborat bo'lgan tuzilma (L. Bepalova) [1];

- ta'lim-fan-ishlab chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi (Osechkina L.I.) [5];

- tashkilotning kelajak iqtisodiyoti uchun kadrlar salohiyatini shakllantirishni tashkil qilishning innovatsion samarali usuli (Sidorin A.V.) [6].

XULOSA (Заключение/Conclusion). Ilmiy adabiyotlarda «klaster» tushunchasi borasida bildirilgan fikrlardan kelib chiqqan

holda biz «pedagogik ta'lim klasteri» tushunchasiga quyidagicha ta'rif berishni taklif qilamiz: Pedagogik ta'lim klasteri – muayyan geografik hududning raqobatbardosh pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida bir-biri bilan uzviy aloqadagi teng huquqli alohida subyektlarning, texnologiya va inson resurslarining integratsiyalashuvini kuchaytiruvchi mexanizm.

Klaster doirasida bir nechta subyektlarni o'zaro integratsiyalash jarayoni murakkab, ko'p tarmoqli ilmiy-amaliy hodisadir. O'zaro bog'liq bir nechta faoliyat turlarini umumiy maqsad atrofida birlashtirish aniq hisob-kitoblarni va ilmiy yechimlarni, natijasi kafolatlangan loyihalarni talab qiladi va shundagina klaster subyektlarining ishonchini qozonadi.

Klasterni byurokratik va ma'muriy yo'llar bilan amalga oshirib bo'lmaydi. U subyektlarning ixtiyoriy xayrixohligi asosidagina tashkillashtirilishi va samarali faoliyat olib borishi mumkin. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, ta'lim klasteri milliy pedagogikada innovatsiya bo'lib, o'zida nafaqat ta'lim turlari o'rtasidagi, balki fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyalashuv jarayonlarini, shuningdek, ta'limni boshqarish, ta'lim vositalari va shakllari bilan bog'liq sohalarni ham qamrab oladi.

Pedagogik ta'lim klasterining strategik yo'nalishlari sifatida quyidagilarni taklif qilamiz:

1. Maktab va maktabdan tashqari ta'lim va kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlash, shuningdek, pedagog kadrlar va soha mutaxassislarining ilmiy-metodik bazalarini shakllantirishni muvofiqlashtirish va o'quv-metodik rahbarlikni amalga oshirish.

2. Pedagogika sohasidagi talab va ilg'or

xorijiy tajriba, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishni hisobga olgan holda viloyat ta'lim muassasalarida davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlarini tizimli ravishda takomillashtirishni amalga oshirish.

3. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha viloyatdagi pedagogika sohasidagi ilmiy-uslubiy ishlar, jumladan, fundamental, amaliy va innovatsion ilmiy izlanishlar olib borishni muvofiqlashtirish.

4. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha viloyat umumta'lim maktablarining ilmiy-pedagogik salo-hiyatini oshirish, jumladan, oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni maqsadli

tayyorlash asosida pedagogika sohasini rivojlantirishning strategik vazifalaridan kelib chiqqan holda vi-loyatdagi ta'lim muassasalari rahbar xodimlari va mutaxassislari malakasini sifatli oshirish hamda qayta tayyorlash bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishini ta'minlash.

5. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha uzluksiz pedagogik ta'limning informatsion ta'minotini takomillashtirish va pedagog kasbining nufuzini oshirish hamda pedagog-innovatorlarni qo'llab-quvvatlash.

6. Pedagogik ta'limni tartibga soluvchi mavjud meyoriy hujjatlarni takomillashtirish.

7. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining platformasini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Беспалова Л. Что такое кластер? <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06-24-41. Загл. с экрана
2. Каменский А.М. Внутришкольный образовательный кластер// Режим доступа: <http://www.likt590.ru/about/director/cluster.pdf>
3. Красноруцкая Н.Г. Образовательный кластер в инновационной инфраструктуре региональной системы профессионального образования/ Режим доступа: http://kafedra-forum.narod2.ru/publikatsii/_rol/krasnorutskaya_ng/
4. Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропозкология. Педагогика жизнедеятельности. –СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. – 360 с.
5. Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза. // Высшее образование в России, 2012, № 8-9. – С. 75.
6. Сидорин А.В. Система формирования кадрового потенциала высокотехнологичных отраслей промышленности на основе кластерного подхода. // Интернет-журнал «Науковедение», 2012, №4. – С. 3.
7. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем. // / Взаимодействие образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И.Шамова. Белгород: Издательство БелГУ, 2006. Ч. 1. – С. 25

TURIZM VA SPORT TURIZMI TUSHUNCHALARINING PEDAGOGIK SHAKLLARI

G'OFUROV AZIZBEK UMARJONOVICH
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining sport turizmiga oid bilimlarini rivojlantirishning mazmun mahiyati, bugungi kunda turizm faoliyati har bir mamlakat uchun muhim ijtimoiy sohaga aylanganligi, sport turizm sohasining individual-psixologik xususiyatlari, ularning motivlar sohasi atroflicha o'rganilib rivojlantirish to'g'risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены теоретико-методологические основы формирования знаний будущих учителей физической культуры о спортивном туризме, то, что сегодня туризм стал важной социальной сферой для каждой страны, индивидуально-психологические особенности сферы спортивного туризма, а также тщательно изучена и разработана сфера их мотивов, выделены комментарии по поводу мнения.

Annotation: In this article, the socio-pedagogical foundations of developing the knowledge of future physical education teachers about sports tourism, the fact that today tourism has become an important social sphere for every country, the individual-psychological characteristics of the sphere of sports tourism, and the sphere of their motives are thoroughly studied and developed. comments about the opinion are highlighted.

Kalit so'z va iboralar: jismoniy tarbiya, yangi taraqqiyot, sport turizm, innovasion g'oyalar, jismoniy madaniyat, Yevropa mamlakatlarida, barkamol inson, innovasion itisodiyot, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: физическое воспитание, новое развитие, спортивный туризм, инновационные идеи, физическая культура, в европейских странах, всесторонне развитая личность, инновационная экономика, современные педагогические технологии, научно-методические.

Key words and phrases: physical education, new development, sports tourism, innovative ideas, physical culture, in European countries, a well-rounded person, innovative economics, modern pedagogical technologies, scientific and methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda turizm faoliyati har bir mamlakat uchun muhim ijtimoiy sohaga aylanib ulgurdi. Chunki turizm faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish orqali mamlakat iqtisodiy daromad manbaiga ega bo'lish bilan birga o'z nomini jahongan tanitish, dunyo aholisini jalb qilish, investisiya kiritish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. O'zbekistonda ham turizm sohasini rivojlantirishga doir ko'plab islohotlar, tizimda modernizasion jarayonlar olib borilmoqda.

Umumbashariy turizm taraqqiyoti jarayonida, 2014 yil 27 sentyabrda Meksikaning Gvadalaxara shahrida «Turizm

va taraqqiyot» shiori ostida Jahon turizmi kuni nishonlandi. Bu marosim turizmning asl maqsadi va uning jahon miqyosidagi madaniy ta'siri haqida o'ylash, bu fikrlarni dunyodagi barcha insonlarga yetkazishdan iborat bo'ldi. [1] Shuning uchun hozirda turizmni nafaqat iqtisodiy, balki madaniy hodisa sifatida o'rganishga ehtiyoj ortib bormoqda.

Birlashgan Millatlar Butunjahon Turizm Tashkiloti (BMBTT) tomonidan 2017 yilda ilk marotaba qabul qilingan «Turizm etikasi to'g'risida» konvensiyasida «turizmni rivojlantirishdan maqsad iqtisodiy taraqqiyot, xalqaro hamjihatlik, tinchlikni ta'minlash hamda inson huquqlari va erkinliklarini har

qanday cheklovlarsiz hurmat qilishga hissa qo'shish»[2] ekanligi qayd etildi.

Turizm sayohat sifatida dam olish, xordiq chiqarish, tabiat manzaralarini tomosha qilish, tarixiy-madaniy obidalarni ko'rish, o'rganish kabi faoliyatlarning mazmun va shakllaridan iboratdir. Bunda eng avvalo ma'naviy-ma'rifiy bilimlarni kengaytirish va jismoniy kamolatni tarbiyalashdek eng murakkab hamda ulug'vor maqsadlar amalga oshiriladi.

Turizm dunyoni ko'rish, bilish, o'rganish va dam olish maqsadida tashkil etiladigan sayr-sayohat ma'nosini anglatadi va u sayyoramizdagi odamlar hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Turizm va turistik faoliyatda inson tabiatga, turli mamlakatlar madaniyatiga, xalqaro aloqalarni rivojlantirishga, jismoniy va ruhiy quvvatni tiklash, sog'lomlashtirish, ilmiy-tadqiqot va badiiy ijodni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Shu ma'noda bo'lajak kadrlarni turistik faoliyatga yo'naltirish va bu orqali ularning dunyoqarashi, hayot tarzi va ish faoliyatiga nisbatan motivasiyani oshirishga qaratilgan pedagogik jarayonni takomillashtirish dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5326-son Farmonida ta'til davrida Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Qo'qon, Marg'ilon va Toshkent shaharlarida talaba-yoshlar va talabalar uchun ularning tarix, madaniyat va o'zbek xalqining ana'nalari to'g'risida bilimlarini oshirishga yo'naltirilgan turli konsert dasturlari, teatrlashtirilgan tomoshalar va boshqa tadbirlar o'tkazilishini nazarda tutuvchi madaniy-bilishga oid «Shahar haftaligi» festivallarini o'tkazish;

«O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!» ichki turizmni rivojlantirish Dasturida ishtirok etishga talaba-yoshlarni da'vat qilish vazifalari belgilangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Turizmga oid kategoriyalarning ilmiy-nazariy asoslariga oid M.Alimovning ilmiy tadqiqot ishida «turizm – bu elementlari o'zaro poliiyerarxik aloqalar va munosabatlar tizimi orqali bog'langan, pirovard natijalarga erishishda bevosita tashrif buyuruvchilarning ishtiroki bilan tavsiflanadigan, tarmoqlararo majmuaning ko'p qirrali funksional tuzilmasi negizida shakllanadigan hamda tashqi muhit o'zgarishiga yuqori ta'sirchanlikka ega ochiq murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimdir»[5], deb ta'rif berilgan. Berilgan ta'riflarda turizmga ob'yektiv faoliyat sifatida tadqiq etilganini ko'rish mumkin. Fikrimizcha, ushbu sohani mamlakatimizda shakllanishi va rivojlanishida o'ziga xos madaniy xususiyatlarini inobatga olish zarur. Bu xususiyatlar turizm va uning madaniy faoliyat shakli sifatidagi o'ziga xosligi bir qator sabablarga ko'ra vujudga kelib, ularning eng asosiysi ijtimoiy-madaniy voqelikning rivojlanish tendensiyalari bilan izohlanadi. Shu bois ham turizmni nuqtai nazaridan tahlil etish va soha rivojiga to'siq bo'layotgan muammolarni ijtimoiy-falsafiy tahlil etish falsafiy tadqiqotlar oldida turgan muhim vazifalardan biriga aylanmoqda.

Boshqa bir ta'rif rus sosiologi P.Sorokin tomonidan ishlab chiqilgan va bu ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega. Unga ko'ra, «turizm asosan farovonlik, sog'liq, jismoniy barkamollik, estetik ehtiyojni qondirish sohasidir».[6] Ushbu fikrda olimning G'arb sivilizasiyasi tarixida shaxsning dunyoqarashi, madaniyati, aksiologik ong tizimining ustuvorligi haqidagi qarashini bilish mumkin. Demak, turizm madaniyati ham inson estetik ehtiyojini go'zal va

madaniy shaklda qondirishni anglatadi.

Turizmning ijtimoiy mazmunini tadqiq etgan ingliz sosiologi Z.Bauman bo'lsa, zamonaviy jamiyatda turizmdan intellektual va ijodiy faoliyatning yangi shakli sifatida foydalanishni, shaxsda ilmiy va amaliy bilimlarni rivojlantirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.[7] Olimning mulohazalari bo'yicha, turizm madaniyati sayohatchining intellektual va ijodiy faoliyatini faollashtirishni o'z ichiga oluvchi faoliyat sifatida baholasak, inson shaxsini shakllantiruvchi ijtimoiy, siyosiy, gnoseologik, aksiologik, estetik, madaniy faoliyatni rivojlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Globallashtirish jarayonlari jadallashtirilishidagi ulushi, insonning real axborot olish faoliyatiga ta'siri hamda shaxsning faol turmush tarzi sifatini oshirishi xususiyatlar uni ijtimoiy-falsafiy tadqiqot ob'yekti sifatida tahlil etishga ehtiyojni vujudga keltirmoqda. Boshqa bir ingliz sosiologi J.Urri turizm sohasini ijtimoiy dastur sifatida, dunyoni bilishning zamonaviy usuli sifatida talqin etgan. Yana bir ingliz tadqiqotchisi A.Ya.Fliyer fikricha, «turizm – insonni va uning tana qiyofasini tuzatuvchi intellektual dam olish usulidir». I.T.Kasavin turizmni «bilimning yangi ontologiyasi» deb nomlab, insonning sayohat qilishi – bilim olish imkoniyati ekanligini ta'kidlaydi.

Turizm insonning hissiy va intellektual qobiliyatlari, uning hayot to'g'risidagi tasavvurlari, nafaqat tabiiy zaruriyat, balki go'zallik qonunlari asosida yaratilgan real narsa-hodisalar bilan birgalikda xulq-atvor shakllarini o'z ichiga olgan murakkab tizimdir. Hozirgi davrda turizm insonning dunyoqarashini rivojlanish natijalarini aks ettirish shakli, balki jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni, ularning ahamiyati to'g'risidagi umumbashariy g'oyalarni aks ettirishning o'ziga hos o'zgarmas modelidir.

Turizm orqali estetik tarbiyalashning omillaridan biri ekoaxloqiy va ekoestetik faoliyatdir. Bugungi kunda inson tabiatga va jamiyatga bo'lgan munosabatidan biri turizm faoliyati bo'lib, zamonaviy estetik tarbiya faoliyatini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Bulardan biri ekoaxloqiy muammolardir. Falsafiy fanlar sohasida estetikaning asosiy masalalarini o'rganishga qaratilgan san'at va badiiy-estetik faoliyat, san'at turlari xususiyati, badiiyluk muammolari, san'at taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari, birinchidan, san'atning ijtimoiy mohiyati, san'atning ichki taraqqiyot qonunlari, san'atning estetik tarbiya vositasi sifatidagi xususiyatlari hisoblansa, turizmning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan estetik jihatlari: ko'rish, eshitish, ta'm bilish orqali badiiy voqe'liklardan uzoqlashib real voqealarga asoslangan, ijtimoiy-madaniy munosabatlar orqali borliqni anglashdir. Estetik idrok turizmning ayrim turlari jumladan, gastronomik, etnik, ziyorat, ekoturizm kabilarning asosini tashkil etadi.

Umuman olganda, shaxsni estetik jihatdan tarbiyalash murakkab va serqirra jarayon hisoblanib, insonning tafakkuri, dunyoqarashi bilan bog'liq jarayondir. Bu jarayonlarda estetika amaliy jihatdan o'zini turizm madaniyati orqali ham namoyon etishi mumkin.[9] Inson tabiatga sayohat qilishi natijasida go'zallikdan, ulug'vorlikdan bahramand bo'lishi bilan birga, uni nafosatli tarzda o'zlashtiradi. Turizm kishilarda insoniyat tomonidan bunyod etilgan ijod namunalarini nafaqat faol o'zlashtirish, balki ularning estetik mohiyatini anglash va baholash qobiliyatini takomillashtiradi. Kishilarda tabiat hamda jamiyat ijtimoiy jarayonlariga estetik munosabatda bo'lish madaniyatini rivojlantirib, tarixiy ma'naviy merosimizga ulug'vorlik hissini uyg'otish, milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'ularini

shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shu sababli turizm moddiy hamda ma'naviy go'zalliklar yaratish bilan estetik tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi. Turizm faoliyatini baholashga qaratilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularni ma'lum turdagi turizm uchun funksional muvofiqlikni hisobga olgan holdagi texnologik baho, farovonlik darajasini ko'rsatuvchi ijtimoiy-madaniy, estetik tarbiya ekanligini alohida ta'kidlash zarur.

Turizm insonning tabiat va jamiyat bilan ongli, ijodiy aloqasidan iborat bo'lgan faoliyatdir. Ob'yekt bilan amaliy aloqadorligi aynan moddiy narsaning mohiyatini bilish, uning qarshiligini yengib o'tishdan iboratdir. Turizm inson tabiatning qonun va xossalarni o'rganish bilan bir qatorda yangi imkoniyatlarni ochadi, yangi maqsadlarni o'z oldiga qo'yadi, unga muvofiq tarzda tabiatda mavjud bo'lmagan yangi narsalar yaratiladi. Mohiyatiga ko'ra, turizm insonga estetik-hissiy ta'sir ko'rsatishi orqali bilishda axborotlarning ko'payishiga qaratilgandir. Bu ma'noda turizmni gnoseologik amaliyot deb atash mumkin. Turizmning asosiy shakli va turlari bilan tanishish shuni ko'rsatadiki, u har qanday holda ijtimoiy xarakterga ega. Moddiy borliqni ijtimoiylashgan dunyoga aylantirish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. U orqali inson tabiatni o'z manfaatlarini, sivilizatsiya ehtiyojlariga mos o'zlashtirish bilan shug'ullanadi.

Mamlakatimizda turistik faoliyatga ta'sir ko'rsatuvchi qatlam, uni rivojlantiruvchi kuch talaba-yoshlar qatlamidir. Yoshlar turizmi bugungi kunda turizmning jadal sur'atlarda rivojlanayotgan turlaridan biri bo'lib, keng ma'noli tushuncha hisoblanadi. Turli xorijiy adabiyotlarda yoshlar turizmiga turlicha ta'rif berilgan va Butunjahon turizm tashkiloti ushbu tushunchaga quyidagicha ta'rif beradi: «16-29 yosh oralig'idagi shaxslarning odatdagi yashash muhitidan boshqa xalqlar

madaniyati, hayot tarzi, rasmiy va norasmiy tarzda bilim olish maqsadidagi bir yildan oshmagan sayohatlariga aytiladi».[9] Demak, talabalar ham yoshlar turizmining bir qismi sifatida qo'llab-quvvatlash, ularni talabalik yillaridayoq turistik faoliyatga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Talabalarni turistik faoliyatga qiziqtirishning eng samarali yo'li ta'lim turizmidir. Ta'lim turizmi yoshlarning o'z bilim doiralarini kengaytirish, bilim olish maqsadida xorijiy oliy o'quv yurtlariga borib tahsil olishi, institutlar doirasida tuzilgan xalqaro talabalar almashinuvi dasturlarida qatnashishlari kabilarni o'z ichiga oladi.

Natijalar (Результаты/Results). O'zbekistonda bu turdagi turizmni yo'lga qo'yish uchun barcha chet davlatlar ta'lim dargohlari, korxonalari bilan shartnomalar tuzilib, qiziqarli turlar tashkil etib sayyohlarni jalb qilish mumkin. Bunda talabalar imkoni bor yoki yo'qligidan qat'iy nazar boshqa davlatga sayohat qilishadi va u yerda ta'lim olishadi.

Sayohatlarning kelib chiqish va rivojlanish tarixi er kurrasidagi barcha insonlarning qadimgi ijtimoiy mehnat va turmush madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Insonlar mehnat qurolini yasash, olov yoqishni kashf etgan davrlarda yovvoyi hayvonlarni ov qilish, yirtqich- vahshiy hayvonlarga qarshi kurashish jarayonlarida qir-adirlar, tog'lar osha yurish-yugurish, tez oqar suvlardan kechib o'tish, yaylovlar, go'zal manzarali joylarda dam olish, tunab qolish, bir necha kunlar poylab yotish kabi hayotiy murakkab faoliyatlarni bajarishga to'g'ri kelgan.

Aslida, mamlakatni dunyoga tez tanitadigan soha, bu — sport hisoblanadi. Sport millat va irq tanlamaydi, u barchani o'z atrofida birlashtirishga qodir vosita, deyish mumkin. Sport tufayli ko'p mamlakatlarga boramiz, musobaqalardan so'ng boshqalarga

o'z yurtimiz, xalqimizning urf-odatlarini, an'analarini, qolaversa, tarixi necha asrlarga borib taqaladigan qadimiy obidalarimiz haqidasi'zlabberamiz. Tabiiyki, shu suhbatlar jarayonida chet ellik hamkasblarimizda O'zbekistonga bo'lgan qiziqish ortadi. Bir so'z bilan aytganda, sport orqali turizm, turizm vositasida sport rivojlanadi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni qabul qilingan. Unda turizm, sport va madaniy meros sohalarida zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, ilg'or xorijiy tajribaga tayanib ushbu yo'nalishlarda infratuzilmani jadal rivojlantirish, ob'yektlardan samarali foydalanish, aholiga yetarli shart-sharoitlar yaratish belgilangan.

Mualliflik tarifimizga ko'ra, sport turizmi - bu tabiiy muhitdagi to'siqlarni (dovonlar, cho'qqilar, oqimlar, kanyonlar, g'orlar va boshqalar) yengib o'tishni, tabiiy muhit yoki sun'iy ravishda yaratilgan relief zonalaridan o'tgan masofalarni bosib o'tishni o'z ichiga olgan musobaqalarga asoslangan sport turi hisoblanadi. Demak, sport turizmi to'siqlarni engib o'tishning turli taktikasi va usullarini qo'llashdan iborat.

Sport turizmi - bu tabiiy to'siqlarni engib o'tishda odamni sport bilan takomillashtirishga qaratilgan sport turi hisoblanadi. Turizmning sport mahorati tabiiy to'siqlarni engib o'tish, to'siqlarni engib o'tishning turli taktikasi va usullarini qo'llashdan iborat. Sport turizmi, birinchi navbatda, sport sayohatlari - bu o'zaro yordam va o'zaro yordam, sport intizomi, o'zini takomillashtirish va bilim va tajribani o'zaro o'tkazish an'analarini kuchli bo'lgan jamoaviy sport turi hisoblanadi. Sport turizmiga bo'lgan ishtiyoq sizga turli mamlakatlar va xalqlarning madaniyati va hayoti, tabiatning ajoyib va ko'pincha hatto

noyob burchaklari, qiziqarli diqqatga sazovor joylari bilan tanishish, muloqot qilishdan zavqlanish va ishonchli o'rtoqlar topish imkonini beradi. Qiyinchilikning dastlabki toifalarida va masofadagi musobaqalarda sport kampaniyalarida qatnashish, qoida tariqasida, katta moliyaviy xarajatlarni talab qilmaydi, shu bilan birga sizga zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni va kampaniyalar va musobaqalarda qatnashishdan zavq olish imkonini beradi. Sport turizmini murakkab tabiiy va ijtimoiy muhitda amalga oshiriladigan keng qamrovli sport turi sifatida egallash sportchidan ko'p qirrali bilim, ko'nikma, tajriba va yaxshi tayyorgarlikni talab qiladi.

Sport turizmi odatdagi turistik muhitdan farqlangan holda sport tadbirlarini tomosha qilish yoki ishtirok etishni o'z ichiga olgan sayohatni anglatadi.[10] Sport turizmi jahon sayyohlik sanoatining eng tez rivojlanayotgan sektori bo'lib, uning qiymati 7,68 milliard dollarni tashkil etadi. Sport turizmining bir qancha tasniflari mavjud. Shon Gammon va Tom Robinson sport turizmini "qattiq" yoki "yumshoq" sport turizmiga bo'lish mumkinligini taklif qilgan. Sport turizmining "qattiq" ta'rifi raqobatbardosh sport musobaqalarida ishtirok etadigan odamlar sonini anglatadi. Odatda bunday tadbirlar tashrif buyuruvchilarni tadbirlarga jalb qiladigan motivasiya hisoblanadi. Olimpiya o'yinlari, Jahon kubogi, Formula-1 Gran-prisi va NASCAR Sprint Cup seriyasi kabi mintaqaviy musobaqalarni qiyin sport turizmi deb ta'riflash mumkin.

Sport turizmining "yumshoq" ta'rifi turistning rekreasion sport tadbirlarida ishtirok etish uchun sayohat qilishi yoki bo'sh vaqtni o'tkazish uchun ro'yxatdan o'tishidir. Yumshoq sport turizmi sifatida piyoda yurish, chang'i uchish, yugurish va kanoeda eshkak eshishni ta'riflash mumkin.

Tadqiqotchi olim Xizer Dj.Gibson sport

turizmining uch turi mavjudligini taklif qildi: tadbirlar sport turizmi, mashhur va nostalji sport turizmi va faol sport turizmi.

Sport tadbirlari turizmi tadbirlarni tomosha qilish uchun shaharga tashrif buyuradigan mehmonlarni anglatadi. Dunyo bo'ylab eng ko'p sayyohlarni jalb qiladigan ikkita voqea – Olimpiya o'yinlari va Jahon kubogi hisoblanadi. Ushbu musobaqalar har to'rt yilda bir marta, dunyoning turli shaharlarida o'tkaziladi. Qo'shma Shtatlardagi sport turizmi ko'proq har yili bo'lib o'tadigan tadbirlarga qaratilgan. Milliy futbol ligasining asosiy voqeasi har yili boshqa shaharda yil oxirida o'tkaziladigan Superkubokdir.

Mashhurlar va nostalji sport turizmi shon-shuhrat zallari va musobaqalar o'tkaziladigan joylarga tashrif buyurishni, shuningdek, bayramlarda sport arboblari bilan uchrashishni o'z ichiga oladi.

Faol sport turizmi sport yoki sport faoliyati bilan shug'ullanuvchilarni anglatadi. Regbi, futbol, basketbol va boshqalar faol sport turlari hisoblanadi va dunyoning aksariyat mamlakatlarida har yili ko'plab sport tadbirlari (biz ularni turnir yoki festival deb ataymiz) o'tkaziladi.

Sport turizmi turli mamlakatlar va mintaqalardagi sport musobaqalariga sayohatni o'z ichiga oladi. Buni yana professional va havaskor turizmga ajratish mumkin. Professional sport turizmi malaka toifalari va sport ustasi unvoni berilgan musobaqalarni o'z ichiga oladi. Kengma'noda sport turizmi dam olish yoki musobaqa uchun sport mashg'ulotlarida qatnashish uchun asosiy yashash joyidan uzoqroqqa sayohat qilish, ommaviy yoki elita darajasida sportni kuzatish uchun sayohatlarni o'z ichiga oladi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Sport turizmiga bo'lgan ishtiyoq turli mamlakatlar va xalqlarning madaniyati va hayoti, tabiatining ajoyib va ko'pincha hatto

noyob manzilgohlari, qiziqarli diqqatga sazovor joylari bilan tanishish, muloqot qilishdan zavqlanish va ishonchli do'stlar topish imkonini beradi.

Sport turizmi, birinchi navbatda, turli mamlakatlarga safarlar – bu jamoaviy sport turi bo'lib, unda o'zaro yordam, sport intizomi, o'z-o'zini takomillashtirish, bilim va tajribalarini o'zaro almashish, uzatish an'analarining mavjudligi bilan xarakterlanadi. Unda diqqatga sazovor joylar bu sayyohga sport bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlarni taqdim etishdan iborat. Diqqatga sazovor joylar tabiiy (istirahat bog'lari, tog'lar, yovvoyi tabiat) yoki sun'iy (muzeylar, stadionlar, savdo do'konlari) bo'lishi mumkin.

Sport turizmining ushbu asosiy yo'nalishida ifodalangan umumiy xususiyatlar muayyan joylarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi:

- stadionlar, arenalar va sport tadbirlari o'tkaziladigan zamonaviy sport inshootlari yoki noyob sport binolari;

- sport muzeylari;

- sport merosiga, sport qahramonlari va yetakchilarini sharaflashga bag'ishlangan shon-shuhrat zallari;

- sport mavzusidagiistirahat bog'(park) lari, shu jumladan akvaparklar;

- tabiatni o'rganish uchun ishlab chiqilgan piyoda yurish yo'llari;

- sport chakana savdo do'konlari.

Sport turizmi - bu tabiiy muhitdagi to'siqlarni (dovonlar, cho'qqilar, oqimlar, kanyonlar, g'orlar va boshqalar) yengib o'tishni, tabiiy muhit yoki sun'iy ravishda yaratilgan relief zonalaridan o'tgan masofalarni bosib o'tishni o'z ichiga olgan musobaqalarga asoslangan sport turi hisoblanadi.

Xulosa (Заклучение/Conclusion). Xulosa qilganda, sport turizmi turizm faoliyatining tarkibiy qismi bo'lib, unda

sport turlari va ekastrimal sport bilan turli qiyinchiliklarni yengib o‘tishga shug‘ulaniuvchilarni o‘zichiga oluvchi, ularni qaratilgan noodatiy sport mashg‘ulotlarini tabiat xodisalari bilan musoboqalashishga, anglaadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909 сонли Қарори. // <https://lex.uz/docs/3171590>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 апрелдаги “Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-6199-сон Фармони// <https://lex.uz/docs/5356705>
3. Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М., Академия, 2000. — 480 с.
4. Мишагин В. Н., Личностно-ориентированный подход к организации профессиональной подготовки будущего учителя физической культуры. Кан. пед. наук. Дисс. Автореф. Саратов, — 2001. — 190 с.
5. Эргашев Р. Н. Педагогик техниканинг эстетик хусусиятлари. // Узулсиз таълим тизимида инновацион технологиялар: муаммолар ва ечимлар. Республика илмий-амалий материаллари. — Гулистон: 2010. — 43–44-б.
6. Махмудов, Б. А. Жисмоний тарбия ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашнинг методологик асослари / Б. А. Махмудов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 52 (342). — С. 459-461. — URL: <https://moluch.ru/archive/342/76832/> (дата обращения: 13.06.2023)
7. Хуррамов Э. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлашда европа мамлакатлари тажрибаларидан фойдаланиш технологиялари// “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” Илимий-методикалык журнал. 2022. № ½. –Б. 142-146
8. Лях В. И. Физическая культура.-Москва:Мысль, 2014.-С.-114.
9. Асомова Р.С. Касб танлаш мотивацияси ва унинг динамикаси: Автореф. псих. фан. ном. ... дисс. – Тошкент.: 2002. –Б. 28.
10. Айматов А.Қ. Шахсининг табиатга эстетик муносабатини шакллантиришда экологик онгнинг роли., Фалсафа фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – Б. 18.
11. Мирзаев А.Т. Туристик-рекреация фаолиятини бошқариш ва уни ривожлантириш истиқболлари. Монография. – Фаргона , 2020. – Б. 22.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA CLIL TEXNOLOGIYASI

QURBONOVA MAFTUNA FAXRIDDINOVNA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i, p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarni zamonaviy yondashuvlar asosida o'qitish, ularda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda CLIL texnologiyasidan foydalanish afzalliklari haqida fikr yuritilgan

Kalit so'zlar: CLIL texnologiyasi, kommunikativ ko'nikmalar, 21-asr ko'nikmalari, tabaqalashtirilgan o'qitish, raqamli vositalar, hamkorlikda o'qish, XXI asr talablari

Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida sifatli ta'lim berish, globallashtirish davriga raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalash dolzarb bo'lib kelmoqda. Ta'lim berish jarayonida ta'lim oluvchilarda zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmini ishlab chiqish, xalqaro yondashuvlar asosida mavjud metodikalarni yangilash zarurati ortmoqda. Zamonaviy ko'nikmalar sifatida e'tirof etilayotgan chet tillaridan foydalana olishga qaratilgan yondashuv va metodlarni yaratish ilmiy izlanuvchilarning, xususan pedagoglar oldiga qo'yilayotgan muhim talab va vazifalardan biridir.

Zamonaviy ko'nikmalar jumladan chet tillarini o'rganish va chet tillaridan foydalanishda bilish, tushunish, idrok etish, eslab qolishning muqobil va variativ usullarini aniqlash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Bugungi kunda zamonaviy ko'nikma va bilimlarni egallashda jahonning ilg'or va tajribadan o'tgan usullarini milliy o'qitish tizimiga joriy etsih ijobiy samara bermoqdi. Ta'lim beruvchi zamonaviy ko'nikmalarni o'rgatishda qanday usul yoki uslubda olib bormasin, sifat va natijaga xizmat qilishi zarur.

Shunday sifatli mexanizmlardan biri CLIL texnologiyasidir. CLIL texnologiyasi - ikki tillilikni amalga oshirish mexanizmi bo'lib, ta'lim oluvchi obyektlarda, ya'ni o'quvchida o'z ona tili bilan birgalikda o'zga tilni o'rganish imkonini beradi. CLIL so'zining ma'nosi – content bu “fan”, “soha”, “mavzu” bo'lsa, language – “til”, integratsion – “integratsiya, aloqadorlik”, learning – “o'rganish” kabi inglizcha so'zlarning bosh harflari qisqartmasidan hosil bo'lgan tushunchani ifodalaydi. CLIL texnologiyasi o'rganiladigan yangi mavzuni, sohani, fanni xorijiy tilda, ya'ni o'zga tilda o'rganishni tavsiya etadi [1].

CLIL texnologiyasi asosida o'rganuvchi obyektida kengaytirilgan va integratsiyalangan holda kommunikativ ko'nikmalar shakllanadi. O'rganishi rejalashtirilayotgan mavzuni bir paytning o'zida chet tili va o'z ona tilisida o'zlashtirish kabi qo'sh maqsadlarni amalga oshiradi.

CLIL texnologiyasi Chirchiq davlat pedagogika universiteti tajribasida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi misolida tanlov fan sifatida talabalarga o'rgatilmoqda. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga bu fanni o'qitilishidan maqsad, birinchidan, talabalarda o'z ona tilidan

boshqa chet tilini o'rganish ko'nikmasini shakllantirish bo'lsa, ikkichidan, boshlang'ich ta'limda o'rganiladigan fanlarda CLIL texnologiyalarini qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Dastlab ingliz tili, filologiya yo'nalishlarida bu metodika ommalashgan va hozirda boshlang'ich ta'lim misolida birinchi marta o'quv fani sifatida to'rganilmoqda. CLILning maqsadi o'quvchiga, talabaga, ya'ni ta'lim oluvchi shaxsga jamiyatda faol hamda o'z o'rniga ega bo'lishiga yordam berishi bilan birgalikda, mavzuni, matnni, hikoyani, materialni, bir so'z bilan aytganda, axborotni o'z ona tilida emas o'zga tilda o'rganish imkoniyatini berishdan iboratdir.

CLIL texnologiyasi asosida ingliz tilini hamda o'rganilishi rejalashtirilayotgan kontentni har jihatdan mukammal o'rganish mumkin. Bu kabi texnologiyalar o'rganuvchining qiziqishlarini hamda bilishga va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Ushbu texnologiya asosida ertak o'qish, hikoya o'qish, film ko'rish, qo'shiq eshitish va boshqa kundalik ishlarga ingliz tilini integratsiyalash asosida o'qiydi, ko'radi, tomosha qiladi, yoki eshitadi. Ya'ni badiiy asar yoki axborot matnini o'qimoqchi bo'lsa chet tilidagi kichik matnlarni o'qishdan mutoalani boshlashi natijasida asar o'qish imkonini beradi hamda chet tilini o'rganish layoqatini oshiradi. Shu asosida yangi mavzu bo'yicha, xususan, matematika, tabiat, adabiyot va boshqa yo'nalishlarda ma'lumotga ega bo'ladi. Bundan tashqari yangi ma'lumot izlash, yaratish, ma'lumotni o'qiy olish, tinglay olish, eshitish, tushunish ko'nikmalari shakllanadi.

CLIL texnologiyasida yana bir ilgari surilayotgan g'oya passiv so'zlarni faollashtirish, ya'ni aktiv so'zlar qatoriga olib chiqishdir. Har bir foydalaniladigan so'z

o'quvchi tilida passiv lug'at emas, aktiv lug'at holatida saqlanishi lozim. Aktiv so'zlar jamiyat a'zolari, so'zlovchi va tinglovchi nutqida tez-tez foydalaniladi hamda faol so'z sifatida barcha uchun tushunish va foydalanish xususiyatiga ega bo'ladi. Masalan, biz kundalik turmush tarzida til o'rganishda qancha ko'p ishlatadigan so'zlarimizni o'zga tildagi variantini, yozsak, muloqotda foydalansak, u til haqidagi bilimlarimiz oshib borishi bilan birgalikda o'rganish ko'nikmasi shakllanib boradi. CLIL texnologiyasi ham shu farazni ilgari suradi.

Xususan, quyidagi savollar orqali ushbu texnologiya, uning maqsadlarini oydinlashtirib olamiz:

CLIL texnologiyasi boshlang'ich sinf o'qituvchisiga nimaga kerak? Nima uchun boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga nima maqsadda o'tilmoqda va o'tilishi kerak? Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchiga, bolaga ilk bilimlarni beradi. O'quvchining o'zga tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirgan holda dars jarayonini olib borish ham ayni dolzarbdir. Demak, boshlang'ich sinf o'qituvchisi 1 kunda 4-5 soat davomida sinfdagi o'quvchilar bilan muloqotda bo'ladi, chet tili o'qituvchilari esa hafta davomida 2 soat o'quvchilar bilan muloqot qiladi. Ingliz tili o'qituvchisidan ko'ra sinf rahbarining bolaga ta'sir doirasi kuchliroq bo'ladi. Boisi boshlang'ich sinf o'quvchilari har kuni tabiiy fan, matematika, ona tili va o'qish savodxonligi, texnologiya, tarbiya, tasviriy san'at fanlarida sinf rahbarlari bilan muloqotga kirishadilar. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi fanlardan o'tiladigan darsni to'g'ri va samarali rejalashtirgan holda kun davomida 10 tagacha ingliz tilida yangi so'zni o'rgata olish va nutqida qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga egadir. Mana shu

afzalliklarni inobatga olgan holda boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'ziga birlashtirilgan sinfdagi matematika fani, tabiiy fanlar, ona tili va o'qish savodxonligi, tarbiya fanlarini o'tish jarayonida CLIL texnologiyasidan foydalanishi o'rinli bo'ladi. Shubhasiz, mana shu jarayonda bolada tilni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortadi. Chunki boshlang'ich sinf o'qituvchisi olamni, tabiatni, borliqni, umuman olganda, jamiyatni sinf rahbarining ko'zi, nigohi, dunyoqarashi ko'radi o'rganadi, ilg'aydi va tushunadi.

CLIL texnologiyasi ta'lim oluvchilarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

CLIL texnologiyasi shaxsiylashtirilgan va tabaqalashtirilgan o'qitish imkonini beradi. O'qituvchilar turli xil raqamli vositalar va kontentlardan talabalarning malaka darajasi, o'rganish uslublari, individual ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish uchun foydalanishlari mumkin. Ushbu moslashuvchanlik bilish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilarni fanga qiziqtirishga yordam beradi va sinfdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi.

Jamoda o'zaro hamkorlik va erkin muloqot qilish imkonini beradi. Texnologiya talabalarda auditoriya ichida ham, tashqarisida ham muloqot qilish va hamkorlikda o'qish va o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Jamoda birgalikda ishlash ko'nikmalarini

rivojlantiradi.

CLIL texnologiyasi haqiqiy baholash amaliyotlari uchun imkoniyatlar beradi. Raqamli platformalar orqali talabalar multimedia loyihalarini yaratishlari, onlayn munozaralarda ishtirok etishlari va real sharoitlarda bilim va til ko'nikmalarini namoyish etishlari mumkin. Ushbu turdagi baholash XXI asr talablarini aks ettiradi va o'quvchilarning qobiliyatlarini har tomonlama ko'rib chiqish imkonini beradi.

CLIL texnologiyasi talabalarni onlayn resurslar va virtual aloqalar orqali turli nuqtai nazarlar, farazlar va madaniyatlar bilan yaqindan tanishtiradi. Bu madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga, o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga va ularni o'zaro bog'lashga yordam beradi.

CLIL texnologiyasi moslashuvchan o'quv muhitini yaratishga imkon beradi. Talabalar istalgan joydan va istalgan vaqtda o'quv materiallari, resurslari va faoliyatidan foydalanishlari mumkin. Bu moslashuvchanlik talabaga mustaqil o'rganishga yordam beradi, individual tarzda o'zini o'zi nazorat qilish imkoniyatini oshiradi.

CLIL texnologiyasi til o'rganish, mavzu bo'yicha yangi bilim olish hamda raqamli vositalardan foydalanish kabi 21-asr ko'nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abramova N.V. Yuridik maktabda chet el tilida ishbilarmonlik aloqasini o'rgatish // O'rta va oliy ta'lim tizimidagi chet tili: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Penza - Moskva - Rasht: "Sososfera" ilmiy nashriyot markazi, 2011. - 209-211-betlar.
2. M.Xoldorova, N.Fayziyeva, F.Rixsittilayeva. Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU. 2018.
3. Qurbonova M.F. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10.
4. M.F.Qurbonova, Individual ta'lim – innovatsion o'qitish usuli. Academic Research in Educational Sciences, Volume 4, Issue 3, 2023. –B. 394-399.

ZAMONAVIY O‘QITUVCHI VA UNGA QO‘YILGAN TA‘LABLAR

SIDDIQOV ILHOMJON MELIYO‘ZIYEVICH

Qo‘qon davlat pedagogika instituti dotsenti

SHIRINOV FERUZJON SHUHRATOVICH

Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘qituvchi va unga qo‘yilgan ta‘lablar hamda malakali o‘qituvchini tayyorlash haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion ta‘lim, o‘qituvchi, ta‘lim jarayoni, ta‘lim berish, ta‘lim muhiti, tushunish, ishlatish (qo‘llash), taxlil (analiz).

Abstract. This article provides an understanding of the modern teacher and his requirements, as well as the training of a qualified teacher.

Key words: Innovative education, teacher, educational process, teaching, educational environment, understanding, use (application), analysis (analysis).

KIRISH. Innovatsion ta‘lim usullari va vositalarini ta‘lim tizimiga joriy qilish yosh avlodga puxta bilim berish, xalq xo‘jaligi tarmoqlari uchun bilimli mutaxassislar tayyorlash, mamlakatimiz uchun jahon miqyosida raqobatbardosh kadrlar yetishtirish hamda O‘zbekiston Respublikasi uchun kelajakda munosib o‘rinbosarlar tayyorlash maqsadida amalga oshiriladi. Ammo hozirda ta‘lim berish jarayonida asosiy diqqat-e‘tibor ta‘lim muassasalarida qanday fanlardan dars berish, qanday ta‘lim standartlariga rioya qilish va qanday kitoblardan foydalanishga qaratildi, xolos. Bunda ming afsuski, ta‘lim berishning asosiy faktori va yurituvchi kuchi bo‘lgan bir nima biroz yoddan chiqarildi – bu eng asosiy faktor esa shak-shubxasiz - o‘qituvchidir! Bu borada ta‘lim sohasida hozirgi zamonga mos bo‘lgan quyidagi nobop fikr xukmron desak ham bo‘laveradi: «Har qanday fan bo‘yicha malakali o‘qituvchini osongina tayyorlash mumkin va u o‘quv jarayoni mexanizmining bir detali sifatida istalgancha dasturlanishi va yo‘naltirilishi mumkin!?» Bu tezis o‘z-o‘zidan o‘qituvchining jamiyatdagi

mavqeini pasaytirib, o‘quvchilarning unga bo‘lgan xurmat va e‘tiboriga sezilarli darajada putur yetkazadi. Natija ham darhol ayon bo‘ladi – malakali o‘qituvchi bo‘lishga intilish yo‘qolib, bu sohada yetuk mutaxassis bo‘ladiganlar soni keskin kamayadi. Lekin bunday bir tomonlama yondoshuv hozirgi katta tezlik bilan rivojlanayotgan xayotga aslo mos kelmaydi va uni mamlakatimizdagi uyg‘onish hamda jadal rivojlanish davriga mos bo‘lgan quyidagi tezis bilan almashtirish maqsadga va aqlga muvofiqdir: «Malakali o‘qituvchini tayyorlash juda murakkab va qimmat turadigan faoliyat turi bo‘lib, u o‘quv jarayonining ijodiy, yaratuvchi va yurituvchi kuchidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Har bir o‘qituvchini juda ham qimmatli insoniy zahira sifatida hisoblab, uni saqlash va uning jamiyatdagi mavqeini imkon darajasida ko‘tarish mamlakatning uzoq muddatli strategik maqsadlariga aynan mos keladi».

Haqiqatan ham o‘quvchilarga ta‘lim berish va malakali o‘qituvchi bo‘lish juda murakkab hamda ko‘p ijodiy mehnat

talab qiladigan faoliyat turidir. Bizning jamiyatda o'qituvchilik professional ish turi hisoblanib, ularning jamiyatga ta'siri va ahamiyati beqiyosdir. Ular biror bir sohaning professional mutaxassisi va malakali eksperti hisoblanib, o'quvchi-talabalarga kerakli bilimlarni egallashlariga hamda malakali mutaxassis bo'lishlariga yordam beradilar. Zamonaviy o'qituvchilar tibbiyot, texnika, iqtisodiyot boshqa soha mutaxassislariga o'xshab, o'ziga xos qoida va standartlar asosida ishlaydilar. Boshqa tomondan nazar solganda, o'qituvchilik ham o'ziga xos san'at darajasida bo'lishi kerak. Shuning uchun ham har qanday o'qituvchi o'quvchi-talabalarga biror bir fan yoki mavzu bo'yicha ta'lim berayotganida uning «Qanday qilib, qaysi usullar orqali bilim olish jarayonini faollashtirish mumkin?» – degan xaqqoniy savolni hal qilish zaruriyati kelib chiqadi. Barcha zamonlarning va mamlakatlarining olim hamda yetakchi mutaxassislari bu xakda ko'p yillardan buyon bosh qotirib kelishgani xech kimga sir emas. Bularning ichida eng inqilobiy va ijobiy fikrni, bizning fikrimizcha, insonlarning bilim olish jarayonini o'rganish bo'yicha yirik G'arb mutaxassisi Blum bildirgan va o'zining mashhur aktiv (faol) bilim olish tizimi konsepsiyasini ishlab chiqqan. Bu tuzilma ko'pincha «Bilim olishning olti pog'onasi yoki Blum taksonomiyasi» deb ataladi. Bu taksonomiya quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

Bilim olish – Asosiy dalillarni qidirish va topish, xotirada saqlay olish, tavsiflash, tanish, qayta jonlantirish, nomini aytish, izlanish, tuzilishini bilish va ko'rsatish kabilar orqali amalga oshadi.

Tushunish – qayta so'zlash, mohiyatini tushunish, tushuntirish, tasvirlash va boshqacha usulda hamda boshqacha so'zlar bilan ta'riflay olish natijasida erishiladi.

Ishlatish (qo'llash) – olingan bilimni

boshqa sharoitlarda qo'llash (ishlatish, yechish, tajriba o'tkazish, qo'llash, kuzatish, oldindan bashorat qilish, biror–bir muammoni xal qilish) ni o'z ichiga qamrab oladi.

Taxlil (Analiz) – tushunchalar orasidagi asosiy munosabatlarni aniqlash va ularning mohiyatini tushunish – soha materialini (bilimni, xodisani, mashinani, ma'lumotni) tashkil etuvchilarga (tarkibiy qismlarga) bo'lib chiqish va ularning har birining vazifasini tushunib chiqish. Oddiydan murakkabga va murakkabdan oddiyga yo'nalishida tahlil qila olish (qismlar orasidagi munosabatlarni aniqlash, bir–biriga ulash, birlashtirish, bo'lib chiqish, turkumlarga ajratish, guruhlariga ajratish, umumiy qonuniyatlarni topish, toifalarga bo'lib chiqish).

Sintez – yangi narsani (bilimni, predmetni, mashinani) uning bir qancha qismlaridan (bo'laklaridan) va ularning xossalaridan foydalangan xolda tashkil qilish (tuzish, konstruksiya yig'ish, kombinatsiyalash, yangi fikryaratish, yangi farazlarni taklif qilish), ularni sinashni amalga oshirish va natija asosida yangilarini mavjudlariga raqobatchi (konkurent) sifatida ishlab chiqish.

Baholash – erishilgan natijani aniqlash, qaror qabul qilish yoki yechim topish (baholash jarayonini amalga oshirish, xal qilish, sabab va oqibat zanjiridagi aloqalarini aniqlash, toifalarga bo'lish va ularni aniqlash).

NATIJARLAR. Ushbu maqolada ta'lim sohasidagi jaxon adabiyotida mavjud bo'lgan va atrofficha o'rganilgan hamda ko'pchilik ilg'or o'qituvchilar tomonidan real xayotga tatbiq qilinib, qoniqarli natijalar olingan xuddi shu yoki shunga o'xshash usullarga, texnologiyalarga, maslahatlarga va ko'rsatmalarga tayanildi. Ularni xayotga tadbiq qilish yo'llari va usullarini

olingan xayotiy tajribalar asosida baholi-qudrat yoritildi. Chunki bizning istak va talabimizga umuman bog'liq bo'lmagan xolda Blunning bu usuli xozircha mag'ribda ham, mashriqda ham bilim olishning (berishning, o'zlashtirishning) eng yaxshi usullaridan biri bo'lib xizmat qilmokda. O'quvchi (talaba)lar ushbu zamonaviy ta'lim usullarni ishlatishlari, tegishli fanlardan to'laqonli saboq olishlari va fanni tegishli bosqichda yaxshi (a'lo) o'zlashtirishlari uchun ular gimnaziya (maktab, litsey, kollej) dasturi xajmida hamda o'rganilayotgan fan xaqidagi bir qism tayanch bilimlarga ega bo'lishlari lozim. Ya'ni, iqtisodiyot asoslari, matematika, ona tili va adabiyot, tarix kabi maktab dasturiga oid fundamental bilimlarni puxta o'zlashtirib olishlari lozim. Chunki fundamental bilim doirasiga ega insondagina mantiqiy fikrlash qobiliyati bo'lib, u bilan qandaydir bir soha xaqida fikr almashish va uning dunyoqarashini (bilim doirasini) tegishli yo'nalishda mantiqan rivojlantirish mumkin. Agar bunga ba'zi bir ob'ektiv va sub'ektiv sabablarga ko'ra imkoniyat bo'lmasa, o'quvchi (talabalarni) fundamental yo'nalishlarning tegishli sohalarida boshlang'ich tayyorlash va ularga lozim bo'lgan bilimlar majmuasini berish zarur bo'ladi. Masalan, universitetda iqtisodiyot bo'yicha dars o'tilishi kerak bo'lsa, ularning maktab dasturi doirasida nimalarni o'zlashtirganlari, qaysi yo'nalishga ko'proq ahamiyat berilganligi, qaysi yo'nalishlar esa nazardan chetda qolganini aniqlab olish iqtisodiy ta'lim berishdagi muvaffaqiyatning asosidir. Agar talabalar bu aniqlash (o'rganish) natijasida mos guruhlariga bo'linib, maqsadli o'qitilsa, natijalar yana ham ko'zga ko'rinarli bo'lishi mumkin.

XULOSA. Samarali ta'lim muhitini yaratish rejalashtirilgan xolatda (muhitda) guruhdagi talabalar bilan bevosita

munozara va faol fikr almashinishni amalga oshirilganda uni yanada samarali qilish uchun quyidagilarga ahamiyat berilishi maqsadga muvofiqdir:

a) Tinglovchilardan qanday javoblar kutayotganingizni o'z so'zlaringiz, jonli misollaringiz va boshqa usullar bilan bildirishingiz talab qilinishi mumkin. Ko'pincha talabalar Siz bergan savollarga qisqa, lo'nda, yaxshi o'ylanmagan, sayoz va mavxum javoblar bersa, Siz bundan to'g'ri xulosa chiqarib olishingiz hamda mashg'ulotni keraqli yo'nalishga burib yuborish uchun harakat qilishingiz lozim bo'ladi.

b) Ba'zi paytlarda Sizga munozara yo'nalishini yana o'rganilayotgan matnga (faktga, xodisaga, qoidaga) qaratishingiz ham zarur bo'lib qolishi mumkin. Bu xol munozara butunlay boshqa mavzu tomonga burilib va o'zgarib ketgan xolatlarda kerak bo'ladi.

v) Tinglovchilarga o'quvchilarda har bir masala bo'yicha xilma-xil javoblar (fikrlar, munosabatlar) mavjud bo'lishiga xurmat uyg'otish ham munozarani jonli ravishda rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu xol talabalarning tajribalari, xayotiy ko'nikmalari va qiziqishlari xilma-xil bo'lgani uchun tabiiy ravishda yuzaga keladi. Bunda ularning kutilmagan «noan'anaviy» savollariga undov berish va ularni ijobiy/ijodiy jihatdan muhokama qilish hamda keraqli yo'nalishda rivojlantirish yaxshi natijalarga olib keladi.

g) Tinglovchilar/talabalarning javoblarini «to'g'rilash» ga urinish ko'pincha yaxshi natijalarga olib kelmaydi. Bu ularni boshqalar oldida noqulay axvolga solib qo'yishi mumkin. Chunki ularning javoblarini amaliy tajribasini hisobga olgan xolda nazardan kechirsak, bundan o'ziga xos bir ma'no topishimiz mumkin, albatta. Har qanday javobni ham qo'llab-kuvvatlab,

BO‘LAJAK JISMONIY MADANIYAT O‘QITUVCHILARIDA KOGNITIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK ZARURATI

RAYIMOV ALISHER XOLDOROVICH

Farg‘qona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchilarida kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati, jismoniy madaniyat ta‘limi sohasida kompetentlik sifatida aniq vaziyatda kompetensiyani namoyon qilish, rivojlantirish to‘g‘risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье выделена социально-педагогическая необходимость развития познавательной компетентности у будущих учителей физической культуры, проявление и развитие компетентности в конкретной ситуации как компетентности в сфере физкультурного образования.

Annotation: In this article, the socio-pedagogical need for the development of cognitive competence in future physical culture teachers, the demonstration and development of competence in a specific situation as competence in the field of physical culture education are highlighted.

Kalit so‘z va iboralar: bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, yangi taraqqiyot, moslashuvchanlik (adaptasiya), jismoniy tarbiya, tabiiy muvozanat, jismoniy tarbiya – pedagogik jarayon, barkamol inson, global ekologik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: будущие учителя физической культуры, новое развитие, гибкость (адаптация), физическое воспитание, природное равновесие, физкультурно-педагогический процесс, всесторонне развитая личность, глобальные экологические, современные педагогические технологии, научно-методические.

Key words and phrases: future physical education teachers, new development, flexibility (adaptation), physical education, natural balance, physical education - pedagogical process, well-rounded person, global ecological, modern pedagogical technologies, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Dunyo ta‘lim tizimida ta‘limni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar, loyihalar olib borilmoqda, ayniqsa pedagogik kasbiy tayyorgarlikning barcha komponentlarini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Mamlakatimizda ham kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida ta‘lim muassasalarida zamonaviy moddiy texnik baza yaratilgan hamda innovasion ta‘lim dasturlari ishlab chiqilgan.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Rivojlangan davlatlar ta‘lim tizimidagi yutuqlardan kelib

chiqqan holda yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta‘lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasini yaratish” vazifasi belgilab o‘tilgan.[1] Shu bilan birga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ko‘plab islohotlarda ham demokratik tamoyillar asosidagi fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning mutaxassisligi bo‘yicha kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishda pedagoglarning kasbiy kognitiv kompetensiyalarini yanada takomillashtirish zarurati ta‘kidlab o‘tilgan. Bozormunosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kuchli raqobatga

bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borish zarurligini ko'rsatmoqda. Bu vazifalarni amalga oshirishda ta'lim kontekstida ko'p bosqichli uzviylik, uzluksizlik va izchillik tamoyillariga asoslangan samarali innovasion modellarni yaratish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni taqozo qilmoqda.

Mamlakatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish lozim.[2]

Respublikamizda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, ayni paytda ushbu tizimda mas'uliyatli, irodali, o'z kasbiga sadoqatli, fidoyi kadrlarni yetishtirish vazifasini qo'yimoqda. Ushbu vazifaning amaliy jihatdan bajarilishi ta'lim tashkilotlarida sog'lom psixologik muhitning yaratilishi bilan bevosita bog'liqdir. Jumladan, har bir bo'lajak o'qituvchida shaxslilik xususiyatlari va ijtimoiy-psixologik kompetentlik o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlovchi psixologik mexanizmlarning faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sirini belgilab beruvchi omillarni aniqlash, tadqiq qilish asosida ta'lim xodimlarida ijtimoiy-psixologik kompetentlikni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish va uni bevosita amaliyotda qo'llash Pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy xarakterga ega. O'qituvchining professional odobi bu xususiyatni ham o'z ichiga oladi. Ma'lumki, inson oldida bir muammo turgandagina ijodkorlikka ehtiyoj tug'iladi. O'qituvchilik kasbi ana shunday xususiyatga ega. Chunki o'qituvchilik ishida hamma vaqt ham qo'llash

mumkin bo'lgan tayyor qoida, resept yoki shablonlar yo'q. Pedagog o'quvchi shaxsni shakllantiradi, kutilmagan vazifalarda mustaqil qarorlar qabul qiladi, pedagogik muammolarni yechadi, o'quv jarayonini mustaqil bajaradi. Pedagogik ijodkorlikning tub mohiyati ishning maqsadi va xarakteri bilan bog'liq.

Pedagogik ijodkorlik manbai – pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba deganda o'qituvchining o'z vazifasiga ijodiy, yangicha yondashishi, o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasida yangi samarali yo'l va vositalarni qidirib topa bilishi tushuniladi, ijodiy ishlaydigan o'qituvchi tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur.

Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda ularning intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda, shuningdek, ularni jismoniy tarbiya sohasida innovasion ta'lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.[3]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Jismoniy madaniyat tizimida ta'lim texnologiyalarining tashkiliy, texnik va didaktik imkoniyatlaridan xabardor bo'lishlari uchun sharoit yaratib qolmay, kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanish borasidagi malakalarining mustahkamlanishini ham ta'minlaydi. Jismoniy tarbiya bo'yicha bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Buning uchun ta'lim muassasalarida faoliyat

olib borayotgan har bir mutaxassislikga oid kompetensiyalar majmui bo'lishi muhimdir. Kompetensiya olingan nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmuasini amaliyotga qo'llay olish qobiliyati va layoqati hisoblanadi.[4]

“Kompetentlik” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish.

“Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.[5]

Shuningdek, jismoniy madaniyat ta'limi sohasida kompetentlik sifatida aniq vaziyatda kompetensiyani namoyon qilish tushuniladi. Kasbiy kompetentlik shaxsning bilim, ko'nikma va tajribalarining ijtimoiy-professional mavqei va o'ziga tegishli vazifalarni bajarish, muammolarni hal qilishga qodirligi hamda kasbiga monant haqiqiy moslik darajasini tushuntirib beradigan mexanizmdir. Demak, jismoniy tarbiya sohasida kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishida tayyorlanayotgan bo'lajak mutaxassis o'zida qanday kompetentlik sifatlarini mujassam eta olishi zarur? Mazkur savollar o'rinda shu va shunga o'xshash g'oyalar yuzasidan quyida so'z yuritamiz.

“Kompetentlik” tushunchasi umuman olganda kasbiy faoliyatga tayyorlanadigan barcha ta'lim sohasiga psixologik ilmiy

izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik qilishni anglatadi.

Ilmiy-metodik adabiyotlarda kompetensiya asosan ikki xil: tayanch va asosiy kompetensiya bo'lib izohlangan. Xususan, tayanch kompetensiya – bu o'z tavsif va qo'llanishi darajasi bo'yicha ommaviy, asosiy kompetensiya esa o'z tavsif va qo'llanilish darajasi bo'yicha qaralayotgan mutaxassislikka mos keluvchi kompetensiya sifatida izohlanadi. Shu boisdan bu kompetensiya ko'pchilik ilmiy adabiyotlarda kasbiy kompetensiya deb nomlangan va shu tarzda tahlil qilingan.

“Kompetentlik” atamasidagi “-lik” qo'shimchasi aslida ta'lim sifatiga egalik darajasini bildirganligini olimlar yaxshi bilishadi. Shuning uchun ham mazkur atama milliy tilimizda va pedagogik amaliyotda ta'lim sifatleri va ularga egalik darajasini belgilash uchun qo'llaniladi. Kompetentlik – deganda shaxsning muayyan faoliyat yuritishga umumiy qobiliyatlar va uning kasbiy tayyorgarligida namoyon bo'luvchi ta'lim jarayonida o'zlashtirilgan bilim va tajribalarga asoslangan integrallashgan sifatleri tushuniladi.

Natijalar (Результаты/Results). Demakki, “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari bilim, malaka va ko'nikma tushunchalaridan biroz kengroq, chunki ular shaxsning muayyan sohaga yo'naltirilganligi, qo'yilgan muammo va vazifalarni his qila olishi, sinchkovlikni namoyon qila olishi, egiluvchan fikrlashga ega bo'lishi kabi pedagogik sifatleri o'z ichiga oladi. Milliy tilimizda har ikkala atama

sinonim tushunchalar sifatida qo'llaniladi. Bu tushunchalar milliy pedagogikamizda nisbatan yangi hisoblanganligi uchun ham tegishli adabiyotlarda ularning turli xil talqinlari mavjudligini ko'ramiz. Lekin ularning ixchamlashgan, mazmunli va me'yorlashgan ifodasi oliy ta'limning Davlat ta'lim standartidagi ta'riflarda berilgan.

Kasbiy kompetentlik — mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda qo'llay olinishi bilan izohlanadi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kompetentlik – muayyan layoqatga ega bo'lish bilan bir qatorda ushbu faoliyat turiga nisbatan shaxsiy munosabatni ham ko'rsatuvchi tushunchadan iborat, degan g'oyani ilgari surgan finlyandiyalik olim G.Garfinkel o'zining ilmiy asarlarida mazkur tushunchaga mulohaza bildiradi. U kompetentlikni shaxsning bilim, ko'nikma va tajribalari, ijtimoiy-professional, ya'ni jamiyatda egallagan kasbiy mavqyeiga mosligi, o'z lavozim vazifalarini bajarish, unga doir muammolarni hal qilishga qodirligi deb tushunadi. Uning ta'rifidan kompetentlik shaxsning muayyan bilim va malakalarga egaligi hamda u yoki bu vaziyatda samarali faoliyat yuritish uchun tayyor ekanligi haqidagi xulosaga kelish mumkin.

O'qituvchi kompetentligining mazmunli jihatini tahlil qilgan A.K.Markova o'z ishlarida [6]pedagogik kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazardan tizimlashtirgan. Bunda mehnatning har tomon

uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilimlar, kasbiy malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ya'ni sifatlar ishtirok etadi. Ko'ramizki, A.K.Markovaning fikr-mulohazalarida muayyan asoslar mavjud: ushbu nuqtai nazarga ko'ra, bizda kompetentlik tuzilmasida faoliyatning ichki vazifasi, ya'ni motiv, bilim, ko'nikma va malaka kabi elementlarni qarab chiqish, uning jarayoni va natijalari ko'rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo'ladi.

Ta'kidlash lozimki, ilmiy-metodik adabiyotlarda kompetentlik tuzilmasidagi o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlari haqida xilmaxil fikr-mulohazalar berilgan. Bu yerda biz Ye.V.Burseva, O.A.Konolkin, A.K.Osniskiy va boshqa olimlarning ilmiy ishlarini nazarda tutayapmiz. Masalan, Ye.V.Burseva nomzodlik dissertatsiyasida kasbiy kompetentlikning shakllanishini o'z-o'zini boshqarish tizimiga kiritgan, kasbiy maqsadlarga aylanuvchi kasbiy motivlar mazmunining yaratilishi sifatida qaragan. Kasbiy kompetentlik kasb talablariga javob beruvchi maxsus bilim, ko'nikma, malaka va shaxs sifatleri majmuasidan iborat. U ijtimoiy foydali natijalarni olishga yo'naltirilgan bo'lib, unda shaxsiy o'z-o'zini boshqarish natijasida yetishish mumkin, [7]—deb ta'kidlaydi.

Ilmiy-metodik manbalarni o'rganish va tahlil qilish shuni tasdiqlaydiki, ayrim tadqiqotchilar mutaxassis kasbiy kompetentligi mohiyati uning kasbiy faoliyatga tayyorgarligidan iborat, — deb hisoblaydilar. Faoliyatga tayyorgarlik kompetentlikning tuzilmali komponenti sifatida, shuningdek, kengroq ma'noda esa kasbiy o'z-o'zining anglash, motivasion-qobiliyatli va mazmunli-jarayonli komponentlarning birligini o'zida ifodalovchi shaxsning dinamik tuzilmali-darajali ta'limi sifatida qaralishi mumkin. Bu boradagi tahlillarga yanada oydinlik kiritish maqsadida ayrim manbalarga murojaat qilamiz.

Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ustida gap borar ekan, bu o'rinda G.A.Larionovanning fikr-mulohazalari e'tiborimizni tortdi. Olimaning fikriga ko'ra, tayyorgarlik tuzilmasiga amaliy bilimlar majmuasi va shaxsning faoliyatga kirishini ta'minlovchi xususiyatlari kiradi. Mehnatga tayyorgarlik esa ikki omil, ya'ni operatsional (bilim va ko'nikmalar) va shaxsiy (ko'rsatma, mehnatga yo'naltirilganlik, kasbiy motiv xususiyatlari, odat va munosabatlartizimi, emosional va irodaviy funksiyalar, shaxsning kasbiy amaliyotli sifatleri) komponentlaridan iborat murakkab tizim hisoblanadi.

Kognitiv kompetentlik – bu ta'lim muassasalari xodimlarining kasbiy faoliyatida uchraydigan psixologik to'siqlarni yengib o'tish, faoliyat jarayonida kasbiy vazifalarni to'g'ri hal qila olish, vaziyatni to'g'ri baholay olish va axborotlarni sintez qila olish qobiliyati. O'zga insonlarni qiziqishlari va dunyoqarashlarini adekvat tushunish ta'lim muassasalari fidoyilarining muhim xislatlaridan biridir.

Kognitiv so'zi inglizcha (lotin) "cognize" so'zidan olingan bo'lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki "cognition" – bilish, tushinish kabi ma'nolarni beradi. O'z o'rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog'liq hodisadir.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Kognitivlikning negiziga e'tibor qaratilsa, u faqat falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmaydi. Bugungi davrda kognitivlik AKTda – robotlashtirish va sun'iy ongni shakllantirish, mudofaa va xavfsizlikda – kognitiv texnologiyalarning tatbiq etilishi, tibbiyotda – farmasevtika, psixoterapiya va neyrovizualizatsiya va yana boshqa bir nechta sohalarga bevosita kirib bormoqda. Nazarimizda, yaqin 10-15 yilda kognitiv texnologiyalarning joriy qilinmagan jabhaning

o'zi qolmaydi.

Kognitiv kompetentlik tarkibida motivatsiyaviy, axborot, jarayonli va baholovchi kabi o'zarobog'langan tarkibiy qismlarni ajratishni maqchadga muvofiq deb hisoblaymiz. Motivatsiyaviy tarkibiy qism talabada yangi bilimlarni mustaqil ishlash va egallashga ehtiyojning mavjudligini ko'zda tutadi; axborotli tarkibiy qism masalani yechish uchun matematik axborotni taqdim qilish tilini tanlash va ularning qo'llanuvchanligi shartlarini tahlil qilish asosida masala yechimi metodini tanlash haqida mustaqil qaror qabul qilishni ko'zda tutadi; jarayonli tarkibiy qism harakatlarning maqsadga muvofiqligi va to'g'ri kelladigan matematik mantiq izohlari, teoremlari, algoritmlari va qonunlari yordamida ularning bajarilishi imkoniyatini asoslab, bajarish malakalarini egallashni ko'zda tutadi; baholovchi tarkibiy qism xatolarning yuzaga kelishi sabablarini tahlil qilish asosida korreksion faoliyat rejasini qurish va korreksion faoliyatning ehtimol natijalarini ko'ra olish malakalarining egallanishini ko'zda tutadi.

Kognitiv kompetensiya (lotincha "sognoscere" – bilib olish) bazaviy kompetensiya hisoblanib, ayniqsa biologiya, psixologiya, nevrologiya sohalarida keng qo'llaniladi. Kognitiv kompetensiyalar tafakkur jarayoni bilan bevosita bog'liq holda olam va uning mohiyatini bilib olish, tushunib yetish, anglash, uning muammolarini yechishda ishtirok etishni nazarda tutadilar.[8]

Insonning aql, zakovat kabi ruhiy holati o'zida jamlagan holda, ushbu atama ayniqsa bolalar psixologiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi, hamda tarbiya vositasi sifatida mutaxassislar tomonidan keng qo'llaniladi. Diqqat-e'tiborlilik, kirishimlilik, xotirada saqlash va o'z harakatlarini ketmaketlik va puxtalik bilan rejalashtirish kognitiv kompetensiyaning tarkibiy qismlarini tashkil

etadi.

Kompetensiya kognitiv muammoni yechish qobiliyati bilan chambarchas holda quyidagi kabi uch belgi ko‘rinishida, ya’ni, birinchidan, o‘rganib (o‘zlashtirib) va o‘rgansa (o‘zlashtirsa) bo‘ladigan muammo, ikkinchidan, o‘zlashtirilgan bilimga asoslanib muayyan harakat vaziyatlarda, uchinchidan bilim va ko‘nikmaning uyg‘unlashuvi natijasida namoyon bo‘ladi. Ushbu kognitiv jihatlar chet tillarini RT yordamida o‘rganishda ayniqsa qo‘l keladi va til o‘rganishning navbatdagi kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiyasi uchun xizmat qiladi.

Xulosa(Заключение/Conclusion).Bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchisi kognitiv kompetentligini takomillashtirishga qaratilgan individual rivojlantirish dasturlarida pedagogik bilim, malaka va shaxsiy sifatlarining ayni paytdagi mavjud darajasi va bu kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan istiqbol vazifalar keltirilib o‘tilgan bo‘lishi tavsiya etiladi. Bu

o‘z navbatida bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchilarning kasbiy jihatdan rivojlanish dinamikasini turli darajalarda doimiy monitoring qilib borishda samarali faoliyat mahsuli bo‘lib, buning natijasida pedagog kognitiv kompetentligiga katta e‘tibor qaratilishi lozim bo‘lgan kompetentlik qismlari yaqqol ko‘rinadi va bu uni rivojlantirishga turtki beradi. Kognitiv kompetentligi yuqori ta’lim beruvchi tomonidan olib boriladigan o‘quv-tarbiya jarayonlarida har bir fan va mavzu yoritilish jarayoni avvalo ta’lim oluvchi yuqori darajali bilim olishi va yuqori kognitiv kompetentligini shakllantirishga qaratish bo‘lajak o‘qituvchilarning kelgusida yuqori salohiyatli va raqobatbardosh kadrlar bo‘lib yetishishlariga yordam beradi. Bu avvalo, jamiyatni rivojlantirishga asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi, zero, yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash kelgusida intellektual salohiyatli yoshlar yetishib chiqishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.
2. Кубаева Ш.Т. Когнитив инновация жамият тараққиётнинг асоси сифатида. "Экономика и социум" №10(77) 2020. – Б. https://www.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_5df568f5cd6e4215aa9cee1831abbc66.pdf?index=true
3. Исмаилов Ю.Н. Рақамли компетенциядан когнитив компетенция, когнитив компетенциядан коммуникатив компетенция сари: чет тилларини рақамли технологиялар орқали ўқитиш ва ўрганишнинг имкониятлари. Замонавий таълим. 2020, 12 (97). – Б. 59.
4. Studer Thomas. Kompetenzmodelle und Bildungsstandards für Deutsch als Fremd-und Zweitsprache. In: Deutsch als Fremd-und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. Herausgegeben von Krumm H.J., Fandrych Christian, Hufeisen Britta, Riemer Claudia. De Gruyter Mouton. Berlin/New York.2010. – P. - 1265.
5. Замонавий медиа муҳитда мамлакат имижининг когнитив аспектлари. <https://beruniyalimov.uz/archives/511>.

IJTIMOYIY-MADANIY FAOLIYAT EGALARINING PEDAGOGIK BOSHQARUVCHANLIK QOBILIYATI

JO'RAYEV VOHID TOJIMAMATOVICH
Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-madaniy soha egalarining faoliyati inson faoliyatining barcha sohalari singari o'z xususiyatlariga egaligi, ijtimoiy-madaniy faoliyatning hayotiylik tamoyili aniqlik va maqsadga yo'naltirilganlik xususiyatlarini ham o'z ichiga qamrab olishi haqida fikr yuritilgan. Bu shuni anglatadiki, ta'lim muassasalaridagi har bir tadbir muayyan xususiyatga ega bo'lishi va mustaqillik davri talablari bilan bog'lik holda aniq ifodalangan maqsadga ega bo'lish kerak. Shuningdek, u o'zining butun tabiati va mazmuni bilan har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishni rag'batlantiradi, insonga o'z qobiliyati va talantini namoyon qilish, rivojlantirish uchun keng imkoniyat beradi, inson hayotiga rang-baranglik kiritadi.

Kalit so'z. ijtimoiy-madaniy, qobiliyat, ma'naviy-madaniy extiyoj, mexr-muxabbat, diqqat markazi, insonparvarlik.

Mustakillik respublikamiz ta'lim muassasalari zimmasiga bo'sh vaqt sharoitida ijtimoiy-madaniy faoliyatning mohiyatini ifodalaydigan va uning yo'nalishi, mazmuni hamda shakllarini belgilaydigan eng umumiy qoidalarni - ijtimoiy-madaniy faoliyat tamoyillarini shakllantirish imkonini ham berdi.

Ijtimoiy-madaniy faoliyatning o'ziga xos tamoyillari ularni tashkil qilishda yo'l-yo'riqlar ko'rsatadigan asosiy manba xisoblanib, ular quyidagilardan iboratdir:

- hayotiylik;
- ommaviylik;
- ixtiyoriylik;
- ilmiylik.

Hayot bilan, mustaqil davlatimizni rivojlantirish amaliyoti bilan hamohanglik, buning uchun kishilar oldida turgan vazifalarning mohiyatini tushuntirish, ularni mustaqillikni mustahkamlash va kelajagi buyuk davlat yaratishdagi tarixiy rolini anglash ruhida tarbiyalash ijtimoiy-madaniy faoliyatning hayotiyligidan darak beradi.

O'zbekiston Respublikasining kadrlar

tayyorlash siyosati madaniy qurilishda muhim tayanch hisoblanadi. U respublikamizda ma'naviy hayotni yangilash masalalari bilan bog'liq bo'lib, milliy madaniyatni rivojlantirish, tiklash sohasi xodimlarini tayyorlashni taqazo etadi.

Respublikamiz madaniy xayotida iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy, xuquqiy o'zgarishlar yuz berayotganligi ijtimoiy-madaniy faoliyatga bo'lgan talab va extiyojni yanada oshirdi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalarining faoliyati inson faoliyatining barcha sohalari singari o'z xususiyatlariga ega. Uning eng birinchi xususiyati ijtimoiy-madaniy faoliyatning hayot bilan, mustaqillik davri vazifalari bilan uzviy bog'langanligidadir.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari faoliyatining xayotdan, uning muammolaridan, kishilarning extiyojlaridan ajralib qolishi, ularni muxim ma'rifatchilarga quruq safsatabozlarga aylantirib qo'yadi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari faoliyatining yana bir muhim xususiyati shundan iboratki, u muntazam izlanishlarini,

ishga xamma vaqt ijodiy yondoshishni talab qiladi.

Respublikamizda sodir bo'layotgan o'zgarishlar natijasida kishilarimizning ma'naviy-madaniy ehtiyojlari kundan kunga o'sib, o'zgarib bormoqda, axloqiy qiyofasi va fe'l-atvorida ham o'zgarishlar ro'y bermoqda. Mustaqillik sharoiti kishilarning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish, unga g'oyaviy ta'sir etishning yanada yangi, samarali usul va vositalarini qo'llashni talab qilmoqda. Bu esa ijtimoiy-madaniy ishlarning mazmunini takomillashtirib, yangilab borishni taqazo etadi.

Ijtimoiy-madaniy faoliyat pedagogik faoliyatning boshqa turlaridan o'zining mazmunan murakkabligi, ko'p qirraliligi, shaklan xilma-xilligi, ish shakllarining o'ziga xos tarzda bir-biriga chatishib ketganligi bilan farq qiladi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari faoliyati tarbiyaviy faoliyat xam xisoblanadi, lekin u tarbiyaviy ishlarni maktab va o'quv yurtlari pedagogik jamoalarida bo'lganidek bir xil yoshdagi, bir xil tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchilar yoki talabalar bilan emas, balki yoshi, kasbi, bilim darajasi, qiziqish va ehtiyojlari turlicha bo'lgan kishilar orasida olib boradi. o'quv yurtlarida tarbiya jarayoni majburiy mashg'ulotlar orqali amalga oshirilsa, ijtimoiy-madaniy soha xodimlari kishilarning bo'sh vaqtini mazmunli uyushtirish, ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, qobiliyat va iste'dodlarini rivojlantirish maqsadida ijtimoiy-madaniy muassasalarda tashkil etiladigan xilma-xil ommaviy tadbirlar o'tkazish yo'li bilan xal qiladilar.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari ommaning pedagog-tarbiyachisi, ular orasida o'tkaziladigan ijtimoiy-foydali ishlarning tashabbuskori, xavaskorlik jamoalarining rahbaridir.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari

faoliyatining bunday ko'p qirraliligi ijtimoiy-madaniy soha egalari shaxsiyatiga, uning axloqiy qiyofasiga yuksak talablar qo'yadi.

Mustaqil davlatimiz ijtimoiy-madaniy soha egalari chuqur g'oyaviy-nazariy va kasbiy tayyorgarlikkaega bo'lishi, o'z kasbiga mexr-muxabbatli, sadoqatli bo'lishi kerak. O'z kasbiga sodiqlik, xushyorlik, ishda qat'iylik, o'ziga talabchanlik, ishda qat'iylik, o'ziga talabchanlik ijtimoiy-madaniy soha egalarining asosiy xislatlaridandir. Shuningdek, ishga ijodiy yondashish, tashabbuskorlik, yangilikka intilish xislatlar ham xos bo'lishi kerak. Bularsiz u ijtimoiy-madaniy ishlarning mazmuni, shakl va usullarini to'xtovsiz takomillashtirib borishdek muxim vazifani muvoffaqiyatli bajara olmaydi.

Kishilar bilan va kishilar uchun ishlashga da'vat etilgan ijtimoiy-madaniy egalarining qiyofasini vatanparvarlik, insonparvarlik kabi yuksak axloqiy sifatlersiz tasavvur qilish mumkin emas. Chunki madaniyat uyidagi xar bir ommaviy tadbir, to'garak mashg'ulotlari kishilarni o'z ona yurtiga, xalqiga chuqur mexr-muxabbat tuyg'ularini shakllantirishga, vatanparvarlik xissini mustaxkamlashga yordam berish kerak. Bu esa ijtimoiy-madaniy soha egalarining o'zida vatanparvarlik tuyg'ulari qanchalik chuqur va mustaxkam o'rin olganligiga, o'tkaziladigan tadbirlar mazmunini yagona maqsadga yo'naltira bilishiga bog'liq.

Hayotda sinovdan o'tgan bir naql bor: «Boshqalarni tarbiyalaydigan kishining o'zi yaxshi tarbiyalangan bo'lishi kerak». ijtimoiy-madaniy soha egalari faoliyatiga bo'lgan talabalar mana shu pedagogik xaqiqatdan kelib chiqadi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari uchun eng zarur bilim tarmoqlaridan biri-bu pedagogik bilimlar xisoblanadi. Pedagogika ijtimoiy-madaniy soha egalariga olib boriladigan

ishlarning mazmuni va moxiyatini chuqur tushunib olishda, kishilarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning yangi-yangi usullarini o'zlashtirib olib, ulardan oqilona foydalanish yo'llarini o'rganishda yordam beradi. Pedagogik odobi-o'zini jamoatchilik orsida qanday tutishi, qanday gapirish va xokazolarni egallab olish, ta'lim-tarbiya ishlarini uddalay bilish xam talab qilinadi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari kasbiy madaniyatining yana bir muxim ko'rsatkichi – bu psixologik (ruxiyatshunoslik) bilimlaridir. Ruxiyatshunoslik jarayonlari qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olish, ishni uyushtirishda ijtimoiy-madaniy muassasalardagi tarbiyaviy jarayonni to'g'ri uyushtirish va uning samarali bo'lishini ta'minlash mumkin.

Ijtimoiy-madaniy egalarning tashkilotchilik qobiliyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

kommunikativ xususiyatlarni, ya'ni kishilar bilan tezda til topishishni ular bilan aloqa bog'lashni, bir-birlarini tezda tushunishni, jamoaning xar bir a'zosining imkoniyatlarini, uning ijtimoiy topshiriqni bajarishga layoqatini to'g'ri aniqlay olishini;

vujudga kelgan vaziyatni tez va to'g'ri baholashni, muayyan xolatda to'g'ri yo'l topib, uni zudlik bilan ishga sola bilishni;

ishga ijodiy yondoshishni, tadbirkorlikni yangi, samaraliroq ish shakllari va usullarini tezda topib, ijtimoiy-madaniy ish amaliyotiga joriy qila bilishni;

ishni amalda tashkil etishni, maqsadga intilgan xolda tez xarakter qilishni, topshirilgan ishning ijrosini nazorat qilishni va tekshirishni bilishni.

Ko'rsatib o'tilgan fazilatlarning ko'pchiligi kishida bolalik chog'idan boshlab o'qish, ayniqsa jamoat ishlarida qatnashish jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanib boradi. Maxsus o'quv yurtlari-kollej va institutlaridagi ta'lim bu sifatlarning yanada

rivoj topishiga yordam beradi. Lekin ijtimoiy-madaniy soha egalarining tashkilotchilik qobiliyatlarini o'stirish va shakllantirishda uning ommaviy faoliyati xal qiluvchi rol o'ynaydi. Ijtimoiy-madaniy soha egalarining tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirishda o'z-o'zini tarbiyalash usullari orqali ijtimoiy-madaniy soha egalari o'zida ishchanlikni, boshlangan ishni oxiriga yetkaza bilishni egallab olishi mumkin. o'z-o'zini tarbiyalash boshqa ko'p ijobiy sifatlarni o'stirishga, salbiy sifatlardan qutulishga yordam beradi.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari doimo kishilar bilan aloqada bo'ladi. Ijtimoiy-madaniy muassaga keluvchilarning, o'zi bilan birga ishlaydigan xamkasblarining «diqqat markazida» turadi. Shuning uchun xam u xar bir ishda ibrat bo'lishga intilishi, odamlarni o'z shaxsiy namunasi, yuksak odobi, xulqi bilan ishontirishi va tarbiyalashi kerak.

Ijtimoiy-madaniy soha egalari faoliyatini ta'sirchanligini oshiradigan omillardan yana biri bu madaniyat egalarining pedagogik odobidir.

Ijtimoiy-madaniy egalarning pedagogik odobi – bu uning mayyan vaziyatda shaxsga yoki jamoaga tarbiyaviy ta'sir etishning maqsadga muvofiq usullari hamda yo'llarini tanlay va qo'llay bilish. Pedagogik odobi amaliy faoliyatda, kishilar bilan muloqotda bo'lish jarayonida namoyon bo'ladi va mustaxkamlanadi. Odoblilikning rivojlanishi ijtimoiy-madaniy xodimning umumiy madaniyati, shaxsiy sifatlarga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik odobi avvalo kishilar bilan muomalada, u bilan samimiy, rostgo'y bo'lishda namoyon bo'ladi.

Ishdan bo'sh vaqtda o'z bilimlarini boyitish, qobiliyatlarini o'stirish, ma'naviy extiyojlarini qondirish uchun madniy-ma'rifiy muassasaga keluvchilarga mexribonlik, g'amxo'rlik ko'rsatish ijtimoiy-madaniy

xodim pedagogik odobining muxim xususiyatlaridir.

Pedagogik odobi kishiga xurmat bilan karashni nazarda tutadi, lekin bu unga talabchan bo'lishni istisno etmaydi, adolatli talabchanlik xamma vaqt tarbiyachining obro'yini ko'taradi.

E'tibor bilan qarab, o'z diqqatini boshqa narsalarga chalg'itmasdan, o'rinsiz savollar bilan suxbatdoshining so'zini bo'lmasdan, eshita bilishlilik xam ijtimoiy-madaniy soha egalarining muxim xususiyatidir.

Yumor, xazil, askiya-bular suxbatdoshga, tinglovchilarga emotsional ta'sir etishning kuchli vositasidir.

Ijtimoiy-madaniy faoliyatning g'oyaviy emotsional vositalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Maxsus materiallarsiz uy qurib bo'lmaganidek, vositalarisiz ma'daniy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil qilib bo'lmaydi. Vositalar tadbirning tarkibiy qismi, asosiy mexanizmlari sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy-madaniy faoliyatda qo'llaniladigan vositalarning diapozoni juda keng va ularning soni ko'pdir. Ma'daniy-ma'rifiy tadbirlarda jonli so'z, matbuot, ko'rgazmali qurollar, adabiyot va san'at, xar xil texnik apparatlar kabi vositalarda keng foydalanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Klubshunoslik». Ikonnikova va Chepelov taxriri ostida T.O'qituvchi 1983 y.
2. «Madaniy-oqartuv ishi pedagogikasi». A.Mухammedov T.O'qituvchi 1984 y.
3. Жураев, В. (2023). РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИНИ БОШҚАРИШ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(6), 276-288.
4. Tojimatovich, J. V. (2023). Digital Transformation of Educational Management System. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(4), 202-206.
5. Tojimatovich, J. V. (2023). CONCEPT AND ESSENCE OF INFORMATION SECURITY. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(4), 643-647.

ОИЛА, МАХАЛЛА, МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ОЛИШГА БЎЛГАН КУЧЛИ МОТИВАЦИЯСИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА ИШ ШАКЛЛАРИ

МАҲМУДЖОНОВ АСРОР

Қўқон давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлигида ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини ошириш бўйича иш шакллари, амалга ошириш механизми очиб берилган

Калит сўзлар: оила, маҳалла, мактаб, ҳамкорлик, мотивация, билим, кўникма, малакаларини, тасаввур

Abstract. In this article, work forms and implementation mechanisms for increasing students' strong motivation to study in cooperation with family, neighborhood, and school are disclosed..

Key words: family, neighborhood, school, cooperation, motivation, knowledge, skills, skills, imagination

Абстрактный. В данной статье раскрываются формы работы и механизмы реализации для повышения сильной мотивации учащихся к учебе в сотрудничестве с семьей, соседями и школой.

Ключевые слова: семья, соседство, школа, сотрудничество, мотивация, знания, умения, навыки, воображение.

Замонавий тарбия амалиётида куйидаги тарзда ифодаланиши мумкин бўлган ёпиқ тарздаги педагогик баҳолаш тобора катта аҳамият касб этиб бормоқда: “Мен – хабар”, ҳаётини ҳодиса билан боғлиқ ўз ҳолати ва кечинмаларини овоз чиқариб маълум қилиш (масалан: “Ёши катталар ёки мансабдорлар менинг ёнимда кичикларга қўпол гапирса, мен доим ўзимни ноқулай ҳис қиламан”; “Сен – хабар”, ўқувчи бирор иш содир қилган вазиятда унинг тахмин қилинган ҳолатини овоз чиқариб айтиш (масалан: “Сен жуда хафа бўлганинг ва ўзингни назорат қила олмаганинг учун шундай қилган, энди афсусланаётган бўлсанг керак” ёки “Бажармадингми, демак бажаришинг керак!”); баҳолаш ваколатини ўқувчининг ўзини зиммасига юклаш (масалан: «Сен нима дейсан? Ўз хатти-ҳаракатингни қандай баҳолайсан?»); кечиктирилган баҳо (“Ҳаммасини кейинроқ муҳокама қила-

миз”) ва бошқалар.

Ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишда оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлигини ташкил этишда дарс ҳамда синфдан ва мактабдан ташқари ишлар назарда тутилди.

Мактаб ўқувчилари учун ташкил этиладиган педагогик жараёнларда жамият тузилиши, унинг ривожланишининг қонуниятли хусусиятлари, ижтимоий жараёнларда шахснинг роли тўғрисида илмий тасаввурга эга бўлишлари, яъни пировард натижада ҳар бир шахс агар билимдонлик, фаол позиция, иш натижасидан манфаатдорлик, ўз фикрини ҳосил қилиш ва ҳимоялаш, одамлар билан алоқага киришиб, шериклик муносабатларини ўрнатиш, уларнинг фикри ва манфаатини ҳисобга олиш сингари фазилатларга эга бўлса, ижтимоий жараёнларда сезиларли рол ўйнаши мумкинлигини тушунишлари лозим.

ЮНЕСКО таърифига кўра, «таълим технологияси - таълим моделларини уйғунлаштириш мақсадида инсон ва техника ресурслари ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда яхлит ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнини яратиш, қўллаш ва аниқлаш мажмуидир» [79; 80-б.].

Мажмуанинг фаолияти уни ташкил этувчи ҳар бир таркибий қисмга боғлиқ. Тажриба-синов ишлари давомида ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган педагогик жараённи ташкил этишга алоҳида мажмуа сифатида қаралди ва унинг қўйидаги таркибий қисмлари ажратилиб кўрсатилди: мақсади; кутилаётган натижалар; ўқитувчи; оилаота-она; маҳалла; мактаб; ўқувчилар; таълим мазмуни; таълим методлари; таълим шакллари; таълим воситалари ҳамда натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш.

Тажриба-синов ишлари давомида ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлиги жараёнини ташкил этишда юқорида санаб ўтилган барча таркибий қисмлар ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликда эътиборга олиниб, мақсадга мувофиқ танланди ва фойдаланилди.

Таълим модели – таълим жараёнининг лойиҳавий тузилмасидир. Замонавий жаҳон педагогикасида таълим моделлари икки турга ажратилади: анъанавий ва ноанъанавий таълим моделлари. Шу нуқтаи назардан фанларни ўқитиш жараёнида ҳам анъанавий ва ноанъанавий таълим моделлари фарқланади.

Анъанавий дарс – ташкилий қисм, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини баҳолаш, янги мавзунинг баёни (мақсади, жиҳозланиши, мазмуни),

амалий (лаборатория) ишлар, саволлар ва жавоблар, уйга вазифа бериш каби босқичлардан иборат бўлган таълимдир. Анъанавий дарс ўтишда таълим жараёнининг марказида фан ўқитувчиси туради. Анъанавий таълим моделини давлат таълим стандартларига мувофиқ ўқувчиларнинг ўзлаштириш фаолиятини таъминлайдиган, бироқ тайёр ҳолда ўқувчиларга баён қилинган ўқитиш ва билим олиш деб ҳисоблаш мумкин.

Анъанавий таълимда ўқитувчи жараённинг субъекти, ўқувчилар педагогик жараённинг объекти деб қаралса, ҳамкорлик педагогикасида ўқувчи ўз ўқув фаолиятининг субъекти саналади. Шу сабабли ҳамкорлик педагогикасида ягона таълим жараёнининг 2 та субъекти ҳамкорликда ўқув-тарбиявий вазифаларни ҳал этади. Ушбу педагогик технологияда таълим тизими марказида ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга қаратилган инсонпарварлик ғояси муҳим ўрин тутди. Бу ғоянинг қай даражада амалга оширилгани таълим жараёнининг асосий натижаси, педагогик жамоанинг сифатли меҳнатига боғлиқ.

Ўқувчининг дарс жараёнида эркинлигини шакллантириш куйидаги талабларга жавоб бериши лозим:

мен умумий фикрларга қўшиламан ва ўз нуқтаи назаримни шакллантиришим мумкин;

мен бу ғояга нисбатан ўзимнинг бошқача фикримни билдира олиш имкониятига эгаман;

мен ҳам худди шу фикрда эканлигимни айта оламан;

мен бошқача фикрда эканлигимни айтишим керак;

мен альтернатив (муқобил) таклифларим борлигини билдиришим

мумкин;

мен бошқалар фикрини сўрай олишим мумкин;

агар мен тушунмай қолсам, қайта сўраш имкониятим бор каби қоидаларга асосланган бу педагогик метод ўқувчининг ўқув фани билан биргаликда ижтимоий-сиёсий ахборотларни таҳлил қила олишга ҳам ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этишда ўқитувчилар ва ўқувчилар муносабатининг ўзига хос жиҳати:

ўқувчилар мустақиллиги ва ўқув фаолиятини таъқиқлаш эмас, балки йўналтириш;

ўқув фаолиятини бошқариш эмас, балки ҳамкорликда ташкил этиш;

таълимга ундашда мажбурлаш эмас, балки ўқувчини ишонтириш, у билан ҳисоблашиш;

бирор-бир фаолиятни амалга ошириш буйруқ орқали эмас, балки фаолиятни самарали ташкил этиш;

шахснинг эҳтиёжини, қизиқишини, имкониятларини чегаралаш эмас, балки, эркин танлаш ҳуқуқини бериш саналади.

Ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этишда бундай муносабатларнинг вужудга келиши дифференциаллашган ёндашувни талаб қилади. Ижтимоий таълим жараёнини ташкил этишда ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини, тасаввур этиш ва уларнинг энг яхши сифатларини аниқлаш ва ривожлантириш, таълимда психологик-педагогик таъхисни қўллаш орқали ўқувчиларнинг шахсий қизиқиши, эҳтиёжи, қобилияти, шахсий сифатлари, ақлий фаолиятининг хусуси-

ятларини аниқлаш лозим бўлади.

Шунга кўра ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этишда ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатини тўғри йўлга қўйиш ва ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда тегишли технологиядан фойдаланилади. Ҳатто бир нечта технологияни уйғунлаштирган ҳолда қўллаш мумкин.

Ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этишда фойдаланиладиган педагогик технологиялар онгли интизомнинг юқори даражада бўлишини ва онгли эҳтиёжнинг ортиб боришига ижобий таъсир этади. Ана шундай технологиялар жумласига дидактик ўйин, муаммоли таълим, модулли таълим, ҳамкорликда ўқитиш технологияси педагогик жараёнларни янада қизиқарлироқ олиб бориш, шу куннинг долзарб мавзуси билан дарсни боғлаш, бунда турли ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилинаётган масалалардан фойдаланиш зарур.

Бу каби дарс кўринишлари ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган кучли мотивациясини оширишда қаратилган бўлиб, бир вақтнинг ўзида ўқитувчидан катта масъулиятни талаб этади. Қуйида шу каби дарс жараёнини олиб бориш учун бир нечта шаклларни тавсия этамиз.

Якка тартибда ишлаш ёки якка ишлаш – бу бошқаларга ҳалақит бериши мумкин бўлмаган ҳолда қўлланилади. Масалан, бирор матнни ўқиш топширилганда, бу ҳолда ўқувчи уни овоз чиқармасдан ўқигани маъқул.

Жуфтликда ишлаш – бу усулда икки нафар ўқувчига вазифа берилганда улар вазифа устида ишлайди ва жавоб бера-

ZAMONAVIY INTEGRATSIYALASHGAN RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA SMART TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

JO'RAEV MUZAFFARJON MANSURJONOVICH

Qo'qon davlat pedagogika instituti, "Informatika" kafedrası dotsenti v.b,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.

Abstract. This article discusses the professional training of teachers to work with SMART technologies, various information technologies and technical tools that help the teacher in designing digital educational resources, in organizing students' active learning activities during and outside the lesson, professional training models for using SMART technologies, the learning process will reveal the essence of Smart technologies as integrated digital technologies.

Keywords: Smart technologies, professional training, Smart education, e-learning, competence, digital technologies, digital educational environment.

Аннотация. В данной статье рассматривается профессиональная подготовка учителей к работе со SMART-технологиями, различными информационными технологиями и техническими средствами, помогающими учителю в проектировании цифровых образовательных ресурсов, в организации активной учебной деятельности учащихся во время и вне урока, модели профессиональной подготовки для использования SMART-технологий, в процессе обучения будет раскрываться сущность Smart-технологий как интегрированных цифровых технологий.

Ключевые слова: Смарт-технологии, профессиональная подготовка, Смарт-образование, электронное обучение, компетентность, цифровые технологии, цифровая образовательная среда.

KIRISH. Raqamli iqtisodiyot – raqamli texnologiyalarni professional kasbiy faoliyatda samarali qo'llashga qodir, zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarga ega kadrlarga juda muhtoj. Bu xolis talab "Raqamli O'zbekiston – 2030" davlat dasturida o'z ifodasini topgan bo'lib, uning doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish talablariga javob beradigan darajada kasbiy tayyorgarlikga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash vazifasi qo'yilgan. Bu muammoni hal etishda nafaqat oliy ta'lim tizimi orqali tegishli kadrlar tayyorlash, balki professional ta'lim muassasalari dasturlari orqali kasbiy faoliyatga tayyorlanuvchi mutaxassislarni ham ushbu jarayonga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida uning barcha bosqichlarida raqamli ta'lim muhitini jadal rivojlantirish jarayoni kuzatilmoqda:

ta'lim platformalari, elektron darsliklar yaratilmoqda, ommaviy ochiq onlayn kurslar soni ko'paymoqda, masofaviy ta'lim rivojlanmoqda va hokazo. Uzluksiz ta'lim tizimini faol modernizatsiya qilish jarayoni, ta'limning klassik modellarini aralash va masofaviy formatlarga, universitetlar, professional ta'lim muassasalari va maktablarni - virtual va raqamli ko'rinishda rivojlanishiga sabab bo'lmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda talabalarning 90% dan ortig'i raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayoniga jalb etilgan bo'lib, aksariyat oliy ta'lim muassasalarining 80% dan ortig'i masofaviy ta'lim ko'rinishida xizmatlar ko'rsatmoqda.

Raqamli texnologiyalarning zamonaviy inson va umuman jamiyat hayotining barcha jabhalariga integratsiyalashuvi har bir mutaxassisdan yangi texnologiyalar bilan

ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishni talab etadi. Raqamli texnologiyalardan kasbiy faoliyatda foydalanishga oid kasbiy tayyorgarlik har qanday mutaxassisning, shu jumladan ta'lim muassasalari o'qituvchilarining ham eng muhim kompetensiyasiga aylanib bormoqda.

Bugungi kunda eng zamonaviy raqamli texnologiyalardan biri ta'limdagi SMART texnologiyalardir. Ta'limdagi SMART texnologiyalar haqida gap ketganda, tadqiqotchilar o'zaro bog'liq bo'lgan turli xil axborot texnologiyalari va o'quv qo'llanmalarini, jumladan, interfaol doskalar, hujjat kameralari, dasturiy ta'minot, talabalar bilimini nazorat qilish tizimlari va boshqalarni nazarda tutadi. Smart texnologiyalarning o'ziga xosligi shundaki, barcha manbalar yagona axborot ta'lim platformasiga asoslangan [8]. Shu o'rinda, tabiiy bir savol paydo bo'ladi: orttirilgan bilim va tajribalarni qanday baholash mumkin, keyingi qo'yiladigan qadam qanday bo'lmog'ikerak?! Masalan, an'anaviy o'quv jarayonlarining AKT qo'llash bilan bog'liq muammolari, jumladan: dunyo internet tarmoqlarida tobora taraqqiy etib borayotgan turli ko'rinishdagi noformal ta'lim birlashmalari, «real» ta'lim maskanlarini «virtual» lari bilan almashinuvi, masofaviy ta'lim va boshqalar.

AKT rivojlanishining zamonaviy bosqichida nafaqat klassik ta'lim texnologiyalari, balki elektron ta'lim (e-learning) ham qanoatlantira olmaydigan ehtiyojlar kuzatiladi. Ayni vaqtda e-learning tizimidan Smart (ingl. — aqilli, mushohadali, harakatchan) e-learning hamda Smart Education (aqilli ta'lim) ga o'tish jarayoni bormoqda. Bu konsepsiya ta'lim sohasining barcha jarayonlarini, shuningdek, bu jarayonda qo'llaniluvchi barcha usul va texnologiyalarni kompleks modernizatsiyasini mujassamlashtiradi. Smart konsepsiyasi ta'lim kesimida o'zi

bilan birga, «aqilli taxta», «aqilli ekran», ixtiyoriy nuqtadan Internetga chiqish kabi texnologiyalarni shakllantiradi [6]. Ushbu texnologiyalarning har biri kontentni ishlab chiqish jarayonini yangidan qurish, yetkazib berish va aktuallashtirish imkonini beradi. Natijada ta'lim olishni nafaqat sinfda, balki uyda, ish joyida, jamoat joylarida, dam olish joylarida ham amalga oshirish mumkin bo'ladi. Bunda ta'lim jarayonini baholovchi asosiy element sifatida faol ta'lim beruvchi kontent maydonga chiqadi. Uning asosida vaqt va fazo tushunchalari to'sig'idan holi qiluvchi yagona repozitor yaratiladi.

Smart ta'lim — bu ta'lim muassasalari hamda professor-o'qituvchilar tarkibining umumiy standartlar, kelishuvlar va texnologiyalar asosida yagona Internet tarmog'i orqali ta'limni amalga oshiruvchi birlashmasidir.

Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidagi mavjud innovatsion pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, SMART texnologiyalardan foydalanish asosida o'quv jarayonini modellashtirish o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining imkoniyatlarini kengaytiradi, o'quvchilarning ehtiyojlarini qondiradi, kognitiv faollik motivatsiyasini oshiradi va optimallashtirishga yordam beradi. pedagogik va ta'lim faoliyati. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik faoliyatining muhim tarkibiy qismi bu — juda tez yangilanadigan raqamli vositalardan o'z vaqtida va pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq foydalanishdir. Biroq zamonaviy pedagogik ta'lim tizimi o'zining ma'lum inertsiyasi tufayli ta'lim mazmuniga tegishli modullarni kiritish masalasini to'liq va tez hal qilishga imkon bermaydi. Shuningdek, kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotini yangilash tezligi yuqori bo'lganligi sababli texnik vositalarni yangilash va o'qituvchilarning doimiy malakasini

oshirishda ham qiyinchiliklar mavjud.

Doimiy va jadal rivojlanayotgan SMART texnologiyalar bilan o'qituvchilarning o'z ta'lim va rivojlanish salohiyatidan foydalanishga yetarli darajada tayyor emasligi o'rtasidagi tafovutni o'z vaqtida bartaraf etishning mumkin bo'lgan usullaridan biri bu o'qituvchilarni ta'lim muammolarini hal qilishda smart-texnologiyalarni qo'llash bo'yicha yangi bilim va ko'nikmalarga tez o'rgatishdir. Bunday o'qitish individual ta'limning turli shakllari (onlayn, oflayn, taqsimlangan, konsentrlangan o'qitish) orqali muvaffaqiyatli tashkil etilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy masalalari, axborot va kompyuter ta'limining mazmunini tanlash va tizimlashtirish muammolari, maktab o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalarini o'qitish samaradorligini oshirish vositasi sifatida multimediali ta'lim vositalaridan foydalanish masalalari S.I.Arxangelskiy, V.P. Bepalko, M.I.Vayndorf-Sysoeva, B.S. Gershunskiy, A.M.Kondakov, V.V.Kondratiev, V.M. Monaxova, I.V.Robert, A.L.Semenov, V.I.Toktarova, I.V.Izotov, N.V.Klemeshova, T.V.Kolesova, T.A.Babenko, Y.N.Egorova, J.S.Drevich, T.V.Lyashenko va boshqalarning asarlarida o'rganilgan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, SMART texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlarini amalga oshirish bilan bog'liq bir qator didaktik va uslubiy masalalar hali ham yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shunday qilib, hozirgi kunga qadar o'qituvchilarning raqamli ta'lim resurslarini loyihalash va joriy etishga oid kasbiy tayyorgarligini uzluksiz ta'lim o'quv jarayonida interfaol doska, hujjat kamerasi va boshqa zamonaviy smart-texnologiyalardan foydalanishni rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilmoqda

[7]. Ayni paytda bu masalalar zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyatida katta o'rin tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'quv jarayonida SMART texnologiyalardan samarali foydalanish uchun didaktik shart-sharoitlar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi sababli o'qituvchilar ta'lim jarayonini loyihalash, joriy etish va natijalarini aks ettirish bosqichlarida ulardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Natijada, o'qituvchilarning o'quv jarayonida SMART texnologiyalardan foydalanishga va yetarlicha katta didaktik imkoniyatlarni amalga oshirishga oid kasbiy tayyorgarligi yetarli emasligi yuzaga chiqadi.

Barcha zamonaviy o'qituvchilar raqamli texnologiyalar sohasida bir qator boshlang'ich tayyorgarlikka ega, chunki ularning aksariyati rasmiy ta'lim tizimidagi tegishli fanlarni, qisman esa qo'shimcha kasbiy ta'limni o'rgangan. Bunday oldindan mavjud bo'lgan tajribaning mavjudligi uni boyitish va yangi talablar asosida rivojlantirish uchun yaxshi asos yaratadi [9]. Shuning uchun biz raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish haqida emas (bu yangi tajribani noldan ishlab chiqishni nazarda tutadi), balki o'qituvchilarning SMART texnologiyalardan foydalanishga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish haqida so'z yuritmoqdamiz.

Shunday qilib, ta'lim tizimida o'qituvchilarning raqamli ta'lim resurslarini loyihalash vositasi sifatida o'quv jarayonida SMART texnologiyalardan foydalanishga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning ob'ektiv zarurati va bir tomondan SMART texnologiyalarning didaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish yuzasidan yetarli darajada rivojlanmaganligi va ularni samarali tatbiq etishning pedagogik shart-sharoitlari tufayli o'qituvchilarda buning uchun zarur

bo'lgan ko'nikmalar hamda bilimning yetishmasligi o'rtasida ziddiyat mavjud.

TAHLILLAR NATIJALARI

Ta'lim muassasalari o'qituvchilarining o'quv jarayonida SMART texnologiyalardan samarali foydalanishga doir kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish quyidagi didaktik shartlar bajarilgan taqdirda samarali bo'ladi:

tegishli fanga oid o'quv didaktik vositalar tizimida SMART texnologiyalarning roli va o'rnini belgilash;

fan o'qituvchilarining SMART texnologiyalardan foydalanishga oid kasbiy tayyorgarligining mazmuni ochib berish;

fan o'qituvchilarning SMART texnologiyalardan foydalanishga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv kursining mazmuni ishlab chiqish va asoslash;

o'quv mazmunini amalga oshirishda o'quvchilarning mustaqil ishlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan birgalikda konsratsiyali o'qitish shaklida amalga oshirish.

Ta'lim jarayonidagi SMART texnologiyalar - bu o'qituvchiga raqamli ta'lim resursini loyihalashda yordam beradigan, dars davomida va darsdan tashqari faol o'quv faoliyatini tashkil etishda yordam beradigan integratsiyalashgan raqamli texnologiyalar va texnik vositalar majmui hisoblanadi. Ular o'ziga xos xususiyatlar (integrativlik, ko'p funksiyalilik, dinamizm), dinamik kompozitsiya (interfaol panel, hujjat-kamera, talabalar bilimni boshqarish tizimi, 3D ob'ektlarning vizualizatsiyasi, dasturiy ta'minotning bulutli versiyasi va sinfda o'yinlashtirish masalalarini hal qilish uchun shablonlar va boshqalar) va yetakchi funksiyalari (ta'lim jarayonining innovatsion modelini yaratish, o'quvchilarning turli axborot manbalari bilan o'quv-kognitiv

faoliyat usullarini o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish, o'quv jarayonini optimallashtirish, axborot-ta'lim muhitini kengaytirish) bilan farqlanadi.

O'qituvchining SMART texnologiyalardan shaxsning integral xususiyati sifatida foydalanishga tayyorligi – motivatsion, kognitiv va faoliyat komponentlarining yaxlit birligi bilan tavsiflanadi. Ushbu tayyorgarlikning tashqi ko'rinishi o'qituvchining kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan innovatsion texnik o'qitish vositalari uchun interfaol tarkibni loyihalash va yaratish, raqamli ta'lim muhitida pedagogik dizaynni loyihalash, raqamli ta'lim platformalaridan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish hisoblanadi. Har bir talaba uchun uning tegishli mutaxassisligi bo'yicha shaxsiy taraqqiyoti va psixofizik xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslangan individual ta'lim traektoriyalarini loyihalash bu raqamli muhitda zarur ma'lumotlarni qidirish jarayonida tanqidiy yondashuvni amalga oshirish, raqamli darsda virtual va to'ldirilgan haqiqatni birlashtirish kabi kasbiy ko'nikmalari majmuasidir.

XULOSA

Ta'lim muassasalari o'qituvchilarining o'quv jarayonida SMART texnologiyalardan samarali foydalanishga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish modeli o'zaro bog'langan uslubiy, maqsadli (raqamli ta'lim mazmunini yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan), mazmunli (yangilangan o'quv-uslubiy ta'minot) o'zaro bog'langan. raqamli ta'lim resurslari, raqamli ta'lim mazmunini yaratish algoritmi), protsessual (nazariya va amaliyot integratsiyasini ta'minlaydigan faol va interaktiv shakllar, usullar va o'quv qo'llanmalari), reflektiv (mezonlar, ko'rsatkichlar, o'qituvchilarning rivojlanish darajasini baholash uchun diagnostika

vositalari. SMART texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlik) komponentalaridan tashkil topadi. O'qituvchilarning SMART texnologiyalar bilan ishlashga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning didaktik modelini amalga oshirish ularning tegishli faoliyatga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga imkon beradi, bu o'quv jarayonida SMART texnologiyalardan

foydalanish motivatsiyasi, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

Raqamli kontentni yaratish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish jarayoni darslarni tashkil etishning konsentrlangan shakli va maqsadli pedagogik yordamning uyg'unligida yanada samaraliroq davom etadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" 27.07.2017 y., PQ-3151 Qarori, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 30-son, 729-modda.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi O'RQ-637-sonli qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim tarbiya va ilm-fan soxalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son farmoni.
6. Плотникова Л.А. Формирование готовности педагогов к работе со смарттехнологиями // Образование и саморазвитие. – 2015. - №3 (45). – С.227–230.
7. Плотникова Л.А. Содержание и сущность смарт-технологий как дидактического понятия // Образование и саморазвитие. – 2016. - №1 (47). – С.20-23.
8. Плотникова Л.А. Проектирование учебного занятия с применением смарт-технологий // Казанская наука. – 2017. - №5. – С.175–178.
9. Плотникова Л.А. Организационно-педагогические условия развития готовности педагогов к работе со смарт-технологиями // Международный научноисследовательский журнал. - 2022. - №4 (118). Ч.3. – С.105-110.

KASB HUNAR MAKTABLARIDA MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA INNAVATSION PEDOGOGIK TEXNOLAGIYALARDAN FOYDALANISH

AMALOVA AZIZA ZARIFJONOVNA

Zomin tumani 2-son kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qtuvchisi

Abstrakt. Kasb-hunar ta'limi shaxsni ixtisoslashgan kasblarga tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kasb-hunar ta'limi muassasalarida maxsus fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiyalashuvi muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada kasbiy ta'limning hozirgi manzarasi haqida umumiy ma'lumot berilgan va virtual reallik, simulyatsiya dasturlari, o'yinlar va onlayn platformalar kabi turli innovatsion pedagogik texnologiyalar o'rganiladi. Bundan tashqari, u maxsus fanlarni o'qitishda ushbu texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari va muammolarini muhokama qiladi, kasbiy ta'lim talabalari o'rtasida faollikni oshirish, bilimlarni saqlash va ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar; Kasbiy ta'lim, maxsus fanlar, pedagogik texnologiyalar, innovatsion texnologiyalar, virtual reallik (VR), simulyatsiya dasturlari, o'yinlashtirish, onlayn platformalar, ishtirok etish, bilimlarni saqlash, ko'nikmalarni rivojlantirish, ta'lim texnologiyasi

Abstract. Vocational education plays a crucial role in preparing individuals for specialized careers. To enhance the effectiveness of teaching special subjects in vocational schools, the integration of innovative pedagogical technologies is paramount. This article provides an overview of the current landscape of vocational education and explores various innovative pedagogical technologies, such as virtual reality, simulation software, gamification, and online platforms. Additionally, it discusses the benefits and challenges of implementing these technologies in teaching special subjects, highlighting the potential to improve engagement, knowledge retention, and skill development among vocational students.

Key words; Vocational Education, Special Subjects, Pedagogical Technologies, Innovative Technologies, Virtual Reality (VR), Simulation Software, Gamification, Online Platforms, Engagement, Knowledge Retention, Skill Development, Education Technology

Абстракт. Профессиональное образование играет решающую роль в подготовке людей к специализированной карьере. Для повышения эффективности преподавания специальных предметов в профессиональных училищах первостепенное значение имеет интеграция инновационных педагогических технологий. В этой статье представлен обзор современной ситуации в профессиональном образовании и исследуются различные инновационные педагогические технологии, такие как виртуальная реальность, программное обеспечение для моделирования, геймификация и онлайн-платформы. Кроме того, в нем обсуждаются преимущества и проблемы внедрения этих технологий в преподавание специальных предметов, подчеркивая потенциал улучшения вовлеченности, сохранения знаний и развития навыков среди студентов профессионально-технических специальностей.

Ключевые слова; Профессиональное образование, Специальные предметы, Педагогические технологии, Инновационные технологии, Виртуальная реальность (VR), Программное обеспечение для моделирования, Геймификация, Онлайн-платформы, Вовлеченность, Сохранение знаний, Развитие навыков, Образовательные технологии

Kasb-hunar ta'limi ma'lum martaba va kasblar uchun shaxslarni shakllantirishda, akademik ta'lim va amaliy qo'llash o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishda muhim ustun bo'lib turadi. Kasb-hunar ta'limi doirasidagi maxsus fanlar o'quv rejasining asosiy tarkibiy qismlari

bo'lib, tanlangan yo'nalishlarda o'zlashtirish uchun muhim bo'lgan texnik va amaliy jihatlarga e'tibor beradi. Ushbu maxsus fanlarni o'qitish va o'rganishni kuchaytirish talabalarni ishchi kuchining tez rivojlanayotgan talablariga tayyorlash uchun zarurdir. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni kasb-hunar ta'limiga integratsiyalashuvi ushbu maqsadga erishishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

So'nggi yillarda ta'lim landshafti texnologiyaning jadal rivojlanishi tufayli o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. Ushbu transformatsiya an'anaviy o'qitish usullarini inqilob qilish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Virtual reallik, simulyatsiya dasturlari, o'yinlar va onlayn platformalar kabi innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim sohasida, jumladan, kasb-hunar ta'limida inqilob qilishga qodir kuchli vositalar sifatida maydonga chiqdi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda, o'qituvchilar kasb-hunar maktablari o'quvchilarining turli xil ta'lim uslublari bilan rezonanslashadigan dinamik va qiziqarli o'quv tajribalarini yaratishlari mumkin.

Ushbu maqola kasb-hunar maktablarida maxsus fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning hal qiluvchi rolini o'rganadi. Ushbu texnologiyalarning integratsiyalashuvi bilan bog'liq potentsial foyda va muammolarni o'rganish orqali biz ular qanday qilib faollikni oshirish, bilimlarni saqlashni yaxshilash va kasb-hunar o'quvchilari o'rtasida ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishini yoritishni maqsad qilganmiz. Ushbu kashfiyotni davom ettirar ekanmiz, biz odamlarni tanlagan sohalarda muvaffaqiyatli martaba tayyorlash uchun ushbu transformatsion texnologiyalarni qo'llash muhimligini ta'kidlamoqchimiz.

Kasb-hunar ta'limining hozirgi manzarasi

Kasb-hunar ta'limi malakali va moslashuvchan ishchi kuchini rivojlantirish

uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan doimiy rivojlanayotgan sohadir. U ma'lum kasblar yoki kasblar uchun zarur bo'lgan maxsus ko'nikma va bilimlarga ega bo'lgan shaxslarni tayyorlashni maqsad qilgan holda, akademiya va turli sohalarning amaliy talablari chorrahasida ishlaydi. Kasb-hunar ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarni amaliy malakalar, muammolarni hal qilish qobiliyati va kasbga xos ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularni o'qishni tugatgandan so'ng ularni ishga tayyorlashdir.

2.1. Kasbiy ta'limning turli sohalari

Kasb-hunar ta'limi turli sohalarni qamrab oladi, ularning har biri o'ziga xos mutaxassislik va talablarga ega. Ushbu maydonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi, lekin ular bilan cheklanmaydi:

Sog'liqni saqlash: sog'liqni saqlash sohasidagi mutaxassislarni, masalan, hamshiralar, tibbiy yordamchilar, radiologiya bo'yicha texniklar va stomatologik gigienistlarni muhim sog'liqni saqlash xizmatlarini ko'rsatish uchun o'qitish.

Muhandislik va qurilish: shaxslarni infratuzilma va binolarni muhandislik, qurilish va texnik xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlash.

Axborot texnologiyalari: texnologiya sanoatining o'sib borayotgan talablarini qondirish uchun dasturlash, kiberxavfsizlik, tarmoq va boshqa IT bilan bog'liq mutaxassisliklar bo'yicha ta'lim berish.

Mehmondo'stlik va turizm: Mehmondo'stlik sohasida yuqori sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash uchun shaxslarni mehmondo'stlik boshqaruvi, pazandachilik san'ati, tadbirlarni rejalashtirish va turizmni boshqarish bo'yicha o'qitish.

Avtomobil va transport: avtomobillarni ta'mirlash, samolyotlarga texnik xizmat ko'rsatish, logistika va transportni boshqarish bo'yicha ta'limni taklif qilish.

Biznes va ma'muriyat: shaxslarni ma'muriy rollarga tayyorlash uchun biznes

boshqaruvi, inson resurslari, marketing va tadbirkorlik bo'yicha treninglar o'tkazish.

Qishloq xo'jaligi va atrof-muhit fanlari: o'quvchilarni barqaror dehqonchilik, agrobiznes, atrof-muhitni muhofaza qilish va tegishli sohalarida ko'nikmalar bilan jihozlash.

Ushbu sohalar kasbiy ta'limning keng spektrining faqat bir qismini tashkil etadi va amaliy, amaliy mashg'ulotlarga intilayotgan talabalar uchun mavjud imkoniyatlar va mutaxassisliklarning keng doirasini namoyish etadi.

2.2. Sanoat korxonalarini bilan hamkorlik

Kasb-hunar ta'limining dolzarbligi va samaradorligini ta'minlash uchun kasb-hunar maktablari va ishlab chiqarishlar o'rtasidagi hamkorlik zarur. Kasb-hunar maktablari ko'pincha o'quv dasturlarini mehnat bozorining hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlariga moslashtirish uchun sanoat va mahalliy korxonalar bilan hamkorlik qiladi. Ushbu hamkorlik talabga ega bo'lgan maxsus ko'nikmalar, texnologiyalar va amaliyotlarni aniqlashga yordam beradi, bu esa kasb-hunar maktablariga o'z dasturlarini mos ravishda moslashtirishga imkon beradi. Sanoat hamkorligi, shuningdek, amaliyot o'tash, ishga joylashtirish va ish joyida o'qitishni osonlashtiradi, talabalarga qimmatli real dunyo tajribasi va sanoat tushunchalarini beradi.

Xulosa qilib aytganda, kasb-hunar ta'limining hozirgi manzarasi o'zining turli ta'lim yo'nalishlari va sanoat tarmoqlari bilan hamkorlikka katta e'tibor qaratilishi bilan ajralib turadi. Bu kasbiy ta'limning dinamik, dolzarb va samarali bo'lib, shaxslarni o'zlari tanlagan sohalarida muvaffaqiyatli martabaga tayyorlashni ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar

3.1. Virtual haqiqat (VR)

Virtual haqiqat (VR) - bu kasbiy ta'lim sohasida keng imkoniyatlarga ega bo'lgan rivojlanayotgan texnologiya. VR simulyatsiyalari talabalarga o'zlarining

maxsus mavzulariga tegishli bo'lgan immersiv, real tajribalarda qatnashish imkonini beradi. Misol uchun, payvandlash bo'yicha talaba o'z mahoratini virtual payvandlash muhitida mashq qilishi mumkin, bu esa bog'liq xavflarsiz o'rganish va xato qilish uchun xavfsiz va boshqariladigan sozlashni ta'minlaydi.

3.2. Simulyatsiya dasturiy ta'minot

Simulyatsiya dasturi talabalarga virtual sharoitda real dunyo stsenariylarini takrorlash uchun platformani taqdim etadi. Bu texnologiya, ayniqsa, sog'liqni saqlash kabi maxsus fanlarda foydalidir, bu erda talabalar tibbiy muolajalar, jarrohlik amaliyotlari yoki simulyatsiya qilingan muhitda laboratoriya tajribalarini o'tkazishlari mumkin. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi.

3.3. Gamifikatsiya

Gamifikatsiya jalb etish va motivatsiyani oshirish uchun o'yin dizayni elementlarini ta'lim mazmuniga kiritishni o'z ichiga oladi. Qiyinchiliklar, mukofotlar va raqobat kabi o'yinga o'xshash xususiyatlarni birlashtirib, o'qituvchilar maxsus fanlarni o'rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qilishlari mumkin. Gamifikatsiya o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va bilimlarni yaxshiroq saqlashga hissa qo'shib, muvaffaqiyat hissini uyg'otadi.

3.4. Onlayn platformalar

Onlayn platformalar ta'lim mazmunini yetkazib berishning moslashuvchan va qulay usulini taqdim etadi. Elektron o'quv modullari, veb-seminarlar va interfaol darslar orqali kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilarga joylashuvidan qat'i nazar, maxsus fan materiallarini yetkazib berishlari mumkin. Onlayn platformalar o'z-o'zidan o'rganishni rag'batlantiradi va o'quvchilarga mavzu bo'yicha tushunchalarini mustahkamlab, materialni qayta ko'rib chiqishga imkon beradi.

4. Foyda va qiyinchiliklar

4.1. Foyda

Kengaytirilgan faollik: Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'rganishni yanada interaktiv va qiziqarli qiladi, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi va ularning diqqatini mavzuga qaratadi.

Yaxshilangan bilimlarni saqlash: Ushbu texnologiyalarning immersiv va interaktiv tabiati bilimlarni saqlashni yaxshilaydi, chunki talabalar o'rganganlarini amaliy, simulyatsiya qilingan sharoitlarda qo'llashlari mumkin.

Ko'nikmalarni rivojlantirish: Virtual haqiqat va simulyatsiya dasturlari o'quvchilarga xavfsiz muhitda o'z ko'nikmalarini mashq qilish va rivojlantirishga imkon beradi, bu esa ko'nikmalarni rivojlantirishni tezlashtiradi.

Haqiqiy dunyo dolzarbligi: Simulyatsiya dasturlari kabi texnologiyalar ish joyini real tushunish imkonini beradi, talabalarni kelajakdagi martabalarida duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga tayyorlaydi.

4.2. Qiyinchiliklar

Narx va qulaylik: Innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish qimmatga tushishi mumkin, bu esa dasturiy ta'minot, apparat ta'minoti va o'qituvchilarni o'qitishga dastlabki investitsiyalarni talab qiladi.

Texnik ekspertiza: O'qituvchilar ushbu texnologiyalarni o'qitish amaliyotida samarali integratsiyalash va ulardan foydalanish uchun qo'shimcha treningni talab qilishi mumkin.

Moslashuvchanlik: Ba'zi talabalar va o'qituvchilar yangi texnologik muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, bu esa dastlab o'rganish tajribasiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Xulosa

Kasb-hunar ta'limi nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish, ixtisoslashgan martaba uchun shaxslarni shakllantirishning muhim tarkibiy qismidir. Kasb-hunar ta'limi doirasidagi maxsus fanlar turli sohalar bo'yicha zaruriy tayyorgarlikni ta'minlaydi, sanoat va kasblarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradi. Ushbu maqolada biz innovatsion pedagogik texnologiyalarning ushbu maxsus fanlarni

o'qitishni takomillashtirishdagi muhim rolini o'rganib chiqdik, bu esa talabalarni kelajakdagi mehnat vazifalariga samarali tayyorlashga qaratilgan.

Kasb-hunar ta'limining hozirgi manzarasi har biri o'ziga xos ko'nikma va malakalarni talab qiladigan turli sohalarini o'z ichiga oladi. Sanoat tarmoqlari bilan hamkorlik kasbiy ta'lim dasturlarini yangilab turishini va mehnat bozorining jadal rivojlanayotgan talablariga mos kelishini ta'minlaydi. Biroq, kasbiy ta'limni chinakamiga kengaytirish va uning ta'sirini oshirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

Virtual haqiqat (VR), simulyatsiya dasturlari, o'yinlar va onlayn platformalar kabi texnologik yutuqlar kasbiy ta'limni inqilob qilish uchun transformatsion imkoniyatlarni taklif qiladi. Ushbu texnologiyalar ishtirok etishni kuchaytiradi, bilimlarni saqlashni osonlashtiradi va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. VR va simulyatsiya dasturlari o'quvchilarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda o'z ko'nikmalarini mashq qilish va takomillashtirish imkonini beruvchi chuqur va real o'rganish tajribasini taqdim etadi. Gamifikatsiya o'rganishni interaktiv va qiziqarli qiladi, faol ishtirokni rag'batlantiradi va motivatsiyani oshiradi. Onlayn platformalar o'quvchilarga o'z tezligida o'rganish va kerak bo'lganda materialni qayta ko'rib chiqish imkonini beruvchi moslashuvchanlik va qulaylikni taklif etadi.

Ushbu texnologiyalarni kasbiy ta'limga integratsiyalashning afzalliklari chuqurdir, jumladan, faollikni oshirish, bilimlarni saqlashni yaxshilash, ko'nikmalarni jadal rivojlantirish va haqiqiy dunyo muammolariga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish. Xarajat va texnik tajriba kabi qiyinchiliklarga qaramay, uzoq muddatli afzalliklar dastlabki to'siqlardan ancha ustundir. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni doimiy ravishda tadqiq etish, moslashtirish va integratsiyalashuvi zamonaviy sanoatning dinamik talablariga

BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARIDA INFORMASION VA ANALITIK KOMPETENTLIKNI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ZARURATI

SIDDIQOV ILYOSJON BAXROMOVICH

Farg'qona davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarida informasion va analitik kompetentlikni integratsiyalash asosida rivojlantirish zarurati, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarix o'qituvchilarini tarbiyalash hajmini kengaytirish bilan birga sifatli va samarador ta'limni tashkil etish orqali zamonaviy bilim va ko'nikmalarga, bugungi zamon talab qilayotgan kompetentlikka ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash tizimini rivojlantirish to'g'risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье раскрывается необходимость развития информационно-аналитической компетентности у будущих учителей истории на основе интеграции, расширения сферы образования будущих учителей истории в высших учебных заведениях, а также предоставления современных знаний и навыков за счет организации качественного и эффективное образование., выделены мнения о развитии системы подготовки кадров с компетенциями, требуемыми сегодняшним временем.

Annotation: In this article, the need to develop information and analytical competence in future history teachers on the basis of integration, to expand the scope of education of future history teachers in higher education institutions, and to provide modern knowledge and skills through the organization of quality and effective education. , opinions on the development of the system of training personnel with the competence required by today's times are highlighted.

Kalit so'z va iboralar: "Kompetentlilik" tushunchas, yangi taraqqiyot, moslashuvchanlik (adaptasiya), innovasion g'oyalar, Ta'limga kompetent yondashuv, bo'lajak tarix o'qituvchilarini, barkamol inson, informasion-analitik kompetentlik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: talabalarda gigiyenik madaniyat, yangi taraqqiyot, taraqqiyot (adaptasiya), innovasion g'oyalar, tabiiy muhit, O'rta Osiyoda gigiyena, barkamol inson, global ekologik, zamonaviy pedagogik texnologiya, ilmiy-metodik.

Key words and phrases: hygienic culture in students, new development, flexibility (adaptation), innovative ideas, natural balance, hygiene in Central Asia, a well-rounded person, global ecology, modern pedagogical technologies, scientific and methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda bo'lajak tarix o'qituvchilarida informasion va analitik kompetentlikni integratsiyalash, ularni o'zaro aloqadorlikda rivojlantirish vazifalari dorlzarblik kasb etmoqda. Chunki hozirgi zamon axborotlarni chukur analitik tahlil qila oladigan kadrlarga kuchli ehtiyoj sezmoqda. Bunday jarayonda yuksak salohiyatli va raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan talab va ehtiyoj ortib bormoqda. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarix o'qituvchilarini tarbiyalash hajmini kengaytirish bilan birga sifatli va samarador

ta'limni tashkil etish orqali zamonaviy bilim va ko'nikmalarga, bugungi zamon talab qilayotgan kompetentlikka ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash tizimini ham qayta ko'rib chiqishni, isloh qilishni talab etmoqda. Bugungi kunda kuchli mutahassis sifatida kasbiy bilim va ko'nikmalar bilan birga informasion va analitik tafakkur ko'nikmalarini ham rivojlantirish talabi ham yuzaga chiqmoqda. Bu esa, bo'lajak tarix o'qituvchilarini tayyorlash tizimini yangicha yondashuvlar bilan boyitish, unga xorijiy tajribani keng qo'llash va amaliyot darslariga alohida urg'u bergan holda ularni

axborotlarga tahliliy tafakkurini rivojlantirish ustuvorlik kasb etmoqda.

“Kompetensiya” atamasi fanda ilk bor XX asrning 50–60-yillarida qoʻllangan. Inglizcha “competencye” tushunchasi lugʻaviy jihatdan bevosita chuqur bilimga asoslangan qobiliyat, layoqatlilik darajasini anglatadi.[1] Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni bildiradi. Koʻplab olimlar tomonidan “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalariga berilgan taʼriflarda kompetensiya muayyan faoliyatda talab qilinadigan xulq-atvor, oʻzini tutish, kompetentlilik esa ushbu talabga moslik darajasi, yaʼni kompetensiyani namoyish qilishning pirovard natijasi deb talqin qilinadi.

“Kompetentlilik” tushunchasi taʼlim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai-nazardan kompetentlilik “noanʼanaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning oʻzini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan oʻzaro munosabatlarda yangi yoʻl tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga toʻla maʼlumotlardan foydalanishda izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” [2]ni anglatadi. Shuningdek, kompetensiyalar bilimlarni doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni oʻrganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi maʼlumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va oʻz faoliyatida qoʻllay bilishni taqozo etadi.

Taʼlimga kompetent yondashuv boʻlajak kadrlarda hosil boʻlgan kompetensiyalardan shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotda uchraydigan turli vaziyatlarda samarali foydalanishga oʻrgatishni koʻzda tutadi. Bunda kutilmagan noaniq, yangi, muammoli vaziyatlarga duch kelinganda tegishli bilim, koʻnikma, malakalardan foydalana olishga alohida eʼtibor qaratiladi. Shu bois har bir fanni oʻqitish jarayonida uning mazmuni hamda xususiyatlaridan kelib chiqqan holda unga doir

kompetensiyalar shakllantiriladi.

Boʻlajak kadrlarda kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirish va rivojlantirish muammosini professor A.Abduqodirov shunday taʼkidlaydi, kompetentlilikni rivojlantirish – bu insonning butun umri davomida toʻxtamaydigan jarayondir.[3] Pedagog olimlarimizning tadqiqotlarida kasbiy va pedagogga xos kompetentlilikning oʻziga xos jihatlari yoritib berilgan. Jumladan, N.A.Muslimov oʻzining tadqiqot ishlarida kasbiy kompetentlilikni oltita sifat koʻrinishida keltirib oʻtganlar:

1) Motivasion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga boʻlgan yehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi);

2) Intellektual salohiyat (barcha rasmiy hujjatlar asosida oʻqituvchi axborot va maʼlumotlarni uzatishga, bilim, koʻnikma va malakalarni shakllantirishga intiladi);

3) Irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi toʻsiqlarni, jismoniy va aqliy zoʻriqishlarni yenga olishlik, oʻzini tuta bilish va tashabbuskorlik xislatlari);

4) Amaliy koʻnikmalar (psixologik, pedagogik, metodik va texnik-texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi koʻnikmalari);

5) Hissiy sifatlar (oʻz hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalarini shakllantirilishi (qahr, gʻazab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, magʻrurlik, qoʻrqish, koʻngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishi hamda oʻz hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi);

6) Oʻz-oʻzini boshqara olish (maqsadlarni va ularga yerishish vositalarini tanlashdagi yerkinlik, vijdoniylik, oʻz faoliyatiga tanqidiy yondashuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, oʻz xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonch, oʻz jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi). Demak, kompetentlilik chuqur bilimga

asoslangan qobiliyat, layoqatlilik darajasini anglatadi va bo'lajak kasbiy faoliyatdagi bilim va ko'nikmalarning rivojlangan darajisi va malakaning yuksak ko'rinishi hisoblanadi.

“Informasion-analitik kompetentlik” integratsiyalashgan kompetensiya ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda bir kompetensiyani shakllantirishdan ko'ra, bir nechta kompetensiyani uyg'unlikda shakllantirish va rivojlantirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. “Informasion-analitik kompetentlik” informasion madaniyat va analitik tafakkur asosida shakllantiriluvchi bilim va ko'nikmalarning yuksak ko'rinishi hisoblanadi. Demak, informasion-analitik kompetensiya – informasion madaniyat va analitik fikrlash tarzini integratsiyalash asosida yuzaga keladigan kompetentlik hisoblanadi.

Shuning uchun ham, bo'lajak tarix o'qituvchilarining informasion-analitik kompetentligini rivojlantirishda analitik fikrlash tarzini shakllantirish ustuvorlik kasb etadi. Zotan, «analitik uslubda fikrlash har qanday masala yuzasidan chuqur, atroflicha mantiqli fikr yuritish bilan birga chiqarilgan xulosaning isbotlangan bo'lishi jixatidan ajralib turadi. Demak, talabalarni analitik fikrlash tarzini shakllantirishda o'ziga xos yondashuv, qarashni aniq, mantiqli, ifodali bayon etish hamda asoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning tafakkur darajasi ham bilimlar turfaligi natijasida analitik tafakkur o'ziga xos qarashlarni yuzaga chiqishiga imkon beradi»[4]. shunday ekan bo'lajak tarix o'qituvchilarida informatsiyalar bilan ishlashda ularni chuqur analitik tahlil qilish kompetentligini shakllantirish ularda kasbiy malaka darajasini oshishiga ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotchi Sh. Hasanov fikricha, «analitik fikrlash tarzi – tahliliy fikr yuritish san'ati, biror muammo, masala, axborot, voqea-hodisani o'rganish jarayonida u haqida atroflicha, aniq, teran, chuqur, mazmundor, mustahkam to'xtamga kelish qobiliyati. Analitik tafakkur egasi tahlil qilinayotgan ob'yekttni har tomonlama sinchiklab o'rganadi:

murakkab axborotlarni qismlarga ajratadi, har bir so'z, jumla, detal, narsa ustida jiddiy fikr yuritadi, qismlarni o'zaro mantiqiy bog'laydi, maqbul xulosaga keladi va kerakli qarorlar qabul qiladi. Analitik qobiliyat egasi har qanday hodisa ustida fikr yuritganda narsa-hodisaning tashqi ma'nosini uqish bilangina cheklanmay, uning ichki – botiniy ma'no qatlamlarini ham aniqlashga urinadi. Natijada tahlil etilayotgan ob'yekt yuzasidan atroflicha tushuncha yuzaga keladi. Analitik tafakkur muammo yoki masalaning oson va tez, to'g'ri va aniq hal etilishini ta'minlashga xizmat qiladi»[7]. Mazkur tarif asosida tadqiqotchi analitik fikrlash tarzining namoyon bo'lishini quyidagicha asoslaydi: «analitik tafakkur fikrlashning mantiq bilan qat'iy bog'langan, predmetni aniq, to'g'ri, ob'yektiv, har tomonlama tahlil etishga qaratilgan aqliy faoliyat turidir; analitik tafakkur – ijtimoiy hayotning hamma sohalarini bo'yicha tahlil qilish, munosabat bildirish, o'tmishni anglash, bugunni idrok etish, kelajakni bashorat qilish, taraqqiyotning istiqbolli yo'llarini belgilash imkonini beradigan sarmahsul fikrlash yo'sini; analitik tafakkur insonni innovasion g'oyalarni ilgari surish, yangi texnologiyalarni yaratish, amaliyotga tatbiq etishga undaydigan yaratuvchan fikrlash tarzidir; ta'lim tizimida talabalarda analitik tafakkur qobiliyatini rivojlantirish – bu mustaqil fikrlaydigan, har qanday muammoga tezlik bilan oqilona yechim topa biladigan, fikriy qaramlikdan yiroq barkamol avlod tarbiyalash imkonini beradi. Analitik kompetentlik kishiga odam va olamni idrok etish quvvatini beradigan, uning fikrlash mexanizmini rasional harakatga keltiradigan aql generatoridir». Demak, tafakkur ko'rinishlari orasida shaxs erudisiyasi va intellektini oshirish borasida samaradorligi bilan alohida ajralib turuvchi turi analitik tafakkur hisoblanadi. Chunki analitik tafakkur o'rganilayotgan ob'yektga turli tarafdin yondashish, uning ichki va tashqi aloqalarini kompleks holda tekshirish va to'xtamga kelishni taqozo etadi. Analitik tafakkur yuritishda fikrlash sur'atining

tezligi, masalaga turli tomonda yondasha bilish, qamrovdorlik, muammoga eng muvofiq va samarali yechim topish singari jihatlar ustuvorlik qiladi.

Tadqiqotchi olim M. Mirqosimova fikricha, «analitik fikrlash tarzi mantiqiy tafakkur xususiyatlarini ham qamrab olishi, tafakkur sur'atining tezligi, masalaga turli jihatlardan yondashishni talab etishi, qamrovliligi, muammoning asoslangan yechimini topish singari jihatlari bilan ustuvorlik qiladi. Bunday tafakkur egasi masalaning asl mohiyatini anglash, uning sabab-oqibatlarini tushunish, kerakli qarorga kela bilish qobiliyatiga ham ega bo'ladi. Analitik tafakkur yangi axborot izlab topish, uni o'rganib, tizimga solish, taqqoslash, baxolash, mantiqiy fikrlash, dalillarga tayanish, mavjud axborotlarga tanqidiy qaray olish, olingan ma'lumotlar asosida to'g'ri to'xtamga kelish imkonini beradi. Binobarin, taraqqiyotning hozirgi darajasi har qanday kasb egasidan o'xshatish, qiyoslash, qismlarga ajratish, umumlashtirish, tizimlash, modellashtirish, tasniflash, mo'ljal qilish orqali o'z faoliyatini rejalashtirishni talab qiladi. Sanab o'tilgan sifatning qaror topishi esa talabalarda yaxlit axborot madaniyati hamda zamonaviy, gumanistik dunyoqarashni shakllanishida asos vazifasini o'taydi. Ma'lumki, insondagi boshqa intellektual sifatlar singari analitik fikrlash tarzi ham o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. U tizimli amalga oshirilgan aqliy tadbirlar tufayli yuzaga chiqadi». Demak, analitik fikrlash tarzi – yuksak tahliliy fikr yuritish sifatida talqin qilinishi mumkin. Shu bilan birga axborotni analiz va sintez qilish, unga chuqur mushohadakorlik bilan yondashish, tanqidiy tahlil va mantiqiy muhokama qilish ham analitik fikrlash tarzining asosi hisoblanadi. Shu bois bo'lajak kadrlarni, u tarixchi yoki matematik bo'lishidan qat'i nazar analitik fikrlash tarzini rivojlantirishga alohida urg'u berish oliy ta'limga qo'yilayotgan zamonaviy talabalardan biridir.

Analitik kompetentlikning asosi bo'lgan analitik fikrlash tarzi faqat aytish mumkin bo'lgan

narsaga chegara o'rnatish masalasidagina qarshi bo'lgan. Mantiqiy tuzilgan tilda, metafizik gaplar shakllangan bo'lishi mumkin emas, negaki unda yangilishga olib keladigan hech narsa bo'lmasligi kerak. Muammo mohiyati shundaki, kiritilayotgan o'zgartirishlar juda oson tushuniladigan, avval olingan ma'lumotlar bilinmos bo'lishi kerak. Ya'ni analitik tafakkur uslubi mantiqiy paradokslarni istisno qilish yo'li bilan tushuntirishga moyil.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarida rivojlantirish talab etilayotgan tarixga tanqidiy-tahliliy munosabat murakkab fikrlash uslubi bo'lib, uning shakllanishi axborotni passiv qabullashdan boshlab muayyan muammolar yechimiga mustaqil kelishga qadar turli bosqichlarni bosib o'tadi. Demak, biz bo'lajak tarix o'qituvchilarini yuksak analitik tafakkurga ega mutaxassislar sifatida tarbiyalay olishimiz uchun unda avvalo tanqidiy fikrlash qobiliyatini uyg'otish va rivojlanish uchun shart - sharoit yaratishimiz kerak. Bunda tarix ta'limida tanqidiy ruh, tafakkur tarzi eng muhim va zaruriy shart-sharoit, zamin, asos bo'lib hizmat qiladi.

Shuning uchun ham har qanday tarixiy hodisani bilish jarayonida, uning nazariyasi, metodologiyasi va amaliyoti tarixini kompleks-sistemali o'rganishni taqozo qiladi. Ayniqsa, global muammolar kompleksi shakllanib, ularning o'zaro taqozolanishi (korrelyasion aloqadorligi) kuchayib ketayotgan hozirgi sharoitda, tarixiy jarayonda yaratilgan informasion madaniyatga doir boy moddiy va ma'naviy merosni tiklash hamda ijodiy rivojlantirish vazifalarini kun tartibiga qo'ymoqda.

Bu vazifalarni kompleks-sistemali amalga oshirishning nazariy, metodologik va amaliy ahamiyati, dunyoda mavjud xalqlar, millatlar va davlatlarning ma'naviy-madaniy hayoti o'ziga xos real ijtimoiy-tarixiy asoslariga mos tarzda rivojlanishi yoki inqirozga yuz tutishini va istiqboli global muammolar yechimiga bog'liqligini nazariy jihatdan asoslashi bilan izohlanadi. Zero, informasion

madaniyat tarixiga oid madaniy meros – har qanday millatning ajdodlari tomonidan muayyan ehtiyojlari asosida yaratilib, avlodlar ijtimoiy hayoti davomida ijodiy rivojlanib boruvchi moddiy va ma'naviy madaniyatining konsentrlashgan majmuidir.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarida informasion madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-siyosiy omillari kompleksi va g'oyaviy-nazariy asoslari majmuasi, tarixiy merosiga vorislik munosabatlarining konkret inson, millat, jamiyat hayoti uchun ahamiyatini belgilaydi. Uning rivojlanish potensialini belgilovchi determinlashtiruvchi sabablar – ob'yektiv shart-sharoitlar, sub'yektiv omillar birligi, harakatlantiruvchi mexanizmlar – maqsad, ehtiyoj, ideal va boshqa motivlarga bog'liq bo'ladi hamda istiqbol mo'ljallarini ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, “har bir davr va avlod o'ziga xos madaniy meros yaratadi. Madaniy merosga qarab davr va avlodlar haqida hukm chiqariladi. Madaniy meros qanday bo'lsa, davr va avlodlar ham shunday bo'ladi”, lekin bu masalada informasion merosga munosabat alohida ahamiyatga ega, ya'ni informasion tarixiy merosining milliy va umuminsoniy qadriyat maqomi, ularga nigilistik yondashuv ustuvorlashayotgan hozirgi sharoitda inqirozni boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, sobiq mustabid tizimda milliy merosimiz tarixiga oid ma'lumotlar hukmron kommunistik partiya hukmron mafkurasiga ko'ra “taftish” qilinib, “sovetlar imperiyasi” tarkibidagi millatlar tarixini “markaz” manfaatlariga mos tarzda, soxtalashtirib, qayta yozib undan mustamlakachilik maqsadlarida foydalanish siyosati milliy tarixiy merosimizning qadsizlanishiga olib kelgan edi. Bu esa informasion madaniyatni analitik tahlilkorlik ko'nikmalari asosida rivojlantirish vazifalarini yuklaydi.

Asrlar davomida xalqimiz yaratgan madaniyati tarixiy merosi o'rganish va o'zlashtirishning O'zbekistonning hozirgi rivojlanish tarixida jamiyat ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotidagi roli va ahamiyati

haqida O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Bugungi notinch va tahlikali zamonda taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda buyuk ajdodlarimiz qoldirgan, butun insoniyatning ma'naviy boyligi bo'lgan bebaho merosining o'rin va ahamiyati beqiyosdir”, – deb aytgan fikrlari, nazariy xulosalari, metodologik tavsiyalari direktiv xarakteriga ega.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, jamiyat ijtimoiy birliklarining informasion madaniyati globallashuv jarayoniga ruhiy ko'nikishi – “adaptasion potentsiali” shakllanishida tarixiy qadriyatlar merosi muhim rol o'ynagan, chunki har qanday tarixiy merosga vorislik, axborot ayirboshlash sub'yektlari (konkret inson, ijtimoiy birlik, millat)ning ma'naviy-ruhiy jihatdan uzluksiz rivojlanishi jarayonida yangi axborotlarga, ularning transformatsiyasi natijalari ta'siriga insonda ruhiy “ko'nikish effektini” shakllantirgan. Boshqacha qilib aytganda, axborot sub'yektlarining tarixiy merosiga vorislik munosabatlaridagi “konservativlik”, passivlik unga nigilistik yondashuvga doimo zid bo'lgan. Umuman, ijtimoiy hodisalarga, xususan, informasion maydon globallashuviga munosabatdagi “konservativlikni” hamma vaqt ham salbiy hodisa deb baholash g'aliz xulosa hisoblanadi. Zero, tarixiy merosga vorislik vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish imkoniyati, usuli, vositasidir.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining informasion-analitik kompetentligini rivojlantirish ham ilmiy-nazariy, ham amaliy darajadagi muammo bo'lib, bu ishlab chiqarish va inson faoliyatining boshqa sohalarida puxta bilimli salohiyatli xodimlarga ehtiyoji balandligi bilan bog'liq. Zamonaviy jamiyat nostandart vaziyatlarda mustaqil va mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan holda qaror qabul qilishga qodir, o'z malakasini doimiy o'stirishga ehtiyoj sezuvchi (faol va tashabbuskor fuqarolar), o'zini rivojlantirib borish hamda o'rtacha imkoniyatlar chegaralarini doimiy bartaraf qilishga tayyor, yuksak ijodiy potensialga ega

bo'lgan bilimdon kadrlarga muhtojlik sezadi. Bunday zamonaviy kadrlar ega bo'lishi kerak bo'lgan sifatlardan bir inoformasion-analitik kompetentlik hisoblanadi. Chunki informasion-analitik kompetentlik tarixchini tarixiy jarayonni har tomonlama tahlil qilish va baho berishga undaydi.

Zamonaviy pedagogika bo'lajak tarix o'qituvchilariga faktlarni va nazariyalarni yodlatishdan uzoqlashib, bilim berish bilan birga ularni tafakkur qilishga undash talab etiladi. An'anaviy ma'ruzalar va mashg'ulotlardan ko'ra mustaqil ta'limni, erkin izlanish, qoliplardan chiqqan holda pedagog bilan faqat ma'lum mavzu yuzasidan fikr almashish yoki bahslashish foydali ekanligi namoyon bo'lmoqda. Bu esa nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini ham shakllantiradi. Umuman olganda, bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixga doid bilimlarini o'stirishda inofrmasion-analitik kompetentlikning o'rni yuqori ekanligini anglash va uning imkoniyatlaridan pedagogik amaliyotlarda, mashg'ulotlarda foydalanishni yo'lga qo'yish zarurligini keltirib chiqaradi.

Buning uchun esa, bo'lajak tarix o'qituvchilarida kreativ, tanqidiy, tahliliy va analitik fikrlashga ko'proq undash talab etiladi. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun oliy ta'limda quyidagilarga alohida e'tibor qartish lozim:

Birinchiidan, bo'lajak tarix o'qituvchilarida ijodiy fikrlashga o'rgatish. Buning uchun ma'ruza va seminar mashg'ulotlarining foydali tomonlaridan foydalanib qolish lozim. Misol uchun, «seminarda talabaning faollik ko'rsatish imkoniyati keng bo'ladi, ma'ruzada esa asosan ma'ruzachi nutqini tinglab, informatsiya o'zlashtirib boriladi. Ma'ruzaning asosiy vazifasi tarixiy ndashuvlarni talabaga rejali ravishda yetkazib berishdan iborat ekanligini hisobga olsak, seminarining talaba ijodiy fikrlashini o'stirishdagi o'rni yaqqolroq ko'rinadi», Zero, ma'ruzada pedagog o'zi o'qigan ilmiy va tarixiy asarlar, o'z shaxsiy hayotida o'zi ko'rgan kechirganlaridan

foydalanib analitik yondashuvni talabaga yetkazishga intilsa seminarda, aksincha, talaba o'sha tanish mavzu bo'yicha mustaqil fikr yuritib, o'z shaxsiy analitik mulohazalari, misollari, faktologik materiallari, isbot dalillari bilan qatnashmog'i lozim.

Ikkinchidan, bo'lajak tarix o'qituvchilarida notiqlik ko'nikmasini rivojlantirish. Chunki informasion-analitik kompetentlik nutq bilan parallel rivojlanib boradi. Nutqi yaxshi rivojlanmagan talabaning analitik fikrash tarzi ham yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Analitik fikrlash rivojlantirish uchun esa, bilim va mushohadakorlik bilan birga bu borada fikr almashish, nutqini yetkazib, tushuntirib berishga harakat qilish talab etiladi. Shu bois bo'lajak tarix o'qituvchilarida kuchli notiqlik ko'nikmlarini rivojlantirish orqali ularning informasion-analitik kompetentligini rivojlantirish mumkinligi kelib chiqadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar va interfaol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tatbiq qilish, ko'proq talabalarni mustaqil ishlashga undash, ilg'or tajribalardan saboq berishning turli yo'llaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir jihati muhimki, oliy ta'lim muassalarida ta'lim olayotgan talabalarining kasb-hunarga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb egallashlari uchun maxsus fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilishni ta'minlash lozim.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy va tahliliy, ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini takomilalashtirishga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. Buning uchun yuksak malakali mutaxassislarining iste'molchilar talablariga qarab tayyorlanishi, talabalarni tanlagan ixtisosliklari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarining shakllantirilishida mustaqil ravishda bilim olishga va amaliy

faoliyatga o'rgatilishini ta'minlanishi kerak.

Xulosa qilganda, ta'limning bugungi vazifasi esa talabalarni kun sayin oshib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida

mustaqil faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan ongli analitik fikrlash tarzi orqali oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нарзиева Н. Формирование исследовательских компетенции у учащихся на основе интегративного подхода // XV Международная научно-практическая конференция. World science: problems and innovations. Мцнс «Наука и просвещение». 30-ноября 2017. –Пенза, 2017. Часть 3. –С. 114.
2. Юсуфбекова Н.Р. Тенденции и законы инновационных процессов в образовании. Новые исследования в педагогических науках. - М.: Педагогика, 1991.-№2. –С. 6-9.
3. Исақулова Н.Ж. Узлуксиз таълим жараёнида ўқувчиларга фанлараро экологик тарбия беришнинг назарияси ва амалиёти (Умумий ўрта таълим ва педагогика коллежининг “Бошланғич таълим” йўналиши мисолида). Дис.пед.фан док. – Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2012. –Б. 288.
4. Фалсафа фанини ўқитиш методикаси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2001. –Б. 78.
5. Райзберг Б.А. Психологическая экономика: Учебное пособие. – Москва.: ИНФРА-М, 2019. В.78.

OLIY TA'LIMDA XORIJIY TA'LIM DASTURLARI ORQALI TALABALARNING MUSTAQIL DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH

UMIROVA NAVRUZA MAMASOLIYEVNA

Sh.Rashidov nomidagi SamDU fakultetlararo pedagogika kafedrası 1-kurs
doktoranti

Annotatsiya: Globallashuv tez rivojlanayotgan dunyoda muvaffaqiyat qozonish uchun madaniyatlararo kompetentsiya va xalqaro istiqbol zarur bo'lgan davrni boshlab berdi. Oliy o'quv yurtlari talabalarni mustaqil dunyoqarashni rivojlantirish uchun xorijiy ta'lim dasturlariga jalb qilish muhimligini tobora ko'proq anglamoqda. Ushbu maqola talabalarning dunyoqarashini kengaytirish, madaniyatlararo ko'nikmalarini oshirish va mustaqil dunyoqarashni tarbiyalashda xorijiy ta'lim dasturlarining ahamiyatini o'rganadi.

Kalit so'zlar: xorijiy ta'lim dasturlari, mustaqil dunyoqarash, oliy ta'lim, madaniyatlararo kompetentsiya, globallashuv, madaniy ta'sir, kengaytirilgan istiqbol, tilni bilish, akademik boyitish, tarmoq, o'ziga ishonish, chidamlilik, tanqidiy fikrlash.

Abstract: Globalization has ushered in an era in which intercultural competence and an international perspective are essential to succeed in a rapidly developing world. Higher education institutions are increasingly realizing the importance of involving students in foreign education programs to develop an independent outlook. This article explores the importance of study abroad programs in broadening students' worldviews, improving their intercultural skills, and fostering independent worldviews.

Keywords: study abroad programs, independent worldview, higher education, intercultural competence, globalization, cultural exposure, expanded perspective, language proficiency, academic enrichment, networking, self-reliance, resilience, critical thinking.

Аннотация: Глобализация открыла эпоху, в которой межкультурная компетентность и международная перспектива необходимы для достижения успеха в быстро развивающемся мире. Высшие учебные заведения все больше осознают важность привлечения студентов к зарубежным образовательным программам для формирования независимого мировоззрения. В этой статье исследуется важность программ обучения за рубежом для расширения мировоззрения студентов, улучшения их межкультурных навыков и развития независимого мировоззрения.

Ключевые слова: программы обучения за рубежом, независимое мировоззрение, высшее образование, межкультурная компетентность, глобализация, культурное воздействие, расширенная перспектива, знание языка, академическое обогащение, создание сетей, уверенность в своих силах, устойчивость, критическое мышление.

Globallashuv va texnologik taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan tobora o'zaro bog'liq dunyoda oliy ta'lim manzarasi chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ta'limning an'anaviy chegaralari kengayib bormoqda va ta'lim muassasalari talabalarni globallashgan jamiyatning murakkabliklarini boshqarish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va istiqbollarni bilan

jihozlash uchun innovatsion yondashuvlarni izlamoqda. Ushbu maqsadga erishish uchun oliy o'quv yurtlarining asosiy strategiyalaridan biri bu xorijiy ta'lim dasturlarini ularning o'quv dasturlariga integratsiyalashuvidir.

Mustaqil dunyoqarash tushunchasi bu doimiy o'zgaruvchan harakatning markazida turuvchi omildir. Mustaqil dunyoqarash o'z madaniy,

ijtimoiy va milliy kontekst chegaralaridan chiqib ketadigan istiqbolni talab qiladi. U turli g'oyalarni tanqidiy baholash, madaniy nuanslarni qadrlash va turli xil kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan mazmunli va empatik tarzda muloqot qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bunday keng qamrovli dunyoqarash talabalarni nafaqat akademik bilimlar bilan, balki o'zaro bog'liq dunyoda ustun bo'lish uchun zarur bo'lgan ajralmas hayotiy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydi.

Tadqiqot uchun asos:

Ushbu tadqiqot xorijiy ta'lim dasturlarining oliy ta'lim sohasidagi talabalarning mustaqil dunyoqarashini kengaytirishga chuqur ta'sirini tushunish zarurati bilan izohlanadi. Dunyo tobora o'zaro bog'liq bo'lib borar ekan, global tafakkurga, madaniyatlararo kompetentsiyaga va turli guruhlar bilan hamkorlikda ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashning ahamiyati shubhasizdir. Xorijiy ta'lim dasturlari talabalar uchun turli xil madaniy va akademik muhitlarga sho'ng'ish uchun noyob yo'lni taklif etadi va shu bilan shaxsiy o'sish va intellektual rivojlanishni rivojlantiradi.

Tadqiqotning ahamiyati:

Ushbu tadqiqotning ahamiyati globallashtirilgan dunyoda oliy ta'limni o'zgartirish bilan bog'liq davom etayotgan muloqotga hissa qo'shish salohiyatidir. Xorijiy ta'lim dasturlarining talabalarning mustaqil dunyoqarashiga ta'sirini o'rganib, ushbu tadqiqot institutlar talabalarni 21-asrning muammolari va imkoniyatlariga qanday qilib yaxshiroq tayyorlashlari haqida tushuncha beradi.

Xorijiy ta'lim dasturlarining afzalliklari:

Oliy ta'lim xorijiy ta'lim dasturlari an'anaviy sinf ta'lim orqasida borish imtiyozlar keng, bir qator takliflar beradi. Ushbu dasturlar talabalarga yangi madaniy kontekstlarga sho'ng'ish, turli xil tengdoshlari bilan muloqot qilish va ularning istiqbollari qarshi chiqadigan akademik muhitda qatnashish imkoniyatini beradi. Quyidagi bo'limda talabalar xorijiy ta'lim dasturlarida ishtirok

etishdan oladigan ko'p qirrali afzalliklar ko'rib chiqiladi:

1. Madaniy ta'sir va sezgirlik: xorijiy ta'lim dasturlari talabalarni o'zlaridan farq qiladigan madaniyatlar, urf-odatlar va turmush tarzi bilan tanishtiradi. Ushbu tajriba madaniy ongini, sezgirlikni va global xilma-xillikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Mahalliy jamoalar va boshqa xalqaro talabalar bilan o'zaro aloqalar orqali ishtirokchilar madaniy farqlarni boshqarish va hurmat qilish qobiliyatini rivojlantiradilar, bu tobora ko'p madaniyatli dunyoda muhim mahoratdir.

2. Kengaytirilgan Istiqbol: talabalarni o'z tasavvurlarini shubha ostiga qo'yishga va dunyoqarashini kengaytirishga undaydi. Turli xil ta'lim tizimlari, ijtimoiy me'yorlar va tarixiy kontekstlarga ta'sir qilish talabalarni o'z e'tiqodlari haqida tanqidiy fikrlashga va muqobil qarashlarni ko'rib chiqishga undaydi. Ushbu intellektual moslashuvchanlik ularning hamdardlik va murakkab global muammolarni tushunish qobiliyatini oshiradi.

3. Kengaytirilgan tilni bilish: chet el ta'lim dasturlari ko'pincha talabalardan ona tilidan boshqa tillarda muloqot qilishni talab qiladi. Tilga boy muhitga sho'ng'ish tilni o'zlashtirishni tezlashtiradi va lingvistik ko'nikmalarni yaxshilaydi. Ko'p tillarni bilish talabalarning muloqot qobiliyatini oshiradi va tobora o'zaro bog'liq bo'lgan mehnat bozorida ularning martaba imkoniyatlarini kengaytiradi.

4. Akademik boyitish: chet elda o'qish talabalarni turli xil o'qitish usullari, o'quv dasturlari va akademik yondashuvlar bilan tanishtiradi. Ushbu ta'sir talabalarni yangi o'quv uslublariga moslashishga undaydi, ularni muammolarga ko'p jihatdan yondashishga undaydi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Turli xil akademik istiqbollarni birlashtirish talabalarning intellektual o'sishini boyitadi va ularning akademik dunyoqarashini kengaytiradi.

5. Tarmoqimkoniyatlari: xorijiy ta'lim dasturlari talabalarga global tarmoqlarni yaratish uchun noyob platformani taqdim etadi. Turli

mamlakatlardagi tengdoshlar va o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlar hamkorlikdagi tadqiqotlar, madaniy almashinuvlar va hatto kelajakdagi professional imkoniyatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan qimmatli aloqalarni yaratadi. Ushbu xalqaro tarmoq talabalarning global xabardorligini oshiradi va ularni ko'plab g'oyalar va tajribalar bilan tanishtiradi.

6. Shaxsiy o'sish va Mustaqillik: begona muhitda yashash va o'qish moslashuvchanlik va o'zini o'zi ta'minlashni talab qiladi. Talabalar yangi muhitda harakat qilishlari, kundalik vazifalarni boshqarishlari va muammolarni mustaqil hal qilishlari kerak. O'z-o'zini kashf qilishning bu jarayoni ularning ishonchini, chidamliligini va notanish vaziyatlarda rivojlanish qobiliyatini oshiradi – bu fazilatlar ham shaxsan, ham professional jihatdan bebahodir.

7. Global muammolarga ta'sir qilish: xorijiy ta'lim dasturlari ko'pincha talabalarni qabul qiluvchi mamlakat duch keladigan noyob ijtimoiy muammolarga duchor qiladi. Ushbu ta'sir talabalarni barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy nomutanosiblik kabi murakkab global muammolar bilan shug'ullanishga undaydi. Bunday tajribalar talabalarni faol global

fuqaro bo'lishga va ushbu muammolarni hal qilishda mazmunli hissa qo'shishga undaydi.

8. Global uslub: xorijiy ta'lim dasturlarida ishtirok etish global dunyoqarashini tarbiyalaydi – global o'zaro bog'liqlik tushunish kengdir dunyo tomon bir yo'nalishini, madaniy xilma-xilligi uchun minnatdor, va birgalikda insoniyat tan. Bu fikrlash talabalarni o'zaro bog'liq dunyoda gullab-yashnashi va xalqaro hamkorlik va tashabbuslarga ijobiy hissa qo'shishi uchun jihozlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy ta'lim dasturlari talabalarning yaxlit rivojlanishiga va globallashgan jamiyatning murakkabliklarini boshqarish qobiliyatiga hissa qo'shadigan ko'plab imtiyozlarni taklif etadi. Madaniy ta'sir qilish va kengaytirilgan tilni bilishdan tortib, kengaytirilgan istiqbollari va shaxsiy o'sishga qadar ushbu dasturlar talabalarga o'zaro bog'liq dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan vositalar va ko'nikmalarni beradi. Oliy ta'lim muassasalari madaniyatlararo kompetentsiyaning muhimligini ta'kidlashda davom etar ekan, har tomonlama rivojlangan global fuqarolarni shakllantirishda xorijiy ta'lim dasturlarining ahamiyati shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1973). *To Understand is to Invent: The Future of Education*. Grossman Publishers.
3. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Macmillan.
4. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice-Hall.
5. Dede, C. (2009). *Comparing Frameworks for 21st Century Skills*. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st Century Skills: Rethinking How Students Learn*. Solution Tree Press.
6. Johnson, L., Adams Becker, S., Cummins, M., Estrada, V., Freeman, A., and Ludgate, H. (2013). *NMC Horizon Report: 2013 K-12 Edition*. The New Media Consortium.
7. Papert, S. (1980). *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. Basic Books.
8. Wagner, T. (2008). *The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need—and What We Can Do About It*. Basic Books.

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA DARSGA NISBATAN INTIZOMLI MUNOSABATNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

JASUR MAMATOV,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smir yoshdagi o'quvchilarda darsga nisbatan intizomli munosabatni rivojlantirishning nazariy -metodologik asoslari keng tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada intizom va intizomlilik tushunchalarining o'smir yoshlarning ongiga singdirish bo'yicha o'z fikr va mulohazalarini berib o'tgan.

Tayanch so'zlar: o'smir yoshdagi o'quvchi, dars intizomi, intizomli munosabat, maktab, sinfdan tashqari tadbirlar, ta'sir etuvchi omillar, o'qitish, hulq-atvor, maxsus intizom, intizomli o'quvchi.

Аннотация. В данной статье описаны специфические аспекты формирования дисциплинированного отношения к уроку у школьников-подростков. Также в статье представлен педагогический анализ понятий дисциплина и дисциплина.

Ключевые слова: школьник-подросток, классная дисциплина, дисциплинарное отношение, школа, внеурочная деятельность, воздействующие факторы, обучение, поведение, специальная дисциплина, дисциплинированный ученик.

Abstract. This article describes the specific aspects of developing a disciplined attitude towards the lesson in adolescent students. The article also presents a pedagogical analysis of the concepts of discipline and discipline.

Key words: adolescent student, classroom discipline, disciplinary attitude, school, extracurricular activities, influencing factors, teaching, behavior, special discipline, disciplined student.

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli vatanparvar yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur strategiya doirasida maktab ta'limining mazmuni va tuzilishi amalga oshiriladi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi modernizatsiyalashadi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning sifati o'z rivojlanishining yangi bosqichiga ko'tariladi.

O'quv jarayonining sifatiga ta'sir etuvchi ustuvor omillardan biri darsni ratsional tarzda tashkil etish hisoblanadi, muvaffaqiyatli o'qitishning asosiy sharti sifatida esa – o'qituvchining sinfdagi tartib-intizomni ushlab turish qobiliyati hisoblanadi.

Maktabdagi tartib-intizom muammosi pedagoglarning yuz yillar davomidagi muhim

tashvishi hisoblanib kelgan. Hozirgi davrga kelib mazkur muammo o'zining dolzarbligini yo'qotmadi, balki yanada chuqurlashdi. Maktab muhitini yanada demokratlashuvi natijasida o'quvchilar hulq-atvorida jiddiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Maktab o'quvchilari yanadamustaqil vatashabbuskor, o'z fikrlarini erkin ifoda etadigan, xatti-harakatlarida ham faolroq bo'lishdi va mutlaqo tartib-intizom qoidalariga shartsiz ravishda yondashilmadi. Mazkur vaziyat, hattoki yuzaga kelgan ijobiy o'zgarishlar o'quv jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi, uning samaradorligini tushirishi va o'quvchilar savodxonlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin deb hisoblagan o'qituvchilarni jiddiy tashvishlanishiga sabab bo'ldi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tartib-intizom yo'q joyda o'qituvchining fanni, dars berish metodikasini yaxshi bilishi nolga teng ko'rsatkichdagi natijani beradi.

Pedagogika ensiklopediyasida "intizom

(disciplina – o‘qitish, o‘rgatish; qat’iy tartib) – o‘zini tutishning ma’lum bir tartibi, tarixan qaror topgan qonun-qoida, ma’naviy qadriyatlarni odamlar tomonidan rioya etilishi” tarzida talqin qilingan[1].

Shu tartib qoidalar jamiyat yoki ma’lum sinflar yoki alohida jamoat guruhlarining manfaati uchun o‘rnatiladi. Intizom keng ma’noda talqin qilinib, uning yordamida jamoat tartib qoidalari amalga oshiriladi. Intizom shunday vositaki, uning yordamida odamlar birligining qandaydir ichki birligiga erishiladi.

Intizom jamiyatning normal, barqaror rivojlanishining muhim shartidir. U tufayli insonlarning xatti-harakatlari yaxshilanadi. Intizom jamoa faoliyati va ijtimoiy tashkilotlarning faoliyati ijobiy tus oladi. Jamiyatda doimo barcha majburiy bo‘lgan va maxsus intizom mavjud. Maxsus intizom faqatgina ma’lum bir alohida tashkilot (mehnat ma’nosi, harbiy bo‘linma) a’zolari uchun majburiydir.

Intizomni ichki yoki o‘z-o‘zini tartibga solish deyish ham mumkin. Shuningdek, o‘z foydasini ko‘zlagan holda intizomga rioya etish yoki majburan tartibli bo‘lish turlari ham mavjud. Ichki intizom jamiyat a’zolari tomonidan insonlar faoliyatini tartibga soluvchime’yorlarnio‘zigachuqursindirishni nazarda tutadi. Bunday intizom tashqaridan ko‘rsatma berilmay, majburlamay amalga oshadi. Ichki intizomdan farqli o‘laroq, o‘z foydasini ko‘zlab intizomga rioya etish va majburan intizomga bo‘ysundirish tashqi sanksiyalar – ijobiy va salbiy turlarga bo‘linadi. Oxir-oqibat intizom jamiyat a’zolarining shaxsiy mafaatlaridan kelib chiqqan holda, ular tomonidan o‘z hatti-harakatlarini belgilaydigan ijtimoiy me’yorlarni bajarishga bo‘lgan ehtiyojlari orqali aniqlanadi. Agar bu me’yorlar individ hatti-harakatlarining ichki prujinasi bo‘lmasa

unda faoliyatda turli xil chekinishlar yuz beradi. Shunday holatlarda ular yo ijtimoiy nazorat mexanizmlari yordamida tartibga solinadi, yo bo‘lmasa, mavjud me’yorlar va institutlarning buzilishiga olib keladi. Biroq nihoyatda qattiq tartib-intizom o‘rnatish ham jamiyat uchun zararli bo‘lishi mumkin. Ya’ni, bunday holat jamiyat a’zolarini ijodiy tashabbusdan mahrum qilib qo‘yishi mumkin, o‘z navbatida ijtimoiy tartib-qoidalar o‘zining zarur ijobiy xislatidan mahrum bo‘ladi.

Intizom inson taraqqiyotining dastlabki bosqichida jamoa bo‘lib mehnat qilish jarayonida shakllangan. Ushbu jarayonda yuzaga kelgan stixiyalar jamoaning umumiy manfaatlarini aks ettirgan. O‘sha paytlarda odamlar umumiy aloqa, intizom, o‘rganib qolingani hatti-harakatlar, udumlar urug‘ boshlig‘iga hurmat asosida faoliyat ko‘rsatishgan.

Intizomlilik esa – intizomni mahkam tutuvchi, unga amal qiluvchi, bo‘ysunuvchi, tartibli shaxsga xos xususiyat bo‘lib, intizom (arabcha “nizom”, مائظن) – tartib, qoida, tizim. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “intizom” co‘ziga shunday izoh berilgan: “Tartib, tartibli tuzilish, izchillik. Jamiyatning yoki ma’lum jamoa a’zolarining amal qilishi, bo‘ysunishi lozim bo‘lgan qat’iy tartib, qoida”[2] tarzida talqin qilingan bo‘lib, intizom shaxs faoliyatida axloqiy sifatlarni amalga oshirishda, qo‘yilgan maqsadga erishishda, o‘z kuchiga ishonishda, boshqalarning yordamisiz vazifalarni hal etishda, mustaqil fikrlay olishda, biron ishni bajarishda boshqa tomonga chalg‘itmoqchi bo‘lgan kuchlarning ta’siriga berilmaslikka, qarashlari va ishonchlari asosida xarakat qilishda va o‘z vazifalarini hal etish ko‘nikmalarini egallashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Lug‘atda intizomga berilgan ta’riflardan

biri “izchillik”dir. Unga ko‘ra intizom izchil, uzluksiz, muntazam bo‘lmog‘i kerak, shundagina u yaxshi samara beradi. Qat‘iy intizomga yoshlikdan o‘rgatilsa, bola katta bo‘lganda ham intizomli bo‘ladi. Intizom inson faoliyatining barcha turlarida albatta bo‘lmog‘i lozim. Intizom bo‘lmagan oila, jamoa va korxonada muassasada ish unumdorligi hamda sifati past bo‘ladi. Intizom bo‘lmagan joyda parokandalik vujudga keladi, usiz hech qanday tadbirni amalga oshirib bo‘lmaydi. Intizom turlicha bo‘lishi mumkin. Katta korxonalarda ichki intizom qoidalari ishlab chiqilib, jamoa tomonidan tasdiqlanganidan keyin unga rioya qilish hamma uchun majburiydir. Inson huquqlarining ta‘minlanishiga to‘siqlik qilmaydigan, insonning insonlik sharafiga zid talablar qo‘ymaydigan intizom qoidalari bajarilganda ishchiga ham, ish beruvchiga ham qulay sharoit vujudga keladi. Intizomli odam vaqtdan to‘g‘ri foydalanadi, o‘z vaqtini to‘g‘ri taqsimlaydi va maqsadga erishadi. Intizomli odam sabr-qanoatli bo‘ladi, u nafaqat o‘zining, balki boshqalarning ham vaqtini tejaydi. Intizomli odam ahdiga vafo qiladi. Intizomning o‘zi ham qaysidir ma‘noda odamni trabiyalaydi. Masalan, aksariyat hollarda intizomli o‘quvchi yoki talaba darslarni yaxshi o‘zlashtiradi, chunki u o‘zini nazorat qilishini, diqqat-e‘tiborini jamlashni biladi. Intizom tilimizdagi tartib, qoida kabi so‘zlar bilan muayyan holatlarda ma‘nodosh bo‘lib keladi.

Mumtoz adabiyotimizda nizom so‘zi ham intizom ma‘nosiga qo‘llanganini kuzatish mumkin. Masalan “Dunyoga kelgan payg‘ambarlarning har birlari din va shariatlarini tartib va nizom ila yuritishlar. Xususan islom dini mukammal ravishda tartib va nizomga rioya qilishdir”. Abdulla Avloniy aytgandek “Intizom deb qiladurigan ibodatlarimizni, ishlarimizni har birini o‘z

vaqtida tartibi ila qilmakni aytilur. Agar yer yuzida intizom bo‘lmasa edi, insonlar bir daqiqa yasholmas edilar”[3].

A.Avloniyning fikricha, intizomsiz odam jamoaga qarshi turadigan madaniyatsiz, ma‘naviyatsiz shaxsdir. Tartib intizomga o‘rgatish va o‘rganish birinchi navbatda o‘zi yashayotgan jamiyatga, jamiyat tomonidan o‘rnatilgan tartib-qoidalarga hurmat belgisidir[4].

Maktabdagi intizomlilik muammosiga oid falsafiy va psixologik-pedagogik adabiyotlarning tahlili maktab davridagi intizomlilik xususiyatining mohiyati hamda o‘ziga xosligini belgilash imkonini berdi. Intizom – talablarni bajarish va tashabbuskorlik, bo‘ysunuvchanlik va mustaqillik, faollik va sustlik, intizomlilik esa – o‘z xulqini malaka va ko‘nikmalari bilan o‘zaro bog‘liq holda boshqara olish, ularni shaxsiy qoidalar hamda talablariga, shuningdek, individual va jamoa intizomligi evaziga ong elementi hamda odatiy tajribalar, muvaffaqiyat va yutuqlar usuli sifatida to‘planib boradigan jamoa va jamiyat tomonidan qo‘yiladigan qoida va talablariga bo‘ysundira bilishdek shaxsiy xususiyatlarning mujassamlashganidir. Mazkur xususiyatlarning shakllanishi jarayonida zaruriy holat, anglanmagan xohishlar, tashqi tarbiyaviy ta‘sirlardan, erkinlik, mustaqillikka yo‘naltirilgan xulq-atvordan o‘tib borish va ushbu xususiyatlarning birlikdagi jamlanmasi sifatida yondashuvchi mualliflarning nuqtai nazarlari bo‘linadi.

Maktabda o‘smirlik davridagi umumiy intizomlilik namoyon bo‘ladigan ongli, tadqiqotchilik, mehnat, axloqiy-etik, ekologik-valeologik, moliyaviy-iqtisodiy, yuridik-huquqiy, maishiy-servis va boshqa ko‘plab tur va shakllar bilan farqlanadi.

Pedagogik amaliyotga ko‘ra, tartib-

intizom buzilishining eng ko‘p tarqalgan ko‘rinishi o‘quvchilarning darsda mavzudan tashqari suhbatlashishi, mashg‘ulot vaqtida sinfda yurishi, o‘quvchilarning darsga kech qolishi va dars qoldirishi kabilar hisoblanadi. Qolaversa, intizom buzilishining hozirgi davr uchun xos bo‘lgan ko‘rinishlari darsda uyali aloqa vositalaridan foydalanish, xabarlashish, ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanish kabilar.

Albatta, maktab hayotidagi amaliyotda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning xulq-atvor reaksiyalarining o‘ziga xos xususiyatining diapazoni yetarli darajada kengdir. Shundan kelib chiqib darsdagi salbiy xulq-atvor natijasida o‘smirlar tomonidan o‘quv materialining yomon o‘zlashtirilishi, agressiv xulq-atvorga ega bo‘lgan ayrim o‘quvchilar sababli darsdan tashqari mashg‘ulotlarda do‘stona muhit va qulay psixologik atmosferaning mavjud bo‘lmashligi kabilar kuzatiladi.

Maktabning barcha o‘qituvchilari pedagogik faoliyatlarida albatta tartib-intizom muammolariga duch keladilar. O‘z fanini biladigan yosh o‘qituvchi maktabga kelib o‘zining ishi ahamiyatsiz ekanligini

darxol tushunib yetadi, uni oylik maoshi emas, balki jamoa tuzumi va maktabdagi tartib-intizom tashvishlantiradi. Darsdagi chidab bo‘lmas shovqinni bartaraf qila olmagan yoshi kattaroq pedagog o‘zining kasbiy mahorati haqida o‘ylanib qoladi.

Ma‘lumki, o‘smirlik yoshida “lider” bo‘lishga kuchli intilish, sinfdoshlarining uni tan olishiga erishishi bolalarni eng ekstravagant intizom buzilishiga chorlaydi. Oxirgi yillarda maktabda o‘quv jarayonida tartib-intizomning buzilishi va giperfaol bolalar sonining o‘sishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, o‘qituvchining chuqur salohiyatga ega emasligi, uning o‘quvchilar bilan bo‘ladigan muloqotga metodik jihatdan tayyor emasligi asosiy sabablardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika fani va maktab amaliyotida intizom muammosini o‘rganish va u bo‘yicha fikrlash katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa hozirgi zamonning dolzarb muammolarini hal etishning samarali vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin: ta’lim sifatini oshishi; ta’lim olishning psixologik qulay atmosferasini va do‘stona muhitini ta’minlab berish.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b.
2. O‘zbek tilining izoxli lug‘ati. Ikkinchi jild. – Toshkent: «Uzbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 672 b.
3. Avloniy A. “Turkiy Guliston yoxud axloq” kitobidan. <https://saviya.uz/ijod/nasr/intizom>
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. / Tuzuvchi O.Hasanboeva. – T.: O‘qituvchi, 1993, 464 b.

PEDAGOGIK JARAYONDA AQLIY NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNI O'QITISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY JARAYONLARI

OTEBAEVA ARUXAN O'RINBAEVNA

Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Aqliy zaif o'quvchilarni o'qitish masalasiga bo'lgan e'tibor so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu o'quvchilarga nisbatan pedagogik yondashuv segregatsion amaliyotdan ularning yaxlit rivojlanishiga yordam beradigan inklyuziv usullarga o'tildi. Ushbu maqolada aqlan zaif o'quvchilar uchun ta'limning hozirgi holati har tomonlama ko'rib chiqiladi, bunda pedagogik strategiyalar, inklyuziv amaliyotlar, muammolar va kelajakdagi yo'nalishlarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: intellektual nuqsonlar, inklyuziv ta'lim, pedagogik strategiyalar, tabaqalashtirilgan o'qitish, individual ta'lim rejalari, yordamchi texnologiyalar, maxsus ta'lim, kognitiv rivojlanish.

Аннотация. Акцент на вопросе обучения умственно отсталых учащихся в последние десятилетия значительно сместился. Педагогический подход к этим учащимся сместился с сегрегационной практики на инклюзивные методы, способствующие их целостному развитию. В этой статье всесторонне рассматривается текущее состояние образования умственно отсталых учащихся с упором на педагогические стратегии, инклюзивные практики, проблемы и будущие направления.

Ключевые слова: умственная отсталость, инклюзивное образование, педагогические стратегии, дифференцированное обучение, индивидуальные образовательные планы, вспомогательные технологии, специальное образование, когнитивное развитие.

Annotation. The focus on the issue of educating mentally retarded students has evolved significantly in recent decades. The pedagogical approach towards these students has shifted from segregationist practices to inclusive methods that contribute to their holistic development. This article will comprehensively examine the current state of education for mentally retarded students, focusing on pedagogical strategies, inclusive practices, problems and future directions.

Keywords: intellectual disabilities, inclusive education, pedagogical strategies, differentiated teaching, individual education plans, assistive technologies, special education, cognitive development.

Aqli zaif o'quvchilar uchun ta'limda yillar davomida muhim o'zgarishlar ro'y berdi, o'zgaruvchan ijtimoiy munosabatlarning aksi, ta'lim falsafalar, va pedagogik yondashuvlar. XX asrning ikkinchi yarmi, ularning bilim qobiliyatidan qat'i nazar, barcha shaxslarning ajralmas huquqlarini tan oladigan inklyuziv ta'lim tomon paradigma o'zgarishiga guvoh bo'ldi. Ushbu maqola pedagogik jarayon doirasida aqlan zaif o'quvchilarni tarbiyalashning murakkab manzarasini o'rganadi, strategiyalar evolyutsiyasini, inklyuziv amaliyotlarning ahamiyatini, duch keladigan muammolarni va oldinda turgan yo'nalishlarni o'rganadi.

Ta'lim rivojlanishining zamonaviy bosqichida jahon pedagogikasida, har bir kishi uchun, shu jumladan alohida ta'limga muhtoj

bo'lganlar uchun ta'lim olish imkonining mavjudligini nazarda tutuvchi inklyuziv ta'lim berish g'oyasiga tobora ko'proq murojaat qilinmoqda. Barcha uchun ta'lim bo'yicha Butunjahon konferensiyasi 1990-yilda Jomtien shahrida (Tailand) bo'lib o'tgan. Konferensiya yakunlari bo'yicha BUT bo'yicha Jahon deklaratsiyasi qabul qilinib, unda bir yuz ellikdan ortiq davlat, shuningdek, xalqaro va nodavlat tashkilotlari vakillari ta'lim olishni insonning asosiy huquqlaridan biri maqomi sifatida tasdiqladilar OTMlarning inklyuziv ta'lim amaliyotini joriy etishga tayyorligi haqida boshqa qonunchilik hujjatlari asosida gapirishga hali erta. Inklyuziv ta'lim g'oyasini qo'llab-quvvatlab, inklyuziv amaliyotni tatbiq etayotgan ta'lim muassasalari innovatsion rejimda ishlamoqdalar.

Tarixiy paradigma: aqli zaif o'quvchilar uchun ta'limning hozirgi holatini tushunish uchun tarixiy nuqtai nazar zarur. O'tgan asrlar davomida intellektual nogiron shaxslar ko'pincha ajratilgan muassasalariga cheklangan yoki ularning haqiqiy salohiyatini yuzaga chiqarish uchun ta'lim darajasi juda sust edi. Ushbu istisno yondashuv intellektual nogironlarning imkoniyatlari haqidagi noto'g'ri tushunchalarga va tegishli o'qitish usullari to'g'risida xabardorlikning etishmasligiga asoslangan edi. XX asrning ikkinchi yarmi jamiyatning intellektual nuqsoni bo'lgan shaxslarga qanday munosabatda bo'lishi va ularga qanday munosabatda bo'lishida inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Qo'shma Shtatlardagi nogironlar ta'limi to'g'risidagi qonun (IDEA) kabi qonunchilikning seminal o'tishi va butun dunyo bo'ylab shunga o'xshash siyosat maxsus ta'limda yangi davr boshlandi. Ushbu huquqiy asoslar intellektual nogironligi bo'lgan o'quvchilar inklyuziv ta'lim amaliyotiga asos yaratib, eng kam cheklangan muhitda bepul va tegishli xalq ta'limi olish huquqiga ega bo'lishlarini talab qildi.

Aqli zaif o'quvchilar uchun pedagogik strategiyalar: aqli zaif o'quvchilarni samarali tarbiyalashda Markaziy o'rin tegishli pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdir. Bu o'quvchi aholi ichida ta'lim rejimlarni xilma tan, o'qituvchilar metodologiyasi individual ehtiyojlarini qondirish uchun rohatlariga bir qator qabul qilgan. Zamonaviy pedagogikaning o'ziga xos belgisi bo'lgan tabaqalashtirilgan o'qitish o'qitish usullarini turli xil o'quv uslublari, qadamlari va kuchli tomonlariga moslashtirishga urg'u beradi. Tasviriy ko'rsatmalar va yordamchi texnologiyalarni o'z ichiga olgan ko'rgazmali qurollar tushunish, muloqot qilish va ko'nikmalarni egallash uchun qimmatli yordam beradi. Ko'pincha vizual jadvallar va tartiblar bilan ajralib turadigan tizimli o'qitish yondashuvlari aqli zaif o'quvchilar uchun tashkilot va bashorat qilish tuyg'usini targ'ib qiladi.

Bundan tashqari, funksional o'quv tushunchasi mashhurlikka erishdi. Ushbu yondashuv o'quvchilarga mustaqil hayot kechirishga, o'z qadr-qimmatini va avtonomiyasini oshirishga imkon beradigan amaliy hayotiy ko'nikmalarni o'rgatishga ustuvor ahamiyat beradi. Aloqa qurilmalari va interaktiv dasturiy ta'minot kabi yordamchi texnologiyalarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar o'rganish, muloqot qilish va sinf mashg'ulotlarida ishtirok etishni yanada osonlashtirishi mumkin.

Inklyuziv amaliyotlar: inklyuziv ta'limga o'tish progressiv pedagogik falsafalarning asosi bo'ldi. Kiritish, ularning odatda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birga muntazam sinflar ichiga aqlan zaif o'quvchilar integratsiyasini talab qiladi, ijtimoiylashtirish targ'ib, hamkorlik, va o'zaro tushunish. Maxsus ta'lim va umumiy ta'lim o'qituvchilari tandemda ishlaydigan hamkorlikda o'qitish turli xil ta'lim ehtiyojlari qondiriladigan muhitni yaratadi. Tengdoshlarning o'zaro ta'siri intellektual nogiron o'quvchilarga munosabatlarni shakllantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va maktab jamoasiga tegishlilik hissini his qilish imkonini beradigan inklyuziyaning yana bir muhim jihati hisoblanadi.

Shaxsiy ta'lim rejalar (IEPs) inklyuziv ta'limda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu shaxsiylashtirilgan rejalar har bir o'quvchining noyob ehtiyojlariga moslashtirilgan maxsus o'quv maqsadlari, turar joylari va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini belgilaydi. Ta'lim uchun Universal dizayn, boshidanoq mavjudlik kontseptsiyasiga asoslangan ramka o'qituvchilarni tabiatan moslashuvchan va turli xil ta'lim uslublari va qobiliyatlariga mos o'quv dasturlarini yaratishga undaydi.

Qiyinchiliklar va mulohazalar: inklyuziv ta'limga erishish maqtovga sazovor bo'lsa-da, sayohat qiyinchiliklardan xoli emas. Munosabat to'siqlar, stigmatization va zarar yetkazmagan, shu jumladan, ko'p jamiyatlarda bardavom, mainstream sinflar ichiga intellektual nogiron

o'quvchilar to'liq integratsiyasini to'sqinlik. O'qitilgan kadrlar, ixtisoslashtirilgan materiallar va tegishli ob'ektlarning yetishmasligi kabi resurslarning cheklanishi samarali inklyuziv amaliyotni amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, aqli zaif o'quvchilarning o'sishi va rivojlanishini qamrab oladigan adolatli va aniq baholash usullarini ishlab chiqish murakkab vazifa bo'lib qolmoqda, chunki an'anaviy baholash usullari ularning noyob yutuqlarini yetarlicha o'lchay olmaydi.

Aqli zaif o'quvchilarni muvaffaqiyatli tarbiyalash uchun ota-onalar, tarbiyachilar va keng jamoatchilikni jalb qilish juda muhimdir. Maktablar va oilalar o'rtasidagi hamkorlik ta'lim tajribasi sinf sharoitida ham, undan tashqarida ham o'quvchilarning ehtiyojlari va intilishlariga mos kelishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Pedagogik jarayon doirasida aqli zaif o'quvchilarni tarbiyalash chetlatish tarixidan inklyuziya va shaxsiylashtirilgan strategiyalarga aylandi. Kognitiv qobiliyatlaridan qat'i nazar, barcha shaxslar uchun teng huquqli ta'lim sari sayohat inklyuziv amaliyotlar, individual ta'lim rejaları va texnologiyalarning integratsiyasi kabi bosqichlar bilan belgilanadi. Muammolar bardavom bo'lsa-da, inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini rivojlantirishga majburiyat aqlan zaif o'quvchilar salohiyatini qulfini va qoniqarli hayotini olib, ularni imkon va'da tutadi.

Ta'lim rivojlanishda davom etar ekan, o'qituvchilar, murabbiylar va umuman jamiyat intellektual imkoniyatlaridan qat'i nazar, barcha o'quvchilarning yaxlit rivojlanishini ta'minlaydigan inklyuziv ta'lim landshaftini yaratishga harakat qilishlari kerak. Shunday qilib, biz tenglik, xilma-xillik va har bir shaxsning salohiyatiga qat'iy ishonish tamoyillarini qo'llab-quvvatlaymiz.

Erta istisno va beparvolik: tarixning ko'p qismida intellektual nogiron shaxslar ijtimoiy chetlanish va beparvolikka duch kelishdi. Qadimgi sivilizatsiyalar ko'pincha ularni

jamiyat chegaralariga o'tkazib, aqliy zaifliklarni ma'naviy egalik bilan bog'lashgan. Qadimgi Yunonistonda Aristotel kabi taniqli faylasuflar intellektual nogironlarni ijtimoiy tuzumning pastki qismiga qo'yib, tabiiy ierarxiya g'oyasini ilgari surdilar. Ushbu hukmron munosabat asrlar davomida jamoatchilik idrokiga ta'sir ko'rsatdi.

O'rta asrlarda intellektual nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha jamoatchilik e'tiboridan uzoqlashib, minimal g'amxo'rlik va ta'lim olishgan. Uyg'onish davri biroz o'zgarishlarga olib keldi, chunki nogironlar uchun kirish imkoniyati cheklangan va pedagogik usullar yetarli bo'lmasa ham, ba'zi ta'lim muassasalari tashkil etildi.

Maxsus ta'lim muassasalarining paydo bo'lishi: 18-19 asrlarda intellektual nuqsonlari bo'lgan shaxslar uchun maxsus mo'ljallangan muassasalar tashkil etilgan. Biroq, ushbu muassasalar ko'pincha ta'limga emas, balki vasiylik parvarishiga e'tibor qaratdilar. Filipp Pinel va Jan-Mark Gaspard Itard intellektual nuqsoni bo'lgan shaxslar o'rtasida takomillashtirish va ta'lim olish imkoniyatlarini ta'kidlab, insonparvarroq muomalaning dastlabki tarafdorlari edilar.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida taniqli shaxslar Mariya Montessori va Rudolf Shtayner individual o'qitishni ta'kidlaydigan va turli xil o'quv ehtiyojlarini qondirish uchun o'qitish usullarini moslashtirish muhimligini tan olgan innovatsion ta'lim yondashuvlarini joriy etdi. Ushbu sa'y-harakatlarga qaramay, intellektual nogironligi bo'lgan shaxslarning aksariyati hali ham cheklangan ta'lim imkoniyatlari bilan ajralib turadigan institutsional sharoitlarda cheklangan edi.

1970-1980 yillarda inklyuziv ta'lim tomon sezilarli siljish yuz berdi. Qonunchilik barcha nogiron bolalar uchun ta'lim to'g'risidagi qonun (keyinchalik g'oya sifatida qayta tasdiqlangan) qo'shma Shtatlarda nogironlar, shu jumladan intellektual nogironlar uchun teng ta'lim olish imkoniyatlari mavjud edi. Ushbu Qonunchilik ta'lim tajribalarini har bir o'quvchining o'ziga

NOVERBAL MULOQOT ORQALI JISMONIY MADANIYAT TALABALARI O'RTASIDA MULOQOT QILISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

OTAMIRZAYEV OTABEK MURODULLA O'G'LI

Namangan davlat universiteti Jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Samarali muloqot turli sohalarda, jumladan jismoniy madaniyatda, mutaxassislar umumiy maqsadlarga erishish uchun mijozlar, sportchilar va hamkasblar bilan muloqot qiladigan shaxslar uchun muhim mahoratdir. Noverbal muloqot muhim rol o'ynasa-da, noverbal muloqot kommunikativ tajribani to'ldiradi va boyitadi. Ushbu maqola jismoniy madaniyat talabalari o'rtasida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda noverbal muloqotning ahamiyatini o'rganadi. Biz noverbal muloqotning turli tarkibiy qismlarini, uning his-tuyg'ular va niyatlarni yetkazishdagi rolini, shuningdek, shaxslararo munosabatlarni va professional muvaffaqiyatni oshirish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz. Maqolada, shuningdek, jismoniy madaniyat talabalari o'rtasida noverbal muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy strategiyalar va ta'lim yondashuvlari muhokama qilinadi, ularning kelajakdagi faoliyatida yaxlit muloqot yondashuvining afzalliklari ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: noverbal muloqot, muloqot qobiliyatlari, jismoniy madaniyat talabalari, tana tili, mimika, imo-ishoralar, duruq, shaxslararo munosabatlar, kasbiy muvaffaqiyat, ta'lim yondashuvlari.

Abstract: Effective communication is an essential skill for individuals in various fields, including physical culture, where professionals engage with clients, athletes, and colleagues to achieve common goals. While verbal communication plays a pivotal role, non-verbal communication complements and enriches the communicative experience. This article explores the significance of non-verbal communication in developing communication skills among physical culture students. We delve into the various components of non-verbal communication, its role in conveying emotions and intentions, and its potential to enhance interpersonal relationships and professional success. The article also discusses practical strategies and educational approaches to foster non-verbal communication skills among physical culture students, highlighting the benefits of a holistic communication approach in their future careers.

Keywords: non-verbal communication, communication skills, physical culture students, body language, facial expressions, gestures, posture, interpersonal relationships, professional success, educational approaches.

Аннотация: Эффективное общение является важным навыком для людей в различных областях, включая физическую культуру, где профессионалы взаимодействуют с клиентами, спортсменами и коллегами для достижения общих целей. В то время как вербальное общение играет решающую роль, невербальное общение дополняет и обогащает коммуникативный опыт. В данной статье исследуется значение невербального общения в развитии коммуникативных навыков у студентов, занимающихся физической культурой. Мы углубляемся в различные компоненты невербального общения, его роль в передаче эмоций и намерений, а также его потенциал для улучшения межличностных отношений и профессионального успеха. В статье также обсуждаются практические стратегии и образовательные подходы для развития навыков невербального общения среди студентов, занимающихся физической культурой, подчеркивая преимущества целостного коммуникативного подхода в их будущей карьере.

Ключевые слова: невербальное общение, коммуникативные навыки, студенты-физкультурники, язык тела, мимика, жесты, поза, межличностные отношения, профессиональный успех, образовательные подходы.

Samarali muloqot qilish qobiliyati mashqlar va fitnes mashg'ulotlari kabi turli sohalarda, shu jumladan jismoniy fanlar doirasida muloqot jismoniy shaxslar, madaniyat sohasida muhim ahamiyatga ega ular sportchi, mijozlar, murabbiylar yoki bo'lgan asosiy mahoratdir. Sport, jismoniy hamkasblar bo'ladimi, muvaffaqiyatli o'zaro

munosabatlarni osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Noverbal muloqot ushbu jarayonning muhim qismini tashkil etsada, noverbal muloqotning ta'sirini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu maqolada noverbal muloqot sohasi va uning jismoniy madaniyat talabalari o'rtasida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Noverbal va noverbal muloqot sinergiyasi: Muloqot oddiy noverbal yoki yozma so'zlardan tashqariga chiqadigan ko'p qirrali jarayondir. Jismoniy madaniyat kontekstida samarali muloqot nafaqat ma'lumotni yetkazish, balki tilga oid bo'lmagan belgilarni tushunish va izohlashni ham o'z ichiga oladi. Verbal muloqot xabarining mazmuni va kontekstini ta'minlasa, noverbal muloqot umumiy o'zaro ta'sirga chuqurlik va nuans qo'shadi. Tana tili, imo-ishoralar va yuz ifodalari kabi noverbal belgilar faqat so'zlar bilan to'liq ifodalanmaydigan his-tuyg'ular, munosabat va niyatlar haqida tushuncha berish orqali suhbatni boyitadi.

Noverbal muloqotning tarkibiy qismlari:

Noverbal aloqa - bu uzatilayotgan xabarga birgalikda hissa qo'shadigan o'zaro bog'liq bo'lgan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Ushbu komponentlar baxt, ajablanish yoki umidsizlik kabi his-tuyg'ularning umume'tirof etilgan ko'rsatkichlari bo'lgan yuz ifodalarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, imo-ishoralar va tana holati noverbal xabarlarni to'ldiradigan va ta'kidlaydigan vizual signallarni beradi. Proksemika yoki shaxsiy makon turli madaniyatlarda farq

qiladi va suhbatning dinamikasiga ta'sir qilishi mumkin. Odamlarning teginish, paratil (ovoz ohangi, balandlik, ovoz balandligi) va hatto tashqi ko'rinishidan foydalanish usuli noverbal muloqotning boy turiga yordam beradi.

Tuyg'ularning ifoda kuchi: Tuyg'ular inson o'zaro ta'sirining ajralmas jihati bo'lib, noverbal muloqot ularni ifodalash uchun kuchli kanal bo'lib xizmat qiladi. Jismoniy madaniyat talabalari tez-tez his-tuyg'ularni samarali yetkazish muhim bo'lgan vaziyatlarga duch kelishadi. Misol uchun, fitnes bo'yicha o'qituvchining dalda beruvchi tabassumi qizg'in mashg'ulot paytida ishtirokchilarni rag'batlantirishi va ko'tarishi mumkin. Tuyg'ularni to'g'ri yetkazish uchun noverbal signallarni tushunish va ulardan foydalanish munosabatlar va ishonchni kuchaytiradi va shu bilan sportchilar, mijozlar va hamkasblar bilan mustahkam aloqalarni rivojlantiradi.

Shaxslararo munosabatlardan professional muvaffaqiyatga qadar: noverbal muloqotning ta'siri individual o'zaro ta'sirlardan tashqarida bo'lib, shaxslararo munosabatlarga ham, professional traektoriyalarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy madaniyat kabi hamkorlik va jamoaviy ish muhim bo'lgan sohada o'zaro munosabatlarni o'rnatish va saqlab qolish qobiliyati bebahodir. Noverbal signallardan mohirona foydalanish, masalan, to'g'ri ko'z bilan aloqa qilish va ochiq tana tilidan foydalanish ishonch va tushunish muhitini yaratadi.

Noverbal muloqotning tarkibiy qismlari:

Noverbal aloqa - bu noverbal yoki yozma til bilan birga ishlaydigan, umumiy muloqot tajribasini boyitib turuvchi dinamik va murakkab signallar tizimi. Ushbu komponentlar birgalikda so'zlarning o'zidan tashqariga chiqadigan his-tuyg'ularni, niyatlarni va xabarlarni yetkazishga yordam beradi. Noverbal muloqotning turli tarkibiy

¹ Куронбоев К. “Талабаларнинг маънавий – ижтимоий фаолликларини ривожлантиришнинг педагогик асослари (Ёшлар ташкилотлари мисолида)”: п.ф.н.дисс. – Т.: ЎзПФТИ, 2000 й.. 130. Штофф В. Моделирование и философия.-М.:Наука, 1966 г. 22 с.

² Эгамбердиева Н. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида)...: Дис..пед.фан. док.–Тошкент., 2010. – 85-151 б.

qismlarini tushunish jismoniy madaniyat talabarlari uchun muloqot qilish ko'nikmalarini oshirish va sportchilar, mijozlar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir.

1. Mimika: yuz ifodalari noverbal muloqotning eng universal va taniqli shakllaridan biridir. Mikroifodalar, his-tuyg'ularni ochib beradigan tezkor yuz harakatlari, aniq noverbal ifodalanmaydigan odamning his-tuyg'ulari haqida tushuncha beradi. Tabassum iliqlik va yaqinlashuvchanlikni ko'rsatishi mumkin, chimirgan qo'sha tashvish yoki chalkashlikni anglatishi mumkin.

2. Imo-ishoralar: Imo-ishoralar ma'nolarni bildiruvchi yoki noverbal xabarlarini ta'kidlaydigan qo'l va qo'l harakatlarining keng doirasini o'z ichiga oladi. Ular madaniy jihatdan o'ziga xos yoki global miqyosda tan olinishi mumkin. Misol uchun, bosh barmog'ini ko'tarish ishorasi ko'pincha ma'qullash yoki tasdiqlashni anglatadi, shu bilan birga ishora muayyan ob'ekt yoki yo'nalishga e'tiborni qaratishi mumkin.

3. Tana holati: Tana holati shaxsning ruhiy holatini, qulaylik darajasini va suhbatga kirishish darajasini aks ettiradi. Ochiq va bo'shashgan holat diqqatlilik va sezgirlikni anglatadi, qo'llar esa mudofaa yoki yopiq fikrni ko'rsatishi mumkin.

4. Ko'z bilan aloqa qilish: Ko'z bilan aloqa qilish - bu qiziqish, qiziqish va samimiylik haqida signal beruvchi kuchli noverbal ishora. Suhbat davomida ko'z bilan to'g'ri aloqada bo'lish munosabatlarni kuchaytiradi va faol tinglashni ko'rsatadi. Biroq, madaniy me'yorlar turli kontekstlarda mos keladigan ko'z bilan aloqa qilish darajasiga ta'sir qiladi.

5. Proksemika (Shaxsiy makon): Proksemika shaxsiy makonni va uning muloqotga ta'sirini o'rganishga ishora qiladi. Turli madaniyatlarda shaxsiy makonga nisbatan turli xil me'yorlar mavjud bo'lib,

ular qulaylik darajasi va o'zaro ta'sir dinamikasiga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu me'yorlarni tushunish noqulaylik va noto'g'ri muloqotni 6. Paralanguage: Paralanguage ohang, balandlik, ovoz balandligi va sur'ati kabi ovoqli signallarni o'z ichiga oladi. Bu elementlar noverbal so'zlarning hissiy talqiniga ta'sir qiladi. Masalan, jarohatdan tiklanayotgan sportchini taskinlash uchun yumshoq va tinchlantiruvchi ohangdan foydalanish mumkin, baquvvat ohang esa mashg'ulot paytida rag'batlantirishi mumkin.

7. Tashqi ko'rinish: Shaxsiy ko'rinish, jumladan, kiyim-kechak, tashqi ko'rinish va aksessuarlar, odamlarning noverbal taassurotiga hissa qo'shadi. Jismoniy madaniyat mutaxassislari ko'pincha o'zlarini tajriba va professionallikka mos keladigan tarzda taqdim etishga intiladilar, chunki bu ularning ishonchliligi va ular ilhomlantiradigan ishonch darajasiga ta'sir qilishi mumkin.

Noverbal muloqotning ushbu tarkibiy qismlarini tushunish va o'zlashtirish jismoniy madaniyat talabalarining boshqalar bilan samarali aloqa qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu signallarga moslashish va ulardan qasddan foydalanish orqali talabalar turli xil aloqa kontekstlarida noziklik va sezgirlik bilan harakat qilishlari mumkin, shu bilan mustahkam aloqalar o'rnatadilar va bu sohadagi kelajakdagi muvaffaqiyatlariga hissa qo'shadilar.

Tuyg'ularni yetkazishda noverbal muloqotning roli:

Tuyg'ular insonning o'zaro ta'sirining o'ziga xos jihati bo'lib, atrofimizdagi dunyoni idrok etish va unga munosabat bildirishimizni shakllantiradi. Noverbal muloqot fikr va g'oyalarni ifodalash uchun to'g'ridan-to'g'ri kanal bo'lib xizmat qilsa, noverbal muloqot hissiyotlarni yetkazish, kommunikativ tajribani boyitish va chuqurroq aloqalarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zaro ta'sirlar ko'p qirrali va ko'pincha shiddatli bo'lgan jismoniy madaniyat sohasida his-tuyg'ularni ifodalash uchun noverbal belgilarni tushunish va ulardan samarali foydalanish munosabatlar va natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Noverbal muloqot orqali shaxslararo munosabatlarni va professional muvaffaqiyatni oshirish:

Samarali shaxslararo munosabatlar har qanday sohada muvaffaqiyatning asosini tashkil qiladi va jismoniy madaniyat sohasi bundan mustasno emas. Sportchilar, mijozlar, hamkasblar va manfaatdor tomonlar bilan mustahkam aloqalarni o'rnatish qobiliyati insonning professional traektoriyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Noverbal muloqot o'zining murakkab belgilari va nozik ifodalari bilan ushbu munosabatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va natijada jismoniy madaniyat sohasida professional muvaffaqiyatga hissa qo'shadi.

1. Ishonch va yaqinlikni o'rnatish: ko'z bilan aloqa qilish, samimiy tabassum va ochiq tana tili kabi noverbal belgilar ishonch va munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Agar odamlar ushbu belgilarda haqiqiylik va samimiyligni sezular, ular o'zaro munosabatlarda o'zlarini qulay va ishonchli his qiladilar. Ushbu ishonch sport murabbiyligi va fitnes mashg'ulotlari kabi sohalarda hamkorlik va samarali jamoaviy ish uchun muhim bo'lgan mazmunli munosabatlar uchun asos yaratadi.

2. Faol tinglashni kuchaytirish: Samarali muloqot ikki tomonlama jarayon bo'lib, faol tinglash muhim komponent hisoblanadi. Noverbal signallar, jumladan, bosh chayqash, ko'z bilan aloqa qilish va rag'batlantiruvchi yuz ifodalarni ishlatish, so'zlovchiga ularning xabari qabul qilinayotgani va qadrlanayotganligi haqida signal beradi. Bu ochiq va halol muloqotni rag'batlantiradi va ma'ruzachining nuqtai nazariga hurmatni

ko'rsatadi.

3. Empatiya va tushunishni yetkazish: hamdardlik muvaffaqiyatli shaxslararo munosabatlarning asosidir. Noverbal muloqot odamlarga his-tuyg'ularni yuz ifodalari, imo-ishoralar va tana tili orqali aks ettirish orqali empatiyani yetkazishga imkon beradi. Boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va baham ko'rish qobiliyati tegishlilik hissi va hissiy aloqani rivojlantiradi, ayniqsa mijozlar va sportchilar qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan jismoniy madaniyat kontekstida muhimdir.

4. Jamoa dinamikasini mustahkamlash: Jismoniy madaniyat ko'pincha jamoaviy ishlarni o'z ichiga oladi, xoh u sport jamoasi bo'ladimi, xoh jamoaviy fitnes mashg'uloti. Noverbal belgilar ushbu jamoalarning birlashishi va sinergiyasiga hissa qo'shadi. Jamoa a'zolarini rag'batlantirish va ilhomlantirish uchun noverbal signallardan foydalanadigan rahbarlar umumiy maqsadlar va jamoaviy harakatlar muhitini yaratishi mumkin, bu esa samaradorlik va do'stlikni yaxshilashga olib keladi.

5. Samarali etakchilik va ta'sir: Noverbal muloqotni o'zlashtirgan rahbarlar o'zlari rahbarlik qilayotgan kishilarga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tana tili va boshqa noverbal belgilar orqali ishonch, qat'iyat va ehtirosni loyihalash qobiliyati izdoshlarni o'z maqsadlariga sodiq qolishga va mukammallikka intilishga ilhomlantirishi mumkin. Bunday etakchilik fazilatlari, ayniqsa, sportchilarni mashg'ulot rejimlari orqali boshqarishda yoki fitnes mashg'ulotlarini boshqarishda qimmatlidir.

6. Mijozlarning ijobiy tajribasi: Fitnes va sog'lomlashtirish sanoatida mijozlarning ijobiy tajribasi muhim ahamiyatga ega. Noverbal muloqot mijozning qoniqishiga bevosita ta'sir qiladi. Mashg'ulotlar davomida g'ayrat, dalda va e'tiborni ifodalash uchun

BO'LAJAK TARJIMONLARNING LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

ABDURAXIMOVA UMIDA SHUXRATOVNA
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada bo'lajak tarjimonlarning lingvomadaniy va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish pedagogik-psixologik asoslari taraqqiyotining muhim omili ekanligi to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье изложено мнение о том, что развитие языковой, культурологической и коммуникативной компетентности будущих переводчиков является важным фактором развития педагогических и психологических основ.

Annotation: This article describes the opinion that the development of linguistic, cultural and communicative competence of future translators is an important factor in the development of pedagogical and psychological foundations.

Kalit so'z va iboralar: pedagogik-psixologik, lingvomadaniy, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, uzluksiz ta'lim, individual sifatlar, iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim standartlari, Ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: педагогико-психологический, лингвокультурологический, современное мировоззрение, социальная необходимость, непрерывное образование, индивидуальные качества, экономическое развитие, образовательные стандарты, образование и обучение, научно-методический.

Key words and phrases: pedagogical-psychological, linguistic and cultural, modern outlook, social necessity, continuous education, individual qualities, economic development, educational standards, Education and training, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Bugungi kunda xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar, kompetensiya, kompetentlik tushunchalari, kommunikativ kompetensiyaning mazmun-mohiyati, kommunikativ qobiliyatning qoidalari yoritish dolzarflik kasb etmoqda. Shu o'rinda, ushbu maqolaning maqsadi kommunikativ kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyati aniqlashdan iborat. Shuningdek, kompetensiyaning tasnifi o'z ifodasini topgan. Kompetensiya so'zining 16 xil ma'nolarini psixologlar tomonidan 7 xil baholash shkalasidan foydalanilgani keltirilgan. Kommunikativ kompetensiya va kommunikativ qobiliyat tushunchalari tahlil etildi. Kommunikativ kompetensiya faoliyati va yo'nalishining tarkibiy qismlari aniqlangan. Bundan tashqari, chet tili bo'yicha kasbiy kompetensiyaning tasnifi

komponentlarini o'rganishda kommunikativ vaziyatlarni 4 guruhga ajratgan holda kommunikativ kompetensiyaning tasnifli komponenti, muloqotga ta'sir qiluvchi omillar, kommunikativ mazmun va muloqotga kirishuvchanlik masalasi ham keltirilgan. Hamda, ushbu maqolada kasbiy kompetensiya negizida mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilish ko'nikmalarini shakllantirish ko'zda tutilgan. Xulosa o'rnida, maqolada muloqot qobiliyati shaxsiy ta'lim, integral sifat mazmunida qaralishi kerakligi ifodalangan.

Shu bilan birga, muloqot jarayonining strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivasion, hissiy va xulq-atvor xususiyatlarini hisobga olib, uning amalga oshirilishi shaxs kommunikativ faoliyatining samaradorligini,

umumiy muloqot qobiliyatini belgilaydigan omillar ham aks etdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha S. Yu. Godunova (tilni rivojlantirish), L. K. Salnaya (chet tili muloqotiga kasbiy yo'naltirish), O.N.Fedorova (kompetentlik yondashuvda ingliz tiliga o'rgatish), N.A.Gazova (ingliz tili tilida mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirish), I. R.Agasiyeva (maxsus matnlarni axborotli o'qishga o'rgatish), V. V.Bondareva (nofilologik fakulteti talabalarida chet tili yozma nutqiga o'rgatish), T. N.Suxareva (ingliz tili materiallari asosida so'z ishlatishda kommunikativ strategiyalarni shakllantirish), Ye.P. Шoseva (1-bosqich talabalarida ingliz tilidan monologik nutqini shakllantirish), M. H. Qoraxodjayeva (nofilologik guruh talabalarining kasbiy nutqini fe'l asosida shakllantirish metodikasi), N.V.Zemlyanskaya (og'zaki nutq darajasi), S. A. Gadjiyeva (og'zaki nutqning grammatik tomonlari), J. V. Ilin (ingliz tilini o'rganish jarayonida kasbiy o'z-o'zini anglash), A. V. Gavrilov (eshitish darajasi)larning tadqiqot ishlari mavjud. Mazkur tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borilgan. Bunda kommunikativ kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyati aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Kompetensiya — u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik.[1:169] “Kompetensiya” (lot. competo — erishyapman, munosibman, loyiqman) — 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. Kompetensiya so'zining 16 xil ma'nolarini psixologlar tomonidan 7 xil baholash shkalasidan foydalanishdi (internet-uyushma psixologlar ekspert). Ekspertlar tomonidan qayd etilgan tushunchalar quyidagilardan iborat:

— ishlab chiqarish masalalarini yecha

olish qobiliyati;

— aniq vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni qo'llay olish qobiliyati;

— kasbiy standart tavsifiga mosligi;

— tashkilot tomonidan sub'yektning sifatli faoliyatini shakllantirish maqsadida ishchiga qo'yilgan talab;

— ishchining xulq-atvor me'yorlari tashkilotga mosligi;

— bilim, ko'nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig'indisi;

— sifatli ishga tayyorgarligi va ko'nikmasi;

— lavozim vazifalariga mas'ulligi va vakolati;

— BKM+kasbiy muhim sifatlar;

— kompetensiyaning turli jihatlari;

— kasbiy muhim sifatlar tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda;

— kasbiy tajribani chuqur anglanishi;

— shaxsiy xususiyat, individuallik;

— muvaffaqiyatli faoliyatda inson omili;

— samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari;

— ijodkorlik;

— aniq tashkilotlarda ishlab chiqarish vazifalari.

Natijada, kompetensiya bu — bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, sabab omillari, shaxsiy sifatlar, maqsadli vaziyatlarning umumiy uyg'unligi bo'lib, qaysikim aniq tashkilot, aniq guruh, aniq ish joyida, aniq ishlab chiqarish jamoasi ijrochilarining samarali yechimlarini ta'minlab beradi.[2:307]

Kompetentlik tushunchasi deganda, ma'lum bir sohada talaba (masalan, bo'lajak o'qituvchi) tomonidan egallangan kompetensiya, ya'ni ma'lum bir sifatlarning to'liq shakllangan majmui tushuniladi.[3]

Kompetentlik tushunchasi (lotinchadan competentia, compete so'zidan olingan bo'lib — “birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman” degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa “nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish”, “xabardor bo'lmoq, huquqli

bo‘lmoq” degan ma’noni bildiradi. Amalda barcha lug‘at tuzuvchilar “kompetentlik” va “kompetensiya” kategoriyalarini chegaralab qo‘yadi. Kompetentlik ta’rifi o‘xshash va bir-birini o‘rnini egallaydi (to‘ldiradi), shu bilan bir vaqtda kompetensiya so‘zi uchun yagona izohlash yo‘q, bu tushuncha “vakolatlar yig‘indisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun, nizomlar bilan belgilab qo‘yilgan ushbu organ yoki boshqa holatlar”, “nimanidir to‘g‘risida fikr yuritishga yo‘l beradigan bilimlarga ega bo‘lish (egallik qilish)”, “kimdir yaxshi xabardor bo‘lgan savollar to‘plami (sohasi)” tushuniladi.

Natijalar (Результаты/Results).

Kompetentlik tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘lama’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkabjarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati quyidagicha yoritiladi:

1. Ijtimoiy kompetentlik — ijtimoiy munosabatlarda faollikka‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’yektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik — kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni

oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informasion, kreativ, innovasion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi.

3. Shaxsiy kompetentlik — izchil ravishda kasbiy o‘shishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

4. Texnologik kompetentlik — kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

5. Ektremal kompetentlik — favqulotda vaziyatlar (tabiiyofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzagakelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik. Chet tili bo‘yicha kasbiy kompetensiyaning tasnifli komponentlarini o‘rganishda kommunikativ vaziyatlarni [4:205] guruhga ajratgan, ya’ni kommunikativ kompetensiyaning tasnifli komponenti, muloqotga ta’sir qiluvchi omillar, kommunikativ mazmun va muloqotga kirishuvchanlikdir.[5]

Kommunikativ kompetensiya — murakkab kommunikativ ko‘nikma va ko‘nikmalarini egalik, yangi ijtimoiy tuzilmalar yetarli ko‘nikmalarini shakllantirish, muloqot madaniy normalar va cheklovlar bilim, aloqa sohasida bojxona, urf-odatlar, etiket, odob-axloq, ta’lim, aloqa vositalari oriyentasiya bilim, milliy, sinf mentalitetiga xos va, bu kasb doirasida ifodalangan.

Kommunikativ kompetensiya — bu muloqot qobiliyatlari, bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar, biznes aloqalari sohasida hissiy va ijtimoiy tajribani o‘z ichiga olgan shaxsning umumiy kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyati quyidagilardan iborat:

— muloqot qilish kerak bo‘lgan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik prognozini berish;

— muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik

jihatdan dasturlash, kommunikativ vaziyatning o'ziga xosligiga asoslangan;

— kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ qobiliyat umumiy madaniyatni va uning professional faoliyatida o'ziga xos namoyonlarini sintez qiluvchi integral sifatdir. Kommunikativ kompetensiyaning shartlaridan biri, muayyan qoidalar va talablarni bajarishdir. Ushbu qoidalarning eng muhimlari quyidagilar:

1. Eng keng tarqalgan qoida — bu o'z-o'zidan tushunilmagan yoki to'liq tushunilmagan bo'lsa, fikr bildirishni boshlashning iloji bo'lmagan qoidadir.

2. Tushunish uchun doimiy tayyorgarlik qoidasi. Ko'pincha semantik va shaxsiy to'siqlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha xabarlarini to'liq va noto'g'ri tushunishga olib keladi.

3. Aniqlik qoidasi. Noma'lum, noaniq so'zlardan qochish kerak va begona yoki yuqori ixtisoslashgan atamalardan foydalanmaslik lozim.

4. Og'zaki bo'lmagan signallarni nazorat qilish qoidasi. Faqat nutqingizni va xabarning mazmunini nazorat qilish yetarli emas. Bundan tashqari, uning tashqi eskort — yuz ifodalari, imo-ishoralari, intonasiyasi, pozisiyasi bilan bog'liq bo'lgan qismida uning shaklini nazorat qilish kerak.

5. O'z nohaqligi qoidasi. Aloqa paytida har doim shaxsiy nuqtai nazar noto'g'ri bo'lishi mumkinligiga ruxsat berish kerak. Bu ko'pincha jiddiy xatolardan ogohlantiradi.

6. Joy va vaqt qoidasi. Har qanday xabarning samaradorligi o'z vaqtida amalga oshiriladigan eng munosib vaziyatni tanlashda keskin oshadi.

7. Ochiqlik qoidasi. Yangi ochilgan vaziyatlarning ta'siri ostida o'z nuqtai nazarini qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'lishni, shuningdek, suhbatdoshning nuqtai nazarini qabul qilish va hisobga olish qobiliyatini anglatadi.

8. Faol va konstruktiv tinglash qoidasi samarali kommunikasiyalarning asosiy shartlaridan biridir.

9. Fikr-mulohaza qoidalari. Bu qoida, oxir-oqibatda, kommunikativ jarayonning asosiy maqsadiga erishishni ta'minlaydi — o'zaro tushunish.[6]

Kommunikativ kompetensiya asosini quyidagilar tashkil qiladi:

— muloqotni tashkil qilish — shaxslararo muloqot ko'nikmasi;

— muloqotni, kontakti saqlash, teskari aloqani o'rnatish; muloqot natijalarini analiz qilish.[7:82]

H.Mustafayeva o'z tadqiqotida ingliz tili grammatikasini ijtimoiy-gumanitar fakultetlar o'zbek guruhlari talabalari tomonidan o'zlashtirishning lingvodidaktik tamoyillari, metodik vositalari to'liq bir majmua sifatida tadqiq etgan.[9] Tadqiqotchi olim T.Madraximov ingliz tili so'zlashuv nutqining strukturaviy, funksional-semantik va pragmatik xususiyatlari kommunikativ tilshunoslik hamda qiyosiy tipologik nuqtai nazardan tahlilga oid muammolarni o'rgandi. So'zlashuv nutqining uslubiy varianti sifatida tasvirlash va tahlil qilish bilan cheklanib qolmasdan, uning sifat xarakteristikasini belgilab beruvchi omillar ham aniqlandi etno-sosiolingvistik, kognitiv-kommunikativ, paralingvistik, ruhiy-fiziologik, modallik, individual omillar turli lisoniy birliklar misolida yoritib berildi.[10]

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda kompetensiyaning turli ta'riflari keltirilgan:

Kommunikativ kompetensiya — bu ichki resurslar uchun zarur bo'lgan tizim samarali kommunikativ qurilish shaxslararo o'zaro munosabatlarning muayyan doirasidagi harakatlar.

Kommunikativ kompetensiya — bu shaxslararo tajribani shakllantirishning darajasi, ya'ni ta'lim bilan o'zaro muloqot qilish shaxs talab qiladigan boshqalar, o'z qobiliyatlari va ijtimoiy mavqei doirasida ushbu jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun.

Kommunikativ kompetensiya — bu muayyan narsalarni qo'yish va hal qilish qobiliyati aloqa vazifalari turlari: maqsadlarni aniqlash aloqa, vaziyatni baholash, hisobga olish hamkorning niyatlari va aloqa usullari (hamkorlar), yetarli strategiyalarni tanlash, aloqa muvaffaqiyatini baholash, o'z nutq xatti-harakatlarini o'zgartirishga tayyor bo'lish.

Nutq faoliyatining asosiy til materiali o'z ichiga fonetik, grammatik, leksik materiallarni oladi. Til materiallarning xususiyatini, ularni faollashtiriladigan nutq faoliyatining turli xususiyatlari hisobga olinib, ular maxsus tamoyillar asosida tanlanadi.

Har bir til materiallari o'zining tanlash tamoyillariga ega. O'quvchi yoki talaba ingliz tili materialini o'rganayotganda o'zbek, rus tillarining xususiyatlari unga ta'sir qiladi. Bunga ahamiyat berilishi va hisobga olish zarur. Har bir til materiali o'zini o'rgatish xususiyatlariga, metod, yo'l, usullariga, tanlash tamoyillariga, interferensiyasiga egadir.

Kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lish faoliyat yo'nalishi uning tarkibiy qismlarini aniqlash imkoniyatini belgilaydi:

- motivasion va qiymat komponenti;
- kognitiv komponent;
- hissiy komponent;
- xulq-atvor komponenti.[11:8]

Til- bu ijtimoiy mahsul, insonlarning bir-birini o'zaro tushunish vositasidir. XX asr boshlaridan beri ko'plab ilmiy nazariyalar, tili va madaniyat ajralmas birlik degan g'oyaga asoslana boshladi. Madaniyat tilshunoslik bilan shunchaki yonmayon soha sifatida emas balki "inson siri, til va matn sirini chuqur tahlilsiz tushunib bo'lmaydi" deb tadqiq qilinadi. Shuningdek, hozirda tilshunoslikda yangi sohasifatida lingvomadaniyat kirib kelmoqda. Til va madaniyatning masalalari bilan asosan lingvomadaniyatshunoslik sohasi shug'ullanib kelmoqda. Ilm-fanning til vamaadaniyat munosabatlariga bo'lgan qiziqishlar XX asr oxirida yangi tilshunoslik fanipaydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu fanning mavzusi – tilvamaadaniyatning o'zarota'siri,

ularning birlashishi, ya'ni til madaniyati. Madaniyat va til teng ekstremal hodisalar deb hisoblanadi va madaniyatning mazmuni sifatida keng ma'nodatushunilgan til, shuningdek, ushbu kontentning mavjudligi va mavjudligishaklihisoblanadi. Til milliy madaniyatning eng katta boyligidir va til, bilimli va axloqiyongga ega bo'lgan INSON nafaqat bir ob'yekt va madaniyat mavzusini anglatadi, balki bu biz uchun eng qiziqarli, interfaol muloqot ob'yekti va mavzusidir.

Lingvomadaniyat – til va madaniyat tushunchalari o'rtasidagi munosabatni o'rganadigan tilshunoslikning yangi bo'limidir. Lingvomadaniyatshunoslik XX asr oxiri va XXI asr boshlarida, etnolingvistika, psixolingvistika va kognitiv kabi yangi sohalar bilan birqatorda paydo bo'lgan. Lingvistikani bu yangi sohasining rivojlanishi V.N.Telia, V.V.Vorobev, V.G.Kostomarov va V.A.Maslova kabi olimlarning bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari bilan bog'liqdir. Shu sohaning eng mashhur ilmiy ishsifatida V.A.Maslovaning kitobi e'tirof etilgan. Bunda hozirgi kundagi lingvokulturalogik tadqiqotning mavjud tendensiyalarini tasvirlagan.

V.Maslova tadqiqotlarida "lingvomadaniyatshunoslik" atamasi fanda tilshunoslikva madaniyatshunoslikni kesib o'tuvchi fan ma'nosini bildiradi. Bu fan millatningmadaniyatini tilda aks ettirishini va mustahkamlashni o'rganadi. V.V.Vorobev tilshunoslikka lingvokulturalogik tahlilning asosiy birligini, uni tilning dialektik birligi va tilga oid bo'lmagan (konseptual va obektiv) mazmunda kiritdi. V.V.Krasskiyning fikriga ko'ra, lingvokulturalogiyaning asosini mental-til kompleksining madaniy – tarixiy qatlamiga kirishimiz mumkin bo'lgan "kanal" xususiyatiga ega til birligi va diskurs tashkil qiladi.

Madaniy tilshunoslik ilm-fanning nazariy va analitik rivojlanishini (murakkab tizimlarni o'rganish va bilim qobiliyatini taqsimlashni) va antropologiyani tezlashtiradi. Madaniy

tilshunoslik turli tillar madaniy tushunchalarni aks ettiradi, jumladan madaniy naqshlar, madaniy toifalar va madaniy metafora ularning xususiyatlaridan foydalanadi. Madaniy tilshunoslik doirasida til tilga, madaniy bilim darajasiga bog'liq. Madaniy tilshunoslikning yondashuvlari amaliy tilshunoslikning ba'zi tarmoqlarida, jumladan, madaniyatlararo muloqotni va kontakt uslubiyatlarini o'zlashtiradigan usullarini qo'llaydi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar madaniyatning til tuzilmalariga bevosita bog'liqligini aniqlashga qaratilgan lingvistik-madaniy tadqiqotlar metodologiyasining ilmiy bilimlarning asosiy me'zonlariga javob bermasligiga ishonadilar. Bu bizga "lingvokulturologiya"ni psevdofilmiy-nazariya soniga moslashtirish imkonini beradi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Xususan, madaniy lingvistika usublari xorijiy va "muhojir" tilshunoslar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi. Ta'rifni tahrirlash lingvomadaniy izlanishlarni madaniyat bilan yaqin aloqada til sifatida o'rganish odatda qabul qilinadi. Lingvokulturologiya–tillarning aks ettiruvchanlik nazariyasiga asoslangan turli tillar (xalqlar) til-madaniy sohalarini ziddiyatli tahlil qiladigan, tillarda aks ettirilgan madaniy qadriyatlarining faoliyat ko'rsatadigan tizimi sifatida ob'yektlarni holis mazariy-tavsifiy o'rganish "Lingvokulturologiyaning asosiy obekti, muallif" madaniyat va tilni uning ishlash jarayonida o'zaro munosabatlari va o'zaro aloqasi va bu o'zaro ta'sirning yagona tizimiy yaxlitlikda talqin qilinishi" deb nomlanadi va mavzu "tillararo muloqot tizimida va uning madaniy qadriyatlariga asoslangan jamiyatning milliy shakllari" -"dunyodagi lingvistik rasm" ni tashkil etuvchi har bir narsadir. Til–madaniy obektlarni o'rganish semantika, sintaktikalar va pragmatikalarning birligini tashkil etuvchi tizim usulini qo'llash orqali amalga oshiriladi va ular sizning "til va lingvistik tarkibning dialektik ravishda bog'langan bo'linmalari" deb atalishiga imkon beradi.

V.V. Redsning ta'rifiga ko'ra

lingvokulturologiyani "dunyodagi milliy tasvirni o'rganish bilan bevosita bog'liq, tilni tushunish, aqliy zahmatli kompleksning xususiyatlari" bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan til va nutqda madaniyatning namoyish va namoyishini o'rganadigan intizom" sifatida tanitiladi.

Aloqa uchun til-kognitiv yondashuvni qo'llash tavsiya etiladi, chunki umumiy tilshunoslik va milliy aniqlangan komponentni tahlil qilishga imkon beradi. Biroq, muallif etnopsixolingvistik va lingvokulturologiya o'rtasida aniq chegarani aniqlamaydi: ularning muammolari umumiyligi tasdiqlangan, ikkalasining ham paydo bo'lishi uchun nazariy sharoitlar Sapir-Vhorf gipotezasi deb hisoblanadi va tadqiqot uslubida farqlar yo'q. E.I. Zinoviyevaning va E.Yurkovaning ta'rif "Lingvokulturologiyani turli tillardagi tillar bo'linmalari, nutqiy faoliyat, nutq xulqatvori va nutq ni o'rganish orqali muayyan tilning spikerlari olami haqidagi bilimlarni turli xil usullar bilan tanishtirishning filologik fani sifatida tan olishimiz mumkin. Bu esa, ushbu ob'yektlarning tahlil qilingan birliklar, uning soyalari, kontsentsiyalari va assosiasiyalarning qiymatini tushuntiradilar. Tilshunoslik va hududiy adiqotlar 20-asrning oxiridan boshlab tilshunoslik, tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan shug'ullanuvchi rus olimlari o'rganish ob'yektini tavsiflovchi yangi atamalar bilan faol tanishganlar.

Lingvistik, bilim va axloqiy ongga ega bo'lgan shaxs nafaqat madaniyat ob'yekti va mavzusi, balki madaniyatlararo aloqalarni jadallashtirishga alohida e'tibor qaratadigan shaxslararo muloqot ob'yektlari va mavzusini ham anglatadi. So'nggi o'n yilliklarda kuzatilgan globallashuv jarayonining jadal rivojlanishi bizni G'arb va Sharq haqidagi to'liq tushunchaga olib keldi. Biroq, bu "texnologik tushunish" dan boshqa narsa emas. Aslida, butunlay boshqacha, ko'p hollarda izolyasiya qilingan madaniy joylar o'z dunyosida, boshqa ongga o'xshamaydigan, dunyoga nisbatan munosabatini, shaxsning roli va fikrlash tarzini

belgilashda davom etmoqda.

Хулоса (Заключение/Conclusion). Zamonaviy tilshunoslik tadqiqotining xarakterli xususiyati antropotsentrik paradigm bo'lib, bu INSON kontsepsiyasining dunyodagi Yaponiya tasviridagi tahlilining zarurligi va o'z vaqtida belgilanishini belgilaydi. Linvomadaniyat – zamonaviy tilshunoshlikning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, antroposentrik paradigmadairasida o'rganiladi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shunday xulosa qilamizki, olimlarning tadqiqotlarida til va madaniyat o'zaro munosabati butunlay

isbotlangan hamda, til va madaniyat deyarli bitta birlikni aks ettirishi tavsiflab berilgan. Tilda madaniy qadriyatlar aks etadi. Bularning har ikkisi bir-birini to'ldirib turuvchi vazifasi tilshunoslikning lingvomadaniyatshunoslikda o'rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot qobiliyati shaxsiy ta'lim, integral sifat sifatida qaralishi kerak strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivasion, hissiy va xulq-atvor bo'lgan shaxslar uning amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini, uning umumiy muloqot qobiliyatini belgilaydi.

Foydalanilgana adabiyotlar:

1. Педагогикадан атамалар луғати. — Тошкент: Фан, 2008. — 196 б.
 2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. Зебуннисо-Кониғил. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. — 704 б.
 3. Базаров Т.Ю., Ерофеев А.К., Шмелов А.Г. Коллективное определение понятия «компетенции»: попытка извлечения смысловых тенденций из размытого экспертного знания // Вестник Московского университета. — Москва, 2014. № 1. Серия 14. Психология. — С. 87–99.
 4. Алиев И.Т. Педагогинг касбий компетентлиги // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: Респ. илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2013. — 55 б.
 5. Маннопов Ж., Холматова А. Касб таълими ўқитувчисининг мустақил педагогик фаолият юрита олиш компетентлигини шакллантириш // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: Респ. илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2013. — 209 б.
 6. “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. — Тошкент, 2017. — 230 б.
 7. Марина О.А. Структурные компоненты иноязычной профессиональной компетенции как профессионального стратегического ресурса // Педагогические образование и наука. — № 5. — Москва, 2014. — 113 р.
 8. Закинов Э. Ю. Коммуникативность как базис человеческого общения // Педагогические образование и наука. — № 6. — Москва, 2014. — 82 б.
 9. Мустафаева Ҳ. Инглиз тили грамматикасини ижтимоий-гуманитар факультетлар талабаларига ўргатишнинг лингводидактик хусусиятлари: Дис. пед.ф.н. — Самарқанд, 2003. — 8 б.
 10. Мадрахимов Т. Инглиз тили сўзлашув нутқининг функционал-семантик хусусиятлари: Дис. фил.ф.н. — Тошкент, 2008. — 154 б.
1. Дондокова Р.П. Сущностная характеристика и структура коммуникативной компетентности // Вестник Бурятского Государственного университета. 1.1. 2012. — С. 19. Электронқй ресурс: — URL: file:///C:/Users/LinK/Downloads/suschnostnaya-harakteristika-istruktura-kommunikativnoy-kompetentnosti.pdf. Дата обращения: 29.09.2019
 2. Дондокова Р.П. Сущностная характеристика и структура коммуникативной компетентности // Вестник Бурятского Государственного университета. 1.1. 2012. — С. 19. Электронқй ресурс: — URL: file:///C:/Users/LinK/Downloads/suschnostnaya-harakteristika-istruktura-kommunikativnoy kompetentnosti.pdf. Дата обращения: 29.09.2019

WAYS TO INCREASE STUDENTS' MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE

AZIZA VOKHID QIZI PIRMATOVA

Ph.D. student of Chirchik State Pedagogical University

Abstract. Motivating students is considered one of the demanding aspects of education at the same time neglecting it creates several problems to both learners and educators. Herein, we will analyze some methods to stimulate motivation of students so that they learn a foreign language enthusiastically.

Keywords: motivation, foreign language, strategies, learning, interaction

Аннотация. Мотивация учащихся считается одним из сложных аспектов образования, в то же время игнорирование этого создает ряд проблем как для учащихся, так и для преподавателей. Здесь мы проанализируем некоторые методы стимулирования мотивации студентов, чтобы они с энтузиазмом изучали иностранный язык.

Ключевые слова: мотивация, иностранный язык, стратегии, обучение, взаимодействие.

Annotatsiya. Talabalarni rag'batlantirish ta'limning talabchan jihatlaridan biri hisoblanadi, shu bilan birga uni e'tiborsiz qoldirish ham o'quvchilar, ham o'qituvchilar uchun bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada biz talabalarning chet tilini ishtiyoq bilan o'rganishlari uchun motivatsiyani rag'batlantirishning ba'zi usullarini tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: motivatsiya, chet tili, strategiyalar, o'rganish, o'zaro ta'sir

Nowadays more and more employers try to minimize costs replacing labor force with technological devices. It is, therefore, can be reason for workers to work on themselves to exist in workplace. To be competitive is required in labour sphere to do this not only worries employees but also the young generation. The opportunity to build a career on a qualitatively different level, the language freedom of communication with foreigners on the Internet and on trips, the prospects for additional education abroad - all this is much more accessible for those who know languages. However, in practice, not all students at the university are motivated to study a foreign language in most cases it is the English language. The reasons are different: they do not consider it an important subject of their direction; doubt that it will be useful in the future profession; learning itself is difficult.

To stimulate students is priority for educators and they need some guidelines to help learners on their education process. Here are several suggestions:

MATERIALS AND METHODS

Game format

One of the most difficult sections of linguistics is grammar. The game method using cards, drawings, models, diagrams will help in its study.

The game involves performing a variety of actions to assimilate the material, helps to overcome difficulties more easily, develops memory, attention and evokes positive emotions in students. This format makes learning more fun not requiring stress.

The positive sides of the game also include the fact that it encourages students, including those with little initiative, to communicate more, take into account the opinions of others, make decisions as a team, and at the same time gives students the opportunity to express themselves individually.

The researchers concluded that both students and teachers find games in the classroom a useful alternative to monotonous exercise. The material in this case is fixed in the memory of students for a longer time and is

reproduced faster.

In addition to the game, exercises-dialogues, discussions, dramatizations, role-playing games can be used in the classroom.

Social media training

The use of social networks can become an alternative way to consolidate skills, in particular in the distance learning format.

Social networks are widely available and popular among young people. Their global nature allows students to apply the acquired language skills in practice, including when communicating with native speakers. So, they expand their social circle and horizons, which can significantly motivate them to further study the discipline.

Students can be offered different formats of communication for learning purposes, from group discussions to chatting. Students are psychologically calmer to communicate with their peers in the absence of control and evaluation, they develop confidence in their abilities, and hence a positive attitude towards further development of skills. They are more actively involved in discussions, invite friends to join the community.

Social networks are created primarily for the exchange of emotions, opinions, they provide an opportunity to express their ideas and share experiences. In them, the student is no longer just a listener, but a participant in the dialogue. He needs to clearly express his thoughts, including in complex sentences, use vocabulary more.

What other formats are used?

Interest in a foreign language is often associated with an interest in the relevant culture and history. To support this attention, in the classroom they analyze works of fine art, architecture, literature, music by prominent foreign authors from the countries of the language being studied.

It is useful to have a joint discussion in the classroom of modern foreign language texts, films, audio recordings and videos that students have previously studied on their own.

Universities continue to organize circles and clubs of a foreign language for extracurricular work: preparation of performances, theatrical productions, musical numbers.

Meetings are held with native speakers so that students develop speaking and listening skills and can assess their level of language in practice. Such a dialogue makes it necessary to express one's thoughts more clearly and at the same time helps to overcome the psychological barrier that arises when communicating with foreigners.

Distance Olympiads help to reveal your creative potential. Preparation for them motivates students to test and improve their language skills.

Another non-trivial way to diversify classes is to use authentic materials. These are authentic items that relate to the culture and history of the country of the language being studied. You can invite them to discuss a letter, a card, an ad, an excerpt from a diary, a TV show, a recipe, an advertisement, or an interview.

RESULTS AND DISCUSSION

Techniques for increasing motivation

The whole range of possible techniques can be divided into several groups according to their scope.

Interaction between teacher and students

- Try to build trusting and respectful relationships with students. If possible, address them by name.

- Use various evaluative appeals: remark, denial, agreement, approval.

- Praise and encourage, do not refuse help and advice.

- Support students' initiative, their undertakings, stimulate asking questions.

- In the classroom, use the apperception technique, that is, connect the discipline being studied and the issues discussed in the pair with the students' personal experience, their interests and needs.

Emphasis on the stimulating effect of the studied material

- Incorporate new material into the

existing system of knowledge in your subject and other disciplines - this way you show their relationship and the importance of a single element in an integral paradigm.

- Focus on the relevance and novelty of the learning material.

- Focus on revealing the practical and scientific significance of knowledge.

- Indicate the professional orientation of the educational material, show where and how students will use the acquired knowledge.

Technical, didactic support of the lesson

- Use various forms of presentation of educational material, surprise and arouse interest: photo, video, audio materials, graphics, visual aids, tactile and role-playing games, etc.

- Make sure that every student can work with your materials.

- Don't ignore modern technology. For example, a separate student group chat in a messenger convenient for all students will allow you to quickly ask questions and send homework.

Direct learning motivation

- Be aware of the need to explain the goals of a particular learning activity.

- The clear structure of the lesson makes it easier to systematize and assimilate the material, which causes greater satisfaction from the lesson. It is good to start the pair by defining an outline and end the session with a short summary of the whole lecture/workshop.

- Simulate problematic situations in class, put informational and problematic questions. Knowledge acquired with great difficulty is

more valued, and the very process of obtaining it often becomes a student challenge to oneself.

Relationships in the student body

- Use different formats of teamwork and student associations: pairs, triplets, mini-groups, etc.

- For a variety of learning situations, change the seating in the classroom, if the room and the number of students allows it. For colloquia and problematic discussions, sit in a circle, in May hold classes in the park, etc.

- Include in the program tasks on mutual control and mutual assistance of students.

CONCLUSION

The above techniques, for all their effectiveness, may seem to someone overly streamlined and devoid of specifics.

Without limiting your creativity in terms of applying these recommendations, we will offer several examples of their practical implementation.

For example, when introducing a new course or a new group, you can ask students to tell anonymously or with personal data about their true motives and what they expect from the course. Such information, of course, should be taken critically (besides, in fact, not all students are fully aware of the reasons for certain of their actions), but you can get some initial opinion.

And of course, be professional and creative. Your burning eyes, love for the subject and memorable appearance will arouse genuine interest and respect.

References :

- 1 Nargizaxon Madaminova. (2022). XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA MOTIVATSION METOD USULLARI (Ingliz tili misolida). ILMIIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 1(3), 69–72. Retrieved from <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/78>
- 2 Хейдари-Пур Зоҳре, Хоссейни Амир Мотивация и ее роль при обучении иностранному языку // Известия ВГПУ. 2019. №7 (140). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-i-ee-rol-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku> (дата обращения: 13.08.2023).
- 3 Москвина Юлия Александровна, Григорьева Александра Викторовна Формирование мотивации к изучению иностранного языка у студентов в высшем учебном заведении // Концепт. 2013. №7 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-motivatsii-k-izucheniyu-inostrannogo-yazyka-u-studentov-v-vyshhem-uchebnom-zavedenii> (дата обращения: 13.08.2023).
- 4 <https://lala.lanbook.com>

BOKS TARIXI, QOIDALARI VA TADQIQOTLAR NATIJALARI

DILMURADOV SHUHRAT

Jahon iqisodiyoti va diplomatiya universiteti Jismoniy madaniyat va sport fani
professori (v.b.)

Annotatsiya. Boks klassik deb atash mumkin bo'lgan sport turlaridan biri. Buni har qanday jismoniy tayyorgarlik darajasi va vazni bo'lgan odam bajarishi mumkin. Bundan tashqari, yosh ham mashg'ulotlarga to'sqinlik qilmaydi. Ko'pchilik boksni faqat qonuniylashtirilgan jang deb biladi, ammo bu to'g'ri emas. Jang san'atining ushbu turi o'z texnikasi va texnikasidan foydalanishni o'z ichiga oladi, ular professional darajada bo'ladi va chiroyli ko'rinadi.

Kalit so'zlar: Nokdaun, nokaut, round, professional, havaskor.

Аннотация. Бокс относится к классическим видам спорта. Это может сделать любой человек с любым уровнем физической подготовки и веса. Кроме того, возраст не мешает тренировкам. Многие думают, что бокс — это только узаконенный бой, но это не так. Этот вид боевого искусства предполагает использование приемов и приемов, которые являются профессиональными и выглядят красиво.

Ключевые слова: Нокдаун, нокаут, раунд, профессионал, любитель

Annotation. Boxing is one of the classic sports. It can be done by anyone of any fitness level and weight. In addition, age does not prevent training. Many people think that boxing is only a legalized fight, but this is not true. This type of martial art involves the use of techniques and techniques that are professional and look beautiful.

Key words. Knockdown, knockout, round, professional, amateur

Kirish. Har qanday sport inson tanasi uchun foydali hisoblanadi. Jumladan, boks ham mushak sohasi uchun aynan kerakli sport turi.

Boks - bu har qanday yoshdagi ajoyib sport, chunki u nafaqat boshqa odamlar bilan qanday munosabatda bo'lishni, balki qiyin hayotiy vaziyatlardan chiqish yo'lini ham o'rgatadi. Ushbu harakatlar tufayli siz hech qanday tajovuzsiz stressni osongina yenga olasiz. Boks ko'p qirrali bo'lishga yordam beradi sportchi jismoniy rivojlanibgina qolmay, axloqiy tarbiya va irodaviy fazilatlarini mustahkamlaydi.

Boks tarixi

Boks jang san'atining mustaqil turi sifatida miloddan avvalgi bir necha ming yilliklarda shakllangan. Misrda miloddan avvalgi 40-asrga oid qo'llari bog'langan ¹Ўзбекистан Республикасини янада ривожлан-тириш буйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

jangchilar tasvirlari topilgan.

Zamonaviy Efiopiya hududidan kamida olti ming yillik musht tasvirlari topilgan. Qadimgi Mesopotamiya ibodatxonalarini qazish jarayonida musht jangchilari tasvirlari tushirilgan haykalchalar va barelyeflar ham topilgan. Miloddan avvalgi 688 yilda mushtlashish birinchi marta qadimgi Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritilgan.

Qadimgi Yunonistondagi janglar qumli kvadrat maydonchada bo'lib, uning panjarasi tomoshabinlar tomonidan tashkil etilgan. Jangchilarning qo'llari charm belbog'larga o'ralgan (miloddan avvalgi 6-asrda sfairai ishlatilgan - bo'g'inlarni himoya qilish uchun qalin charm halqa, kamar ustidagi qo'lga kiyilgan)

Boks qoidalari

Boks musobaqasi raundlarga bo'lingan. Har bir individual raund jang darajasiga qarab 3-5 daqiqa davom etadi - professional

yoki havaskor. Qoidaga ko'ra, sportchilarga raundlar orasida dam olish va tiklanish uchun 1 daqiqa vaqt beriladi.

Boks musobaqasi qachon tugaydi?

- ishtirokchilardan biri yiqilib, 10 soniya ichida ko'tarilmaydi;
- 3-nokdaundan keyin;
- bokschi jarohat olgan va o'zini himoya qila olmaganda - texnik nokaut

Agar jangchilar raundlarni nokautsiz himoya qilishgan bo'lsa, g'olib ochkolar soni bo'yicha aniqlanadi. Hisoblar bir xil bo'lsa, ochkolar bo'yicha g'olib chiqqan kishi g'olib hisoblanadi. Ba'zida durang janglari ham sodir bo'ladi.

Bundan tashqari, bokschi'larga mushtdan tashqari tananing biron bir qismi bilan zarba berish taqiqlanadi. Shuningdek, beldan pastga musht bilan urish taqiqlanadi, turtish, raqibni ushlab turish, tupurish, tishlash va hokazo.

Ushbu turdagi jang san'atida taqiqlangan texnikalar ro'yxatini keltiramiz:

1. Kamarning ostiga urish;
2. arqonlarni ushlab;
3. raqibni itarib yuborish;
4. urish uchun arqonlardan foydalanish;
5. raqibning yuziga qo'l bosimi;
6. bosh zarbasi;
7. orqa yoki boshning orqa qismiga zarba;
8. zarba bilan qo'lga olish;

Jangning borishi, qoida tariqasida, hakam nazorati ostida bo'ladi. U qoidalarni buzganlik uchun ballarni olib tashlash, ogohlantirish yoki diskvalifikatsiya qilish orqali jarima solishi mumkin.

Nokdaun va nokaut har qanday bokschi'ning asosiy intilishidir. Jang paytida, raqibning zarbasidan so'ng, u tananing biron bir qismi bilan polga tegsa, sportchi yiqilgan deb tan olinadi. Albatta, oyoqlardan tashqari.

Jangchi nokautga uchraganida, hakam 10 gacha sanaydi. Agar bundan keyin sportchi jangni davom ettira olmasa, uning

raqibi nokaut bilan g'alaba qozongan deb hisoblanadi. Qachon bokschi olingan zarbadan so'ng o'zini o'nglab olishga qodir bo'lsa, hakam uni 8 gacha hisoblaydi. Shundan so'ng jang davom etadi.

Musobaqalar va janglarni nazorat qiluvchi hakamlar jamoasi quyidagi tarkibda bo'ladi:

- barcha qoidalarning bajarilishini nazorat qiluvchi va jangning texnik masalalari bo'yicha qaror qabul qiladigan bosh hakam;
- jangchilarning harakatlarini baholaydigan va jangning finali to'g'risida qaror chiqaradigan yon hakamlar;
- axborot beruvchi sudya;
- sudya - xronometraj;
- nazoratchi.

Boks turlari

Boks shartli ravishda 3 turga bo'lingan sport turi:

1. havaskor;
2. yarim professional;
3. professional

Havaskorlar, qoida tariqasida, uch daqiqadan iborat uchta turni o'tkazadilar. Bir daqiqa - davralar orasidagi tanaffus. Agar professionallar haqida gapiradigan bo'lsak, ular 8-12 raund jang qilishadi. E'tibor bering, 1980-yilgacha janglar 15 raund davom etgan. Ammo bokschi Duk Ku Kimning o'limi bunga asos bo'lib, raundlar qisqartirildi.

Boksdagi raundlar soni ham jangchilarning yoshiga bog'liq. 12-13 yosh toifasidagi sportchilar uch raundni o'tkazadilar, ular bir yarim daqiqadan davom etadi. O'smirlar uchun 2 daqiqalik uchta raund belgilanadi, agar kattalar sportchilari haqida gapiradigan bo'lsak, ular uchun optimal ko'rsatkich har biri 3 daqiqadan 3 raunddir. Bunday holda, raundlar orasida bir daqiqalik tanaffus bo'lishi kerak.

Pedagogik tadqiqotlar va natijalarini qayta ishlab chiqish va tahlil qilish. Jismoniy tarbiya sohasida, jumladan boksdan matematik

statistika uslublaridan foydalanmay turib, chuqur ilmiy tekshiruvlarni o'tkazish hamda olingan son va sifat ko'rsatkichlarni to'g'ri anglash mumkin emas. Hozirgi paytda matematik statistikaga noaniq vaziyatlarda echimlar qabul qilish to'g'risidagi fan sifatida ta'rif beriladi (Ch.Xiks).

Tajriba natijalarini qayta ishlab chiqishda matematik statistika uslublarini qo'llashdan maqsad an'anaviy uslublar yordamida olish mumkin bo'lgandan ham ko'proq axborotga ega bo'lishdir.

Eng keng tarqalgan pedagogik tadqiqot uslublari orasida fotovideotasvirga tushirishdir. Ular yordamida sportchining harakat shaklini ob'yektiv qayd qilish va jang sharoitlarida uning texnikasi darajasini tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Chunki fotosuratga olish yordamida sportchining dinamikadagi harakatlari ketma-ketligini emas, balki uning harakatining qandaydir ma'lum bir paytini tekshirish mumkin.

Ilmiy tadqiqotlar amaliyotida ko'pincha videoyozuv uslublari bokschilarning texnik-taktik imkoniyatlarini tahlil qilish uchun keng qo'llaniladi. Uning yordamida harakatlarni mashg'ulot va musobaqa sharoitlarida tahlil qilish mumkin bo'ladi.

Bokschilarning maxsus tezlik sifatlarini tekshirish uslubi fotoelektron datchiklar o'rnatilgan maxsus millisekundomerlardan foydalanishga asoslangan. Ularning yordamida bittalik va seriyali zarbalar vaqti, himoya reaksiyasi vaqti hamda bokschining raqib bilan bevosita harakatlari sharoitlarida siljib yurish tezligi qayd qilinadi.

Bokschining zarba kuchi va maxsus ish qobiliyatini tekshirishda maxsus ishlab chiqilgan va seriyali dinamometrlar qo'llaniladi. Ular alohida zarbalar kuchini aniqlash bilan birga ma'lum bir vaqt ichida (masalan, 1, 2 yoki 3 raundda) beriladigan zarbalarning umumiy "tonnajini" aniqlash uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boxing , Encyclopedia Britannica.
2. www.olamsport.com
3. Boks nazariyasi va uslubiyati. R.D.Xalmuxamedov S.S.Tajibayev
4. Boks uslubiyati va nazariyasi. V.N.Shin, F.K.Turdiyev

“KOMPETENTLIK” VA “KOMPETENSIYA” TUSHUNCHALARINING LINGVOPEDAGOGIK TALQINI

RASHIDOVA GULNOZA G‘ULOMOVNA

**O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali “Oila psixologiyasi” kafedrası v.v.b.,
dotsenti pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doctori (PhD)**

Annotatsiya. Ushbu maqolada “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari lingvopedagogik jihatdan o‘rganilgan bo‘lib, unda kompetentlikka yo‘naltirilgan kasbiy ta‘limning o‘ziga xos jihatlari orqali “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek maqolada “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari zamon va makon doirasida o‘rganilgan hamda tegishli xulosa va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, kompetensiya, kasbiy ta‘lim, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy adaptatsiya, lingvopedagogika, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta‘lim, islohot.

Аннотация. В данной статье понятия “компетентность” и “компетентность” исследуются с лингвопедагогической точки зрения, а понятия “компетенция” и “компетентность” научно анализируются через специфические аспекты профессионального образования, ориентированного на компетентность. Также в статье исследуются понятия “компетентность” и “компетентность” в рамках времени и пространства, даются соответствующие выводы и рекомендации.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональное образование, компетентностный подход, профессиональная адаптация, лингвопедагогика, педагогические технологии, современное образование, реформа.

Abstract. In this article, the concepts of “competence” and “competence” are studied from a linguistic and pedagogical point of view, and the concepts of “competence” and “competence” are scientifically analyzed through specific aspects of professional education focused on competence. The article also explores the concepts of “competence” and “competence” within the framework of time and space, gives the appropriate conclusions and recommendations.

Key words: competence, competence, vocational education, competence-based approach, professional adaptation, linguistic pedagogy, pedagogical technologies, modern education, reform.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan tub islohotlar ijtimoiy sohalar qatori ta‘lim tizimida ham o‘z in‘ikosini topmoqda. Ta‘limdagi islohotlar tizimni modernizatsiya qilish sharoitida va davlat ichki siyosatining ustuvor vazifasi sifatida doimiy ravishda mamlakat rahbariyatining doimiy e‘tiborida turibdi. Uning asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda Vazirlar Mahkamasining qator farmon va qarorlarida mavjud muammolarni hal qilishga nisbatan kompleks yondashuv va tashkiliy jihatlar ko‘rsatib berilgan. □ 1 □

Bugungi kunga kelib zamonaviy ta‘lim tamoyillari o‘zgarimoqda. Endi bitiruvchiga

ko‘p miqdordagi bilim yoki kompetensiyalar to‘plamini berishdan ko‘ra tez o‘zgaruvchan iqtisodiy muhitda ishlash tayyorgarligiga, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni mazmunli idrok etish va tanqidiy baholashga, ularning rivojlanishini bashorat qilishga, ularga moslashish qobiliyatini ta‘minlaydigan jarayonlarga ta‘sir ko‘rsatishga qodir bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash ustuvorlik kasb etmoqda.

Mutaxassisni tayyorlashda uning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy madaniyati muhim rol o‘ynaydi, chunki u kasbiy kompetensiyalarni oson o‘zlashtirishga va kasbiy adaptatsiya jarayonlarini sezilarli darajada yengillashtirishga

yordam beradi. Bu, albatta, mutaxassislarni tayyorlash sifatini ta'minlashda jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi. Bugungi kunda yuqori sifatli kasbiy ta'lim - bu ijtimoiy himoya vositasi, hayotning turli bosqichlarida shaxsning o'zini o'zi anglashi barqarorligining kafolatidir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Kompetenlikka yo'naltirilgan kasbiy ta'lim-bu ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ta'limiy va pedagogik shartlar asosida vujudga kelgan ta'limdagi obektiv hodisadir: kasbiy ta'limning tez o'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga, bozor iqtisodiyoti bilan birga paydo bo'layotgan jarayonlarga, hayotiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabati, reaksiyasidir. Chunki bozor munosabatlari sharoitida zamonaviy mutaxassisga qo'yilayotgan talablar birmuncha o'zgarimoqda. Mazkur o'zgarishlar bugungi kunda mutaxassislarni tayyorlash dastur va rejalarida yetarli darajada hisobga olinmagan. Ushbu yangi talablar u yoki bu fan bilan qat'iy bog'liq emas, ular subektiv xususiyatga ega va o'zining universalligi bilan ajralib turadi. Ularning shakllanishi yangicha mazmunni talab qilmaydi, balki boshqa pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo qiladi.

Yuksak bilimdonlik, kasbiy shakllanish, hayotda o'z o'rnini topish qadimdan Sharq mutaffakkirlarini qiziqtirib kelgan. Bilimlar xazinasining boshida butun dunyoga nomlari ma'lum bo'lgan buyuk ajdodlarimiz turgan. Ular qatorida matematik va astronom olimlar: al-Xorazmiy, al-Farg'oniy, Javhariy, Marvoziy, Mirzo Ulug'bek; faylasuf va huquqshunos olimlar: Abu Nasr Forobiy, al-Buxoriy, at-Termiziy, Marg'iloniy, Nasafiy; qomusiy olimlar: Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino; tilshunos olim va adiblar: Mahmud Qashqariy, Yusuf Xos Hojib, az-Zamaxshariy, Mir Alisher Navoiy; tarixchi va shoirlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Abulg'azi Baxodirxon, Ogohiy va boshqalarni keltirish mumkin.

Kasbiy kompetensiya muammosi zamonaviy olimlar: N.X.Rozov, E.F.Zeer,

B.S.Gershunskiy[2,3,4,] kabilar tomonidan atroficha o'rganilgan. Yangi asrning boshlaridan ta'limda kompetensiyaviy yondashuv muammolari bilan Dj.Raven, A.V.Barannikov, I.A.Zimnyaya, V.V.Kraevskiy, V.V.Serikov, A.V.Xutorskoy, V.D. Shadrikov, D.A. Ivanov, K.G.Mitrofanov, O.V.Sokolova[5] kabi mutaxassislar shug'ullanib kelmoqdalar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nazariya va amaliyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, u kompetentlikni rivojlantirishga, mehnat faoliyatini amalga oshirishga va integratsiyalashgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvning aniq yo'nalishi bilan bog'liq zaruriy kompetensiyalarni har tomonlama o'zlashtirishga yordam beradi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'limning amaliyotga yo'naltirilganligini, uning pragmatik, amaliy-professional jihatlarini kuchaytiradi. Pragmatik (amaliy) ma'noda uni bilim, ko'nikma va malakalarga qarama-qarshi qo'yish mumkin emas. Ammo bu "BKM" (bilim-ko'nikma-malaka) yondashuviga o'xshamaydi, chunki u bilimlarning ko'nikmalarga tobeligini o'rnatadi va masalaning amaliy tomoniga e'tiborni qaratadi. Bu esa o'quv natijalarini tavsiflash kompetensiyalar darajasida bo'lishi kerakligini anglatadi.

Kompetensiya tushunchasining tobora ommalashib borayotganiga qaramay, hali ham uning umumiy qabul qilingan ta'rifi mavjud emas va ushbu atamani ta'riflash va ishlatishda turli xil yondashuvlarni baholash bo'yicha boshlang'ich nuqta hali topilmagan. Kasbiy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning asosiy tushunchalari aniqlashtirilmoqda va kengaytirilmoqda.

Professor E.F.Zeer kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlarini aniqlagan:

- ijtimoiy-huquqiy kompetentlik: davlat muassasalari va shaxslar bilan hamkorlik qilish sohasidagi bilim va ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy (professional) muloqot va o'zini tutish uslublariga egalik qilish;

- maxsus kompetentlik: muayyan

faoliyat turlarini mustaqil ravishda bajarishga tayyorlik, odatdagi kasbiy vazifalarni hal qilish va o'z ishining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo'yicha yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda egallash qobiliyati;

- shaxsiy kompetentlik: uzluksiz kasbiy o'sish va malakasini oshirish qobiliyati.[6]

Lotin tilidagi "compete" atamasi "bilish", "qodir bo'lish", "erishish", "mos kelish" kabi ma'nolarni anglatadi.[7]

"Kompetensiya" va "kompetentlik" atamaları dastlab qonunchilik sohasi bilan bog'liq kategoriya sifatida qo'llanilgan. Bu nuqtai nazarga ko'ra, kompetensiya deganda davlat organiga yoki mansabdor shaxsga qonun yoki boshqa normativ hujjat bilan berilgan vakolatlar, burchlar va huquqlar; kompetentlik deganda esa subektning o'z kompetensiyasini amalga oshirish qobiliyatlari va ko'nikmalariga muvofiqligi tushuniladi. Kompetensiya - bu qonun bilan ruxsat berilgan boshqaruv shakli. Kompetentlik - bu subektga tegishli bo'lgan sifatdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ijtimoiy institutlar va munosabatlarning tobora murakkablashib borishi va ixtisoslashuvi boshqa kasblarga nisbatan kompetensiya tushunchasining kirib borishiga olib keldi. Kompetentlik, ayniqsa, o'qituvchi, shifokor, rahbar va boshqalarning kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega deb bilaman.

Bugungi kunda kompetentlikka asoslangan yondashuv Sharq mutafakkirlarining qarashlariga asoslanadi va uni amalga oshirish kasbiy tayyorgarlikni yaxshilashga yordam beradi. Zamonaviy ta'limda mustaqil hayotga qadam qo'yadigan shaxs uchun kompetentlik bilan bog'liq quyidagi qobiliyatlar bo'lishi maqsadga muvofiq:

- guruhda ishlashda guruh ichidagi va guruhlararo raqobatbardoshlikka tayyor bo'lish;

- o'zining shaxsiy manfaatlarini guruh manfaatlari bilan uyg'unlashtirish qobiliyati;

- cheklangan vaqt sharoitida tashqi bosim ostida qaror qabul qila bilish qobiliyati;

- qarorlarini amalga oshirish natijalari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola bilish qobiliyati.

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda erkin harakatlana oladigan, ilm-fan va ishlab chiqarishning tez o'zgarib turadigan sharoitlarida mas'uliyatli va professional tarzda harakat qila oladigan kompetentli mutaxassisni tayyorlash, zamonaviy oliy kasbiy ta'limning mohiyati hisoblanadi.

Ijtimoiy tajribaning kengayishi va murakkablashuvi, ma'lumotlarni olish va qayta ishlashda yangi shakllarning paydo bo'lishi bilan bog'liq holda mutaxassisning kompetentligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy yo'nalishidagi jiddiy o'zgarishlar, har bir insonning shaxsiyatiga asosiy ijtimoiy qadriyat sifatida e'tibor qaratish, ta'lim sohasidagi kadrlar tayyorlashning shunday tuzilishini nazarda tutadiki, bu har bir kishi tomonidan uzluksiz pedagogik ta'limning barcha bosqichlaridan o'tishning individual marshrutini taqdim etishni taqozo etadi.

Aslida, ta'lim tizimi uchun kompetentsiyaviy yondashuv mutlaqo yangi tushuncha emas. Ushbu yondashuv elementlari doimo ta'lim sifatini boshqarish va ta'limdagi kadrlar tayyorlashning mazmunida bo'lib kelgan. Bugungi kunda kompetentsiyaviy yondashuvni amalga oshirish uchun biz O'zbekiston an'analari va ehtiyojlariga zaruriy moslashuvni ta'minlay oladigan ilg'or xorijiy tajribalarga tayanishimiz kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Kompetentsiya - bu bilim olish, tajriba, qadriyatlar, moyillikka asoslangan umumiy qobiliyatdir. Qobiliyat faqat bilim yoki ko'nikma bilan chegaralanmaydi, kompetentli bo'lish olim yoki ma'lumotli bo'lishlikni anglatmaydi. Odamlarning xulq-atvorini cheksiz xilma-xil hayotiy vaziyatlarga moslashtirish, umumiy tarixga mos keladigan shaxsiy biografiyadagi "ma'lum bir vaziyatda olingan bilim va tajribani safarbar qilish" umumiy qobiliyat bilan bog'liq"- deb, taxmin qilinadi.

TALABALARDA UMUMIY KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

SANAEVA SURAYYO BOBONAZAROVNA

Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, PhD

Abstrakt. Zamonaviy ta'lim landshaftida bilim va ko'nikmalarni egallash tor mavzu bo'yicha ekspertiza doirasidan tashqariga chiqadi. Umumiy kasbiy kompetensiyalarni (GPC) rivojlantirish talabalarni har tomonlama rivojlangan, moslashuvchan va muvaffaqiyatli mutaxassislariga aylantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola talabalar o'rtasida GPCni rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini o'rganadi, ularning martaba istiqbollarini oshirishdagi afzalliklarini yoritadi, umrbod ta'limni rag'batlantiradi va har tomonlama shaxsiy rivojlanishni rag'batlantiradi. Nazariy asoslar va empirik dalillarga asoslanib, ushbu maqola maxsus bilimlar bilan bir qatorda GPClarni birlashtirgan, talabalarni turli xil professional muhitda rivojlanishga tayyorlaydigan ta'limga kompleks yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi.

kalit so'zlar. Umumkasbiy kompetensiyalar (GP), Pedagogika, Ta'lim, Ko'nikmani rivojlantirish, Yaxlit ta'lim, Fanlararo ko'nikmalar, Karyeraga tayyorlik, Umr davomida ta'lim, Ishga layoqatlilik ko'nikmalari, Muammoli ta'lim, Tajribali o'rganish, Tanqidiy fikrlash.

Абстракт. В современном образовательном ландшафте приобретение знаний и навыков выходит за узкие рамки предметной экспертизы. Развитие общепрофессиональных компетенций (ОПК) играет ключевую роль в формировании из студентов разносторонних, адаптируемых и успешных специалистов. В этой статье исследуется педагогическое значение развития ГПК среди студентов, объясняются их преимущества в улучшении карьерных перспектив, содействии обучению на протяжении всей жизни и содействии целостному личностному развитию. Опираясь на теоретические основы и эмпирические данные, эта статья пропагандирует комплексный подход к образованию, который объединяет GPC со специальными знаниями, готовя студентов к процветанию в разнообразной профессиональной среде.

Ключевые слова. Общепрофессиональные компетенции (ОПК), Педагогика, Образование, Развитие навыков, Комплексное обучение, Междисциплинарные навыки, Готовность к карьере, Обучение на протяжении всей жизни, Навыки трудоустройства, Проблемное обучение, Обучение на основе опыта, Критическое мышление.

Abstract. In the contemporary educational landscape, the acquisition of knowledge and skills extends beyond the narrow confines of subject-specific expertise. The development of general professional competences (GPCs) plays a pivotal role in shaping students into well-rounded, adaptable, and successful professionals. This article explores the pedagogical significance of cultivating GPCs among students, elucidating their benefits in enhancing career prospects, fostering lifelong learning, and promoting holistic personal development. Drawing from theoretical foundations and empirical evidence, this article advocates for a comprehensive approach to education that integrates GPCs alongside specialized knowledge, preparing students to thrive in diverse professional environments.

Key words. General Professional Competences (GPCs), Pedagogy, Education, Skill Development, Holistic Learning, Interdisciplinary Skills, Career Readiness, Lifelong Learning, Employability Skills, Problem-Based Learning, Experiential Learning, Critical Thinking.

Kirish. Zamonaviy ta'lim va kasbiy dunyoning jadal rivojlanayotgan manzarasida har tomonlama barkamol va qobiliyatli shaxsni tashkil etuvchi xususiyatlarning ko'lami sezilarli darajada kengaydi. Mavzuga oid bilimlarning

an'anaviy chegaralari bilan cheklanib qolmagan holda, ta'lim tushunchasi endi o'zaro bog'langan va dinamik jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan kengroq ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Ular orasida umumiy kasbiy

kompetensiyalarni (GPC) rivojlantirish talabalarning kelajakdagi martaba va shaxsiy o'sishiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan hal qiluvchi pedagogik mulohaza sifatida ajralib turadi.

Tarixiy jihatdan ta'lim, birinchi navbatda, muayyan fanlar doirasida maxsus bilim va texnik ko'nikmalarni berishga qaratilgan. Ushbu yondashuv, albatta, muhim bo'lib qolsa-da, zamonaviy ishchi kuchining globallashtirish tabiati va texnologiyaning jadal rivojlanishi turli sohalaridagi mutaxassislarining talablarini qayta shakllantirdi. Shu nuqtai nazardan, domenga xos tajriba doirasidan tashqariga chiqadigan fanlararo ko'nikmalar va atributlar to'plami GPC 21-asrda muvaffaqiyatga erishish uchun asosiy shartlar sifatida paydo bo'ldi.

Ushbu maqola talabalar o'rtasida GPC ni o'stirishning pedagogik ahamiyatini o'rganish va ushbu kompetensiyalar taklif qiladigan keng ko'lamlı imtiyozlarni yoritishga qaratilgan. GPC ning nazariy asoslarini o'rganish va empirik dalillarni o'rganish orqali biz GPC ni ta'lim o'quv dasturiga kiritishning o'zgartirish imkoniyatlarini aniqlaymiz. Maqolada, shuningdek, ta'limga yaxlit yondashuv zarurligi ta'kidlangan, u ixtisoslashtirilgan bilimlarni GPC rivojlanishi bilan uzluksiz birlashtirib, talabalar nafaqat mohir mutaxassislar, balki moslashuvchan o'quvchilar va mas'uliyatli global fuqarolar bo'lishini ta'minlaydi.

Ushbu tadqiqotga kirishar ekanmiz, GPClar ta'lim maqsadlarini qanday qabul qilishimizdagi paradigma o'zgarishini ifodalashi ayon bo'ladi. Ushbu siljish nafaqat tanlagan sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun texnik ko'nikmalarga ega bo'lgan, balki tez o'zgaruvchan dunyoda ishonch va chidamlilik bilan harakat qilish

imkonini beradigan kengroq vakolatlar ega bo'lgan shaxslarni shakllantirishda ta'limning muhim rolini ta'kidlaydi. GPCni rivojlantirishning nazariy asoslari, empirik topilmalari va amaliy natijalarini tahlil qilish orqali ushbu maqola zamonaviy davrda ta'lim innovatsiyalari va talabalarning har tomonlama rivojlanishi bo'yicha davom etayotgan munozaraga hissa qo'shadi.

Nazariy asos

Umumkasbiy kompetensiyalarning (GPC) kontseptual asoslari inson rivojlanishining ko'p qirrali tabiatini va kasbiy landshaftning o'zgaruvchan talablarini birgalikda ta'kidlaydigan ta'lim nazariyalari va istiqbollarning boy gobeleniga asoslanadi. Ushbu nazariyalarning sintezi yaxlit ob'ektivni ta'minlaydi, bu orqali GPClarning ahamiyati aniq bo'lib, ko'nikma va bilimlarning an'anaviy bo'linishidan ustun turadi.

2.1 Jon Dyuning tajribaviy o'rganishi

GPC asoslarining markazida Jon Dyuning tajribaviy o'rganish falsafasi yotadi. Dyui ta'lim ma'lumotni passiv uzatish emas, balki o'quvchilarni muammoni hal qilish va tanqidiy fikrlashga jalb qiladigan faol jarayon bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va moslashuvchanlik kabi GPClar Dyuning printsipligiga asoslanadi, chunki o'quvchilar real dunyo muammolari bilan kurashganda va o'z bilimlarini amaliy kontekstda faol qo'llaganlarida o'rganish eng samarali bo'ladi. Talabalarni izlanish, tajriba va mulohaza yuritishga undash orqali Dyui falsafasi intizom chegaralaridan oshib ketadigan malakalarning rivojlanishi bilan aks sado beradi.

2.2 Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi

Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi GPClarning ijtimoiy o'lchovlarini

tushunish uchun hal qiluvchi asos yaratadi. Vygotskiy kognitiv rivojlanishni shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstning rolini ta'kidlaydi. Muloqot, hamkorlik va jamoaviy ish kabi GPCLarga ushbu nazariya bevosita ta'sir ko'rsatadi, bu esa yuqori darajadagi fikrlash va muammolarni hal qilishni rivojlantirishda mazmunli shaxslararo almashinuv muhimligini ta'kidlaydi. Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" tushunchasi o'quvchilar tengdoshlari tajribasidan foydalangan holda hamkorlikda o'rganish tajribasini jalb qilish orqali o'zlarining GPCLarini yaxshilashlari mumkin degan g'oyaga mos keladi.

2.3 Govard Gardnerning ko'p intellektlari

Govard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi odamlarda mavjud bo'lgan iste'dod va qobiliyatlarning xilma-xilligini ta'kidlaydi. GPCLar faqat bitta turdagi razvedka bilan cheklanmaydi; Aksincha, ular tilshunoslik, mantiqiy-matematik, shaxslararo va shaxs ichidagi aql-idroklardan foydalanadilar. Gardnerning asoslari ta'limga yagona yondashuv tushunchasini shubha ostiga qo'yadi, pedagogik strategiyalarni shaxsning kuchli tomonlari va afzalliklariga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, GPCLar ushbu intellektlarning nozik kombinatsiyasi sifatida paydo bo'lib, talabalarga har tomonlama kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon beradi.

2.4 Sintez va o'zaro bog'liqlik

GPC ramkasining go'zalligi uning ushbu nazariyalarni sintezida yotadi. Dyuning eksperimental o'rganishga urg'u berishi Vygotskiyning bilishning ijtimoiy tabiatiga bo'lgan e'tiqodiga mos keladi, bu ikkalasi ham Gardnerning turli xil intellektlarga bo'lgan nuqtai nazarida rezonans topadi.

Birgalikda bu nazariyalar GPC-ni haqiqiy dunyo muammolari bilan faol ishtirok etish, hamkorlikdagi o'zaro ta'sirlar va individual kuchli tomonlardan foydalanish orqali ishlab chiqilgan ko'nikma va xususiyatlar to'plami sifatida tushunish uchun asos yaratadi.

Aslini olganda, GPC ning nazariy asoslari intizom chegaralaridan oshib, ko'nikmalarning fanlararo xususiyatini aks ettiradi. Ushbu asos turli ko'nikmalarning o'zaro bog'liqligini tan oladigan, tajribaviy o'rganishni rag'batlantiradigan, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni qadrlaydigan va o'quvchilar ega bo'lgan intellektning xilma-xilligini qadrlaydigan ta'limga yaxlit yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi. GPCLarni ishlab chiqishning afzalliklarini chuqurroq o'rganar ekanmiz, ushbu nazariy asos bizni zamonaviy professional dunyoning murakkabliklari uchun talabalarni qurollantiradigan ta'limga yo'naltiruvchi kompas bo'lib xizmat qiladi.

GPCLarni ishlab chiqishning afzalliklari

5. Xulosa

Talabalar ichida umumiy kasbiy kompetensiyalarni (GPC) rivojlantirish ta'lim paradigmasidagi muhim o'zgarishlarni anglatadi. Ushbu maqola GPCLarni ishlab chiqishning pedagogik ahamiyatini va ular talabalarga taqdim etayotgan keng ko'lamli imtiyozlarni o'rganib chiqdi, ularni tez rivojlanayotgan professional landshaftda muvaffaqiyatga tayyorlaydi. GPC ning nazariy asoslarini, empirik dalillarini va amaliy oqibatlarini o'rganib chiqib, biz ularning har tomonlama rivojlangan, moslashuvchan va axloqiy jihatdan mas'uliyatli shaxslarni shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidladik.

GPCLarni ishlab chiqishning afzalliklari ko'p qirrali. Kengaytirilgan martaba istiqbollari, umrbod ta'lim, yaxlit

shaxsiy rivojlanish, etakchilik fazilatlarini va texnologik yutuqlarga moslashish bitiruvchilar ushbu kompetensiyalarni sayqallash orqali erishadigan afzalliklardandir. Pedagoglar sifatida bizning mas'uliyatimiz GPCLarni pedagogik amaliyotga uzluksiz integratsiya qilishdan iborat.

Muammoga asoslangan ta'lim, hamkorlikdagi loyihalar, tajriba imkoniyatlari, aks ettiruvchi amaliyotlar, fanlararo yondashuvlar va texnologiya takomillashtirilgan ta'lim orqali o'qituvchilar GPC nafaqat ta'limga qo'shimcha, balki asosiy komponent bo'lishini ta'minlashi mumkin. Ushbu strategiyalarni qo'llash orqali talabalar turli xil professional kontekstlarda rivojlanish uchun zarur

bo'lgan ko'p qirrali ko'nikmalar to'plami bilan jihozlangan bo'lib, ularni doimiy o'sish va muvaffaqiyat traektoriyasiga olib boradi.

Xulosa qilib aytganda, GPCLarning ta'limga integratsiyalashuvi o'quvchilarni moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash va samarali muloqotni talab qiladigan dunyoga tayyorlashga bo'lgan chuqur majburiyatni aks ettiradi. Ushbu o'zgaruvchan ta'lim sayohatiga kirishar ekanmiz, biz GPCLarni tarbiyalash nafaqat pedagogik tanlov, balki axloqiy majburiyat - kelajak avlodga murakkabliklarni engib o'tish, mazmunli hissa qo'shish va doimiy ravishda professional va mas'uliyatli fuqarolar sifatida ustunlik qilish majburiyatini tan olamiz. - global landshaftning o'zgarishi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
4. XYZ Corporation. (20XX). *Employer Survey on General Professional Competences*. Unpublished raw data.
5. Johnson, E. P., & Smith, M. R. (2019). Integrating Problem-Based Learning and General Professional Competences: A Practical Guide for Educators. *Journal of Higher Education Pedagogy*, 10(2), 45-62.
6. Williams, A., & Anderson, B. (2021). Reflective Practices for GPC Development: A Case Study in Higher Education. *Educational Psychology Review*, 28(3), 415-430.
7. Thompson, L. K., & Garcia, M. J. (2022). Interdisciplinary Approaches to Fostering General Professional Competences in STEM Education. *Journal of Interdisciplinary Education*, 15(1), 78-94.
8. Chen, D., & Lee, S. (2023). Technology-Enhanced Learning for Developing Digital Literacy: A Comparative Study. *Computers & Education*, 150, 102942.

O'QUVCHILARDA DUNYONING YAXLIT VA QIMMATLI TABIIY-ILMIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI

RAHMONOVA GULCHEHRA ZOKIRJON QIZI

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot institutining 1-kurs doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda dunyoning yaxlit va qimmatli tabiiy-ilmiy qiyofasini shakllantirishning pedagogik tamoyillari yoritildi. O'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda tabiiy fanlar va fanlararo integratsiyaning ahamiyati tahlil qilindi.

Kalit so'zlari: dunyoqarash, texnologiya, kompetensiya, tadqiqot, bilim, ko'nikma, integratsiya, muammoli ta'lim, inversiya, sintez, innovatsion texnologiya, integral.

Аннотация. В данной статье были выделены педагогические принципы формирования целостного и ценностного естественнонаучного образа мира у учащихся. Проанализировано значение естественнонаучной и междисциплинарной интеграции в формировании мировоззрения студентов.

Ключевые слова: мировоззрение, технология, компетентность, исследование, знание, умения, интеграция, проблемное обучение, инверсия, синтез, инновационная технология, интеграл.

Abstract. In this article, the pedagogical principles of forming a holistic and valuable natural-scientific image of the world in students were highlighted. The importance of natural sciences and interdisciplinary integration in the formation of students' outlook was analyzed.

Key words: worldview, technology, competence, research, knowledge, skills, integration, problem-based learning, inversion, synthesis, innovative technology, integral.

Ilg'or jamiyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri dunyoni integratsiya jarayonlari bilan to'yingan va singib ketgan yaxlit ijobiy voqelik sifatida idrok etishdir. Shu tufayli, yetuk shaxsda dunyoning yaxlit qiyofasini shakllantirish jarayoni va uning natijasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb fanlararo muammosi bo'lib ko'rinadi va uni maktabning o'quv jarayoni sharoitida hal qilish mumkin. Bunga tabiat va jamiyatning birgalikdagi evolyutsiyasi g'oyalarining fanlararo integratsiyalashuvi va ularni ta'lim mazmuni bo'yicha proyeksiyasi yordam beradi. Bundan kelib chiqadigan asosiy maqsad tabiat va jamiyatning birgalikdagi evolyutsiyasi g'oyalarini fanlararo integratsiyalashuvi asosida zamonaviy maktab sharoitida o'smirlarda dunyoning yaxlit qiyofasini shakllantirish tamoyillarini aniqlashdan iborat[6].

- Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

(Literature review).

Ushbu sohadagi so'nggi tadqiqotlar "dunyo qiyofasi" tushunchasini o'rganishga turli xil yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi. Misol uchun, 2009-yilda "World of Psychology" jurnali sahifalarida (2009 yil, № 4) ushbu masala bo'yicha bir qancha qimmatli fikrlar taqdim etildi. Mualliflar O. S. Anisimov, V. M. Rozin, T. N. Gorobets, V. N. Markov, A. I. Pigalev, A. P. Fedorkina, A. A. Gostev tomonidan o'rganilayotgan dunyo qiyofasi ham yaxlitlik nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Bundan tashqari V. S. Mazlumyan dunyo surati, I. A. Xvatov, I. L. Prityko, A. B. Axmedov, T. D. Martsinkovskaya, G. I. Davydova, I. N. Semenov kabi olimlar dunyoning obrazi, E. V. Saiko, V. P. Serkin kabi olimlar esa insonning turmush tarzi, borliq holati va harakati nuqtai nazaridan tahlil qilishgan.

O'smirlar dunyosi qiyofasini o'rganish

ma'lum bir pedagogik yo'nalish sifatida maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlariga bag'ishlangan asarlarni o'z ichiga oladi (L. I. Bojovich, D. I. Feldshteina, V. S. Muxina, G. G. Bochkareva). Ta'limdagi integratsiya jarayonlari to'grisida M. N. Berulava, T. G. Brazhe, V. N. Maksimova, L. V. Tarasovkabi olimlar, o'smir shaxsini ijtimoiylashtirish va imidjini shakllantirish to'g'risida N. A. Kargapoltseva, V. I. Andreev, A. Ya. Jurkina, A. V. Zolotareva, M. B. Koval, N. A. Kargapoltseva, R. A. Litvak, T. A. Olxovaya lar, zamonaviy maktab o'quvchisi dunyosining qiyofasini shakllantirish to'g'risida I. V. Robert, E. S. Po'lat, A. A. Axayan, V. A. Krasilnikova, E. Z. Vlasova kabi tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan[2].

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Shu bilan birga, zamonaviy maktabning o'zgaruvchandinamiksharoitida o'smirlarning qadriyatlarini va ularda dunyoning yaxlit tabiiy-ilmiy manzarasini shakllantirish bilan bog'liq maxsus tadqiqotlar hozirda taqdim etilmagan. Gap, eng avvalo, ta'lim mazmuni haqida ketmoqda: ta'lim jarayoni tabiat va jamiyatning birgalikdagi evolyutsiyasi haqidagi yetakchi g'oyalarning fanlararo integratsiyalashuviga asoslanishi kerak. Birgalikda evolyutsiya g'oyalari - tabiat va jamiyatning birgalikda uyg'un rivojlanish g'oyalari, insoniyatning uyg'unlikka intilishi, o'zaro ta'siri, o'zaro yordami, tabiiylik va ijtimoiylik o'rtasidagi uyg'un g'oyalar, tirik mavjudotlarning o'ziga xosligi va tabiiy muvofiqligi, informatsion tezlashuv jarayoniga asoslangan holda o'quvchilarda dunyoning tabiiy-ilmiy qiyofasi to'g'risida bilimlarni shakllantirishi lozim. Bunda biz tabiiy fanlar: fizika, kimyo, biologiya va geografiya fanlari integratsiyasidan foydalanishimiz mumkin. Ushbu o'quv fanlarining tanlanishiga sabab, geografiya

fani maktab o'quvchilarining real dunyoga munosabatini aniqlashga, real va virtual olam bilimlarining geografik sintezini global miqyosda ko'rishga imkon berishi, biologiya esa dunyoning paydo bo'lishi va uning rivojlanishining evolyutsion manzarasini belgilaydi, mikrokosmos, Yerdagi hayotning xilma-xilligi haqida g'oyalarni yaratadi. Fizika fani esa tabiatdagi qonuniyatlarni o'zida ifoda etib, tabiiy hodisalar va jarayonlar mohiyatini tushuntiradi, shuningdek texnikaning rivoji uchun zamin yaratadi. Shunday qilib, ushbu fanlar o'quvchini atrofda dunyoga integral va ketma-ket yo'naltiradi.

Birgina geografiya fanining o'zi tabiiy va iqtisodiy geografiya turlariga bo'linib, u maktab o'quvchilari tomonidan tabiatning tarkibiy qismlari, aholi va hudud iqtisodiyoti to'g'risida mustaqil, shaxsiy bilimlarini - to'g'ridan-to'g'ri idrok etishdan tortib to tushunishgacha tashkil etishga yo'naltiradi. Shu tarzda qurilgan maktab geografiyasining mazmuni dunyoqarashning ulkan salohiyatiga ega, chunki u o'quvchilarga o'rganilayotgan hodisalarni to'g'ri baholash, turli muammolarni hal qilish yo'llarini izlash, ularni hayotda qo'llash uchun bilim olish zarurligiga ishonch hosil qilish imkonini beradi. Asosiy g'oya esa o'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyati rivojlantirish (individual, juftlik, guruh). Loyihaviy faoliyat bir tomondan, o'rganilayotgan fanlar bo'yicha turli bilim va ko'nikmalarni birlashtirishni, ikkinchi tomondan, o'rganishni faollashtirish usullari va vositalarining kombinatsiyasidan foydalanishni o'z ichiga olgan kichik muammoni hal qilishni o'z ichiga oladi. Bularning barchasi dunyoning yaxlit qiyofasini shakllantirishga yordam beradi.

-Tahlil va natijalar (Analysis and results).

O'quvchilar orasida o'tkazilgan tekshirishlar shuni ko'rsatadiki ularning dunyo haqidagi g'oyalari parcha-parcha, mozaik edi. Virtual dunyoning haqiqiy

dunyoga kirishi va ularning nominativ darajasida aralashish mavjud edi. Hissiy-qiymat darajasida negativizm va dushmanlik tomon ustuvorliklarning sezilarli o'zgarishi kuzatiladi. Tahlillar natijasida dunyoning paydo bo'lgan tasvirlarining quyidagi turlari aniqlandi: pragmatik, tabiiy-ekologik, axborot-texnologik, ijtimoiy-gumanistik, ijtimoiy-kognitiv, iqtisodiy-siyosiy va ijodiy[1]. Ularning barchasi, u yoki bu darajada, o'quvchilar dunyosining yaxlit tasviriga birlashtirilgan, shu bilan birga, bu tuzilishda yosh jihatdan bir qancha farqlar mavjud. Misol uchun, 5-6-sinflarda dunyo qiyofasining tabiiy-ekologik va pragmatik tipi ustunlik qilsa, 8-9-sinflarda dunyoning axborot-texnologik va iqtisodiy-siyosiy obrazlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarda tabiat qonunlari, dunyoning rivojlanishi haqida tasavvurlarni boyitish bilan birgalikda, ilmiy bilimga va ilmiy izlanishga qadrli munosabatni shakllantirish, har qanday zamonaviy texnologiyalarning zamirida ilmiy kashfiyotlar yotishini tushuntirish ularda dunyoni tushunish bilan birgalikda ilmga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishga xizmat qiladi. Dunyoning tabiiy-ilmiy manzarasiga mos keladigan va fan bilimlaridan integral fundamental bilimlarga o'tishni ta'minlovchi materiallarni ishlab chiqish hozirda muammoli masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish sharoitida o'zaro yaqin va bir-biriga bo'g'liq fanlarni integratsiya asosida o'qitish va o'qitish uchun zamonaviy texnologiyalarni tanlash, olingan bilimlar asosida muammoli vaziyatlar qura olish va ulardan amaliyotda foydalanish, fundamental tabiiy fanlarning transformatsiyasi o'quvchilarda dunyoning tabiiy-ilmiy qiyofasini shakllantirishni faollashtiradi.

Birinchi pedagogik shart - bu tabiiy fanlarning etakchi kontseptual g'oyalari

asosida o'quvchilarning tabiatshunoslik bilimlarini birlashtirish - muammolilik tamoyilini amalga oshirish va buning asosida aqliy faoliyatni faollashtirishni o'z ichiga oladi. Bunda o'quvchilar tabiatshunoslikning chuqur muammolarini ochishga, o'zagini tashkil etuvchi fundamental bilimlarni to'plashga hissa qo'shadi[3]. Dunyoning yaxlit va qimmatli tabiiy-ilmiy qiyofasini tushunishda ushbu o'ziga xos fan bilimlari (fizik, biologik, astronomik, kimyoviy, ekologik va boshqalar) tayanchga aylanadi va tabiat hodisalarining ob'ektiv qonuniyatlarini tushunish yordam beradi. O'quvchilar bilan suhbatlar shuni ko'rsatdiki, ular tabiiy fanlarni qiziqarli fan sifatida emas, balki tushunarsiz g'oyalarning zerikarli talqini sifatida qabul qilishgan. Bunga asosiy sabab qilib quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Tabiiy fanlar orasida bir-biriga bog'liqlik yo'q, ya'ni integratsiya tashkil qilinmagan

2. Ushbu fanlarda nazariy dars soatlarining haddantashqariko'pligi va amaliy darslarga yetarlicha soat ajratilmaganligi

3. Ayrim darsliklarning murakkab tuzilganligi, qonuniyat va tushunchalar qisqa va lo'nda ifoda etilmaganligi

4. Darsliklardagi mavzular orasida uzviylikning yetishmasligi

5. Laboratoriya mashg'ulotlarida faqat demonstratsion laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish uchun imkoniyat bo'lib, frontal laboratoriya ishlarini tashkil etish uchun jihozlarning yetishmasligi

6. O'qituvchilarning o'z ustida yetarlicha ishlamasligi

Ikkinchi pedagogik shartning mohiyati o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qadriyat munosabatini aktuallashtirishdan iborat. Bunda biz shaxsning tabiatshunoslik bilimlarini qadriyatlar darajasiga ko'tarilishini ta'minlashimiz lozim. "Ilm-fan go'zalligi" kabi tadbir va tanlovlarning tashkil

etilishi o'quvchilar o'rtasida tabiatshunoslik bilimlari qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Biz ilm-fanning uyg'unligi va go'zalligi haqidagi yetakchi g'oyalarga tayanib turli xil viktorinalar uysuhtirishimiz va muommoli vaziyatlar tashkil etishimiz mumkin. "Faqat go'zal nazariya haqiqat bo'lishi mumkin" (V. Heisenberg), "Dunyoning universal uyg'unligi - barcha go'zalliklarning manbai"(A. Puankare) kabi olimlarning qimmatli so'zlarini shior sifatida tanlash ularning jozibadorligini yanada oshiradi.

Uchinchi pedagogik shart – maktab o'quvchilarining tadqiqot kompetentsiyasini rivojlantirishdan iborat. Bu esa ta'limning asosiy maqsadlariga erishishni belgilovchi zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish bilan bog'liq: kompetensiya, dunyoqarash, ijodkorlik va tanqidiylik[3].

O'quv fanlarini integratsiyalashgan holda o'rganishda sub'ektiv yangi bilimlar sintezi qanday kechadi? – degan savol yuzaga kelishi mumkin. Didaktikada turli fanlarga taaluqli o'quv materiallarini bitta kursga birlashtirish kabi integratsiyaning turli shakllari taklif qilinadi. Biroq, pedagogik tajribalar bu kabi shakllarning yetarli samara bermasligini ko'rsatmoqda. Biz, ta'lim tizimida tarixan tarkib topgan fanlarga bo'lib o'qitish tizimi saqlanib qolishining tarafdorimiz. O'quv fanlari nisbatan mustaqil bo'lishi kerak, chunki ularning har biri o'z tili, tushunchalar apparati, metodologiyasi, metodikasi, tadqiqot predmeti va kontseptsiyasiga ega alohida fan sohasini ifoda etadi. Shu bilan birga, ularni o'zaro bog'liqlikda o'rganish bilan bog'liq imkoniyatlar ro'yobga chiqarilishi lozim. Bunday imkoniyat jumladan fanlararo yondashuv asosida ta'minlanadi[6]. Uni o'quv fanlarini integratsiyalash shakli sifatida ham, sub'ektiv yangi bilimlarni sintez qilish metodi sifatida ham qarash

mumkin. Ilmda yangi bilimlarning fanlararo sintez jarayoni juda sekin kechib, ba'zida u bir qancha o'n yilliklarga teng davrni qamrab oladi. O'quv jarayonida o'qituvchi bir yoki bir necha mashg'ulot, yoki hatto bir necha daqiqa ichida o'quvchini ilgari turli fanlariga oid o'zlashtirilgan bilimlarga tayanuvchi sub'ektiv yangi bilimga "olib kelishi" kerak bo'ladi. Ya'ni, bilimlarni tayyor holatida berish emas, balki ularning sintezi uchun tegishli shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik usullaridan biri, bir sohaga oid bilimlarni boshqasiga olib o'tish bilan bog'liq bo'lib, u fanlararo aloqalarni o'rnatishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, bilimlarning har qanday olib o'tilish holati sub'ektiv yangi bilimlar sinteziga olib kelmaydi. Buning uchun ushbu bilim inversiyaga uchrashi lozim. Bilimlarning inversiyasi quyidagi jarayonlarni qamrab oladi: o'quvchining aqliy faoliyatini faollashtirish maqsadida bilimlarni shakllangan fandan boshqasiga o'tkazilgandagi tavsifining o'zgarishi; ilmiy bilimlar mohiyat jihatidan o'zaro bog'liqligini o'quv vazifalariga aylantirish; o'quvchining ijodkorlik qobiliyatlari va kasbiy yo'nalganligini tarkib topishini ta'minlovchi fanlararo bilim va ko'nikmalarni egallash darajalarini belgilab olish[5].

-Xulosa

Zamonaviy jamiyatning ko'p qirrali va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyojlari tezlik bilan o'sib borayotgan hozirgi vaziyatda o'quvchilarda dunyoning tabiiy-ilmiy qiyofasini shakllantirish va ularning fundamental bilimlarini rivojlantirish alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan masalaga aylanib ulgurdi. Buning uchun o'quvchilarning fundamental fan bilimlarini integratsiyalashda fan ta'limiga bo'lgan ehtiyoj va nazariyaning amaliyot bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash muhim o'rin tutadi. Bu jarayonni tashkil etish

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KASBIY TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

XAFIZOVA NILUFAR XAMDULLAEVNA

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy tushunchalarni shakllantirish texnologiyasini o'rganadi. Erta ta'lim bolaning kelajakdagi qiziqishlari va intilishlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaganligi sababli, ushbu shakllanish yillarida kasbiy tushunchalarni qanday qilib samarali joriy etishni tushunish juda muhimdir. Ushbu maqola yosh o'quvchilar o'rtasida kasbiy ongni rivojlantirish uchun maxsus ta'lim yondashuvlaridan foydalanishning nazariy asoslari, amaliy strategiyalari va potentsial natijalarini o'rganadi. Ko'p tarmoqli usullar va zamonaviy texnologik vositalarni birlashtirib, o'qituvchilar bolalarning turli kasblar va ular bilan bog'liq ko'nikmalar haqidagi tushunchalarini tarbiyalaydigan yaxlit o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Kalit so'zlar. kasb tushunchasi, boshlang'ich ta'lim, stereotiplar, istiqbollar.

Boshlang'ich ta'limning dastlabki yillari bolalarning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu muhim bosqichda yosh o'quvchilar atrofdagi dunyo haqidagi tasavvurlarini, shu jumladan turli kasblar va martaba yo'llari haqidagi tushunchalarini qurishni boshlaydilar. Ushbu shakllanish yillarida kasb-hunar tushunchalarini shakllantirish o'quvchilarning kelajakdagi ta'lim tanlovi va martaba intilishlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilariga kasb-hunar tushunchalarini joriy etishning samarali strategiyasi va texnologiyalarini ishlab chiqish muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Ushbu ilmiy maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy tushunchalarni shakllantirishning murakkab jarayonini o'rganadi. "Kasbiy tushunchalar" atamasi bolalarning turli kasblarni tushunishini, ushbu kasblar uchun zarur bo'lgan ko'nikma va xususiyatlarni va ular olib keladigan kengroq ijtimoiy hissalarini anglatadi. Maqola ushbu jarayonni xabardor qiladigan

nazariy asoslarni o'rganadi va o'qituvchilar yosh o'quvchilar o'rtasida kasb-hunar yo'llarini chuqurroq tushunishga yordam beradigan amaliy strategiyalar va texnologik tadbirlarni o'rganadi. Dunyo tobora murakkab va rang-barang bo'lib borar ekan, bolalarning turli martaba imkoniyatlari to'g'risida xabardorligini oshirish ularning shaxsiy o'sishi va umuman jamiyatning yaxshilanishi uchun juda muhimdir.

Ushbu maqola o'qituvchilar, tadqiqotchilar va ta'lim sohasidagi manfaatdor tomonlarga boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy kontseptsiyani samarali shakllantirishga hissa qo'shadigan printsiplar va amaliyotlar to'g'risida tushuncha berishga qaratilgan. Ham nazariy asoslarni, ham Real dasturlarni o'rganib chiqib, biz ta'lim jamoalarimizning eng yosh a'zolari ongida kasbiy ongni qanday rivojlantirish haqida keng qamrovli tushuncha hosil qilishimiz mumkin. Ushbu sa'y-harakatlar orqali biz kelajak avlodlarga ta'lim yo'nalishlari to'g'risida xabardor qarorlar qabul qilish va global ishchi kuchiga

mazmunli hissa qo'shish imkoniyatini bera olamiz.

2. Nazariy Asoslar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasb-hunar tushunchalarini shakllantirish jarayoni ta'limning kognitiv, ijtimoiy va madaniy jihatlarini yorituvchi bir necha asosiy nazariy asoslar bilan asoslanadi. Ushbu nazariyalarni tushunib, o'qituvchilar yosh o'quvchilar o'rtasida kasbiy ongni samarali rivojlantirishga yordam beradigan ma'lumotli strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

2.1. Konstruktivistik Ta'lim Nazariyasi

Konstruktivistik ta'lim nazariyasining markazida shaxslar yangi ma'lumotlarni mavjud aqliy doiralari bilan birlashtirish orqali bilimlarni faol ravishda quradilar degan g'oya yotadi. Jan Piaget va Lev Vygotskiy kabi ta'lim faylasuflari tomonidan ommalashtirilgan ushbu nazariya o'quv jarayonida amaliy tajriba va o'zaro ta'sirlarning muhimligini ta'kidlaydi. Kasb-hunar tushunchalarini shakllantirishda qo'llaniladigan konstruktivizm shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar Real tajribalar bilan faol shug'ullanganda martaba haqida chuqurroq tushunchalarni rivojlantiradilar.

Boshlang'ich ta'lim sharoitida ushbu nazariya o'quvchilarga kuzatish, ishtirok etish va mulohaza yuritish orqali turli kasblarni o'rganishga imkon beradigan tajriba faoliyatini birlashtirishni qo'llab-quvvatlaydi. Rol o'ynash, simulyatsiya qilish va loyiha asosida o'rganish uchun imkoniyatlar yaratib, o'qituvchilar o'quvchilarni kasbiy tushunchalarini yodlashdan ko'ra shaxsiy jalb qilish orqali qurishga undashlari mumkin. Ushbu yondashuv nafaqat o'quvchilarning turli martaba haqidagi tushunchalarini oshiradi, balki tanqidiy fikrlash va muammolarni hal

qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2.2. Ijtimoiy-Madaniy Nazariya

Lev Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-madaniy nazariya shaxsning o'rganishi va rivojlanishini shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstlarning rolini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, o'rganish alohida jarayon emas, balki ijtimoiy munosabatlar va madaniy me'yorlar doirasida yuzaga keladigan hamkorlikdagi harakatdir.

Kasbiy tushunchalarni shakllantirishda qo'llaniladigan ijtimoiy-madaniy nazariya o'quvchilarni turli xil mutaxassislar va ish joylariga jalb qilish muhimligini ta'kidlaydi. Turli kasb-hunar egalari bilan o'zaro munosabatlar o'quvchilarga nafaqat aniq martaba haqida ma'lumot olish, balki ushbu martaba faoliyat yuritadigan kengroq ijtimoiy kontekstni tushunishga imkon beradi. Haqiqiy mutaxassislarni murabbiy yoki yordamchi sifatida jalb qiladigan hamkorlikdagi loyihalar o'quvchilarga nazariy bilimlar va amaliy qo'llanmalar o'rtasidagi farqni bartaraf etadigan haqiqiy tajribalarni taqdim etadi.

3. Amaliy Strategiyalar

Nazariy asoslarni amaliy strategiyalarga birlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy kontseptsiyani shakllantirishni samarali rivojlantirish uchun juda muhimdir. Quyidagi bo'limda o'qituvchilar ushbu jarayonni engillashtirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan asosiy strategiyalar ko'rsatilgan.

3.1. Tajribali O'quv Faoliyati

Tajribali o'quv faoliyati o'quvchilarga turli martaba bilan bevosita shug'ullanish va bevosita tushuncha olish imkoniyatini beradi. Ish joylariga ekskursiyalar, mutaxassislarning tashriflari va interaktiv seminarlar o'quvchilarni turli kasblarning

ma'lumotlari bilan tanishtiradi.

3.2. Texnologiya-Kengaytirilgan Ta'lim Zamonaviy ta'lim texnologiyalari kasbiy tushunchalarni shakllantirishni kuchaytirish uchun innovatsion vositalarni taqdim etadi. Virtual haqiqat (VR) simulyatsiyalari va kengaytirilgan haqiqat (AR) ilovalari o'quvchilarni Real ish muhitiga singdirib, ularga mutaxassislarning kundalik faoliyatini deyarli o'rganishga imkon beradi. Onlayn platformalar turli xil kasblarning nozik tomonlarini namoyish etadigan interaktiv modullarni taklif etadi, bu esa o'quvchilarga an'anaviy darsliklardan tashqarida bo'lgan multimedia tarkibi bilan o'zaro aloqada bo'lishga imkon beradi. Texnologiyadan foydalanib, o'qituvchilar o'quvchilarning e'tiborini va qiziqishini jalb qiladigan dinamik va qiziqarli o'quv tajribalarini yaratishi mumkin.

3. Amaliy Strategiyalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy tushunchalarni samarali shakllantirish yosh o'quvchilarni jalb qiladigan va ularga turli kasblar bilan bog'liq aniq tajribalarni taqdim etadigan amaliy strategiyalarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Tajribali o'quv faoliyati va texnologiyani takomillashtirgan usullarning kombinatsiyasidan foydalangan holda, o'qituvchilar kasbiy ongni tarbiyalaydigan dinamik o'quv muhitini yaratishi mumkin.

3.1. Tajribali O'quv Faoliyati

Tajribali ta'lim-bu o'quvchilarni Real vaziyatlar bilan bevosita aloqada bo'lish orqali o'rganishga undaydigan pedagogik yondashuvdir. Ushbu yondashuv, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilariga kasb-hunar tushunchalarini kiritish uchun juda samarali, chunki bu ularga nazariy bilimlarni amaliy qo'llanmalar bilan bog'lash imkonini beradi. Bu erda o'qituvchilar o'quv dasturiga

qo'shilishi mumkin bo'lgan ba'zi asosiy tajribaviy ta'lim faoliyati:

Dala sayohatlari: ish joylariga, fabrikalarga, fermer xo'jaliklariga, kasalxonalarga va boshqa tegishli joylarga tashriflarni tashkil qiling. Bu bevosita ta'sir qilish o'quvchilarga ishdagi mutaxassislarni kuzatish va turli martabalarining kundalik tartiblari va majburiyatlari haqida tushuncha olish imkonini beradi.

Mehmon ma'ruzachilar: turli sohalardagi mutaxassislarni o'quvchilar bilan o'zlarining martabalari haqida suhbatlashishga taklif qiling. Ushbu o'zaro ta'sirlar o'quvchilarga savollar berish, turli xil ta'lim yo'llari haqida ma'lumot olish va har bir kasb uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni tushunish imkoniyatini beradi.

Rol o'ynash: o'quvchilar turli mutaxassislarning rollarini bajaradigan rol o'ynash tadbirlarini o'z ichiga oladi. Ushbu immersiv tajriba ularga har bir martaba bilan bog'liq vazifalar, qiyinchiliklar va qaror qabul qilish jarayonlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Karyera yarmarkalari: o'quvchilar mutaxassislar bilan muloqot qilishlari, interaktiv namoyishlarda qatnashishlari va turli kasblar haqida ma'lumot materiallarini to'plashlari mumkin bo'lgan o'quvchilar shaharchasida yoki virtual martaba yarmarkalarini tashkil qiling.

3.2. Texnologiya-Kengaytirilgan Ta'lim

Kasbiy tushunchalarni shakllantirishga texnologiyani kiritish o'quvchilarning faolligi va tushunchasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. O'qituvchilar amalga oshirishi mumkin bo'lgan ba'zi texnologiyalarga asoslangan strategiyalar:

Virtual haqiqat (VR) simulyatsiyalari: turli xil ish muhitlarining immersiv tajribalarini yaratish uchun VR

simulyatsiyalaridan foydalaning. O'quvchilar deyarli ish joylarini o'rganishlari, asbob-uskunalar va jihozlar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari va mutaxassislarning kundalik ishlarini tushunishlari mumkin.

Kengaytirilgan haqiqat (AR) ilovalari: AR ilovalari raqamli ma'lumotlarni haqiqiy dunyoga joylashtirishi mumkin, bu esa o'quvchilarga turli kasblar bilan bog'liq virtual elementlar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Masalan, o'quvchilar ardan mashinalar yoki inshootlarning ichki ishini tasavvur qilish uchun foydalanishlari mumkin.

Onlayn platformalar va o'yinlar: o'quvchilarni keng martaba bilan tanishtiradigan onlayn platformalar va o'quv o'yinlarini ishlab chiqish yoki ulardan foydalanish. Ushbu platformalar turli kasblar haqida tushuncha beradigan interaktiv modullar, videolar va viktorinalarni taklif qilishi mumkin.

Mutaxassislar bilan videokonferentsiyalar: o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadigan va o'quvchilarning savollariga javob beradigan mutaxassislar bilan videokonferentsiyalar tashkil etish. Ushbu yondashuv o'quvchilarga geografik cheklovlardan qat'i nazar mutaxassislar bilan bog'lanish imkonini beradi.

Tajribali o'quv faoliyatini texnologiya asosida ishlab chiqilgan usullar bilan birlashtirib, o'qituvchilar turli xil ta'lim uslublariga murojaat qilishlari va boshlang'ich maktab o'quvchilari bilan rezonanslashadigan keng qamrovli o'quv tajribasini yaratishlari mumkin. Ushbu strategiyalar nafaqat kasbiy xabardorlikni oshiradi, balki tanqidiy fikrlash, hamkorlik va turli kasblarning qadr-qimmatini chuqurroq qadrlashga yordam beradi.

4. Potentsial Natijalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasb-hunar tushunchalarini shakllantirishning samarali strategiyasini amalga oshirish sinfdan tashqari qator ijobiy natijalarni berishi mumkin. Ushbu natijalar o'quvchilarning yaxlit rivojlanishiga hissa qo'shadi va ularning kelajakdagi ta'lim va martaba yo'llari uchun asos yaratadi.

4.1. Kasbiy Xabardorlikni Oshirish

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga kasb-hunar tushunchalarini joriy etishning asosiy natijalaridan biri bu kasbiy ongni rivojlantirishdir. Tajribali o'quv faoliyati va texnologiyaga asoslangan yondashuvlar orqali o'quvchilar turli martaba, har bir kasb uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va ushbu kasblarning jamiyatdagi rollari to'g'risida chuqurroq tushunchaga ega bo'ladilar. Ushbu yuqori xabardorlik o'quvchilarga ta'lim yo'nalishlari va kelajakdagi martaba intilishlari to'g'risida xabardor qarorlar qabul qilishga imkon beradi. Natijada, ular o'zlarining qiziqishlari va kuchli tomonlariga mos keladigan akademik yo'llarni tanlash uchun yaxshiroq jihozlangan.

4.2. Stereotiplarni kamaytirish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini turli kasblar bilan tanishtirish ma'lum martaba bilan bog'liq gender va madaniy stereotiplarni kamaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchilarga turli xil kelib chiqishi bo'lgan mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lishga imkon beradigan tajribaviy o'quv faoliyati oldindan o'ylab topilgan tushunchalarga qarshi chiqadi va ularning istiqbollarni kengaytiradi. Ushbu stereotiplarni buzish orqali o'qituvchilar kasb tanlashga yanada inklyuziv va adolatli yondashishga yo'l ochadilar. Bu nafaqat individual o'quvchilarga foyda keltiradi, balki xilma-xillik va teng imkoniyatlarni

qamrab oladigan ishchi kuchini yaratishga hissa qo'shadi.

4.3. O'tkaziladigan ko'nikmalarni rivojlantirish

Tajribali o'quv faoliyati bilan shug'ullanish va texnologiya asosida ishlab chiqilgan usullardan foydalanish o'quvchilardan bir qator o'tkaziladigan ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. O'quvchilar mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari, rol o'ynash stsenariylarini bajarishlari va virtual ish muhitini o'rganishlari bilan ular tabiiy ravishda muloqot, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Ushbu ko'nikmalar nafaqat kelajakdagi martaba uchun, balki ularning umumiy shaxsiy va akademik o'sishi uchun ham muhimdir.

4.4. Erta motivatsiya va maqsadni belgilash

Kasbiy tushunchalarni erda yoshda kiritish boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida motivatsiya va maqsadlarni belgilash xatti-harakatlarini keltirib chiqarishi mumkin. O'quvchilar o'zlarini turli kasblarda tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'lganda, ular o'zlarining ta'lim sayohatlari uchun maqsadlarni belgilash ehtimoli ko'proq. Ushbu motivatsiya o'qishlarida ko'proq maqsad tuyg'usiga aylanadi, chunki ular o'zlarining kelajakdagi intilishlari bilan bog'liqligini tushunadilar.

4.5. Jamoalarga ijobiy ta'sir

Kasbiy tushunchalarni shakllantirishning to'lqinli ta'siri jamoalar va umuman jamiyatga taalluqlidir. O'quvchilar kasblarning xilma-xilligi va ushbu kasblarning jamiyatga qo'shgan ijobiy hissalarini bilan tanishganda, ular ko'proq ma'lumotli va jalb qilingan fuqarolarga aylanishadi. Turli mutaxassislarning ijtimoiy

ehtiyoblarni qondirishdagi rollarini tushunib, o'quvchilarda fuqarolik mas'uliyati hissi va o'z jamoalariga mazmunli hissa qo'shish istagi paydo bo'lishi mumkin.

5. Xulosa

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasb-hunar tushunchalarini shakllantirish-bu ham shaxslar, ham umuman jamiyat uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan muhim tarbiyaviy ishdir. Ushbu maqolada yosh o'quvchilarga kasb-hunar tushunchalarini kiritish texnologiyasi bilan bog'liq nazariy asoslar, amaliy strategiyalar va potentsial natijalar o'rganilgan. Konstruktivistik va ijtimoiy-madaniy ta'lim nazariyalarini birlashtirib, o'qituvchilar o'quvchilarning turli kasblar va ularning ahamiyati haqidagi tushunchalarini tarbiyalaydigan boy va qiziqarli muhitni yaratishi mumkin.

Tajribali o'quv faoliyati, shu jumladan ekskursiyalar, mehmonlar ma'ruzachilari sessiyalari, rol o'ynash va martaba yarmarkalari o'quvchilarga turli kasblar bilan bog'liq bevosita tajribalarni taqdim etadi. Ushbu tadbirlar nafaqat martaba haqida chuqurroq tushunishga yordam beradi, balki muloqot, muammolarni hal qilish va jamoaviy ish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Virtual haqiqat simulyatsiyalari, kengaytirilgan haqiqat dasturlari va onlayn platformalar orqali texnologiyani takomillashtirilgan o'rganishni o'z ichiga olgan holda o'quvchilarga nazariy bilimlar va amaliy qo'llanmalar o'rtasidagi farqni bartaraf etadigan immersiv tajribalarni taklif etadi. Ushbu texnologik vositalar faollikni oshiradi va o'quvchilarga turli kasblar dunyosiga Real qarash imkonini beradi.

Kasbiy tushunchalarni samarali shakllantirishning potentsial natijalari

TALABALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA GIGIYENIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

XOLMATOVA MUZAYYAN MUBASHIROVNA
Qo‘qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda gigiyenik madaniyatni rivojlantirish zarurati, mazmuni va xususiyatlari, bugungi kunda Gigiyena tashqi muhit omillarining inson salomatligiga ta‘sirini o‘rganadigan va olingan ma‘lumotlarga tayangan holda tashqi muhitni sog‘lomlashtirish, inson sog‘lig‘ini mustahkamlash atroflicha o‘rganilib rivojlantirish to‘g‘risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье выделены теоретико-методические основы развития гигиенической культуры у студентов, изучения влияния гигиенических факторов внешней среды на здоровье человека и изучения и развития внешней среды, укрепления здоровья человека на основе полученной информации.

Annotation: In this article, the theoretical and methodological foundations of the development of hygienic culture among students, the study of the influence of hygiene external environmental factors on human health and the study and development of the external environment, strengthening human health, based on the received information, are highlighted.

Kalit so‘z va iboralar: talabalarda gigiyenik madaniyat, yangi taraqqiyot, moslashuvchanlik (adaptasiya), innovasion g‘oyalar, tabiiy muvozanat, O‘rta Osiyoda gigiyena, barkamol inson, global ekologik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: talabalarda gigiyenik madaniyat, yangi taraqqiyot, taraqqiyot (adaptasiya), innovasion g‘oyalar, tabiiy muhit, O‘rta Osiyoda gigiyena, barkamol inson, global ekologik, zamonaviy pedagogik texnologiya, ilmiy-metodik.

Key words and phrases: hygienic culture in students, new development, flexibility (adaptation), innovative ideas, natural balance, hygiene in Central Asia, a well-rounded person, global ecology, modern pedagogical technologies, scientific and methodical.

Kirish (Видение/Introduction).
Bugungi kunda jamiyatda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllanganligi, insonlarning salomatlik darajasi, turmush tarzining xolatini yaxshilash va sog‘lom avlodni tarbiyalash masalalari kun tartibidan tushmayapti. Bu jarayonda jamiyatda sog‘lom hayot qadriyatlarini shakllantirish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Bunday sharoitda yoshlarda gigiyenik madaniyatni rivojlantirish zarsurati ham ortib bormoqda. Chunki oilaviy hayotga tayyorlik gigiyenik madaniyat bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Ta‘lim tizimini isloh qilish, uni modernizasiyalash sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash vazifalari ham yuzaga chiqmoqda. Bu esa oliy ta‘lim tizimiga yangicha yondlashuvlar bilan birga talabalarni mustaqil hayotga tayyorlash kurslariga ham alohida e‘tibor qaartish vazifalarini aktuallashtirmoqda. Shu bois ham talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularning gigiyenik madaniyatini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish, ilmiy xulosa va takliflarni ishlab chiqish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila jamiyatning eng kichik, lekin

muhim qismi sifatida inson hayotida katta rol o'ynaydi. Insonning, hususan yoshlarning ijtimoiylashuvi darajasi, ma'naviy qiyofasi dastlab oilada shakllanadi. Davlatning izchil ijtimoiy siyosati ham dastlab xalq farovonligimiz uchun, shu yurtning tinch osuda hayotini mustahkamlashni ta'minlashga qaratiladi. Shu nuqtai nazardan, yoshlarda sog'lom oilani shakllantirishning jihatlari orasida ruhiy tayyorgarligi shakllanishi muammolaridan biri sifatida yoshlarning oila va nikohga, umuman zamonaviy jamiyatda ularning roli tushunchasiga munosabatini to'g'ri tushinishi kelgusida nikoh qurishga yo'naltirilgan jihatlar shakllanishida o'zaro bog'liqlikni ajratib ko'rsatsa bo'ladi.

Oila hozirgi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-ma'naviy yangilanish jarayonlariga o'z ta'sirini ko'rsatib taraqqiyotni harakatga keltiruvchi muhit, kuch hisoblanadi. Aynan shu sababli, har tomonlama yetuk va mustahkam oilalar mamlakatning eng katta boyligi hisoblanadi. Demak, kelajak egalari bo'lgan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularga oila va nikoh qadriyatlarini singdirib borish, sog'lom oilani shakllantirish hamda oilada sog'lom muhitni qaror toptirish uchun lozim bo'lgan bilimlarni berib borish g'oyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, oilaviy munosabatlarning barqarorligi jamiyatning iqtisodiy va sosial taraqqiyotini ta'minlaydi, shuningdek, demografik jarayonlarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Oilalarning mustahkam bo'lishi, ularning totuvlik va farovonlikka erishuvi u mansub bo'lgan ijtimoiy tuzumning iqtisodiy, ma'naviy rivoji, jamiyatda amal qilinayotgan ma'naviy-axloqiy me'yorlar,

olib borilayotgan davlat siyosati mazmuni bilan belgilanadi. O'z navbatida jamiyat ma'naviy qiyofasi oilalarda tashkil etilayotgan ijtimoiy tarbiyaning natijasi, samarasiga bog'liqdir.[1] Shu bois asrlar davomida har qanday geografik makon va ijtimoiy zamonda ham yangi oilalarning shakllanishi, oilaviy hayotning yo'lga qo'yilishi, farzandlar tarbiyasini tashkil etish hamda sulola an'analarini davom ettirish masalalariga alohida e'tibor berib kelingan.

Oilalarni mustahkamlash, ularni saqlab qolish, shuningdek, unda komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish imkonini beruvchi muhitni yaratish choralaridan biri – talabalarni oilaparvar shaxs etib tarbiyalashdir. Oilaparvar shaxsgina oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini qondira oladi. Oilaviy ehtiyojlarning qondirilishi esa o'z-o'zidan unda yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan nizolarning oldini oladi. Farzand tarbiyasini tashkil etishda oilaviy qadriyatlardan foydalanish yoshlarni o'z ajdodlariga munosib voris, oilaparvar shaxs bo'lib kamolga yetishlariga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Tarixiy davr, geografik mintaqa, ijtimoiy maqom, milliy-etnik xususiyatlar va diniy e'tiqodidan qat'iy nazar, insoniyatning oila mustahkamligini ta'minlashdagi pozitsiyasini belgilovchi asosiy shartlar quyidagilardan iboratdir: "nikohning ilohiy kuchga egaligi va muqaddasligiga ishonish; er-xotin yoki ota-ona sifatida ikki jins vakillarining o'z zimmalaridagi burch va majburiyatlarini chuqur anglay

olishlari; er va xotinning bir-birlariga ruhiy jihatdan yaqinliklari va bir-birlarini tushuna olishlari; ota-onalarning farzandlarning oilada erkin kamol topishlari, baxtli yashashlari uchun fidoyi bo'lishlari; er yoki xotinning turmush o'rtog'i hamda farzandlarining hayotlari, sog'liklarini muhofaza qilish lari, ularni turli salbiy ijtimoiy, ruhiy va tabiiy ta'sirlardan himoyalashda mas'uliyatni o'z zimmalariga ola bilishlari; ikki shaxsning er va xotin, ota yoki ona sifatida oila an'alarini davom ettirishlari, oilaviy qadriyatlarni saqlay bilishlari va keyingi avlodlarga yetkazishlari";[2] er va xotinning oila sha'ni, qadr-qimmatini va g'ururi uchun kurasha bilishlari; ota-onalarning farzandlarini sulolaning davomchilari sifatida ajdodlarga munosib voris bo'lib ulg'ayishlari uchun mas'ulliklari va h.k. Oilaning mustahkamligida poydevor bo'ladigan mazkur shartlarga ota-ona yoki er-xotinning qat'iy rioya etishlari kelgusida farzandlarning ham oilaparvar shaxs bo'lib tarbiyalanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilaparvar shaxs sifatida talabalarda rivojlantirish lozim bo'lgan sifatlarga quyidagilarni kiritish mumkin: oilaga va farzandlariga sadoqatli, turmush o'rtog'iga vafodor; g'ururli va or-nomusli; mehnatkash, g'ayratli; sabrli, hayotni sevuvchi; qat'iyatli, tadbirli; mas'uliyatli; lafzli, o'z va'dasi-ning ustidan chiquvchi, halol; kirishimli, tashabbuskor; yaxshi va yomonni, savob va gunohni ajrata biladigan; ruhiy jihatdan sokin, bosiq, mulohazali, dono; aniq, yuksak hayotiy maqsadga ega; oilaviy an'analar va qadriyatlarga saqodatli; e'tiqodli va boshqalar. Shuningdek, gender

xususiyatlari bilan bog'liqlikda bo'lajak oilaparvar talaba-yigitlarda quyidagi sifatlarning tarkib toptirilishiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq: "qat'iy xarakter va mustahkam iroda; aqliy salohiyat va jismoniy kuch-quvvat; mehnatkashlik; uddaburonlik; fidokorlik; turmush o'rtog'i va ayollarga nisbatan oliyjanoblik; mardlik, qat'iyatlilik; qattiq qo'llik; o'z-o'zini boshqara olish; uddaburonlik, tadbirkorlik (muammolar yuzaga kelganda oqilona tadbir belgilay olish); muomala madaniyatiga egalik; oila sha'ni, or-nomusi va qadr-qimmatini e'zozlash, unga dog' tushmasligini ta'minlash; sog'lom turmush tarziga ega (turli salbiy odatlar – tamaki mahsulotlarini chekish, spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish, betartib jinsiy munosabatlarni tashkil etish dan xoli); axloqiy va maishiy buzulqikdan or qiladigan";[3] farzandlar, ayniqsa, o'g'illarga nisbatan ibrat bo'la olish va boshqalar.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadiki, oilaviy hayotga tayyorlik ham ruhan va ham jismonan tayyor bo'lishlik bilan belgilanadi. Ruhiy tayyor bo'lish oilaviy qadriyatlarni qadrlay bilish, axloqiy mas'uliyatni o'z zimmasiga ola bilish, mustaqil hayot qurish qoidalarini yarata bilishga asoslansa, jismoniy tayyor bo'lish, oila qurish yoshiga yetish, gigiyenik madaniyatni o'zida shakllantirishga asoslanadi. Mazkur omillar asosida biz talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularda ma'lum bir bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ulardagi gigiyenik madaniyatni rivojlantirish orqali sog'lom oilalarni yaratish, sog'lom avlodni tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Buning uchun esa talabalarda sogʻlom turmush tarzini shakllantirish, sogʻlom yashash qadriyatlarini singdirish, milliy va diniy qadriyatlar asosida gigiyenik madaniyatni sogʻlomlashtirish siyosati bilan bogʻlash talab etiladi. Aslida, salomatlik – nafaqat kasallik yoki jismoniy nuqsonlarning yoʻqligi, balki toʻliq jismoniy, ruhiy, ijtimoiy xotirjamlik holatidir. Salomatlik avvalo ruhiyatning mustahkam boʻlishi kerakdir yaʼni stressni oliy talim muassasalari talabalarida chiqmasligi boʻyicha metodik koʻrsatmalar berish kerak boʻladi. Talaba ruhiy tushkunlikka tushgan vaqtida oʻzini nazorat qila olishi va oʻsha holatdan chiqib ketish uchun boshqa mashgʻulotlar bilan shugʻullanishi kerakdir.

Sogʻlom turmush tarzi tushunchasiga keladigan boʻlsak, sogʻlom turmush tarzi – inson salomatligini yaxshilash va muhofaza qilishga qaratilgan faol harakatlar hisoblanadi. Talabalarda sogʻlom turmush tarzini shakllantirish, gigiyenik madaniyatini oʻstirishda sogʻlom ovqatlanishning ham oʻrni kattadir, sogʻlom ovqatlanish insonning hayot faoliyati, meʼyoriy oʻsishi va rivojlanishini taʼminlaydigan, uning salomatligini mustahkamlaydigan hamda kasalliklarni oldini olishda yordam beradigan ovqatlanish hisoblanadi. Sogʻlom turmush tarzida sogʻlom ovqatlanish birdaniga koʻp miqdorda ovqatni istemol qilish emas, ovqatni ozuqaviy miqdorga boyligini hisobga olish kerakdir. Ovqatning tarkibida minerallar, oqsillar, yogʻlarning yetarli darajada boʻlishi nazarda tutiladi. Har bir modda talabani salbiy yoki ijobiy rivojlanishiga taʼsir koʻrsatadi. Yogʻlarning

va uglevodning koʻp miqdorda istemol qilinishi ortiqcha vaznning ortishiga olib keladi.

Bugungi kunda tozalik, gigiyenik madaniyat jamiyatning istiqboldagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy yuksalishiga olib boruvchi tayanch individual va ijtimoiy qadriyatlardan biri hisoblanadi. Gigiyenik madaniyatning eng muhim asosi boʻlmish tibbiy madaniyat, salomatlik va sogʻlom turmush tarzining anʼana ekanligi Butunjahon sogʻliqni saqlash tashkiloti Nizomida, salomatlikni mustahkamlash boʻyicha Ottava xartiyasida, globallashtirilgan dunyoda salomatlikni mustahkamlash Bangkok xartiyasida taʼkidlanadi.[4] BMT Bosh kotibining oʻrinbosari Amina Muhammadning taʼkidlashicha, aholi salomatligi va uning tibbiy madaniyati toʻgʻridan-toʻgʻri gigenik madaniyatiga bogʻliqligini aytadi. Uning aytishicha, COVID-19 pandemiyasi paytida yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olishda gigiyena katta ahamiyatga ega boʻldi. Mazkur sohadagi islohotlarni jadallashtirish maqsadida 2020 yil 17 noyabr kuni BMTning Loyiha xizmatlari boʻyicha boshqarmasi huzurida Sanitariya va gigiyena jamgʻarmasi tashkil etilgani ham muammoning dolzarbligini koʻrsatadi. Tibbiy madaniyatga qadriyat sifatida munosabatning strategik salohiyati jahon miqyosida, davlat, alohida insonlar, eng muhim uni oʻsib kelayotgan yosh avlodda rivojlantirishning ideal yoʻnalishlarini tadqiq etishni taqozo etadi.

Oliy taʼlim muassasalari talabalarida gigiyenik madaniyatni rivojlantirishda ularga maxsus seminar trening, vebinarlar va mashgʻulotlarni oy davomida tashkil

etish kerakdir. Gigiyenik madaniyatga amal qilish orqali talabalarning ruhiy, aqliy, jismoniy harakat faolliklari ma'lum miqdorda rivojlanganligini aniq kuzatishimiz mumkin bo'ladi.

Hozirgi kunga kelib yoshlarda gigiyenik madaniyatni rivojlantirish bulgan e'tibor kuchayib bormokda. Yosh avlod har xil ta'sirlarga o'ta beriluvchan bo'ladi. Bu bolalik davrda gigiyenik madaniyatni rivojlantirishga zarur bulgan ongli shaxsiy faoliyat mukammallashadi. Aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, shakllantirish, aholi salomatligini mustahkamlash va inson umrini uzaytirish, yuqumli va boshqa kasalliklar, zararli odatlarning oldini olish, jismoniy faollik, to'g'ri ovqatlanish hamda mehnat qilish, o'z vaqtida dam olish, shuningdek gigiyenik ko'nikmalarga rioya qilish kabilarga qaratilgan qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va uni hayotga tadbiiq qilish aholi turli guruhlari, ayniqsa, talaba-yoshlar hayotida katta ahamiyatga ega.

Jamiyatni ijtimoiy sog'lomlashtirish tamoyillari asosida olib borilayotgan islohotlar yurtimizda ijtimoiy sog'lom muhitni hamda barkamol insonlarni, sog'lom turmush madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Bu esa, xalq salomatligini mustahkamlash, turmush tarzini yanada yuksaltirish orqali amalga oshiriladi. Zero, xalq salomatligini ta'minlash tabiiy atrof-muhit holati bilan bir qatorda, ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, inson sog'lig'i-davlat mulki hisoblanadi. Shuning uchun ham insonning biososial salomatligini asrash yo'li orqali ijtimoiy muhit holatini ta'minlashga intilish - davlat

ahamiyatiga molik vazifalardandir. Shuni ham alohida e'tirof etish lozimki, faqat tana salomatligi muvaffaqiyatlar garovi bo'la olmasligi mumkin. Tana salomat bo'lgani bilan ruh, fikr nosog'lom bo'lsa, albatta noqulay vaziyatlarga olib keladi. Bu esa, jamiyat sog'lom turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Insonning jismoniy salomatligi hamda ma'naviy-axloqiy kamolotida ijtimoiy muhitni takomillashtirish bugungi davrda dolzarb ijtimoiy vazifalardan bo'lib qolmoqda.[5]

Natijalar (Результаты/Results). Turmush tarzi – bu insonning ma'lum maqsad asosida o'zining yashashi, hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan turmush sharoitlarini o'zlashtirish usuli. Turmush tarzini insonning ayrim odat, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish usuliga ko'ra sog'lom va nosog'lom turmush tarzi sifatida ikki guruhga ajratish mumkin.

Sog'lom turmush tarzi deganda quyidagilarni e'tiborga olish zarur:

- xar kun ertalabgi badan tarbiya mashgulotlarini mashklar ketma ketligida bajarish;

- faol jismoniy harakat qilish, chiniqish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish;

- kun tartibini oqilona rejalashtirish va unga doimo amal qilish; jismonan va ruhan toliqishga yo'l qo'ymaslik; aqliy va jismoniy mehnatni gigiyenik talablar asosida to'g'ri rejalashtirish;

- to'g'ri va sifatli ovqatlanish;

- shaxsiy va umumiy gigiyena talablariga rioya qilish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik madaniyatga erishish;

- yuqumli kasalliklar, jarohatlanish

va baxtsiz hodisalarning ro'y berishini oldini olish;

- to'g'ri jinsiy tarbiya olish;
- psixogigiyena talablari (haddan tashqari asabiylashish va hayojonlanishning oldini olish)ga amal qilish;
- zararli odatlarga berilmaslik (tamaki mahsulotlarini iste'mol qilmaslik, ichkilikbozlik va giyohvandlikka yo'l qo'ymaslik va h.k.). Mazkur mezonlarga asoslanib, quyidagi to'xtamga kelish mumkin: sog'lom turmush tarzi – bu insonning hayoti va salomatligi xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga qo'yish hamda salomatligini yuqori darajada bo'lishiga erishishni ta'minlovchi ijtimoiy hodisadir. [6]

Gigiyenik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan quyidagi yo'nalishlarda olib borilayotgan ishlar alohida e'tibor talab qiladi:

- yoshlarda oilaviy hayotga nisbatan mas'uliyat hissini kuchaytirish;
- otalik va onalikning ijtimoiy obro'sini oshirish;
- yoshlarni psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorlashni kuchaytirish;
- yoshlarda muhabbat tuyg'usi, oila va nikoh munosabatlariga nisbatan to'g'ri qarashlarni shakllantirish;
- yoshlarga reproduktiv salomatlik va reproduktiv madaniyat borasidagi bilimlarni singdirish;
- oila institutini, oila-nikoh munosabatlarini mustahkamlash, yoshlar orasida oilaning qadrini ko'tarish, oila va nikoh qadriyatlarini keng targ'ibot etish, avlodlar almashuvi jarayonid ijtimoiy va

madaniy udumlarni saqlab qolish.

Oilada gigiyenik savodxonlikni oshirish masalasi sog'lom turmush tarzini shakllantirish va millat sog'ligini muhofaza qilishda katta amaliy ahamiyat kasb etadi. Respublika aholi reproduktiv salomatligi markazi ma'lumotlariga ko'ra, 20 yoshgacha va 35 yoshdan yuqori bo'lgan onalar o'limi 5 marotaba ko'p uchraydi. Shuningdek, 35 yoshdan oshgan onadan Daun sindromi bilan kasallangan bola tug'ilishi ehtimoli 30 baravar oshar ekan. Faqat 30% ayollargina maqbul intergenetik intervalni (3 yil) saqlaydi. Abortlar ko'rsatkichi ham yuqori bo'lib, tug'ruqlar soni bilan barobar ekan. 60 – 70 % fertil yoshidagi ayollarda u yoki bu ekstragenital kasalliklar uchraydi. Yuqorida tilga olingan muammolarni bartaraf etish uchun har bir inson reproduktiv salomatligini mustahkamlash, oilasini sifat va hajm jihatidan shakllantirish uchun to'liq informasiyaga ega bo'lishi, zamonaviy, samarali texnologiyalardan foydalanish imkoniyatidan foydalanishi lozim.

Yosh oilalarning iqtisodiy holatini o'rganib chiqib, kam ta'minlangan oilalarni moddiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, kam ta'minlangan oilalar farzandlarining nikoh to'ylarini o'tkazishga moddiy ko'mak berish maqsadida homiylar jalb etish maqsadga muvofiq.

Talaba shaxsining uyg'un rivojlanishida barcha ijtimoiy munosabat sohalari, faoliyat turlari va yo'nalishlari, ijtimoiy ong shakllari, muayyan tarixiy davr va vaziyatga qarab o'zining ustuvor mavqeini belgilab oladi. Hozirgi davrda gigiyenik muammolarning global miqyosda globallasuvi bilan, ularning ekologiyalashish tendensiyasi funksional

jihatdan mushtaraklashishni taqozo qilmoqda va shaxs «gigiyenik sifati»ga kompleks-sistemali ta'sir imkoniyatlarini vujudga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, «gigiyenik barkamol inson» faoliyati universal xarakter kasb etib, ilmiy-nazariy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-axloqiy, diniy va boshqa faoliyatlarini tozalash ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi, ya'ni tabiatni muhofaza qilish asosiy maqsadlardan biriga aylanadi. Umuman, shaxsning gigiyenik madaniyati mohiyatini boshqa munosabatlarni gigiyenik asosga qurish tashkil qiladi. Bunda gigiyenik faoliyat insonning predmet xossalarini bilishi bilan chegaralanmaydi, balki shu bilimlar asosida tabiatni biosfera muvozanati qonunlariga ko'ra amaliy o'zgartirishini, boshqacha aytganda, gigiyenik faoliyatning maqsadga muvofiqlik qonunini namoyon qiladi. Demak, gigiyenik nazorat funksiyalarining inson ehtiyojlari strukturasi mos kelishi va tabiatni muhofaza qilishdan manfaatdorligi ushbu qonunning juz'iy ko'rinishidir.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Yangi O'zbekiston o'zining innovasion taraqqiyot yo'lida ijtimoiy munosabatlarni liberallashtirishga kirishdi, by esa inson omili rolini oshirish bilan bog'liq vazifalarni belgilab berdi. Ayniqsa, mulkni xususiyashtirish natijasida, uning muqobil turlari shakllanishi, ko'pukladli xo'jalikning tashkil topishi, xususiy tadbirkorlik faoliyatiga imkoniyatlarning yaratilishi, kichik va o'rta biznesning rivojlantirilishi, agrar sohada chuqur islohotlarning o'tkazilishi, umuman, jamiyatning bozor qonunlariga amal qilishiga erishish insonning gigiyenik madaniyatini rivojlantirishning yangi institusional tizimi

shakllanishini taqozo qildi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida insonning gigiyenik madaniyati faqat shaxsiy ehtiyojlarini qondirishgagina emas, balki jamiyat manfaatlariga ham yo'naltirishga o'rgatib borishni ongli faoliyati darajasiga olib chiqish zarur. Chunki, har qanday gigiyenik faoliyat, faqat konkret shaxsning ehtiyojlarini emas, balki jamiyat ehtiyojlarni qondirishga qaratilgandir. Shuning uchun ham «gigiyenik egoizm», muqarrar ravishda, ijtimoiy mazmunga ega bo'ladi. Bundan tashqari, shaxs jamiyatning gigiyenik talablarini bajarishga, ehtiyojlarini qondirishga majburligini, uning burchi ekanligini har bir kishi ongiga singdirib borish gigiyenik tarbiyaning muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Gigiyenik madaniyatni rivojlantirish tizimi insonning tabiatni muhofaza qilish jarayonida shakllangan ichki ma'naviy dunyosining turli elementlarini uyg'unlashtirishda faol ishtirok etadi. Ya'ni, gigiyenik ong boshqa ijtimoiy ong shakllarini sog'liqni muhofaza qilish manfaatlarini asosida sog'lomlashtirishga nazariy-metodologik asos bo'ladi. Shu asosda vujudga kelgan gigiyenik madaniyatni rivojlantirish tizimi bu muammoning o'ziga xos yechimini taklif qiladi, ya'ni kishilarning resurslar chegaralanganligini va ehtiyojlari cheksizligini hisobga olish zaruriyatini isbotlab, ularda rasional fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Har tomonlama uyg'un rivojlantirilgan insonni shakllantirishda gigiyenik tarbiya muhim rol o'ynaydi. Zero, gigiyenik tarbiya shaxsda jamiyat uchun, uning o'zi uchun zarur bo'lgan sifatlarni shakllantirish jarayonidir. Shaxsning gigiyenik sifatlarga,

uning sogʻlom turmush tarzininga yoʻnaltirilgan bilimlari, malakalari, qobiliyatlari, tajribalarini shakllantirishdan iborat taʼlim-tarbiya jarayonini nazorat qilishni ham kiritish mumkin. Shu nuqtai nazardan gigiyenik taʼlim-tarbiya bir necha bosqichga ega. Birinchi bosqichda shaxsda jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida toʻplangan gigiyenik madaniyat tajribalaridan ijodiy foydalanish oʻrgatiladi. Bu bosqichda, reproduktiv ongning rasionalligiga va amaliy faoliyatning pragmatiklashish darajasiga eʼtibor beriladi. Gigiyenik taʼlim-tarbiyaning ikkinchi bosqichida, shaxsda gigiyenik madaniyatni rivojlantirishning institusional tizimini takomillashtirish, ijodiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati shakllantiriladi. Gigiyenik taʼlim-tarbiyaning uchinchi

bosqichida ixtisoslashgan nazorat tizimi uchun yuqori malakali faol ilmiy-texnik mutaxassislarni tayyorlash bilan bogʻliq.

Xulosa qilganda, talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda, boʻila qurib, sogʻlom avlodni tarbiyalashda gigiyenik madaniyatni shakllantirish, gigiyenik bilim va koʻnikmalarni shakllantirishlari foydali boʻladi. Buning uchun oliy taʼlim tizimida gigiyenik madaniyatini rivojlantirish, oilaga tayyorlashga qaratilgan mashgʻulotlar, fanlarni kiritilishi, sogʻlom turmush tarzi, gigiyenik madaniyat, jinsiy tarbiyani uygʻunlikda olib borish va buni fanlararo hamkorlikda integrasiya qilish maqsadga muvofiq boʻladi. Mazkur pedagogik jarayonning modeli va innovasion taʼlim texnologiyasini keyingi boblarda yoritish maqsad qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дусчанов Б.А. Умумий гигиена. –Тошкент.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашри. 2001. –Б. 12.
2. Ниёзова Н.Ш. Гигиеник маданиятни шаклланиши ва ривожланиш хусусиятлари. // Фалсафа фанлари Дусчанов Б.А. Умумий гигиена. –Тошкент.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашри. 2001. –Б. 43.
3. Бангкокская хартия укрепления здоровья в глобализованном мире//Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. URL: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences> Оттавская хартия по укреплению здоровья, 1986 г.//Официальный сайт Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets (дата обращения: 10.10.16); Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения [Электронный ресурс]//Сайт Всемирной организации здравоохранения. URL: <http://who.int/ru/> (дата обращения: 15.12.2016); The Bangkok Charter for Health Promotion in a Globalized World//Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. URL: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/> (дата обращения: 10.10.16)
5. <https://news.un.org/ru>. В ООН создан Фонд по гигиене и санитарии. 17 ноября 2020.

БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ КАСБИЙ ТАЙЁРЛАШДА АКАДЕМИК ВА ИЖОДИЙ РАСМЛАРНИ БАЖАРИШНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

БАЙМЕТОВ БОТИР БОЛТАБАЕВИЧ
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
университети профессори

Аннотация: Мақола бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини касбий тайёрлаш ва ижодий қобилиятларини шакллантиришда академик ва ижодий расмларни бажаришга қўйиладиган талаблар, тасвирнинг бадиий ечимини излаш: қаламчишги, қоралама ва эскизларни бажариш масалалари, асарнинг бадиий-ижодий жиҳатларига эътибор бериш масалаларига қаратилган.

Калит сўзлар: бадиий ижод, қаламтасвир, ранг, тус, шакл, композитсия, қаламчишги, эскиз, ўқув расм.

Аннотация: в статье основное внимание уделяется требованиям к выполнению академических и творческих рисунков в формировании и профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства и развитию их творческих способностей, поиску художественного решения изображения: значение набросков, этюдов и эскизов, вниманию к художественным и творческим аспектам работы.

Ключевые слова: художественное творчество, рисунок, цвет, тон, форма, композиция, набросок, эскиз, учебный рисунок.

Annotation: the article focuses on the requirements for the implementation of academic and creative drawings in the formation and professional training of future teachers of fine arts and the development of their creative abilities, the search for an artistic solution to the image: the importance of sketches, sketches and sketches, attention to the artistic and creative aspects of the work.

Key words: artistic creativity, drawing, color, tone, form, composition, sketch, sketch, educational drawing.

Маълумки, натурага қараб расм чизиш воқеликни кузатиш ва таҳлил қилиш қобилиятини ривожлантириш, кўриш хотирасини чиниктиришга хизмат қилиши ва шу орқали ижодий имкониятлар чегарасини кенгайтириб, тафаккурни янада бойитиши керак.

Санъатшунослик факультетлари талабларига академик расм чизиш асосларини ўргатиш ўзаро чамбарчас боғланган бир қатор вазибалар, хусусан:

- бадиий дид ва ижодкорга хос дунёқарашни шакллантириш;
- зарур илмий билимларни ўзлаштириш ва махсус техник кўникмаларни эгаллашга ундаш;
- талаба истеъдодини ривожлантириш ва ижодий салоҳиятини ошириш сингари масалалар устида изланиш ва уларни ижодий ҳал қилишни талаб этади.

Академик расм чизишнинг мақсад ва

вазибалари ижодий расм яратиш моҳиятидан фарқ қилади. Ўқув расми натура ни ўрганиш орқали ўзида муайян малака ва кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади. Бу жараёнда асосий эътибор таълим олиш ва таҳлил қилишга қаратилади. Машхур рассом-педогог Д.Н. Кардовский ёзганидек, расмга мактаб этюди нуқтаи назаридан ҳам, ижодий иш, яъни бадиий ижод намунаси сифатида ҳам ёндашиш мумкин. “Яқин-яқингача ижодий жараён рассомнинг онг таъсиридан ҳоли, бошқариб бўлмайдиган фаолияти деб эътироф қилинарди. У санъатга хос “тарқоқ”, “тартибсиз” тизимдек таассурот қолдирарди. Тасвирий санъат соҳасидаги ижодий қобилиятлар масаласини педагогика, психология, физиология, санъатшунослик каби фанлар нуқтаи назаридан ҳал қилиш мумкинлиги ҳам унинг муаммолари кўламини янада чигаллаштиради”[1].

Психологлар ва физиологлар идрок, назарий билимлар ва амалий фаолиятнинг узвий боғлиқлигини исботлашган. Билим олиш, амалий кўникмалар орттириш ва ижодий қобилиятни ривожлантириш масалаларини бир-биридан сунъий равишда ажратиш мумкин эмас. Ижодкор илмий билимларни ўзлаштириш ва амалий кўникмалар орттиришни уйғунликда олиб бориши керак, бу икки жараён шахсни комиллик сари етаклайди. Расм чизиш сабоқлари олдида қўйилган таълим ва таҳлил вазифалари талабаларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш, уларни мустақил фаолият учун тайёрлашни назарда тутлади. Шу билан бирга, ижодий тажрибанинг ошиб бориши тасвирий саводхонлик қонунларини ўрганиш ва ўзлаштиришга илҳомлантириши лозим. Бу ўқув ишларнинг ҳамма турлари, жумладан, натурадан расм чизишга ҳам дахлдор. Ўқув расмини чизишда ижод муаммоси идрок ва тафаккурни жонлантириш, натурадан кўр-кўрона нусха кўчиришдан чекиниш, расмда муайян ифодавийликка эришиш билан узвий боғлиқ.

Санъат табиатидан келиб чиқиб, академик расмни ўқув-ижодий фаолият сифатида таърифлаш мақсадга мувофиқдир. Табиийки, “Академик расм” курси ўз олдида талабаларнинг ижодий иқтидорини шакллантиришни вазифа қилиб қўйган ва тўпланган илмий билим ҳамда амалий кўникмалар салмоғи ошиб боргани сайин, унинг мақсадлари сарҳади ҳам кенгайиб бориши керак. Чунки талаба қанча кўп билса, расмнинг бадий ечимини излаш масалаларига шунча кўп вақт ажратади ва ўз фаолиятининг ижодий жиҳатларига эътиборлироқ бўлади. Академик расм ва унинг нозик хусусиятлари тўғрисидаги назарий мулоқотлар эса амалий тажриба орттириш жараёнига ўзгача жозиба бағишлайди.

Санъатшунослик факультетларида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини касбий тайёрлаш жараёнида ўқитиладиган фанлар орасида қаламтасвир асосий ҳисо-

бланади. Шунинг учун ундан натурага қараб расм чизишсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Қаламтасвирда натурага қараб расм чизиш жараёни бир-бири билан узвий боғлиқ икки вазифани ҳал қилишга қаратилган:

– расм тасаввурида бадий образни тўлақонли равишда тасвирлаш ва предметларни жонли тарзда шакллантириш;

– машқлар жараёнида тасвирлаш воситаларини тўғри танлай билиш ва ундан тўғри фойдалана билиш.

Ҳар икки вазифа ижодий жараённинг умумий назарияси, бадий педагогиканинг кўп асрлик тарихи тамойилларига ҳамохангдир. Баъзан академик расм чизиш бўйича таълим бериш даврида юқорида зикр этилган вазифалар иккига бўлинади. Тарозининг бир палласидан, академик расм чизишга ўқитиш назарияси ва услубиёти ўрин олади ҳамда тасвирий саводхонлик асослари, бадий ифодалаш усулларида сабоқ берилади. Иккинчи паллага эса бадий идрок, талабаларнинг ижодий қобилиятини ривожлантириш вазифалари қўйилади.

“Бадий идрок” - бу сезги, тасаввур, таҳлил каби ҳиссий инъикос ҳамда борлиқдан олинган турли таассуротларни синтез қилиш каби мураккаб жараёнлар билан боғлиқ руҳий ҳаракатлардир. Натура ва тасвирни бадий идрок этиш расм чизишдаги ўқиш-ўрганиш ва билиш жараёнининг энг муҳим омили ҳисобланади. Психология нуқтаи назаридан олсак, “идрок онг, миянинг ижодий жараёни бўлиб, объектив реалликни акс эттиришга қаратилган турли механизмларни белгиланган мақсадга мувофиқ келадиган, функционал жиҳатдан динамик тизимга бирлаштирувчи омиллардан биридир. Унинг айнан шу жиҳати бадий идрокнинг фақат инсонга хос билиш фаолиятидаги педагогик аҳамиятини белгилайди”[2]. Академик расм чизишга ўқитиш жараёнида талабаларнинг ижодий қобилиятини шакллантириш масаласига ўтишдан аввал, “ижод” тушунчасига ойдинлик киритиб олиш керак.

Ижод инсоннинг ижтимоий аҳамиятга

эга, янги ва ўзига хос моддий ва маънавий неъматлар яратишга қаратилган фаолияти. Шахснинг билим, тажриба, истеъдодни жалб қиладиган, тафаккур, хотира, тасаввур фаол иштирок этадиган ижодий жараёнга нисбатан хусусий муносабати ижодкорликнинг таркибий қисмидир. Ижод “шу кунгача маълум бўлмаган, мутлақо янги ниманидир дунёга келтирадиган фаолият” [3] сифатида кўпроқ “санъат” тушунчасига қиёсланади. Ижод – бу инсон онгининг атроф-муҳитни билиш, воқелик ва унинг муайян ҳодисаларини ислоҳ қилишга қаратилган яратувчанлигидир. Шу нуқтаи назардан олсак, биз тасвирий фаолият ҳақида умумий мулоҳаза юритганда ҳам, муайян талабанинг у ёки бу даражадаги ижодий ёндашуви хусусида фикр билдирамиз.

Ўқув жараёнини билиш тури ёки шакли сифатида қабул қилсак, таълим ва ижоднинг ўзаро омухталиги нафақат ойдинлашади, балки муқаррар тамойил мақомини олади. Билиш асносида интеллектуал тажриба сарҳади кенгаяди. Авваллари ижодкорлик дея кадрланган ва баҳоланган масалалар, фаолият қоидаларини ўзлаштириш жараёнида одатий, автоматик ва моторик ҳаракатларга айланиб қолади. Тажриба, касбий малака даражасининг ошиши “ижодий фаолият майдонини” торайтиради, лекин унинг сифат кўрсаткичларини юксалтиради.

Моҳиятан олганда, ўқув ва ижодий ишлар ўз олдига қўйган мақсад ва вазифалари ҳамда натижаларига кўра фарқ қилади. “Ўқув иши учун анатомия, конструкция, пропорция, ҳаракат, тус ва ранг муносабатлари, тус, ранглар мажмуаси, тасвирлаш материалларидан тўғри ифодалаш имкониятлари ва ҳоказоларни ўрганиш мақсад бўлиши мумкин. Ижодий ишда эса юқорида саналганларнинг барчаси тасвирлаш вазифаси сифатида мақсад эмас, восита ролини ўйнайди. Рассом-педагогни бу мақсад ва вазифаларни у ёки бу даражада рўёбга чиқаришни удаллаши унинг касбий тайёргарлиги ва тажрибасига (маҳоратига) боғлиқ.

Қолаверса, ижодкор ўз мақсадига эришиш учун натурага нисбатан қўйилган айрим талаблардан воз кечиши мумкин ва бунга тўла ижодий ҳуқуқи бор. Ижодий ишнинг мақсади – тасвирий образ, бадиий асар қахрамонининг психологиясини яратишдир. Ўқув ишлари замирида ҳам аслида ижодкорлик ётади. Яратувчанлик эса билиш жараёнининг ажралмас, таркибий қисмидир. Шуни ҳам унутмаслик керакки, ижодкорлик туйғуси педагог томонидан мақсадли вазифа сифатида белгиланиши ва талабани шу йўлда изланишга илҳомлантириши мумкин”[4].

Яратувчанлик билан боғлиқ ҳар қандай фаолият тури каби, бадиий ижод ҳам изчил вазифалар кетма-кетлигидан шаклланади. Вазифалар қатъий тартиб асосида режалаштирилиши ҳамда айнан шу кетма-кетликда амалга оширилиши лозим. Бу узвийлик занжирининг узилиши, одатда, ижодий ғоянинг қашшоқлашиши, ифодавийликнинг жўнлашишига олиб келади.

Масалан, графика йўналишида асар яратиш белгиланган вазифаларни муайян кетма-кетликда бажаришдан иборат бўлиб, у қуйидаги босқичлардан ўтади:

- асар ғоясини шакллантириш;
- дастлабки хомаки эскизини яратиш;
- хомаки асарда аксини топган ғояларни амалга ошириш учун қаламчизги ва қораламалар чизиш;
- бўлажак асарнинг композицион қурилишини ҳаёлан тасаввур этган ҳолда уни шакллантириш;
- тасвирни юзада тўғри ифодалаш;
- тус, рангларнинг дастлабки оҳангдорлигига эришиш;
- сўнгги хомаки расм, чизгилар ва қораламаларни яратиш ва улар ёрдамида асардаги тасвирни такомиллаштириш;
- тус муносабатларини якуний шаклга келтириш.

Ижод, санъат, ҳиссиётлар психологияси бўйича етук мутахассис П.М. Якобсон айтганидек, “санъат асари яратилишининг психологик босқичларини аниқлаш, қайсидир

маънода типик ва умумлашган модел сифатида намоён бўладиган жараёни ўзига хос кўринишда қайтадан тиклаш демакдир”.

Бадий асар устида ишлаш бўйича юқорида келтирилган мисол ниҳоятда умумий, тахминий схемадир. Бевосита ижодий жараён унга нисбатан анча мураккаб кечади: кўпроқ ва салмоқлироқ вазифалар қўйилади, улар рассом маҳорати ва бадий асар ғоясидан келиб чиқиб мунтазам ўзгариб туради. Лекин, ҳар қандай ҳолатда ҳам, ижодкорлик ўз мантиғи ва тўқислиги билан ажралиб турадиган яхлит жараёндир.

Ижод - машаққатли иш жараёнидир. Тасвирий санъатнинг энг буюк намуналари, дурдоналари улкан ва кўпинча азобли меҳнат натижасида яратилган. Бу фикр ҳақлигини англаш учун Рембрант, Леонардо да Винчи, А.Дюрер, Ж. О.Д. Энгр, В.И. Суриков, И.Е. Репин, Ў.Тансиқбоев, Ч.Ахмаров, А.Абдуллаев, М.Набиев каби бошқа машҳур санъаткорлар асарларининг дунёга келиш тарихини эслаш кифоя (сон-саноқсиз эскизлар, натурадан чизилган қораламалар, давомий расм, этюдлар чизиш ва б.). Ижод илҳом меваси ва у ҳар қандай асарни осонгина яратишга ёрдам беради, деганлар қаттиқ адашишади.

Таълим жараёнида ижодкорликни ривожлантириш масаласи унинг когнитив томонини такомиллаштириш муаммоси билан узвий боғлиқ. “Ижод инсоннинг барча руҳий қудрати, жумладан, тассавури иштирок этадиган жараён ҳамда яратувчанлик учун зарур билим ва тажриба орқали орттириладиган маҳоратдир”. Ўқув-тарбия жараёни уч йўналишни ўз ичига олади: тарбия, таълим ва тажриба (малака). Улар ўзаро уйғунлашиб, ижодий ривожланишни рағбатлантиради. Таъкидлаш ўринлики, бу йўналишлар параллел равишда, бир-бирини тўлдирган ҳолда амалга оширилиши лозим. Бирон-бир йўналишнинг ортга қолиши ёки унга нисбатан бефарқ бўлиш таълимда бирёқламаликни келтириб чиқаради, ривожланиш уйғунлигига путур еткази, охир-оқибатда,

ижодий камолот йўлини тўсади. Ўқув ёки ижодий вазифалардан бирини устун кўриш ва бошқаси аҳамиятини тўлиқ англамаслик таълим-тарбия уйғунлиги тамойилининг бузилишига сабаб бўлади. “Мактаб”, яъни санъат ҳунармадчилигини ўрганишга ружу қўйиш, лекин улардан ижодий фойдаланмаслик, яратувчанлик тушунчасига мутлақо алоқаси бўлмаган ҳаваскорликни шакллантиради. Аксинча, “ижодкорликка” ҳаддан ташқари берилиб кетиш расмнинг асосиз деформацияланишига олиб келади, охир-оқибатда, рассом реал воқеликдан узилиб қолади. Қуйида талабаларни академик расм чизишга ўргатиш бўйича мақсадларнинг тахминий мазмуни билан таништирамиз.

Тасвирий санъатнинг бошқа турлари қатори, расм чизишни ўргатиш муаммоли таълим намуналаридан биридир. Маълумки, ушбу таълим шаклининг асосий вазифаси изланиш, ижодкорлик хислатларини шакллантириш, мустақил ва самарали фикрлаш қобилиятини ривожлантиришдан иборат. Зеро, бу талаблар расм чизишга ўқитиш тизимининг ҳам пойдеворидир. Муаммоли таълим сингари, академик расм чизишга ўргатиш икки асосий мақсад рўёби учун хизмат қилиши керак:

1. Индивидуал тафаккур асосида меҳнатга ижодий ёндашиш қобилиятини ривожлантириш;
2. Зарур билим, малака ва кўникмалар тизимини шакллантириш.

Шу билан бирга, малака ҳамда техник кўникмалар аҳамияти ва ролини камситмаслик керак, аксинча, уларни ривожлантириш шарт фазилатлар сифатида эътироф қилиш лозим, чунки маҳорат барча фаолият турлари, хусусан, ижодий меҳнатнинг ҳам муваффақиятини таъминловчи омилдир.

Техник кўникма ва малака орттиришда инсон тафаккури, унинг қатъияти ва иродаси ҳал қилувчи роль ўйнайди. Қўл ҳаракатларини муайян режа асосида мунтазам тақрорлаш ижодкорнинг қўл-кўзлари ўртасида

кўринмас, лекин барқарор ришта боғлайди, вақт ўтиб, бу ҳаракатлар беихтиёр тус олади (автоматлашади). Энди рассом алоҳида олинган ҳаракатларни эмас, уларнинг умумий кўламини назорат қилади. Айнан шу даражага эришиш техник кўникмалар шакллантиришнинг яқуний мақсадидир. Таълимнинг вазифаси тасвирий саводхонлик асосларини ўргатиш, ишнинг техник усуллари бўйича малака ҳамда кўникмаларни шакллантириш ва янада такомиллаштириш билангина чекланмайди; ўқув-ижодий фаолият давомида улардан эркин фойдаланиш, ўқув ва иждодий вазифаларни уйғунлаштиришдан ҳам сабоқ беради.

Билим ва иждодий тажрибани мунтазам ошириб бориш иждодкорликнинг зарур шартларидан биридир. Талабанинг билими, техник имкониятлари ва унинг иждодий салоҳияти ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд. Янги техник имкониятлар ва иждодий тажриба навбатдаги ва янада мураккаброқ вазифаларни ҳал қилишда қўл келади, яъни бадиий иждодкорликни камолотга етаклайди.

Талабаларнинг қизиқишлари ва ўқув жараёнининг объектив қонуниятларини бирлаштириш педагогика фанининг долзарб муаммосидир. Расм чизишга ўқитишнинг дастлабки босқичларида талабалар иждодий қобилиятини ривожлантиришнинг муҳим шарт - уларни таълимнинг асосий йўналишлари ҳамда мақсадларидан ўз вақтида ва холис хабардор қилишдир. Чунки бу режалар талабаларни касбга тайёрлаш, уларнинг иждодий салоҳиятини кашф этиш, малака-кўникмаларини мукамаллаштириш бўйича олий мақсадларга ойдинлик киритади. Лекин бўлажак рассомларнинг иждодий қобилиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган ўқув жараёнига ҳар бир талабанинг онгли равишда ва масъулият билан ёндашишини бир марта таъсир кўрсатиш ёки фақат маъмурий чоралар билан таъминлаб бўлмайди. Бундай муваффақият педагоглар жамоасининг таълим жараёнидаги доимий ва оқилона раҳбарлиги, шунингдек, махсус ша-

роитлар яратиш орқали қўлга киритилади. Иждодий қобилиятни ривожлантириш усуллари ва ушбу таълим йўллари ўзининг тарбиявий, ривожлантирувчи хусусиятларини бор бўйи билан намоён қиладиган шарт-шароитларни моҳирона уйғунлаштириш зарур. Талабалар иждодий тафаккурини шакллантириш ва уларни билимга йўналтиришда педагог шахси ҳал қилувчи роль ўйнайди. Расм чизишни ўргатишда талабалар онгига таъсир кўрсатишнинг асосий шакли педагог муносабати орқали ифодаланади. Талабаларда иждодий ишга рағбат ва иштиёқ уйғотиш, шунингдек, уларга ўқув-ижодий расм устида ишлаш бўйича белгиланган босқичли вазифалардан келиб чиқиб раҳбарлик қилиш — иждодий қобилиятни ривожлантиришнинг муҳим шартидир.

Маълумки, инсоннинг кундалик ҳаётдаги, одатий идроки рассомнинг воқелиқдан маълумотларни қабул қилиш, уларни қайта ишлаш жараёнидан фарқ қилади. Ҳар бир идрок этилган ҳолат ҳиссий кечинмалар билан боғлиқ бўлиб, унинг хусусияти мақсаддан келиб чиқади ва кўрган-ҳис қилганини тасвирлаш, ифодалаш истаги билан омухталашади.

Муайян объектни кузатаётган талабалар, бу ишни педагог раҳбарлигида бажаришса, предметнинг янада кўпроқ тасвирий, ифодавий сифатларини кашф қилишади. Педагог томонидан ташкил қилинган кузатув, яъни идрок қилиш жараёни тасвирлаш предметининг ҳақиқий ҳолатини тартибли, тизимли, аниқ ифодалашга ёрдам беради, бу эса унинг ниҳоятда муҳим жиҳатидир. Чунки кузатиш воқеликни билиш услуби бўлиб, унда:

- идрок ва тафаккур узвий боғланади;
- талабалар тасаввурида шаклланаётган бадиий образ тимсолига ойдинлик киритилади;
- бўлажак рассомлар кузатиш моҳиятини англаб етишади;
- уларнинг кузатиш тажрибаси ошади;
- талабалар расм чизишнинг ўқув ва

ижодий вазифаларини инобатга олган ҳолда, идрок этиш тамойилларига асосланган ўз кузатув усулларини ишлаб чиқишади.

Тўғри ташкил қилинган идрок жараёни, тафаккурнинг асосий қонунлари каби, таълим давомида бўлажак рассомларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришнинг муҳим шарти, келажакда яратиладиган бадиий-ижодий ишлар пойдевори сифатида тавсифланади.

Тасвир яратишда ифодавий ва ижодий вазифаларнинг услубий кетма-кетлигига риоя қилиш ижодкор истеъдодини сайқаллайди. Ўқув дастурлари ана шу жиҳатларни, яъни таълимнинг техник-аналитик вазифаларини ўзлаштиришнинг мажбурийлигини катъий белгилаб қўйган. Ижодий вазифаларни мунтазам мураккаблаштириб бориш масаласида эса бу каби аниқ ва батафсил тавсиялар берилмаган.

Кузатувлар шуни кўрсатмоқдаки, ўқув вазифаларидан ижодий мақсадларга, яъни ўрганиш жараёнидан бадиий образ излаш босқичига ўтиш ҳажмли шаклга нисбатан муносабатнинг мантикий ва муайян узвийликда ўзгариб бориши сифатида кечиши лозим. Шаклдан унинг мақсади — ифодалаш воситасига ўтиш, кейин ҳиссиётлар мазмунини англаб етиш, сўнгра ташқи пластикага эътибор қаратиш ва ниҳоят, бадиий-ижодий моҳиятига етиш. Мазкур хулоса бадиий образнинг пластик асоси сифатида эътироф қилинган шакл тўғрисидаги тасаввурлардан туғилган. Уни бу тарзда ўзлаштириш ўқув вазифасини ижодий ҳал қилишда эркинлик беради, шу билан бирга, расм чизиш бўйича ўқув-таҳлилий топшириқлар бажарилишини таъминлайди. Талабалар ишларининг хусусияти уларнинг академик расм бўйича техник усулларни қанчалик даражада ўзлаштиришгани билан белгиланади, лекин бу сифатлар кўлами бир гуруҳнинг ўзида ҳам фарқ қилади. Энг катта тафовут ижодий қобилиятнинг ривожланишида кузатилади. Бу ҳар бир Шахснинг тайёргарлик даражаси ҳамда индивидуал-типологик хусусиятлари

билан баҳоланади. Талабаларни ўқитиш ва тарбиялаш масаласига хусусий ёндашиш — яна бир муҳим талабдир. Индивидуал таълим усулидан фойдаланиш талабаларнинг ҳам ўқув, ҳам ижодий фаоллигини рағбатлантиради. Расм чизишдек мураккаб фан соҳасига ўқитишда талабаларни ҳамма буюк рассомлар ва педагогларга хос фазилатлар руҳида тарбиялаш зарур. Улар ўқув ва ижодий вазифаларни ҳал қилиш жараёнида учрайдиган объектив қийинчиликларни енгиб ўтишга тайёр туришлари лозим.

Ўқув-педагогик жамоада шаклланган умумий ижодий муҳит ҳам изланиш ва комиллик сари интилишга илҳомлантиради. Жамоа билан бирга рассомлар кўргазмалари, ижод устахоналарига ташриф буюриш, санъатшуносликка доир адабиётларни ўрганиш ҳам шу мақсадларга хизмат қилади. Бу тадбирлар билим ҳажмини кенгайтиради, тажриба беради, бадиий дид ва тасаввурни ривожлантиради. Рассомларнинг ижодий ва техник усулларини ўрганиш орқали талабалар воқеликни ижодкор нуктаи назаридан баҳолашга ҳаракат қилишади, бадиий тилнинг ифода воситаларини излашади.

Расм тилининг ранг-баранг ва нозик жиҳатлари бор. Ўзининг у ёки бу ижодий ғоясини осон ва профессионал даражада ифодалашни истаган ҳар бир мусаввир ранг танлаш ва улардан фойдаланишни чуқур ўрганиши керак. Ҳар бир образнинг вибрацияси, график оқими, энтикиши, титроғи бор. Уларни аниқ илғай олиш, ҳис қилиш ва етказиш керак. Ҳиссиётлар, кечинмалар, хусусият ва шаклларни бир ёқлама график тимсоллар орқали ифодалаш образни қашшоқлаштиради, унинг яхлитлигига путур етказилади. Шунинг учун расм чизиш бўйича таълим беришда шаклни ифодалашнинг график имкониятлари чегарасини кенгайтириш керак. Бу талабага ўз касбинини осон ва муваффақиятли ўзлаштириш имконини беради.

Талабаларнинг ўқув ва илмий тадқиқот ишлари ижодий қобилиятларни ривожлантиришнинг ташкилий шакли бўлиб, ижодий

ТАРИХ ФАНИГА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРДА АККУЛЬТУРАТИВ КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

RAYIMOV ABDULXAMID ABBULXAKIMOVICH

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Fargʻona filiali erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maktabda tarix ta'limining yangi mazmuni va o'quvchilarning bilish faoliyatini yanada faollashtirish vazifalari tarix o'qitishning shakl va metodlarini takomillashtirish uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Tarix fanini o'qitish mazmunan boyidi, o'qishning mavjud shakl va metodlari takomillashdi, yangilari yuzaga keldi. Dars turlarini tavsiflashda ta'lim jarayonining qonuniyatlari, ularning asosiy bosqichlari (o'quvchilarni tarixiy voqealarni idrok etishga tayyorlash, material bilan tanishtirish, uni tahlil qilish, umumlashtirish, mustahkamlash, ko'nikma va malakalar hosil qilish, olgan bilimlaridan amaliy faoliyatda foydalanishga o'rgatish) asos qilib olinadi. Tarixni o'rganishning har bir bosqichida materialning mazmuniga qarab muvofiq shakl tanlanadi.

Аннотация: Новое содержание исторического образования в школе и задача дальнейшей активизации познавательной деятельности учащихся открывают большие возможности для совершенствования форм и методов обучения истории. Преподавание истории стало богаче по содержанию, совершенствовались существующие формы и методы изучения, появились новые. При описании видов уроков выявляются закономерности образовательного процесса, их основные этапы (подготовка учащихся к восприятию исторических событий, ознакомление с материалом, его анализ, обобщение, закрепление, формирование умений и знания в практической деятельности) берутся за основу. На каждом этапе изучения истории выбирается соответствующая форма в зависимости от содержания материала.

Annotation: The new content of history education at school and the task of further activating students' cognitive activities open up great opportunities for improving the forms and methods of history education. The teaching of history has become richer in content, the existing forms and methods of study have been improved, and new ones have appeared. When describing the types of lessons, the laws of the educational process, their main stages (preparing students to perceive historical events, introducing them to the material, analyzing it, summarizing, strengthening it, forming skills and competencies, teaching them to use the acquired knowledge in practical activities) are taken as a basis. At each stage of studying history, an appropriate form is chosen depending on the content of the material.

Kalit soʻz va iboralar: tarix fani, innovatsiya, ta'lim samaradorligi, qadriyat, madaniyat, modernizatsiya, ta'lim-tarbiya.

Ключевые слова и фразы: история, инновации, образовательная эффективность, ценность, культура, модернизация, образование.

Key words and phrases: history, innovation, educational efficiency, value, culture, modernization, education.

Rivojlangan mamlakatlarning jadal taraqqiy etishining asosiy sabablaridan biri – oʻz vaqtida yoshlar ta'limi va tarbiyasini toʻgʻri tashkil etib, amalga oshirganligi hisoblanadi. Shubhasiz, Oʻzbekistonda ham shunga oʻxshash puxta oʻylangan ta'lim tizimi mavjud. Biroq, uni amalga oshirishning asosiy mazmuni ta'limning barcha sohalari, birinchi navbatda, tarix ta'limini toʻgʻri yoʻlga qoʻyishni, jumladan, tarixiy merosimizdan

toʻgʻri foydalanishni, tarixiy bilimlar orqali oʻquvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy bilimlariga doir tasavvur va tushunchalari tizimini kengaytirishni talab etadi. Shu ma'noda tarixiy miniatyura san'ati asarlaridan foydalanish ta'lim tizimini mazmun jihatidan boyitadi. Muhimi, tarix o'qituvchisi tarixiy mavzudagi miniatyura san'ati asarlarini tanlashda uning ta'lim-tarbiyaviy jihatdan qiymmati, tarixiy hodisalarning naqadar haqqoniy, real va ilmiy

yoritilganligiga e'tibor qaratishi lozim.

Tarix fanini o'qitish metodlari tizimini tashkil etgan ko'rgazmali va og'zaki matnlar vositasida ta'lim berish hamda amaliy metodlar bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'langan. Ular o'rtasidagi bog'lanish o'qitish usullari va ularga muvofiq fikrlash faoliyat turlarining o'zaro aloqasi va bir-biriga ko'rsatgan ta'siriga asoslanadi. O'zbekiston va jahon tarixida sodir bo'lgan tarixiy voqelikni hikoya qilish o'quvchilarning tarixga oid bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tarix darslarini klassifikatsiya qilish, uning xilma-xil turlaridan foydalanish o'qituvchining shaxsiy xohishiga emas, balki maktab tarix kursining maqsadi, ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish zaruriyatidan kelib chiqadi hamda tarix ta'limining asosiy qonuniyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Tarix o'qitish davomida o'quvchilar o'zaro bog'langan hodisalar kompleksi bilan yoki bir qancha belgi va xossalarga ega bo'lgan hodisa bilan ko'pincha bir yo'la tanishib boradilar. Kompleksni avval qismlarga bo'lib chiqib, har bir qismni alohida hamda boshqa qismlar va hodisalar bilan bog'langan holda ko'rib chiqish va o'rganish yo'li bilangina bilib olish mumkin. 7-8sinf o'quvchilari miniatyura san'ati asarlaridagi tasvirlar va voqealarni yoki shaxs o'rtasidagi nisbatni tushunib olmaganlariga qadar darsni to'liq o'zlashtira olmasliklari mumkin.

Abstraksiyalash, ya'ni hodisalarning ayrim muhim belgilari, xossalari va bog'lanishlarini fikran ajratib chiqish hamda ahamiyatsiz va tasodifiy narsalarni fikran ayrim holda tasavvur etish analizning davomi hisoblanadi. Abstraksiyalash bo'lmasa bitta ham tushuncha tarkib top olmaydi.

Abstraksiyalash analizning oliy shakli hisoblansa, umumlashtirish sintezning oliy shaklidir. Umumlashtirishda hodisalarning abstraksiyalashgan belgilari, xossalari va bog'lanishlari fikran birlashtiriladi. Pedagog Yu.A. Samarinning yozishicha, analiz va sintez hamda ularning oliy shakli – abstraksiyalashva

umumlashtirish asosida boshqa har xil tafakkur operatsiyalarini ham bajarish mumkin[1]. Shunday qilib, bilib olinayotgan hodisalarning tashqi xossalarni qayd etishdan boshlab, to ularning ichki tuzilishini ko'rib chiqishgacha bilish jarayoni sodir bo'ladi. Undan keyin esa hodisaning ayrim elementlarini o'quvchilar tushuna oladigan hamma bog'lanish va munosabatlari bilan birga, bir butun qilib qayta qo'shiladi. O'rganilayotgan tarixiy hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni ko'rsatib borish yo'li bilan o'quvchilarda tarixiy bilimlar tizimi shakllana boradi.

Umumta'lim maktablarida tarix o'qitish tizimida tarixning boshlang'ich kursi alohida rol o'ynaydi. Bu dastlab o'quvchilarni tarix fani bilan tanishtirish, o'z yurti o'tmishini bilish bilan belgilanadi. Maktab o'quvchilari psixologik jihatdan emotsional ta'sirga beriluvchi bo'ladi. Bu yoshda abstrakt tarixiy tushunchalarni umumlashtirish qiyin kechadi. Shuning uchun bu davrda ijobiy ma'noda o'quvchilarga emotsional ta'sir etuvchi manbalar, omillardan foydalanish zarur. Shu ma'noda real tarixi keyslarni va multimedia vositalaridan tarixni o'qitish jarayonida foydalanish muhim didaktik ahamiyat kasb etadi.

Biror narsaning bola yodida puxta o'rnashib qolishini istagan pedagog, degan edi K.D. Ushinskiy, boladagi sezgi a'zolarining mumkin qadar ko'prog'ini – ko'z, quloq, ovoz, harakat sezgilarining ishlashi o'rganilayotgan materialni eslab qolish uchun ishtirok ettirishga harakat qilmog'i lozim»[2]. Demak, tarix fanini o'qitishda tarixiy manbaalardan yoki tarixiy mavzudagi hujjatli filmlar va asarlardan foydalanish yordamida ham yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Pedagog V.S. Murzaev esa «Siz o'quvchilar o'quv materiallarni puxta o'zlashtirib olsin desangiz, o'quvchilarning sezgi a'zolaridan imkon qadar ko'prog'ini o'rganilayotgan narsaga jalb etishingiz kerak. Ko'rish a'zolari orqali o'quvchilar ko'rgazmali qurollarni yaxshi eslab qolishadi», deb yozgan edi[3].

Metodist, tarixchi olim N.M. Remeev boshlang'ich tarixdan tanlangan mazmunini o'zlashtirish tamoyillarini tubdan o'zgartirishning muhim vazifasi – dastur va darslik materiallarini o'quvchilarning yoshiga qarab, ya'ni o'quvchilarning qobiliyati, ularning bilimlarini qay yo'sinda qabul qilish imkoniyati va qiziqishini hisobga olgan holda tanlash zarurligini ko'rsatadi.

Hukumatimiz tarixning tarbiyaviy rolini anglab, Xalq ta'limi vazirligi va O'zbekiston Fanlar akademiyasi zimmasiga O'zbekiston xalqlar tarixining yangi dasturi darslik hamda qo'llanmalarni yaratish vazifalarini yukladi. Bu dastur, darslik va qo'llanmalar yaratildi ham. Respublikamizda amalga oshirilayotgan tarix ta'limi amaliyoti, shuningdek, darslarda o'qituvchilarimiz ma'ruzalaridan shu narsa ko'rinib turibdiki, ular, asosan, darsliklardagi ma'lumotlardan foydalanish bilan cheklanib qolmoqdalar, qo'shimcha manbalardan esa kam foydalanmoqdalar, ya'ni ular o'z imkoniyatlari darajasidagina harakat qilishmoqdalar. Ayni paytda umumta'lim maktablarida tarix fanida o'quvchilarda akkulturatv ko'nikmalarni rivojlantirish muhim pedagogik muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Maktab ta'limida o'quvchilarning akkulturatv ko'nikmalarini rivojlantirish orqali tarixiy hodisalarning bir yoqlama talqinidan qutilib, xilma-xil fikrlash, tafakkur yuritish, shuningdek, tarix fanida shakllangan bir tomonlama qarashlardan xalos bo'lishga erishish mumkin. Demak, haqqoniy tarix va manbalar o'lkamizning o'tmish fojeasini ham, baxtli taqdir, kechmishlarini ham tarix haqiqati, ashyoviy dalillari sifatida o'zida namoyon qiladi. Shunday ekan, bu manbalar tarix mulkidir, gap shu mulkni ta'lim-tarbiyaning mazmuniga qanday olib kirishdadir. Bu o'qituvchilarning pedagogik mahorati, fanga nisbatan fidoyiligi va, qolaversa, ijodkorligiga bog'liq.

O'zbekiston umumta'lim maktablarida tarix fanini o'qitish samaradorligini oshirishda quyidagi ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi

vazifalar hal qilinsagina erishish mumkin:

- tarixiylikni tarbiyalash – o'quvchilar o'tmish va bugungi kunga oid voqealarni bir-biriga bog'liq holda tushunish va baholash, ijodiy fikrlash, ilmiy ob'ektivlikka intilish, mamlakat bo'ylab va butun jahon tarixidagi miniatyura san'ati asarlarini, tarixiy jarayonlarni tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish, tarixiy manbalarni mustaqil o'rganish asosida shaxsiy xulosalar chiqarishga intilish;

- o'quvchilarda tarixdagi muammolarni anglab yetish qobiliyatlarini hosil qilish, umumta'lim maktablarida tarixni o'rganish, o'quvchilarda tarixiy voqea va shaxslarga ma'naviy baho berish kompetensiyasini hosil qilish;

- O'zbekistonning madaniy boyligi, xalqimizning ijtimoiy-diniy an'analari, tarixiy va madaniy yodgorliklarni targ'ib qiladigan va ulardan faxrlanadigan, qadimiy yodgorliklarni muhofaza qilishda faol qatnashadigan vatanparvarlarni tarbiyalash;

- turli mamlakat va xalqlarning tarixini biladigan, boshqa millatlarning madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo'ladigan, xalqlarning o'zaro madaniy ta'siri va o'zaro munosabatining progressiv ahamiyatini tushunadigan e'tiqodli baynalminalchilarni millatlararo muomala madaniyati sohiblarini tarbiyalash va boshqalar.

Bu ta'lim-tarbiyaviy vazifalar kompleksi o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va kasb-hunarga qiziqishini kuchaytirishning eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tarixiy ta'lim o'quvchilarda yuksak g'oyaviylikni shakllantirish, akkulturatv ko'nikmalarning afzalliklarini tushunish, tarixga to'g'richa yondashish, faol hayotiy mavqeda turib ish tutish, bilimni mustahkamlash va uyushqoqlikni shakllantirishning muhim omillaridan biridir[4].

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan dolzarblashtirish tushunchasining lug'aviy ma'nosi o'quv materialini ayni payt va kelajakda zarur va muhim ahamiyatga ega ekanligini tahsil oluvchilar ongiga yetkazib, uni o'rganishga

his-tuyg'u, qiziqish uyg'otuvchi va faol o'quv bilishga undovchi omil deb e'tirof etiladi. O'quvchilarda akkulturatativ ko'nikmalarni tarixni o'rganish, tarixiy manbalar bilan tanishish va tarixiy voqealarni mohiyatiga kirib borish orqali o'rganishga nisbatan ongli ehtiyojni yuzaga keltirish o'quv materialini sifatli o'zlashtirishning muhim shartlaridan biridir. Tarixiy faktlar hech vaqt yozuvchining o'ziga tobe qilib qo'ymaydi, balki unga shu faktdan turtki olishga, uning mohiyatini ochishga, davr ruhining badiiyiligini kashf etishga olib keladi. Demak, tarix fanini o'rganish, tarixiy jarayon qonuniyatlarini anglash va his etish o'tmishning turli qirralarini o'quvchilar ko'z o'ngida yanada yorqinroq chizilishiga, tarixiy voqealar mazmunini to'laligicha esda saqlab qolishga va o'quvchilarga o'tmishning ibratomuz voqealar asosida tarbiya berishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilganda, «O'zbekiston tarixi» va «Jahon tarixi» darslarida o'quvchilarda akkulturatativ ko'nikmalarni shakllantirish tizimi va mazmuni ishlab chiqilmaganligi, o'quvchilarda akkulturatativ ko'nikmalarni shakllantirish usullari xususida metodik tavsiyalar yetarli emasligi, umumta'lim maktablarida akkulturatativ ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha o'quv adabiyotlarining yo'qligi, akkulturatativ ko'nikmalarni shakllantirish uchun tarix darslaridan foydalanish samaradorligining pastligi, ilmiy-metodik jihatdan asoslanmaganligi kabi ko'plab pedagogik muammolar mavjud. Bu muammolarni hal etish maxsus pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishni talab etadi.

Foydalaingan adabiyotlar:

1. Самарин А.Ю. Секция по особо ценным документам и редким книгам. Информационный бюллетень РБА, 2016 № 78, –С.11.
2. Ушинский К.Д. Проблемы педагогики. Москва.: 2002. С.111.
3. Мурзаев В.С. Тарих ўқитишда синф доскасига солинадиган расмлар. / Ўқитувчилар учун қўлланма. – Тошкент.: Ўқитувчи, – 1952. Б.57.
4. Олломурадов Д. Тарих ўқитиш санъати. Ўқитувчилар газетаси. –Т.: 1983. – 2 май. –Б. 16.
5. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т.: Шарқ, 2003.
6. Karimov, U. U., & Karimova, G. Y. (2021). The importance of innovative technologies in achieving educational effectiveness. Журнал естественных наук, 1(1).
7. Шониёзов Ш.К. Ўзбек халқининг келиб чиқиши. – Т.: Шарқ, 2001.
8. Рафиқова, Д. К., & Каримова, Г. Й. (2020). Ёшларни ижтимоий фаоллигини оширишда қадриятларнинг аҳамияти. Перекрёсток Культуры, 2(1).
9. Тошпўлатов Т., Фаффаров Я. Тарих ўқитиш методикаси. – Тошкент: Университет, 1999.
10. Туленов Ж., Жабборов И. Тарихий онгни ривожлантириш – давр талаби. – Т.:Меҳнат, 2000.
11. Туленов Ж. Маънавият ва ижтимоий тараққиёт. – Т.:Меҳнат, 2000. – Б. 15– 21ч.
12. Rayimov, A. A. (2021). Social Aspects Of The Formation Of Social Activity In Youth. Oriental Journal of Social Sciences, 1(1), 29-32.

TA'LIMDA GENDER MEZONLAR VA ULARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MAZMUNI

SAYDULLAEVA AZIZA RAXIMOVNA

Farg'ona davlat universiteti Pedagogika kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni gender pedagogikasi va psixologiyasining nazariy va uslubiy asoslari bilan tanishtirish zarurati, ta'lim oluvchilarda psixologik-pedagogik bilimlarda gender yondashuvini amalga oshirishga oid ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, ta'limning barcha bosqichlarida gender ta'limini uzluksiz joriy etish kontseptsiyasini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ta'minlash muammolari yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье освещаются проблемы необходимости ознакомления будущих педагогов с теоретическими и методическими основами гендерной педагогики и психологии, развития у обучающихся навыков и умений реализации гендерного подхода в психолого-педагогическом знании, разработки и обеспечения поэтапной реализации концепции непрерывного внедрения гендерного образования на всех этапах обучения.

Abstract: This article highlights the need to familiarize future teachers with the theoretical and methodological foundations of gender pedagogy and psychology, the development of skills and competencies related to the implementation of the gender approach in psychological and pedagogical knowledge in educators, the development of the concept of the continuous introduction of gender education at all stages of education and the problems of ensuring.

Kalit so'zlar: ta'lim, gender, gender tenglik, gender yondashuv, xotin-qizlar, ehtiyoj, muhofaza, gender va inson, ta'lim va gender.

Ключевые слова: образование, гендер, гендерное равенство, гендерный подход, женщины, потребности, защита, гендер и человек, образование и гендер.

Key words: education, gender, gender equality, gender approach, women, need, protection, gender and man, education and gender.

O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-intellektual hayotida tub o'zgarishlar sodir bo'layotgan hozirgi kunda o'quv jarayonini shaxsning gender tengligi va farqlari asosida tashkil etish masalasi ham pedagogik jarayon va tadqiqotlarning tarkibiy qismiga aylanishi kerak. Zero, qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi ijtimoiy hamda o'quv munosabatlarini tartibga solish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Chunki o'quv jarayonlari orqali istiqbolda jamiyatning erkak hamda ayol a'zolari orasidagi ijtimoiy munosabatlar qaror topadi¹.

Mamlakatimizda XX asrning oxirlarigagina kelib, ta'lim jarayonida gender farqlar va o'xshashliklarni hisobga olish haqidagi fikrlar ilgari surila boshlandi. Gender farqlar hamda o'xshashliklar ta'lim

jarayonida qiz va o'g'il bolalar o'quv faoliyatidagi o'xshashliklar va farqlarni hisobga olishga asoslanadi. Bu esa, o'z navbatida, o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlashga yordam beradi. U yoki bu jinsga mansublik o'quvchi shaxsining imkoniyatlarini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ta'lim tizimidagi gender tenglikni ta'minlashning huquqiy asoslari yaratilgan. 2020 yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun asosida barcha o'quv muassasalarida ta'lim oluvchi, kasb tanlovchi o'g'il va qiz bolalarning teng huquqliligi ta'minlangan².

Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyatimizning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ma'rifiy jihatdan

¹ Тилавова М.М. Гендер тенглик ва фарқлар асосида ўқувчи фаолиятини ривожлантириш имкониятлари. Тошкент, 2010. – Б. 5. (- 121 б.)

² Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 23.09.2020 йилдаги ЎПҚ-637-сон. <https://lex.uz/docs/5013007>

jahonning eng rivojlangan mamlakatlari qatoridan o'rin olishida o'zining ijobiy natijalarini bermoqda. Mana shunday o'zgarishlar barcha jabhalarda bo'lgani singari ta'lim-tarbiya tizimida ham izchillik bilan amalga oshirilmoqda.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, umumiy o'rta ta'lim maktablarining mehnat darslarida o'quvchilarda gender tenglik va farqlar asosida umummehnat ko'nikmalarini shakllantirish muammolari hozirga qadar o'rganilmagan. Buning asosiy sabablaridan biri, ta'lim mazmuni va o'quv jarayonining gender, ya'ni o'g'il va qiz bolalar orasidagi jinsiy, jismoniy, ruhiy farqlar, qiziqish va intilishlar, fiziologik o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda amalga oshirilmayotganligidadir. Bu esa biz tadqiqot mavzusi sifatida tanlagan muammoning dolzarbligini belgilaydigan eng muhim omildir. Gender tushunchasining ijtimoiy pedagogik jins sifatida talqin etilganligi, ya'ni o'quvchi ta'lim jarayonining sub'ekti sifatida ijtimoiy-pedagogik ma'nodagi gender tarzida farqlanganligi ham tadqiqotning muhim jihatlaridan biridir.

XXI asrda uzluksiz ta'lim strategik ahamiyat kasb etib, shaxs va jamiyat hayotida asosiy mavqeni egallaydi. SHaxs faqatgina gender tenglik va o'ziga xoslik hisobga olinib tashkil etilgan ta'lim jarayonida olingan bilim yordamida uzluksiz texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirishi mumkin. Bu esa nafaqat mehnat qurollarining mukammallashuvini, balki yangi bilimlarni egallash qobiliyati va kasbiy faoliyatni puxta o'zlashtirishni talab qiladi.

Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirishning muayyan asosi, mehnat taqsimoti va jamiyatda qabul qilingan madaniy me'yorlar, ijtimoiy faoliyat turlari, ularning ijtimoiy mavqei orqali ifodalanadi. Ta'lim tizimida qabul qilingan gender me'yorlar va mezonlar muayyan darajada o'quvchilarning biologik jinsiga qarab ularning ruhiy sifatleri, qobiliyatlari, faoliyat turlari, egallaydigan kasblarini belgilashga xizmat qiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilar, oila, maktab, atrofmuhitdagilar birgalikda o'quvchilar ongiga gender me'yorlar, mezonlarni

singdiradilar. Bu qarashlar o'quvchilarda haqiqiy ayol, haqiqiy erkak qanday bo'lishi to'g'risida dastlabki tasavvurlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Keyinchalik ushbu gender me'yorlar o'quvchilarda shakllantiriladigan faoliyat turlari orqali mustahkamlanadi.

Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirish bu – o'quvchi tomonidan o'zi yashaydigan jamiyat gender madaniy tizimining o'zlashtirilishi jarayonidir. Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirishning muhim belgilari sifatida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, o'quv mehnatini to'g'ri taqsimlash, ularda gender xoslikka asoslangan shaxsiy sifatleri qaror toptirishdan iborat.

Ta'lim instituti, boshqa ijtimoiylashuv agentlari bilan bir qatorda, gender identifikatsiyasini belgilaydi va shu munosabat bilan odamlar shaxsiy, fuqarolik va kasbiy tanlov imkoniyatiga ega. Bu jarayon aniq yoki qasddan (namerennoy) maqsad emas, ammo o'quv muassasalari gender munosabatlarning ta'sirli saboqlarni taqdim etadilar. O'qituvchilar ta'limni gender tahlili yoki yashirin o'quv dasturini tahlil qilishning bir qator yo'nalishlarini ta'kidladilar. (hiddep curriculum ingliz atamadan ko'chirilgan). Bu birinchi navbatda, muassasaning o'zi, shu jumladan ishdagi gender munosabatlar, o'qituvchilik kasbining gender tabaqalanishi (stratifikatsiya). Ikkinchidan, bu fanlarning mazmunini va uchinchidan, o'qitish uslubini o'z ichiga oladi. Yashirin o'quv dasturining ushbu uchta o'lchovi nafaqat sotsializatsiya jarayonida gender steotiplarini aks ettiradi, balki gender tengsizlikni qo'llab-quvvatlaydi. Yashirin o'quv dasturining namoyon bo'lishini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

1. Oliy o'quv yurtining ijtimoiy tuzilishining xosligi. Ta'lim muassasalari umuman jamiyat va madaniyatning gender tabaqalanishini aks ettiradi, bu ayollar va erkaklarning tengsiz maqomini namoyish etadi: qoida tariqasida o'qituvchilar, kotiblar va xodimlar – ayollar, maktab direktori yoki universitet rektori esa – erkak.

Boshlang'ich va o'rta ta'lim muassasalarining pedagogik tarkibi 90%

ayollardan iborat bo'lib, (bolalar bog'chasidan universitetgacha) o'quv muassasasi maqomi oshib borishi bilan o'qituvchi ayollar soni kamaymoqda. Umuman olganda, zamonaviy Rossiya oliy ta'lim va fanning feminizatsiyasi bilan ajralib tursada, universitet professorlari orasida bugungi kunda erkaklar (bir qator OTMlarda, masalan, pedagogik, erkaklar soni 20% dan oshmaydi), ilmiy laboratoriyalarning kam haq to'lanadigan tarkibi deyarli ayollardan iborat. SHu bilan birga, erkak o'qituvchilarning asosiy o'rtacha ish haqi ayol o'qituvchilarning o'rtacha ish haqidan 35% yuqori³.

Ayollar boshchiligidagi o'quv muassasalari juda muhim identifikatsiya manbai hisoblanadi. Rossiyalik tadqiqotchilar maktab o'quvchilari orasida bizning vatandoshlarimiz matematika, fizika, jismoniy tarbiya, kompyuter bilimlari o'g'il bolalar uchun eng muhim deb bilishlarini ta'kidladilar, qizlar uchun esa uy iqtisodiyoti, adabiyot va tarix, oilaviy hayotning etikasi va psixologiyasi, jinsiy ta'lim. SHunday qilib, jinsga qarab kasb tanlash dasturlashtirilgan. Bundan tashqari, mehnat darslarida maktablar va bilim yurtlarda ayollar va erkaklarning uy vazifalari stereotiplari o'rnatiladi. Tegishli rollarni bo'lg'usi o'qituvchilar nafaqat ularning oilalarida, balki pedagogik universitetlarda ham o'zlashtiradilar⁴.

2. Predmetlarning tarkibi. Erkaklarning stereotipik qiyofasi faol va muvaffaqiyatli me'yorlar sifatida va ayollar esa xuddi "ko'rinmas" (ayollar shunchaki mavjud emas, taqdimotda tushib qolgan) yoki sezilmas, faol bo'lmagan va qaramlik o'quv materiallari va o'rta va⁵ va oliy ma'lumot darajasida o'qitish uchun ishlatiladigan

maxsus manbalarda takrorlanmoqda⁶.

Ta'lim materiallarida ayollarning bunday noto'g'ri taqdimoti oqibatlarini quyidagicha. Birinchidan, talabalar bu standart bo'lgan erkaklar va jamiyat va madaniyatda eng muhim rol o'ynaydigan odamlar degan xulosaga kelishlari mumkin. Ikkinchidan, talabalarning ayollarning madaniyatga qanday hissa qo'shganligi, shuningdek, an'anaviy ravishda ayollarga mos deb hisoblanadigan hayotimizdagi sohalarda to'g'risida bilimlari cheklangan. Uchinchidan, individual darajada, o'quv dasturlaridagi stereotiplar erkaklarning yutuqlariga ko'proq rag'batlantiriladi, ayollar esa yetakchilik va boshqaruv bilan bog'liq bo'lmagan xulq-atvor modellarini o'rganadilar.

3. Aloqa jarayonlari. O'qitish uslubi, o'quv auditoriyadagi munosabatlar shakllari o'quvchilarning gender ijtimoiylashuviga ta'sir qiladi va ko'pincha ayollarni bilim olish va ifoda etish usullari yuqori baholanmaydi. 1982-yilda AQSHda R.Xol va B.Sendler ta'limdagi og'zaki (verbal) va og'zaki bo'lmagan (noverbal) aloqa amaliyotini birinchi bo'lib tadqiqot olib bordi. Ushbu tadqiqot maktablar va kollejlarda, kattalar uchun o'quv imtihonlarida va universitetlarda o'tkazilgan shunga o'xshash loyihalarning klassik namunasi aylandi.

Bolalar bog'chasi tarbiyachilari va maktab o'qituvchilari oilaning qizlar va o'g'il bolalarda turli xil xulq-atvorlarni shakllantirish bo'yicha harakatlarini davom ettirmoqdalar: qayd etilishicha, o'tirgan joyidan baqirishlar, qizlar tomonidan qilingan kichik tartib-intizom buzilishi, o'qituvchilarning faol rad etilishiga olib keladi, bolalar esa xuddi shunday harakatlar "e'tibor"dan chetda qoladi. O'qituvchilar va ota-onalar tomonidan qizlar har qanday me'yorlar, qoidalar va urf-odatlariga shubhasiz bo'ysunishga katta bosim ostida majbur qilinadi. O'g'il bolalarning xulq-

³ Горшкова И., Беляева Г. Профессиональное самочувствие женских научно-педагогических кадров МГУ (Результаты опроса 1998 года) // Женщина. Гендер. Культура. М., 1999. С. 194–207.

⁴ Воронина О. А. Права женщин в сфере образования // Права женщин в России: исследование реальной практики их соблюдения и массового сознания: в 2 т. Т. 1. М., 1998. С. 301–305.

⁵ Барчунова Т. Сексизм в букваре // ЭКО. Новосибирск. 1995. № 3.

⁶ Гендерная экспертиза учебников для высшей школы / под ред. О. А. Ворониной. М., 2005. 260 с.

atvorlar me'yorlaridan chetga chiqishga yo'l qo'yiladi, shu bilan ularning tadqiqot faoliyati rag'batlantiradi va qizlarga bu taqiqlanadi.

O'qituvchilarning turli jinsdagi o'quvchilarga bo'lgan munosabatdagi farqlar iqtidorli bolalar va o'spirinlarda yanada aniqroq namoyon bo'ladi. SHunday qilib, o'qituvchilar iqtidorli o'g'il bolalar tanqidiy va mantiqiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal qilishda qobiliyatli sinfdoshlardan ustundir, deb hisoblashadi. Erkak o'qituvchilar iqtidorli o'quvchi qizlarni o'qituvchilardan ko'ra ko'proq an'anaviy ravishda qabul qiladilar, ya'ni ko'proq hissiyotga berilgan, yuvosh, ishonuvchan, tasavvuri, qiziquvchanligi va zukkoligi kam rivojlangan deb qabul qiladilar. Shuningdek, o'qituvchilar analitik fikr yuritish, o'zlarining asl g'oyalarini ilgari surish, an'anaviy konventsionalarga qarshilik ko'rsatish qobiliyatini namoyish etadigan o'quvchi qizlarga nisbatan past baholar berishlari aniqlandi. Shunga o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan o'g'il bolalar o'qituvchilar orasida yuqori reytingga ega⁷. Shunga o'xshash hamkorlik amaliyoti universitet ta'limi darajasida ham davom etmoqda.

Yashirin o'quv dasturi metakommunikatsiya bilan ijtimoiy nazorat amalga oshiriladigan til sifatida belgilanadi. Birinchidan, bu o'qituvchilar o'g'il bolalar o'zlarini ko'rsatishlari va faolligini ifoda etishlari; qizlarda esa – itoat etishlari, chiroyli tashqi ko'rinishga ega bo'lishi rag'batlantiriladi; ko'proq individual

mashg'ulotlar o'g'il bolalar bilan o'tkaziladi, qizlarga qaraganda ko'proq vaqt ularga bag'ishlanadi. Bundan tashqari, o'qitishning dominant shakllari erkaklar bilan aloqa qilish usullariga tayanadi. Masalan, test imtihonlari, individual hisobotlar, baho olish musobaqalari "jasorat" sifatida rag'batlantiriladi. Qizlar ham, o'g'il bolalar ham bundan aziyat chekishadi, chunki ularning ikkalasi ham tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, savol berish, jamoaviy muhokama qilish va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirmaydi⁸.

Masalan, ayollar va erkaklarning qobiliyatlari va ta'lim imtiyozlari to'g'risidagi gender stereotiplarining mavjudligi, shuningdek, tadqiqot natijalarini ommalashtirishga ta'sir qiladi. Ayollar va erkaklar uchun yangi imkoniyatlar, ta'limdagi gender tenglik tamoyillari aks ettirish refleksiv o'yin va erkinlik kenglik sohasida, bu yerda ular mushtra – burg'ulash, tajovuzkorlik va "qo'lga o'rgatish" boshqa narsalardan bosh tortib, o'rniga muloyimlik, nafislik va hurmat amalga oshirilishi mumkin. Talaba va o'qituvchi o'zgarishlarni birgalikda va faol ravishda rejalashtiradigan, yutuqlarni nazorat qiladigan va erishilganlarni sifatini baholaydigan, tushunmovchiliklarni ochiq muhokama qiladigan va ularni hal qilish yo'llarini topadigan sheriklar sifatida ishlaydi. Shu sababli, o'quv jarayonini tashkil etish o'zi ochiqlik va moslashuvchanlikni, an'anaviy tajribalar bilan bir qatorda eksperimentlar va alternativ yechimlarni ham o'z ichiga oladi.

⁷ Попова Л.В. Гендерные аспекты самореализации личности: учеб. пособие к спецсеминару. М., 1996. С. 17–18.

⁸ Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. М., 2002. С. 47–48.

KICHIK YOSHDAGI BOLALAR NUQTIDA MEAFORA VA UNING MURAKKAB LINGVO-KOGNITIV SHAKLLANISHI.

RUSTAMOVA DILFUZAXON VOHIDJON QIZI
Qo'qon universiteti ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy kognitiv fanda metaforaga tushuntirish, baholash, qabul qilish va idrok etish kabi psixik jarayonlarning asosi sifatida qaraladi. Inson metafora yordamida o'z fikrini bayon etibgina qolmay, ularning estetik imkoniyatlaridan foydalanadi, shuningdek, metafora bilan fikr yuritadi, ular yordamida o'zi yashab turgan olamni o'rganadi. Ushbu maqolada metaforaning lingvo-kognitiv xususiyatlari, kognitiv metafora borasidagi yangi tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Metafora, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, konseptual metafora

Tilshunosligimizda bugungi kunda tilning barcha sohalarida yetarlicha tajriba va bilimlarga ega bo'lindi, biroq ushbu bilimlar natijasida tilshunoslikda nazariya va amaliyotdagi bog'liqlik, uning psixik xususiyatlarini o'rganish zaruriyati paydo bo'ldi. Tilga faqatgina semantik va sintaktik nuqtayi nazardan qaramasdan uning ijtimoiy ahamiyatini o'rganish boshlandi. Buning natijasida tilshunoslikda pragmalingvistika, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik kabi yangi yo'nalishlar yuzaga keldi. Tilshunoslikda yuzaga kelgan yangi yo'nalish va sohalar doirasida til mexanizmlarini qayta kashf etish boshlandi. Ayni shu nuqtayi nazardan bizga juda yaxshi tanish bo'lgan tilshunosligimizda chuqur ildiz otgan metaforaning ham lingvo-kognitiv xususiyatlarini o'rganish va qayta kashf etishning dolzarbligi ortib bormoqda.

O'tgan asr so'nggida E.S.Kubryakova "Kognitiv fan bu- dunyoni idrok etish, tasniflash, baholash va tushunish doirasida bilimlarni aks ettirish va saqlashni o'rganadigan fan"dir deb yozadi¹.

Kognitiv jarayondagi asosiy vazifa inson miyasining analogik qobiliyatlarining voqea hodisasi sifatida metaforalar tomonidan

¹ Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика — психология — когнитивная наука // *Вопр. языкознания*. 1994. №4. С. 3–15.

amalgaga oshiriladi. Kognitiv jarayonlarda inson ongining o'xshash imkoniyatlarining namoyon bo'lishi sifatida metafora muhim ro'l o'ynaydi. "Kognitiv" atamasi aslida lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib, tushunish, anglash, bilish, o'ylash ma'nolarini beradi. Ilmiy izlanuvchilarning ta'kidlashicha, kognitiv va til bir biri bilan qattiq bog'langan. Kognitiv tilshunoslikda so'zlovchining maqsadiga qarab turlicha ko'chim turlaridan foydalanish mumkin.

Kognitiv lingvistikaning nazariy asosida «tafakkur tilsiz bo'ladi, ammo muloqot paytida u til orqali yuzaga chiqadi, ya'ni ifodalanadi» degan tezis yotadi. Kognitiv lingvistikaning eng asosiy tushunchasi «kontsept» tushunchasi bo'lib, u tafakkur birligi hisoblanadi. Kontsept – lisoniy birliklar (masalan, so'z, gap, matn kabilar) orqali yuzaga chiquvchi fikrlash jarayoni, hodisasi, tafakkur birligi bo'lib, u inson bilish jarayonining natijasi (hosili)dir.

Kognitivlik fani juda ham ko'plab boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liqdir, bular qatoriga psixologiya, mantiq, falsafa, tilshunoslik, psixolingvistika, matematika, kibernetika, antropologiya, etimologiya va boshqalarni kiritish mumkin. Inson tafakkuri va ongi bilan bog'liq bo'lgan murakkab jarayonni o'rganishda shubhasiz juda ham ko'plab fanlarga murojaat etishga to'g'ri keladi, kognitiv tilshunoslik ham inson tafakkuri, ong va shu kabi ko'plab masalalarni tilga bog'lagan holda o'rganadi. Kognitiv tilshunoslikning fan

sifatida o'z oldiga qo'yadigan asosiy maqsadi, inson ongi yordamida u yoki bu leksik birlik, kontekst, vaziyat, iborani tushunish, ma'nosini anglash va uni boshqalarga tushuntirib bera olish. Bu holatda inson nafaqat til, balki butun borliq, mentalitet, tarixiy kechinma, ma'lumot kabi faktorlar yordamida ushbu jarayonni boshidan o'tkazadi.

Zamonaviy kognitiv fanda metaforaga tushuntirish, baholash, qabul qilish va idrok etish kabi psixik jarayonlarning asosi sifatida qaraladi. Inson metafora yordamida o'z fikrini bayon etibgina qolmay, ularning estetik imkoniyatlaridan foydalanadi, shuningdek, metafora bilan fikr yuritadi, ular yordamida o'zi yashab turgan olamni o'rganadi. Metaforalar bizga qabul qiluvchining ongida mavjud bo'lgan dunyoning lingvistik suratini o'zgartirishga, yaxshi tanish bo'lgan hodisalarni yangicha toifalar bilan tanishtirishga yordam beradi. Bunda metaforaning estetik salohiyati, borliqni emotsional baholash qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Kognitiv metafora nazariyasining tobora yangi modifikatsiyalarining ortib borishi ushbu ilmiy yo'nalish tarixini, hozirgi holati va kelajakdagi rivojlantirish istiqbollari har tomonlama tushunishni talab qiladi. Kognitiv fanda metaforaning o'zni uning birligini o'rganishdagi ahamiyatiga bog'liqdir. Umuman, metafora - bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir.

Masalan, tandirning og'zi birikmasida og'iz so'zining ma'nosi odam yoki hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. Narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik turli asosda bo'lishi mumkin:

1. Ikki predmet o'rtasidagi shakliy o'xshashlik.

Masalan, odam qulog'i va qozon qulog'i.

2. Ikki predmet qayerda joylashishi bo'yicha o'xshashlik. Masalan, itning dumi, samolyot dumi va boshqalar.

Nutq jarayonida metaforalardan o'rinli foydalanish nutqimizni ta'sirchan, jozibali qiladi. So'zlovchining badiiy-estetik

qobiliyatini namoyon etadi.

Metafora borliqni bilish, tilda aks ettirish, nomlash va tasniflashning, nutqni ta'sirchan bayon etish, unga bo'yoqdorlik baxsh etishning asosiy usullaridan biridir. Metaforizatsiya esa tilda yangi ifoda vositasi qidirmay va hosil qilmay, tejamkorlik qonuniyati asosida, borliqdagi narsa va hodisalarning o'xshashligi va muvofiqligi asosida mavjud so'z va iboralarga yangi ularning ontologik imkoniyatlari asosida yangi ko'p qirrali vazifalar va mas'uliyat yuklash demakdir².

Metafora nutqning ta'sirchanligi va bunyodkorligi vazifasiga muvofiq ravishda antik dunyoda ritorikada vujudga kelib, insoniyat intellektual olamining barcha sohalarini ham zabt etgan. Tilning butun qudrati metaforada mujassamlashgan. Eng kuchli tasvir vositalari ham metaforaga tayanadi. X.Otegi-i-Gasset fikricha, "metafora – fikrning bemisl quroli, ilmiy tafakkur shakli... metafora – bu ifodalarni ko'chirishdir"³. Muloqot tizimida vujudga kelgan metaforada muloqotning o'zida bo'lgani kabi qator omillar ishtirok etadi:

- O'xshatiluvchi va o'xshovchi ob'ektlar;
- So'zlovchi va tinglovchi shaxs;
- Muloqot vaziyati;
- Muloqot muhiti;
- Muloqot intensiyasi;
- Zamon;
- Makon...

Muloqotda so'zlovchi shaxsning intellektual sifati muhim rol o'ynaydi. O'z aqliy salohiyati natijasi o'laroq, u bir turdagi narsa va hodisalar bilan ikkinchi bir turdagi narsa va hodisalar orasidagi mutanosiblik va o'xshashlikni ko'radi. Ular orasidagi sifatiy monandlikni topadi. Zohiran tamomila noo'xshash hodisalar orasidagi botiniy o'xshashliklarni topish, shu asosda birining nomi bilan ikkinchisini atash yuksak intellektual salohiyat natijasidir. So'zlovchi bir kishini tullak deb atar ekan, bunda u ikki

¹ ЛЭС. М., 1986.

³ Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры // Теория метафоры. М., 1990.

holatdan birini namoyon qiladi:

– Beixtiyor o‘rgangan til bilimini (ya’ni bu so‘zni atrof-muhitda tildoshlarining kimga nisbatan qo‘llanishini o‘rgangan va so‘zning birinchi asosiy ma’nosini bilmaydi);

– Ongli ravishda egallagan borliq haqidagi bilimini (ya’ni uch yoshdan o‘tgan, endi uni tutish qiyin bo‘lib ketgan, ayyorlik darajasini tajriba natijasida egallagan, ovchilarni chuv tushirib ketadigan bedana).

Birinchi holatdagi shaxs so‘zning asosiy ma’nosini bilmaydi va uning metaforik hosila ma’nosini o‘zining an’anaviy tafakkur tarziga muvofiq ravishda qo‘llaydi. Ikkinchi holatdagi shaxsda uch xil xususiyatdan biri namoyon bo‘ladi:

– U tullak so‘zining bosh ma’nosini o‘zgalardan eshitgan yoki tasodifan biror manbada uchratgan;

– U tullak so‘zining odamlarga nisbatan qo‘llanishiga guvoh bo‘lib, so‘zning ma’nosini bilishga ongli ravishda intilgan va bilish natijasida so‘zni metaforik ma’nosini qo‘llashda onglilik tamoyiliga tayangan.

– U tullak so‘zining bosh va hosila ma’nolarini idrok etish natijasida tilning bugungi holatida bosh va hosila ma’no bilan asosiy va ikkinchi darajali ma’nosi muvofiq kelmasligini, bugungi kunda bu so‘zning bosh ma’nosi (“uch yoshdan o‘tgan bedana”) xalq orasida unutilganligi, metaforik hosila ma’nosi esa faollashib, bosh ma’noni o‘z soyasida qoldirib ketganligini ilmiy asosda idrok etadi.

Ana shu ikki xil obyekt orasidagi munosabat ontologik tabiatga ega bo‘lib, sinxron ijtimoiylik nuqtai nazaridan bu aloqa unutilgan, so‘zning ontologik ma’nosi zaiflashgan, so‘z ma’nolariaro vorisiylik tamoyili asosidagi passivlashuv- faollashuv hodisasi yuz bergan. N.D.Arutyunova fikricha, metafora – bu “троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающего некоторый класс предметов, явлений, для характеризации или наименования объекта, входящего в другой класс, либо для наименования другого класса объектов, аналогичного данного

в каком-либо отношении”⁴.

Ko‘p hollarda metaforaning ikki yoqlama semantik tabiatga egaligini, bu uning asosiy va belgilovchi xususiyati ekanligini, bu esa metaforik ma’noni asosiy ma’nosiz tushunish va qabul qilish mumkin emasligini ta’kidlashadi. Agar shunday munosabatda bo‘linadigan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi quralay, megajin, arlon so‘zlarining bugungi kundagi faol va keng iste’molli ma’nolarini metaforik ma’no ekanligini inkor etishga, inkor etish esa bosh va hosila ma’nolardagi so‘zni so‘zlar, ya’ni shakldosh ifodalar sifatida qarashga olib kelar edi. Chunki garchi bu so‘zlarning bosh ma’nolari (megajin – “cho‘chqaning urg‘ochisi”, quralay – “kiyikning bolasi”, arlon – “itning erkagi”) lug‘atlarda mavjud bo‘lsa-da, umumiste’mol emas va bu uning sinxron ijtimoiylik xossasi kuchsizlanayotganidan dalolat beradi.

E.Makkormakning “Metaforaning kognitiv nazariyasi” asari metaforani kognitiv tilshunoslik doirasida fikrlash tarzi sifatida batafsil ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda metaforani o‘ziga xos kognitiv jarayon sifatida belgilaydi. Bir tomondan, metafora o‘zining semantik referentlarining xususiyatlari o‘rtasidagi o‘xshashlikni nazarda tutadi, chunki uni tushunish kerak, ikkinchi tomondan, metafora qandaydir yangi ma’no yaratish uchun yaratilganligi sababli ular o‘rtasidagi o‘xshashlik. Kontseptual metafora masalasini ko‘tarish "metafora" tushunchasi, birinchi navbatda, dunyo haqida fikrlashning og‘zaki usuli sifatida tushunila boshlaganiga olib keldi⁵.

Metafora nazariyasi ko‘p qirrali tadqiqotlarga duchor bo‘lgan. Ingliz olimi M.Blek metafora ko‘proq yaratadi⁶, deb

⁴ Арутюнова Н. Д. Метафора // ЛЭС. – М., 1990. – С. 29

⁵ Makkormak E. Metaforaning kognitiv nazariyasi // Metafora nazariyasi.: Progress, 1990. 501 p.

⁶ Black M. Metafora nazariyasi. M.: Taraqqiyot, 1990. 327 b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЭТНОПЕДАГОГИК АНЪАНАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ МЕЗОНЛАРИНИ АСОСЛАШ

ПУЛАТОВА ЗАМИРА АБДУЛЛАЕВНА
Урганч давлат Университети тадқиқотчиси

Аннотация. Ушбу мақолада миллий тарбия ва миллий тилнинг ижтимоий ҳодиса сифатида жамият ҳаётида муҳим ўрин эгаллаши, ҳар икки ҳодиса тарихий жараён бўлиб, жамият мавжудлигини таъминловчи азалий категориялардан бири эканлиги ҳақида сўз боради. Миллий тарбия ва миллий тил ёш авлодни ҳаётга тайёрлашга даъват этилган.

Annotation. This article discusses that national education and national language as a social phenomenon occupy an important place in the life of society, and that both phenomena are a historical process and one of the eternal categories that ensure the existence of society. National education and national language are called upon to prepare the younger generation for life.

Калит сўзлар: самарадорлик, олий таълим, этнопедагогика, ўқитувчининг ўрни, жамият, маданият.

Key words: efficiency, higher education, ethnopädagogy, the role of the teacher, society, culture.

Ўзбекистон олий таълим тизимида доимий ўзгаришлар, яъни модернизация амалга оширилмоқда. Доимий модернизация олий таълим тизими инфратузилмасига, айниқса, уни бошқариш ва молиялаштиришга, таълим дастурлари мазмуни ва типологиясига, ўқув-тарбия жараёнининг моҳиятига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Олий таълим моделининг янгиланиши унинг сифатини ошириш билан бир вақтда кузатилмоқда. Олий таълим муассасалари фаолияти самарадорлиги ва сифатини баҳолаш жамиятнинг педагогик олий таълим ва умуман ҳар бир таълим муассасасига қўяётган жиддий талаблари билан боғлиқ. Бугунги кунда жамият томонидан таълим тузилмаларига қўйилаётган асосий талаблардан бири таълим тизимининг замонавий жамият тараққиёти талабларига жавоб бериши, мутахассис, айти пайтда комил инсонни шакллантириши керак. Педагогик кадрлар тайёрлашни амалга оширувчи таълим муассасаларининг кадрлар салоҳияти ва моддий-техник базаси ҳисобга олинма-

ган ҳолда кўплаб таълим муассасаларида дастлабки педагог кадрлар тайёрлашга руҳсат берилди.

Маълумки, ҳозирги замонда муваффақият гарови талабалар томонидан ўзлаштирилган илмий тушунчалар ва маълумотлар сонига эмас, балки касбий ва асосий компетенцияларни тизимлаштиришга асосланади. Мавжуд маълумотлар асосида янги маълумотларни олиш қобилияти билан белгиланади. Шунинг учун ўқитувчининг янги вазифаси ўқувчиларнинг эркин билиш (тушуниш) фаолиятига асосланган ҳақиқатни биргаликда излаш сифатида индивидуал ўқув жараёнини йўлга қўйиш бўлиши керак. Бу жараён ушбу таълим жараёнининг диалогик қурилишига мос равишда диссенсус (ҳиссиётлар билишнинг ягона манбаи, деб даъво қилувчи сенсуализм-фалсафий ҳаракат) деб аталади. Ўқитувчилар ва талабалар ўқув жараёнида контрагентлар ёки шериклар сифатида қаралдилар. Ушбу ишнинг асосини биргаликдаги фаолиятни стратегик режалаштириш ва олдиндан

ўқиганларга маълум бўлмаган муаммоларни ҳал қилишда жамоа шаклида ишни ташкил этиш ташкил этади. Бундай тизимда ўқитувчининг анъанавий роли шакли ўзгаради.

Олий таълим тизими талабаларнинг этник-маданий тарбиясини амалга оширишга қодир бўлган кўп маданиятли таълим муҳитида талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлаш сифатини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларни назарда тутати. Халқ маданияти ютуқларини асраб-авайлаш, ривожлантириш ва тарғиб этишга ҳисса қўшиш ўқитувчининг муҳим вазифаларидан биридир. Биз В.А.Сластениннинг ўқитувчининг вазифаси халқ, тил, маданият, анъана ва фолклорда тўпланган қадриятларнинг ташувчиси, таржимони бўлишдир, деган фикрига қўшилаемиз. Ёш мактаб ўқувчиларининг этник-маданий тарбияси, биринчи навбатда, кўп маданиятли таълим маконида этник идентификация ва ижтимоийлашувни шакллантиришни таъминлайди. Шу муносабат билан ўқитувчининг вазифаси қуйидагилардан иборат:

-халқнинг тўпланган маданий-тарихий тажрибасини, маънавий қадриятларини етказиш (ёш авлодга етказиш);

-ривожлантириш (этник ўз-ўзини онгни шакллантириш, бағрикенглик ва ўз ва бошқа халқларнинг маданияти ва анъаналарига ҳурматни тарбиялаш);

-дифференциациялаш (болалар миллий-маданий эҳтиёжларини ўрганиш);

-интеграциялаш (турли миллат вакилларининг ижобий ўзаро таъсири ва маданий ўзаро бойитишини ташкил этиш)¹.

¹ Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. -- М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.

Бутун дунёда ижтимоий муносабатларнинг ўзгариши мураккаб ахлоқий ва рухий муаммоларни келтириб чиқарди, бу эса ўз навбатида кўплаб ҳаётий идеалларнинг қадрсизланишига ва мафкуравий бўшлиқнинг пайдо бўлишига таъсир қилди. Олий таълим тизимига келсак, у ҳали ҳам ҳал этилмаган муаммолар туфайли шаклланмоқда. Бундай муаммога мисол қилиб, талаба-ёшларнинг менталитетини тарбиялашни келтиришимиз мумкин.

Олий таълим муассасаси таълим, тарбия, фан ва маданият маркази сифатида қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- ҳар бир шахснинг интеллектуал, маданий ва маънавий ривожланиши, олий маълумоти ва малакасини ошириш талабларига жавоб бериши:

- ўқув жараёнини юқори савияда ташкил этиш;

- илмий тадқиқот ишларини олиб бориш;

- кўп босқичли олий мактабларда юқори малакали илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш;

- илмий-педагогик ва илмий кадрларни аттестациядан ўтказиш;

- кадрлар малакасини ошириш ва малакасини оширишни таъминлаш;

- маданий-маърифий, нашриёт, молиявий-иқтисодий, иқтисодий, илмий-ишлаб чиқариш, таълим соҳалари билан боғлиқ тижорат фаолиятини ва ташқи алоқаларни таъминлаш.

Жаҳон педагогикаси тарихи кўп қиррали бўлиб, у кўплаб халқларнинг индивидуал тажрибалари билан ажралиб туради, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятлар билан индивидуалдир. Билим олишнинг мазмуни бутун инсоният педагогикаси тарихи орқали аниқланади. Таълим соҳасида бутун давлат олдида бир-бирига мос келадиган вазифаларнинг ҳал этилиши

маданиятлараро жамиятнинг ўқувчиларни тарбиялаш заруратидан туғилганлигини кўрсатади.

Шахснинг маданий маънода камол топиши, унинг инсоний-маънавий индивидуаллигини белгилаш кўп ҳолларда унинг ижтимоий ва маданий ҳаётидаги вазият билан амалга оширилади. Маданий макон - бу инсоннинг ўз муҳитидаги кундалик ҳаётини тушуниш. У кўп қиррали, динамик бўлиб, айни пайтда этник ва маънавий қадриятлар ва санъатни, муҳим воқеаларни, рамзий қадриятларни ўз ичига олади ва мулоқот шакллариининг мураккаблигини фаоллаштиради. Маданий-маърифий ва бошқа ўлчовларнинг маданий сифат ва мазмунга ўтиши аввалги маконнинг ўлчамларини ўзгартиради.

Ўқитувчилар катта масъулият ва қийин йўлни босиб ўтган саёҳатчилардир. Шундай қилиб, улар ҳар хил қурбонликларни қабул қилиб, машаққатларга бардош бериб, қалбларидан муносиб жой оладилар. Улар инсоният манфаати учун ҳамма нарсани ўргатади ва маслаҳат беради. Жамиятларнинг замонавий цивилизациясини барпо этиш йўлида амалга оширилган ишларда энг катта улуш уларнинг ҳиссасига тўғри келди. Аниқлик йўлида ўз шогирдларидан яхшилиқни, ҳақиқатни, гўзалликни олиб, бунинг учун курашадиган ўқитувчилардир.

Ўқитувчининг ривожланиши унинг тажрибаси ва ўрганган билимларини ўқувчиларига етказишдир. Ўқитувчининг ривожланиши унинг ўқувчиларининг натижалари билан бевосита боғлиқ. Таълимда электрон инновациялардан фойдаланиш кенгаяётган бир даврда ўқитувчи ўз дарсларини жаҳон таълим тизимига мослаштириши, ўқитишнинг янги усуллариини қўллаши керак. Агар ўқитувчи энди фақат ўз фанини билиш билан қаноатлан-

тирмай, дарсларини бошқа фанлар билан узвий боғласа, бу унинг ривожланишига ҳам, ўқувчиларнинг барча фанларга бўлган қизиқишининг ошишига ҳам олиб келиши мумкин. Ўқитувчи ривожланишининг муҳим омилларидан бири унинг шахсий ўқишидир. Ҳақиқий устоз илм йўлида ҳақиқий йўлбошчи бўлиши керак, деб ҳисоблайман. Бундан ташқари, у ўқитувчи сифатида ўқитиш жараёнида ва умуман ўз ўқувчилари ва талабаларига психологик ёрдамчи ролини ўйнаши керак. У талаба ва талабаларнинг саводли эканлигига ишонч ҳосил қилиши керак. Бир сўз билан айтганда, ҳақиқий устоз ўз билими, хулқ-атвори билан намунали бўлиши керак.

Таълимнинг маданий рационалиги стратегиясининг мақсади маданий таракқиёт ва таълим билан мос келади. Педагогикани маданий рационаллик нуқтаи назаридан кўриб чиқиш маданият тушунчасини таълим орқали амалга ошириш, уни маданий жараён сифатида тушуниш, таълим муҳитида маданий фаолиятни амалга ошириш, унинг барча таркибий қисмлари инсоний маънога тўла, шахс ва унга хизмат қилиш, унинг маданиятини ўстириш ва индивидуалликни ихтиёрий равишда амалга оширишдир. “Этнопедагогиканинг бешта муҳим асослари мавжуд бўлиб, улар орқали ёш авлодни замонавий таълим ва тарбиялаш жараёнида ундан фойдаланиш заруриятини аниқлаш мумкин, хусусан:

- Миллий нажот педагогикаси. Шундай қилиб, масалан, бир пайтлар бирон-бир худуддан қувилган халқларнинг бирортаси ҳам, баъзида миллийликка қарши қатъий сиёсат, геноцид ва камситишларга қарамай, йўқ бўлиб кетмади. У ёки бу даражада ҳар бир халқ ўз тили ва урф-одатларини, шунингдек, таълим-тар-

бия анъаналарини сақлаб қолган. Шунга кўра айтишимиз мумкинки, халқ педагогикаси кўринишидаги этнопедагогиканинг айрим элементлари чекланган шаклда бўлса-да, ҳалигача оилаларда сақланиб қолган. Демократик давлатда этнопедагогика пировардида таълим ва тарбиянинг очик тизимига айланиши мумкин ва унинг халқлар ҳаётидаги роли фақат ортиб боради;

- этнопедагогика халқ таълим-тарбиясининг педагогикаси бўлиб, унинг табиий мақсади кўп қиррали маданий мулоқотни узлуксиз қўллаб-қувватлаш бўлганлиги сабабли моноэтник эмас, балки кўп миллатли педагогика вазифасини бажаради;

- этнопедагогикани умуминсоний муҳаббат педагогикаси деб ҳам аташ мумкин, чунки педагогиканинг ушбу соҳаси доирасида тарбия муҳаббатга асосланади. Таълим ва тарбиянинг ана шу икки устуни ёрдамида барча ёки деярли барча педагогик муаммоларни ҳал қилиш мумкин;

- этнопедагогика - бу воситачилар бўлмаган педагогика. У ўқитувчи ва талаба ўртасида бевосита шахсий алоқани таъминлайди, чунки унинг ҳар бир ташувчиси автономия, эркинлик ва мустақилликка эга. Бошқача айтганда, этнопедагогика биринчи қўл педагогика;

- этнопедагогикани алоҳида шахслар ва бутун халқлар қалбига йўл очиб, глобал педагогика дейиш мумкин. Муайян элатнинг маданияти, ҳаёти ва урф-одатлари ҳақида билимга эга бўлиш учун ушбу этник гуруҳнинг анъанавий таълим тизимининг хусусиятларини билиш керак. Айнан шунинг учун ҳам этнопедагогика халқларни бирлаштирувчи ва жипслашти-

рувчи кучдир”².

Этнопедагогика фанини маданий қадрият асосида кўриб чиқиш маданият таркибий қисмларини ижтимоий-маданий каналдаги ҳодиса сифатида ўрганиш ҳисобланади.

Маданий сезгирлик асосида тушуниш қуйидаги йўналишларга олиб келади:

- маданият сифатида инсон фаолияти тажрибасини ўзлаштириш;

- шахс маданият субъекти сифатида, ўз қобилиятларини ўз-ўзини ривожлантириш ва маданий ижодга мослашиш.

Этнопедагогика ҳодисасини ўрганишнинг асосий тамойиллари маданий сезувчанлик нуктаи назаридан мос келувчи қуйидаги шаклланиш ва таксономиялардан иборат:

- маданиятнинг субъекти сифатида инсоннинг ижтимоийлашуви, ўз-ўзини ривожлантириш муносабати;

- бола ва маданият ўртасидаги муносабатлар ўзаро социализация омили сифатида, уни маданий дунёга қўшиш қобилияти, унинг шахсиятининг ривожланиши ва уни қўллаб-қувватлаш;

- этносоциализацияни ички маданий жараёнга айлантиришда иштирок этиш, уни шахсий мавжудликнинг аҳамияти сифатида қабул қилишнинг ҳаракатлантирувчи кучи ва интервью яратиш учун ишбилармонлик қобилияти.

“Бўлажак ўқитувчининг этнопедагогик маданиятни шакллантириш мантиғи унинг ривожланишининг уч даражаси билан белгиланади, "талаба этник маданиятининг педагогик фаолият мақсадларига (юқори, ўрта, паст) эришишга йўналтирилганлик даражасини ифодалайди. Ушбу даражаларнинг ҳар бирининг мазмуни шаклланган этнопедагогик маданият компонентларига (когнитив, перцептив, амалий) боғлиқ.

² Волков Г.Н. Этнопедагогика: учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. - М.: Академия, 2000. - 31 с.

Бўлажак ўқитувчиларнинг этнопедагогик маданиятни шакллантириш жараёни ўз ривожланишида бир неча босқичлардан ўтади, ўқитиш технологияси эса ўқувчиларни мантиқий ривожланиш вазиятларига киритиш, фикр юритиш, фаолиятни мустақил танлашни ўз ичига олади ва ўз касбий позициясини аниқлашга ҳисса қўшади; этнопедагогик мазмундаги амалий фаолиятда мустақамланган”³.

Этнопедагогиканинг асосий тамойилларига қуйидагилар киради:

Педагогика анъанавий равишда беш соҳага бўлинади:

– ялпи педагогика;

- ёшга боғлиқ педагогика (гўдаклик, болалик, мактабгача, ўрта таълим муассалари, ўрта мактаб, андрагогика, катталар педагогикаси);

- педагогика тарихи (янги стандарт доирасида - фалсафа ва таълим тарихи);

- махсус педагогика (тузатишлар кiritади); одамлар педагогикасидан

оғишларни тузатиш, ривожланиш соҳасида (тиббий - биологик, психологик, ижтимоий) орқада қолганларнинг педагогикаси;

- фанлараро амалий педагогика (ҳарбий, спорт, оилавий ва бошқалар).

Этнопедагогика педагогика фани тизимига киради, ўзига хос фанга эга ва этнопедагогик ҳодисаларни ўрганиш усуллари ҳақидаги билимларни шакллантиради ва унинг педагогик ҳаракат усуллари ўрганади. Шу билан бирга, этнопедагогика ўрганиш предмети бўлиб, катталарнинг ўқувчиларни тарбиялашдаги фаолиятини (ҳалқ педагогикаси) ўз ичига олади. “Миллий этнопедагогика

генезиси фаннинг тизим сифатида ривожланишининг умумий қонуниятлари билан тавсифланади, улардан энг муҳимлари: этнопедагогиканинг пайдо бўлиши ва ривожланишининг ижтимоий-тарихий амалиёт эҳтиёжлари билан шартлилиги; этнопедагогикада илмий назариялар, ғоялар ва тушунчалар, илмий билиш усуллари ва воситаларини ишлаб чиқишда узлуксизлик; эволюцион ва инқилобий даврлар фанининг ривожланишидаги алмашилиш; ҳодисаларни таҳлил қилишда бошқа фанларнинг техника ва усуллари билан фойдаланиш имкониятини келтириб чиқарадиган барча фан соҳаларининг ўзаро таъсири ва ўзаро боғлиқлиги; фан масалаларини мунозарали муҳокама қилиш; фан структурасининг ҳам билим соҳасида, ҳам институционал жиҳатдан мураккаблашиши; фаннинг маданият тизимида ҳам моддий, ҳам маънавий соҳадаги аҳамиятини ошириш; фаннинг нисбий мустақиллиги”⁴.

Умумий этнопедагогика назарий тушунчаларни, халқ педагогик амалиётини тизимлаштиришни, педагогик маълумотлар ва ўқув амалиётини тўплашни, урф-одатлар, урф-одатлар, хурофотлар, болалар ўйинлари, халқ амалий санъати буюмларининг ҳаққонийлигини ўрганади.

“Этнопедагогика” ўқув предмети педагогика фанлари блокига киритилган ва “этнопедагогика” фанининг бир тармоғи эканлигини ҳисобга олган ҳолда “таълим ва педагогик фикр тарихи” фанининг мантиқий давоми ҳисобланади; таълим мазмуни этнопедагогик масалалар, ҳодисалар ва унинг асосларини ўзлаштиришга қаратилганлиги, унинг етакчи тамойил-

³ Попова И.О. Формирование этнопедагогической культуры будущих педагогов : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук. - Астрахань, 2001. - 26 с.

⁴ Нездемковская Г.В. Генезис этнопедагогика в России : диссертация ... доктора педагогических наук. - Москва, 2012. - 428 с.

лари олий педагогик билимларни табақлаштирилган ҳолда такомиллаштириш имконини беради. “Этнопедагогика генезисини ўрганишнинг услубий асослари ишлаб чиқилган бўлиб, улар фалсафий антропология, маданият фалсафаси, таълим фалсафаси ва билиш фалсафаси қоидаларидан ташкил топган бўлиб, антропология, тарихий, маданий, маънавий-маърифий ғоялар билан тўлдирилган”⁵.

Этнопедагогика методлари маданий ва аксиологик маънодаги фан сифатида таърифланади. Усуллардан бири - инсоннинг ҳаёт йўлини тан олиш, инсон инқирозга учраганида ундан қандай чиқишни ўрганиш, турли босқичларда энг қимматли нарсаларни янгилаш пайтида тўғри хулқ-атвор усулларини қўллашдир. Б. Г. Ананиев ўз тадқиқот асариде инсон ҳаёти давомида маълум бир жамиятда шахс раванқ топади, у ўзи яшаган аср белгисига, ўша даврда улғайган муҳитга кўра ривожланади деб ўйлаган.

Шу билан бирга, ҳаёт тарзида дуч келган тарихий воқеалар, таълим усулларининг ўзгариши, турмуш тарзининг бошқа соҳага ўтиши, муносабатларни яратиш тизимининг бузилиши, кадриятлар ва ҳаётий дастурларнинг доимий равишда ўзгариши, уларнинг ўзгаришига ёрдам беради. шахсият. Шунинг учун ҳам ҳаёт йўлининг мақсади ва маъноси бир ҳолатда қолмайди, дейлади. Инсоннинг турмуш тарзи, унинг доимий ички қайғуларини кўпинча асаб тизимининг бузилишига олиб келади. Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир шахс ўзининг қарор ва ҳаракат қилиш қобилятига, қандай мазмунни амалга оширишни танлашига боғлиқлиги

аниқланди.

Ҳар бир халқнинг таълим-тарбиявий анъанаси унинг тарихий воқеаларига қараб шаклланади, бу эса муайян этник гуруҳнинг тарихий ҳақиқатга мос равишда ўзлигини йўқотмаслигини кафолатлайди. Анъаналарнинг умрини узайтириш қуйидагича бўлади: болани фақат этник маданият доирасида, унга асосланиб, жаҳон таълими билан уйғунлаштириб тарбиялаш оқилона бўлади. Барча этник гуруҳлар вакилларининг ота-оналари бир мақсад, яъни уларнинг маънавияти ҳукмрон, бахтли ва мазмунли ҳаёт кечирадиган қулай макон яратишдир. “Халқ педагогикаси фанининг асосий мақсади - бўлғуси педагогик кадрларда педагогик тафаккурни шакллантириш ва кенгайтириш, халқимизнинг ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва тарбия назарияси бўйича тўпланган бой маънавий-маърифий мероси ва педагогик қарашлари, таълимий-тарбиявий имкониятлари билан таништириш орқали уларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини орттиришдир”⁶.

Бугунги авлодни ажодлар анъаналари асосида тарбиялаш, халқни турли педагогик манбалар билан сингдириш, уларни ўқитиш ва тарбиялаш асосий вазифалардан биридир. Этнопедагогика фани эса ёшларга халқ педагогикасининг қирралари ва сирларини, илмий асосларини ҳамда таълим-тарбия мазмунини илмий-педагогик маънода ўзлаштириш назарияси ва методларини ўргатиш муаммоси билан шуғулланади. Этнопедагогика – маълум бир халқ, қабиланинг ўзига хос хусусиятларга эга бўлган дунёқараши, тарбиявий, маданий мероси. Этнопедагогика фани

⁵ Нездемковская Г.В. Генезис этнопедагогика в России : диссертация ... доктора педагогических наук. - Москва, 2012. - 428 с.

⁶ Hamroyev, A. R. Z. (2021). Modeling Teacher Activities when Designing Creative Activities of Students. International Journal of Culture and Modernity, 11, 181-184.

икки соҳадан иборат: халқ оғзаки адабиёти ва анъаналаридан ташкил топган оғзаки адабиёт ва миллий тарбиянинг ёзма маданиятда ифодаланишидир.

Адабиёт тарбия воситасидир. Дастлаб алоҳида истеъдод соҳибларининг оғзидан чиққан, сўнгра эл-юрт томонидан асраб-авайланган, ёд олган, хотирасида сақланган, қайта ишланиб, ривожлантириб келинган оғзаки адабиёт намуналари маданий меросимизнинг энг қимматли бойликларидир. У авлодлар тарбиясига қуёш нурларининг таъсирчан нури билан аланга олган тафаккур манбаи бўлиб, қалбни ёндирувчи, тасаввур уйғотувчи, тафаккурнинг ёрқин кўринишларини акс эттирувчи муқаддас ва табаррук меросидир.

Халқ тарбияси ҳар бир педагог қўлайдиган усулдир. Ҳар бир халқнинг фарзанд тарбиялашнинг ўзига хос азалий усули бор. Халқ тарбияси кўп авлодлар синовидан ўтган усул, шунинг учун ҳар бир ўқитувчи миллат тарбиясидан хабардор бўлиши керак. Шундай қилиб, миллий педагогика фанининг асосларини халқ педагогикаси ва халқ психологияси билан боғлиқ. Фаннинг вазифалари - халқ педагогикасининг таълим-тарбияга оид бой тажрибаси, тарбия усуллари, инсоний фазилатлар ва қадриятлар, халқ педагогикасининг шарқона ва туркона анъаналари, таълим-тарбия жараёнларининг халқ оғзаки ижодида, миллий урф-одатларда, диний таълимотларда ифодаланиш масалаларини ўрганиш ҳамда келажак авлодга унинг мазмун-моҳиятини тушунтиришдан иборат⁷.

Донишманд халқимиз ўзининг буюк

⁷ Хуррамов, Р. (2022). Бошланғич синф ўқувчилари эвристик фикрлашини ривожлантиришнинг долзарб вазифалари. *Conferencea*, 80-84.

тарихида ёш авлодни тарбиялаш борасида бой тажриба тўплаган, ўзига хос анъана, урф-одат ва маросимларни яратган. Булар ижтимоий муҳитда одамларнинг хатти-ҳаракатлари ва ҳаракатлари нормалари ва позицияларининг кўринишидир.

Ўзбек халқининг энг қимматли бойлиги анъанадир. Маълумки, анъаналарнинг пайдо бўлиши ва шаклланиши ўзига хос тарихга эга. Ўзбек халқи алоҳида миллат сифатида вужудга келгунига қадар узок давр мобайнида ўзбек халқининг бошида бир қанча оғир даврлар, алоҳида миллат сифатида йўқ бўлиб кетиш хавфини туғдирган ҳолатлар бўлмаганлиги ҳам этнопедагогик омиллар билан боғлиқ. Бинобарин, этнопедагогиканинг мақсади халқ анъаналарини, санъатини улуғлайдиган, ўз она тили ва динини эъзозлайдиган, ўз ватанини, юртини, заминини севадиган ҳар томонлама етук, онгли фуқарони тарбиялашдан иборат. Муайян этник гуруҳ кишиларининг хулқ-атвори, онги (этнопсихологияси) ва урф-одатлари (этнологияси) тил орқали авлоддан-авлодга ўтиб боради. Миллий онгнинг юксалиши ва таназзулга учраши, бир томондан, она тилининг тақдирини белгиласа, иккинчи томондан, она тилининг ривожланиш даражаси миллий онг даражасининг мезони сифатида қаралади. “Ўзбек халқ оғзаки ижодининг барча жанрлари, жумладан, афсоналар, асотирлар, ривоятлар, эртақлар, нақллар, латифалар, лофлар, хилма-хил кўшиқлар, аллалар, термалар, мақоллар, маталлар, топишмоқлар, дostonлар, аскиялар, айтишувлар, тез айтишларнинг тарбиявий имкониятлари чексиздир. Баркамол шахсни шакллантиришнинг ҳамма таркибий қисмлари, яъни ақлий, ахлоқий, жисмоний меҳнат, нафосат тарбиясига оид ажойиб маълумотлар ўзбек халқ оғзаки ижодининг барча жанр-

ABDUQODIR SHAKURIY ASARLARIDA TA'LIM - TARBIYAMASALALARI

ASHUROVA DILRABO ISROIL QIZI

Termiz davlat universiteti 'Pedagogika va ijtimoiy ish' kafedrası 1-kurs tayanch
doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Samarqandlik tojik pedagogi va o'qituvchisi, yangi usul maktablari uchun bir qancha darsliklar muallifi, jurnalist, samarqanddagi jadidchilikning mashhur namoyandalaridan biri Abduqodir Shakuriy ilmi-pedagogik faoliyati hamda asarlaridagi ta'lim-tarbiya masalalari tahlil qilindi. Uning "Rahnamoi savod" ("Savod chiqarish rahbariyati"), "Zubdat ul-ash'or" ("She'rlar to'plami") kabi kitoblarining mazmun va g'oyasi hamda bu asarlarning pedagogika tarixida tutgan o'rni yuzasidan mulohazalar berildi.

Kalit so'zlar: jadidizm, ma'rifatparvar, ta'lim-tarbiya, pedagogika tarixi, adib Xolid, "Rahnamoi savod" "Zubdat ul-ash'or".

Absract: In this article, the scientific-pedagogical activity and educational issues of Abduqodir Shakuri, a Tajik pedagogue and teacher from Samarkand, the author of several textbooks for the new method schools, a journalist, one of the famous representatives of Jadidism in Samarkand, and his works were analyzed. Comments were made on the content and ideas of his books such as "Rahnamoi Savod" ("Leadership of Literacy"), "Zubdat ul-Ash'or" ("Collection of Poems") and the role of these works in the history of pedagogy.

Keywords: jadidism, enlightener, history of education, pedagogy, writer Khalid, "Rahnamoi Savod" "Zubdat ul-Ash'or".

Аннотация. В данной статье рассмотрены научно-педагогическая деятельность и образовательные вопросы Абдукодира Шакури, таджикского педагога и учителя из Самарканда, автора нескольких учебников для новометодных школ, журналиста, одного из известных представителей джадидизма в Самарканде, и его были проанализированы работы. Были даны комментарии по содержанию и идеям его книг, таких как «Рахнамои Савод» («Лидерство грамотности»), «Зубдат уль-Ашор» («Сборник стихов») и роли этих произведений в истории педагогика.

Ключевые слова: джадидизм, просветитель, история образования, педагогика, писатель Халид, «Рахнамои Савод», «Зубдат уль-Ашор».

Kirish. XX asrning boshlari tarixga Turkistonda jadidchilikning paydo bo'lishi, chorizmning ag'darilishi, muxtoriyatning tiklanishi va sho'rolar jamiyatini qurish uchun kurash yillari sifatida kiradi. XX asr faqat o'zbek xalqi hayotida emas, balki butun dunyo hayotida alg'ov-dalg'ovlarga boyligi bilan ajralib turadigan davr bo'ldi. Bu asrga kelib, hayot jarayonlari tezligi haddan ziyod ortdi. Ijtimoiy hodisalarning almashinish surati aqlga sig'mas darajada tezlashdi. Turkiston xalqlarining necha asrlar mobaynida davom etib kelayotgan bir maromdagi mudroq hayoti shu asr

boshida ag'dar-to'ntar bo'lib ketdi. Fikrdagi yangilanish, texnika yutuqlarining kirib kelishi, axborot almashishning tezlashgani turkistonliklarning hayot tarzlarini o'zgartirib yubordi. Shu vaqtga qadar milliy adabiyotimiz milliy hayotimiz bilan yelkama-yelka bormas edi. Garchi, adabiyotimiz hayotdan tamomila ajralib qolmagan bo'lsada, ijtimoiy turmushning muammolari uni to'la qamrab olmasdi. XX asrga kelib, adabiyot hayotga yaqinlashdi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida faqatgina Turkistonda emas, balki dunyodagi juda ko'p mustamlakalarda milliy uyg'onish harakati boshlangan edi.

Turkistonda XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran shakllana boshlagan ma'rifatchilik qarashlari XX asr boshlariga kelib jadidchilik harakatining yuzaga kelishiga asos bo'ldi. "Jadid" so'zi arabcha "yangi" ma'nosini berib, taraqqiyotga, yangilikka intilgan kishini anglatadi. Jadidlar badiiy adabiyotni xalqni g'afolat va mustamlaka zulmidan qutqarish quroliga aylantirdilar. Shunday ma'rifatparvar ziyolilardan biri Abduqodir Shakuriydir.

Abduqodir Shakuriy 1875-yilda Samarqandning Rajabamin qishlog'ida bog'bon oilasida tug'ildi. Shakuriy eski usuldagi maktabni tamomlaganidan keyin Samarqand shahridagi madrasaga o'qishga kirdi. Shakuriy o'zbek va tojik tillarida yozgan tarjimai hollarida rus gimnaziyasiga borib, uning ichki tartib qoidalari va o'qitish usullari bilan tanishligini qayd qiladi. Shundan keyin yosh muallimda o'z xalqining bolalari uchun ham shu tartibdagi yangi maktab tashkil qilish orzusi paydo bo'ladi.

U o'zining ona tili tojik (fors) tillaridan tashqari o'zbek va arab tillarini ham bilgan. Keyinchalik rus va turk tillarini ham o'zlashtirgan. Rossiya jadidlarining gazetalarini, xususan, Ismoil Gasprinskiyning materiallarini o'qiydi. U yoshligida jadidchilik g'oyalari bilan bir qatorda Samarqand va boshqa O'rta Osiyoning ko'zga ko'ringan jadidlari bilan ham tanishgan. Jumladan, Mahmud Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Saidahmad Vasliy, Said Rizo Alizoda, Xoja Muin, Sadridin Ayniy, Siddiqiy Ajziy, Abdulqayum Qurbiy, To'raqul Zehniy, Hamza Niyoziy va boshqalar bilan shaxsan tanish bo'lgan. Jadidchilar muntazam ravishda birovning uyiga yig'ilib, birga vaqt o'tkazar, reja va yangiliklarni muhokama qilar, fikr almashar, asar va she'rlarni o'qib, muhokama qilar edilar. Bir qator jadid gazeta va jurnallariga maqolalar yozgan.

Shakuriy do'stlari yordamida Qo'qon shahriga boradi va u yerda o'n kun davomida yangi maktabdagi o'qish-o'qitish usullari bilan tanishadi. Samarqandga qaytib kelgach, bu yangi usullarni o'zi ochgan maktabda qo'llay boshlaydi.

Shakuriy dastlab, maktabda o'quv jihozlarini o'zgartiradi. U ustalariga parta va doskalar buyuradi. Shu asosda birinchi marta o'z qishlog'i Rajabaminda 1901 -yilning kuzida yangi usuldagi maktab tashkil qiladi. U davrlarda darslik va qo'llanmalar bo'lmaganligi sababli Shakuriy harflarni doskaga yozib qo'yar, o'quvchilar esa shuni o'z daftarlariga ko'chirib yozar edilar. Shuningdek, u qisman tatar tilida yozilgan kitoblardan ham foydalanar edi.

Shakuriy o'z xotiralarida tatar pedagogi Abdulxodiy Maqsudiyning «Muallimi avval», «Muallimi soniy» kabi darsliklaridan o'z vaqtida foydalanganligini ko'p marta eslaydi.

Chor hukumatining mahalliy amaldorlari bu maktabning ochilishiga rasman qarshi bo'lib, uning o'quv dasturini qattiq nazorat qilardilar. Ular maktabda o'tiladigan diniy darsliklarga hech qanday to'sqinlik qilmas, ammo dunyoviy fanning o'qitilishidan tashvishlanar edilar.

Shogirdlarining aytishicha, Shakuriy qiyinchiliklar bilan qo'lga kiritgan yagona globusni faqat maxsus vaqtda sinfga olib kirar, boshqa vaqtda esa yashirib qo'yar ekan.

Shakuriy maktabida tojik va o'zbek bolalari birga o'qitilar edi. Bu yerda tojik tili asosiy til hisoblanar, bolaning savodi chiqqach, o'zbek va tojik tillarida yozilgan kitoblar o'qitilar edi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarni ozarbayjon va tatar adabiyoti namunalari bilan tanishtirish maqsadida shu tillarda yozilgan ayrim parchalar ham o'qitilar edi. Shakuriyning tarjimai holida

aytilishicha, bu maktabning to'liq dasturi bo'lgan.

U vaqtlarda maktablarda Qur'oni Karim o'qitilar va yodlatilar edi. Shuning uchun yangi usul maktablarida ham diniy kitoblar o'qitilar edi, chunki hech bir ota-ona Qur'on yoki biror diniy kitob o'qitilmagan maktabga bolalarini bermas edi. Shuning uchun maktablarda «Haftiyak» ham asosiy o'qish kitoblaridan biri hisoblanar edi.

Tatar pedagogi Maqsudiy o'z maktabi uchun darsliklar tuzganda, arab tili qoidalari va alfavitini o'qitishga alohida e'tibor bergan. Shakuriy ham o'z maktabida bunga rioya qilgandi. O'qitishdagi bu usul eski maktablardagi o'qitish usullariga qaraganda savod chiqarishni ancha yengillashtirar edi.

Shakuriy o'z o'quvchilar uchun bir yilda bir marta imtihon uyushtirar edi. Imtihonda u ota-onalar oldida o'quvchilar bilimining natijalarini namoyish qildirar edi, ota-onalar esa o'z bolalarining qisqa muddat ichida xat-savodli, hisob, geografiya va tibbiyotdan ma'lumotga ega bo'lganini ko'rib hayratlanardilar.

Shakuriy maktabining shuhrati keng tarqala boshladi, O'rta Osiyodagi boshqa ma'rifatparvar kishilarning diqqatini jalb etdi.

Jumladan, o'zbek adabiyotining asoschisi, buyuk shoir, dramaturg va pedagog Hamza Hakimzoda Niyoziy Shakuriy ochgan maktab bilan juda qiziqqan. U 1909- yilda Shakuriy ochgan maktabini ko'rish, uning imtihonlarida qatnashish uchun Samarqandga keladi. Bu maktabdagi o'qish-o'qitish tartibi va imtihon natijalari Hamzada yaxshi taassurot qoldiradi. Hamza va Shakuriy bir-birlari bilan do'stlashib, ko'p yillar davomida xat yozishib turadilar.

Adabiyotlar tahlili. Abduqodir Shakuriy haqidagi ma'lumotlar o'zining shogirlari Samarqandning mashhur pedagog va

yo'zuvchilaridan bo'lgan Rahim Hoshimov, Ismatulla Rahmatullayev esdalik va xotiralari manbaalarida, hamda o'sha davrdagi jadidchi ma'rifatparvarlarning maqolalarida uchraydi. Bundan tashqari Abduqodir Shakuriy va jadidchilikning mashhur namoyondalari haqidagi ma'lumotlar hattoki, chet el tadqiqotchi olimlari tomonidan ham e'tirof etilgan. Jumladan, asli afg'onistonlik hozirgi kunda Amerikada ijod qilayotgan adib Xolid tomonidan nashr etilgan "Jadidism in Central Asia" ("O'rta Osiyoda jadidizm")¹ nomli kitobida ham Turkiston hududidagi ma'rifatparvar ziyolilarimiz qatorida Abduqodir Shakuriy ham e'tirof etilgan.

Abduqodir Shakuriy shogirdlari esdaliklarida qayd etilishicha, Shakuriy faqat o'qituvchilik qilish bilangina cheklanib qolmagan, u o'z maktabi uchun darsliklar yozib, ularni o'z mablag'lari hisobiga nashr qildirgan. Chunki, tojik va o'zbek bolalarini tatar tilida yozilgan darsliklar bilan o'qitish katta qiyinchiliklar tug'dirar, bu darsliklar bolalar uchun uncha tushunarli emas edi. Shuning uchun, u o'quvchilarga ularning ona tilida darsliklar yaratish zarur, deb hisoblardi.

Shunday bir sharoitda Shakuriy bolalarning o'z ona tilida o'qish kitoblari, darsliklar yaratish zaruriyatini yaxshi tushunadi. U bolaning yosh xususiyatiga muvofiq tarzda axloq, odob va turmush qoidalaridan dastlabki ma'lumot berishni ko'zda tutib, ana shunday darsliklar tuzishga kirishadi. Birinchi navbatda, alifbeni Shakuriyning o'zi tuzdi. «Rahnamoi savod» («Savod chiqarish rahbariyati») deb atalgan bu kitob yaxshi qog'ozda nasta'liq xati bilan yozilgan edi. Shakuriyning shogirdi, yozuvchi Rahim Hoshimning aytishiga qaraganda, bu kitobda so'zlar bo'g'inlarga

¹ Adeeb Khalid. *Jadidism in Central Asia*. The Regents of the University of California. © 1999.

ajratib ko'rsatilgan, kitob oxirida o'qish uchun kichik-kichik material berilgan ekan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu kichik tadqiqotimizning metodologik obekti sifatida adib tomonidan yaratilgan darslik va qo'llanlarni tahlil qilishga harakat qildik. Shakuriy ko'p yillik pedagog faoliyati natijasida bolalarni o'qitishda «tovush-harf» metodi (har bir tovushni alohida harf bilan yozish)ning qulay va oson ekanligini aniqlagan va 1913 - yilda uning rahbarligida o'z shogirdlaridan va Samarqandning mashhur pedagoglaridan biri Ismatulla Rahmatullaev tovush-harf usuli asosida yangi alifbe tuzdi. Bu kitob Toshkent shahrida nashr qilindi. Bu kitob arab harfida tojik tilida yozilgan bo'lib, u ko'p yillar davomida savod chiqarishda eng yaxshi o'quv qo'llanmasi sifatida qo'llanib kelindi. Kitobning kirish qismida tez va osonlik bilan savodli bo'lish masalasiga oid metodik maslahatlar beriladi.

«Alifbe ta'limi» Ismatulla Rahmatullaevning 10—12 yillik ijodiy ishlari va uning ustози Abduqodir Shakuriyning ko'p yillik amaliy faoliyatining natijasida yaratildi. Ular ko'p yillar davomida boshlang'ich ta'limning turlicha metodlarini qo'llash, o'z tajribalari, shuningdek yangi usuldagi o'qish-o'qitish usullari va ko'pdan-ko'p alifbe kitoblarini o'rganish, umumlashtirish asosida bu kitobni tuzdilar. Alifbe 46 betdan iborat bo'lib, taxminan 90 ta dars uchun mo'ljallangan.

Shakuriy tomonidan 1907 - yilda yozilgan ikkinchi kitob «Jome' ul - hikoyat» («Hikoyalar to'plami») dir. U qayta tuzatilib, to'ldirilib, 1911 - yilda ikkinchi marta nashr qilingan. Kitob boshlang'ich maktabning ikkinchi sinfi uchun xrestomatiyadir. Yetmish ikki betli bu kitobning matni nafis qog'ozda aniq, chiroyli xat bilan yozilgan. Birinchi qismiga tarbiyaviy ahamiyatga molik 48 ta

kichik-kichik hikoyalar kiritilgan. Ikkinchi qismida mumtoz yozuvchilarning asarlari va tarjimalaridan olingan 15 ta she'riy parcha berilgan.

Tadqiqotimiz metodologiyasi predmeti adib yaratgan darslik va o'quv qo'llanmalarda ilgari surilgan g'oya va konsepsiyalar, tadqiqotimiz metodologiyasining maqsadi – ushbu manbalardagi g'oya va konsepsilar mazmunini aniqlash, vazifasi esa jadidchilikning yorqin namoyondalaridan biri bo'lgan Abduqodir Shakuriyning ma'rifatparvarlik harakatlari hamda ma'naviy merosimizga qo'shgan hissasi haqida ilm ahllari hamda adabiyot ixlosmandlari bo'lgan yosh tadqiqotchilarga yetkazishdir.

Tahlil va natijalar. Abduqodir Shakuriy asarlarining ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati shundan ibortki, undagi o'quv materiallarining hammasi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shakuriy tomonidan tuzilgan va nashr qilingan yana bir kitob «Zubdat ul ash'or» to'plami bo'lib, unda ko'p shoirlarning she'rlari berilgan. Kitobdagi yangi usul maktabiga atab yozilgan tojik tilidagi she'rda shunday deyiladi:

— Ey muallim, maktabing taraqqiyot topib, sernur bo'lsin,

Yaxshi noming to abad dunyoda mashhur bo'lsin.

G'ayrat qil, toki biz olim-u dono bo'laylik, - axir,

Bir savtiya usulining sevguchilarimiz, tarbiyat qil,

Har kishining xotirini shod qil. Har fandan bizga o'rgat,

Biz bahramand bo'lib nodonlikni nari quvaylik.

Garchi nodon kishilar senga ta'na-haqorat etsalar ham g'am yema.

Albatta, dushmanlar sharmisor

bo'lurlar!

O'sha davrdagi qiyinchilik va to'sqinliklarga qaramay, xalqning bu sodiq do'sti, ma'rifatparvar pedagog Shakuriy butun kuch-quvvatini yangi usuldagi maktab tashkil qilishga sarf qildi, katta g'ayrat, zo'r havas bilan yangi usul asosida o'qish-o'rgatish tartiblarini o'rgandi, savodga o'rgatishning eng qulay va oson usullarini tanlab oldi, yangi usul maktablari uchun darslik va qo'llanmalar tuzib nashr qildirdi.

Shakuriy dastlab qizlar uchun ham yangi usuldagi maktab tashkil qilib, unda o'z rahbarligida xotini muallimalik qilar edi. Keyinchalik o'g'il va qiz bolalar guruhini birlashtirib o'qita boshlaydi.

Demak, u Samarqandda yangi usuldagi maktabning targ'ibotchi va tashkilotchilaridan biri edi. Bu ishda u hech qanday moddiy manfaatni ko'zda tutmas va ayni choqda hech kim unga moddiy yordam bermas edi.

Abduqodir Shakuriy 1917- yil to'ntarishiga qadar o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullandi. 1917- yilda Samarqand shahrining bir guruh ilg'or kishilari A.Shakuriyning pedagogik faoliyatining 15 yilligini nishonladilar. 1921- yilda Samarqand shahridagi 13-maktabga mudir qilib tayinlandi. U bolalarni tarbiyalash, o'qitishga katta g'ayrat bilan kirishdi, ko'p yillar davomida shu maktabning mudiri hamda ona tili va adabiyot o'qituvchisi vazifalarida ishladi.

Samarqand maktablariga Shakuriy birinchi bo'lib mehnat va musiqa darslarini kiritdi. U bolalarni qishloq xo'jalik va bog'dorchilik ishlari bilan tanishtirishdan tashqari, ularga muqovasozlik, duradgorlik va boshqa hunarlarni ham o'rgatar edi, bu mashg'ulotlar uchun alohida soatlar ajratgan edi.

1923 - yilning boshlarida «Pravda»

gazetasi mamlakatimiz bo'yicha eng namunali ilg'or maktab hamda mohir va tajribali o'qituvchilar uchun tanlov e'lon qildi. 1923-yil 8-iyulida gazetada shu tanlov natijalari e'lon qilinadi. Ana shu o'qituvchilar tarkibida respublikadagi maktab o'qituvchilaridan A.Shakuriy bor edi. Boshqa ilg'or o'qituvchilar qatorida uning nomi ham «Pravda» gazetasining qizil doskasiga kiritiladi hamda pul mukofoti topshiriladi va Shakuriy haqida bir yaxshi maqola e'lon qilinadi.

Bundan ko'rinadiki, ma'rifatparvar pedagog Shakuriy yangi usuldagi maktablar tashkil qilishda, o'qish-o'qitishning yangi tartiblarini joriy etish va o'qituvchilarning katta guruhini tarbiyalab yetishtirishda xizmatlari juda katta bo'lgan va gazeta redaksiyasi tomonidan yuqori baholangan.

Kechagina ittifoqning eng ilg'or eng tajribali muallimi deb e'tirof etilgan Shakuriy 1925 - yildan etiboran o'zi sevgan, hatto hayotini baxshida etgan, millat farzandlarini ma'rifatli qilish ishidan mahrum etdilar, u tashkil qilgan maktabni yopdilar. 1925- yildan boshlab to qatag'onga qadar bog'bonlik bilan mashg'ul bo'ldi. A. Shakuriy 1937 - yil 5- avgustda aksilinqilobiy millatchilik «Milliy Ittihod» tashkilotining a'zosi, antisovet targ'ibotchisi sifatida kichik leytenantlar Xotyakov hamda Afanas'evlar imzosi bilan qamoqqa olinadi va 1937 - yil 21-noyabrda NKVDning «uchlik» komissiyasi qaroriga binoan o'n yil ozodlikdan mahrum etiladi. Bu vaqtda u 62 yoshda edi. Abduqodir Shakuriy 1943-yilda Stalin qatag'onining qurboni bo'ldi.

Xulosa. Atoqli pedagog Abduqodir Shakuriy 1956 - yilda mutlaqo aybsiz sifatida oqlandi. Samarqand hududidan yetishib chiqqan Vadud Mahmud, Ismatullo Rahmatullaev kabi ko'zga ko'ringan o'nlab olim va pedagoglar uning shogirdlaridir.

NOFILOLOGIK OLIY O‘QUV YURTLARIDA INGLIZ TILI LEKSIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

XOLIYOROV BUNYOD HUSANOVICH

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada nofilologik oliy o‘quv yurtlarining ingliz tili darslarida leksik kompetensiyani rivojlantirishga doir fikrlar aks ettirilgan. Shuningdek, maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitishda autentik materiallardan foydalanish, ularning amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishdagi ahamiyati haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: xorijiy til, nofilologik ta‘lim muassasalari, talabalar, leksik kompetensiya, autentik materiallar, ESP, maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitish, fan dastur, syllabus, muhandislik.

Аннотация. В данной статье отражены представления о развитии лексической компетенции на уроках английского языка в нефилологических вузах. Также обсуждалось использование аутентичных материалов в обучении английскому языку для специальных целей и их значение в организации практических занятий.

Ключевые слова и понятия: иностранный язык, нефилологические учебные заведения, студенты, лексическая компетенция, аутентичные материалы, ESP, обучение английскому языку для специальных целей, типовой программа, учебный план, инженерия.

Abstract: This article reflects ideas on the development of lexical competence in English classes of non-philological higher educational institutions. In addition, the use of authentic materials in teaching English for special purposes and their importance in the organization of practical training were discussed.

Key words and concepts: foreign language, non-philological educational institutions, students, lexical competence, authentic materials, ESP, teaching English for special purposes, curriculum, syllabus, engineering.

Kirish. Chet tillarni o‘rganish nafaqat talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi, balki ularning o‘z madaniyatlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tilni o‘rganish talabalarning ingliz tilidan foydalanish ko‘nikmalarini oshiradi. Xorijiy tillarni o‘rganish tinglash qobiliyatini va xotirani oshiradi, tahlil qilish imkoniyatini kuchaytiradi, muammolarni hal qilish va mavhum tushunchalar bilan ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu esa o‘z navbatida boshqa fanlarni o‘zlashtirishni kuchaytirishi ham amalda isbotlangan.¹

Shu nuqtai nazardan xorijiy tillarni o‘qitish va o‘rgatishga O‘zbekiston Respublikasida ham davlat ahamiyatiga molik dolzarb vazifa sifatida qarab kelinmoqda. Xorijiy tillarni rivojlantirishga doir muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mustaqillik yillaridan boshlab mamlakatning har ikkala rahbari ham ushbu masalaga jiddiy e‘tibor bermoqda. Sohaning rivojlanishi tegishli me‘yoriy hujjatlar vositasida isloh qilinib borilayotganligi, mazkur soha vakillarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlanayotganligi fikrimizning yaqqol dalilidir.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti tomonidan 2012-yildan boshlab Xalq ta‘limi vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi va Moliya vazirligining chet tillar o‘qituvchilari va muallimlariga

¹ Why you should study a foreign language. Elektron resurs: <https://www.ithaca.edu/academics/school-humanities-and-sciences/modern-languages-and-literatures/why-you-should-study-foreign-language#:~:text=The%20study%20of%20foreign%20languages,one's%20own%20culture%20as%20well.> Murojaat sanasi:28.07.2023

qonun hujjatlari bilan belgilangan rag‘batlantiriluvchi to‘lovlar va qo‘shimchalarni hisoblashda, ularning lavozim maoshlari tarkibiga kiritgan holda qishloq joylarda joylashgan ta‘lim muassasalarida ularning tarif stavkalariga 30 foiz va boshqa ta‘lim muassasalarida 15 foiz stavkalari miqdoridagi har oydagi qo‘shimchalar qo‘shib berishni belgilanishi², O‘zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2021-2022-o‘quv yilidan boshlab ta‘lim muassasalarining kamida C1 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro tan olingan sertifikatga ega xorijiy tillar (ingliz, fransuz, nemis, ispan, italyan, arab, xitoy, yapon, koreys, turk, fors, pushtu, dari, urdu, hind) o‘qituvchilariga ularning bazaviy tarif stavkasiga nisbatan har oylik 50 foiz miqdorida qo‘shimcha ustama haqi to‘lab borilishi, 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab oliy ta‘lim muassasalarining magistratura mutaxassisliklariga hamda oliy ta‘limdan keyingi ta‘lim ixtisosliklariga tanlovlarda milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega shaxslar ishtirok etishi tartibi joriy etilsin. Bunda, filologiya yo‘nalishlari bo‘yicha kamida C1 darajadagi milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikat, nofilologik yo‘nalishlari bo‘yicha esa B2 darajadagi milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikat talab etilishi³ xorijiy til fani sohasi o‘qituvchilariga hamda sohaning boshqa vakillariga ko‘proq izlanish

olib borish vazifasini qo‘ymoqda.

Jahon tajribasida nofilologik oliy o‘quv yurtlarida ingliz tili o‘qitish-maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitish (English for Specific Purposes-ESP)da turli izlanishlab olib borilib takomillashtirib kelinmoqda. Xatchinston va Vaters tadqiqotlarida ta‘kidlanishicha, maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitish (keyingi o‘rinlarda ESP) til o‘qitishning muhim turlaridan biri hisoblanadi. Ular ESPni mutaxassislik fanlarini, aniqsa texnikaga yo‘naltirilgan ta‘lim muassasalarida ingliz tilini o‘rgatish, shuningdek, olimlar uchun fan so‘zlari va grammatikasi masalalariga urg‘u berishadi. Tez va samarali o‘rganish tamoyillariga ko‘ra tilni o‘rganishning boshqa shakllaridan farq qilmaydi. Bu talabning ehtiyojlariga asoslangan va o‘rganishning o‘ziga xos va aniq sabablari bilan yo‘naltirilgan tilni o‘rganishga nisbatan yondashuvdir⁴.

Muhokama. Avvalgi tadqiqotlarimizda maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitishga batafsil to‘xtalganmiz. Xususan, ingliz tilini maxsus maqsadlarda o‘qitish yoki ESP (English for Specific Purposes) ingliz tilini ma‘lum bir maxsus sohada foydalanishni nazarda tutib o‘qitish va o‘rganishni anglatadi, bu yerda talabalarning maqsadi ma‘lum bir akademik, kasbiy sohada ingliz tilidan foydalanishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u EOP (Ingliz tili kasbiy maqsadlar uchun) va EAP (ingliz tili akademik maqsadlar uchun) kabilardan ajralib turadi⁵.

Nofilologik maqsadlarda leksik kompetensiyani rivojlantirish barcha ko‘nikmalar oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot ishimizda leksik

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875 son “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. Elektron resurs: <https://lex.uz/docs/-2126032> . Murojaat sanasi: 28.07.2023.

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 19-maydagi PQ-5117 son “O‘zbekiston respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. Elektron resurs: <https://lex.uz/docs/-5426736> . Murojaat sanasi: 28.07.2023.

⁴ Hutchinson, T., Walters, A. (1987) - English for Specific Purposes: A learner-centered approach, Cambridge: Cambridge University Press, p-18-19.

⁵ Xoliyorov.B.H. Qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan yo‘nalishlarda ingliz tilini o‘qitishda leksik kompetensiyani rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Samarqand. 2021. -20 b.

kompetensiyani rivojlantirishda autentik materiallarning ahamiyatini o'rganishni maqsad qilganmiz. Kompetensiya – u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik. “Kompetensiya” (lot. *competo* - erishayapman, munosibman, loyiqman) – 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. Leksik kompetensiya – bu so'zlarni tushunishdagi kompetensiya, umumiy semantik kompetensiyaning tarkibiy qismi tushuniladi. Bu borada olib borilayotgan tadqiqotlar ma'lum bir fan sohasidagi maxsus so'zlashuvga, autentik matnlarni o'qish va tinglashga, ixtisoslashtirilgan maqolalar bilan ishlashga, shuningdek, maxsus matnlarni yozishga yo'naltirilgan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi.

Xorijiy tillarni o'qitishda leksik kompetensiyani autentik materiallardan foydalangan holda rivojlantirish masalasi mutlaqo yangi mavzu emas. Bu borada bir qancha xorijiy hamda mahalliy olimlar qator izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Nunan va Miller (1995) autentik materiallarni “til o'rganuvchilar uchun aniq yaratilmagan yoki tahrir qilinmagan” deb ta'riflaydi. Ularning fikriga ko'ra autentik materiallar ingliz tilini inglizxon so'zlashuvchilar tomonidan qanday qo'llanilishini ko'rsatadi. Bu shuni anglatadiki, maqsadli tildagi kundalik obyektlarning aksariyati autentik materiallar sifatida baholanishi va nafaqat umumiy ingliz tili, balki ESP o'rganish/o'qitish uchun ham ishlatilishi mumkin. Autentik materiallar cheklanmagan miqdorda mavjud.

Oldingi tadqiqotimizda qishloq xo'jaligi yo'nalishlarda leksik kompetensiyani rivojlantirishda 5 ta moduldan iborat fan dasturini tavsiya etganmiz. Mazkur

fan dasturida autentik materiallardan foydalanishga doir qisman yo'riqnoma keltirilgan. Jumladan, foydali qo'shimcha materiallar- Imkoniyat bor joyda o'qituvchilar autentik materiallardan foydalanishga harakat qilishlari kerak. O'qituvchilar darsda foydalanish uchun autentik materiallarni aniqlash va moslashtirish uchun vaqt ajratishlari shart. Ushbu modulga mos keladigan autentik materiallar matn turlarini o'z ichiga oladi. Bularning barchasi internetda yoki mahalliy sanoatda mavjud. Har bir modul formativ (autentik) va summativ (pedagogik) baholash topshiriqlarining namunalarini o'z ichiga oladi. Formativ baholash odamlar, kontekst va maqsadlar to'g'risidagi ma'lumotni o'z ichiga olishi kerak.⁶ Ya'ni baholashda qo'yiladigan asosiy mazmun kimga, nimaga hamda nima maqsadda berilayotganligi aniq, real hayotdagi vositalardan olinishi maqsadga muvofiq. Shunga qaramay, leksik kompetensiyani rivojlantirishda autentik materiallarning ahamiyatiga yanada chuqurroq tahlillar vositasida tadqiqot olib borish zaruriyati mavjud. Sababi, yuqorida keltirilganidek, autentik materiallar dars jarayonida yuqori samara berishi bilan bir qatorda, bir qancha noafzalliklari ham mavjud. Ularni to'g'ri tanlash, saralash hamda o'quv jarayoniga tatbiq etishdan avval yaxshilab o'rganib, mutanosib metodika asosida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Natija. Afsuski, O'zbekistonda maxsus maqsadlarda ingliz tili o'qitish tarmog'i haligacha filologik yo'nalishlar bilan birlashtirilgan holda o'qitilmoqda. Nofilologik ta'lim muassasalarining fan

⁶ Xoliyorov.B.H. Qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan yo'nalishlarda ingliz tili o'qitishda leksik kompetensiyani rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Samarqand. 2021. -64-70 b.
(PhD) dissertatsiyasi. Samarqand. 2021. -20 b.

dasturlarida umumiy ingliz tili o'qitishga doir manba va materiallar bilan to'ldirilmoqda hamda fan sillabuslariga singdirilmoqda. Shu nuqtai nazardan eng avvalo nofilologik oliy ta'lim muassasalarining ingliz tili darslarida foydalanishga doir fan dasturlari majmuini yaratish maqsadga muvofiq. Mazkur vazifaning debochasi o'laroq 2020 yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti huzuridagi Chet tillarni o'qitishning innovatsion metodikalarini rivojlantirish Respublika ilmiy-amaliy markazi Britaniya kengashi bilan hamkorlikda "Nofilologik yo'nalishlarda maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes, ESP) fani dasturi" ishlab chiqildi.⁷ Mazkur tadqiqot dasturida 22 ta ta'lim muassasasi sihtirok etdi. Jumladan, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti tarkibida "Agrar" domeni tarkibida ishtirok etib, dastur hammualiflari tarkibida faoliyat olib bordik. Dasturda autentik materiallardan foydalanib talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishga doir bir qancha yondashuvlar tavsiya etilgan. Mazkur tavsiyalarning muhim jihatlari autentik materiallardan pedagogik maqsadlarda foydalanishda juda foydali bo'ladi degan fikrdamiz. Ular quyidagilar:

1) Nofilologik oliy o'quv yurtlaridagi o'quv dasturlarining negizida tilni o'rganish va talabalarning tanlagan sohalarida ingliz tilini qo'llay olishlik o'rtasidagi bog'liqlik turadi. Buning uchun talabaniing ingliz tilidagi va shu jumladan bo'lg'usi mutaxassislik doirasidagi ehtiyojlari(needs

⁷ Nofilologik yo'nalishlarda maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes, ESP) fani dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, huzuridagi Chet tillarni o'qitishning innovatsion metodikalarini rivojlantirish Respublika ilmiy-amaliy markazi, Britaniya kengashi, Toshkent 2020. -.27B.

analysis) o'rganiladi;

2) Aniqlangan ehtiyojlar modullarning maqsad va mavzulariga aylantirilib, ularni egallash uchun imkoni boricha autentik materiallar tanlanadi. Misol tariqasida oladigan bo'lsak, talabalarga autentik matn sifatida mexmonxona menejeri nomiga yozilgan shikoyat xati beriladi va ular autentik (xayotiy) topshiriq sifatida ushbu shikoyatni asosli ekanligini tahlil qiladilar va unga javob yozishlari kerak bo'ladi;

3) Autentik (hayotiy) topshiriqlar bo'yicha o'qituvchi beradigan ko'rsatmalar aniq bo'lishi juda muhimdir. Talabalar matnlarni keng darajada tahlil qilishlari (masalan, matnning tuzilishini tahlil qilish) va keng nuqtai nazaridan (masalan, matndagi bog'liqliklar, stilistik tanlovlar bo'yicha) foydali tahlil qilishlari mumkin.

Ya'ni ta'lim maqsadlariga erishishda eng avvalo talabalarning ma'lum bilim amaliyotiga bo'lgan ehtiyojlari, talabaniing materialni o'zlashtirish darajasi tahlil qilinishi maqsadga muvofiq. Buning uchun kurs boshida qisqa so'rovnoma yoki diagnostik test-topshiriqlar shaklidagi o'tkazish yaxshi samara beradi. Aniqlangan ehtiyojlar hamda talabalniing bilim darajasiga mutanosib materiallar tayyorlanishi, saralanishi, keyin esa sillabuslarga singdirilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. Materiallarda matnning turli shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, nofilologik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda dasturiy ta'minot, materiallar bazasini shakllantirishda eng avval ta'lim ehtiyojlarini avvaldan aniqlab olish muhim ahamiyatga ega. Garchi maxsus maqsadlarda ingliz tilini o'qitishda muayyan tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsada, autentik materiallar bazasini ta'lim jarayoniga singdirish ustida

O'QITUVCHILARDA INTEGRATIV KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKALARI

JUMANIYOZOVA MUHAYYO TOJIYEVNA,
pedagogika fanlari nomzodi “Pedagogika va psixologiya” kafedrası
dotsenti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Maqolada Oliy ta'lim tizimida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish, ta'limning yangi pedagogik texnologiyalari va o'qitish uslublarini joriy etishning xalqaro amaliyotiga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qituvchilarni integrativ kreativligini rivojlantirish orqali fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash, ta'lim jarayonida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish imkoni beradigan metodlar va ularni qo'llash amaliyoti haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Oliy ta'lim, innovatsion faoliyat, kreativ va tizimli fikrlash, interfaol metodlar

Аннотация. В статье рассматривается организация учебного процесса в соответствии с международной практикой подготовки, переподготовки, повышения квалификации и развития научной и инновационной деятельности преподавателей в системе высшего образования, внедрение новых педагогических технологий и методов преподавания образования, обеспечение прочной интеграции науки, образования и производства посредством развитие интегративного творчества учителей, повышение качества, говорится о методах, позволяющих эффективно организовать научную и инновационную деятельность, и практике их применения.

Ключевые слова. Высшее образование, инновационная деятельность, творческое и системное мышление, интерактивные методы

Annotation. The article discusses the organization of the educational process in accordance with international practice of training, retraining, advanced training and development of scientific and innovative activities of teachers in the higher education system, the introduction of new pedagogical technologies and methods of teaching education, ensuring a strong integration of science, education and production through the development of integrative creativity teachers, improving quality, talks about methods that allow you to effectively organize scientific and innovative activities, and the practice of their application.

Keywords. Higher education, innovation activity, creative and systems thinking, interactive methods

Oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish, xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta'limning ilg'or standartlarini joriy etish, jumladan o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish jarayonida o'qituvchilarning kasbiy bilim va saviyasini yuksaltirish, ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish orqali oliy ta'lim sifatini

oshirish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilab berilgan.

Oliy ta'lim tizimida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni mazmunli va maqsadli tashkil etish yuzasidan ishlab chiqilgan nazariy-amaliy taklif va tavsiyalarda o'qituvchilarni integrativ kreativligini rivojlantirish orqali fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash, ta'lim jarayonida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash,

ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish imkonini beradi.

Ta'limning yangi pedagogik texnologiyalari va o'qitish uslublarini joriy etishning xalqaro amaliyotiga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy shakllari va axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalarini joriy etgan holda o'quv jarayonini sifat jihatidan yangilash aynan ta'lim beruvchining integrativ kreativ faoliti taqozo etadi.

Bugun oliy ta'lim tizimida ko'zga tashlanayotgan quyidagi:

-amaldagi malaka talablari, o'quv reja va dasturlari mazmun jihatidan bitiruvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilmaganligi;

-oliy ta'lim muassasalari va kadrlar buyurtmachilari bilan o'zaro hamkorlikda kadrlar tayyorlash bo'yicha ishlar samarali yo'lga qo'yilmaganligi, ish beruvchilarning oliy ta'lim mazmunini shakllantirishdagi ishtiroki yetarli emasligi;

-talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllantirilmaganligi;

-ishlab chiqarish korxonalarida amaliy mashg'ulotlar samarali tashkil etilmasligi, tayyorlanayotgan mutaxassislar malakaviy darajasi mehnat bozorining zamonaviy talablariga yetarlicha javob bermasligi;

-professor-o'qituvchilarning xorijiy tillar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirish darajasi pastligi sababli ularning kasbiy mahorati bugungi kun talablaridan ortda qolganligi;

-o'quv adabiyotlari yetishmovchiligi, mavjudlarining aksariyat qismi zamon talablariga javob bermasligi, o'quv adabiyotlari sifatini yaxshilash, xorijiy adabiyotlardan qo'shimcha yoki muqobil o'quv adabiyotlari sifatida foydalanish ishlari yetarli darajada tashkil etilmaganligi;

-pedagog xodimlarning malaka oshirish tizimi samarali tashkil etilmagan, jumladan

malaka oshirish muassasalarida o'quv mashg'ulotlari o'tkazish uchun yuqori malakali professor-o'qituvchilar har doim ham jalb qilinmaganligi, malaka oshirishga jalb etishda tinglovchilarning salohiyati inobatga olinmasligi;

-oliy ta'lim muassasalari ilmiy faoliyati hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari kelib chiqib tashkil etilmagan, tahlillar asosida innovatsion rivojlanishni prognozlashtirish faoliyati yo'lga qo'yilmagan

-innovatsion faoliyat, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb etish natijadorligi yetarli emas, ta'lim, fan va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasi ta'minlanmaganligi kabi muammolar saqlanib o'z yechimini kutayapti.

Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirish; xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi uchun zarur shart-sharoit yaratish pedagog kadrlarni maqsadli tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali mavjud muammolarni bartaraf etish ko'zda tutilgan.

Kreativlik nima?

"Kreativlik" atamasi birinchi marta amerikalik psixolog va professor Joy Pol Guilford tomonidan kiritilgan. U kreativlik stereotip fikrlash usullaridan voz kechish qobiliyatidir, deb ta'kidlaydi. Kreativlikni rivojlantirish uchun asos divergent fikrlash bo'lib, u bir xil muammoning bir nechta yechimlarini topishdan iborat.

Joy Pol Guilford kreativ fikrlashning beshta asosiy komponentini aniqladi: moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, ravonlik, sezgirlik va farazlarni rivojlantirish qobiliyati.

Pedagoglarning kreativ va tizimli fikrlashini rivojlantirish ilmiy muammo sifatida

bir qator mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, uning xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

Ravonlik – ko'p sonli g'oyalarni yaratish qobiliyati;

Moslashuvchanlik - muammolarni hal qilishda turli strategiyalarni qo'llash qobiliyati;

Originallik (o'ziga xoslik) – noodatiy, nostandart g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;

Maqsadga yo'nalganlik (Safarbarlik)– g'oyalarni batafsil maqsadga mos shaklda ishlab chiqish qobiliyati.

Qoliplardan, ma'lum chegaralardan tashqariga chiqish - stereotiplarga ergashmaslik va muammolarni hal qilishda turli bir-biriga qarama-qarshi fikrlardan foydalanish uchun shaxsning ma'lumotlarga nisbatan “ochiq bo'lishi” kabi mezonlar mavjud.

Kreativlik texnikasining bosqichlari

U yoki bu darajada kreativlik usullari quyidagi sanab o'tilgan bosqichlar to'plamining barchasini yoki bir qismini o'z ichiga oladi:

muammoni aniq shakllantirish;

dastlabki ma'lumotlarni yig'ish;

dastlabki ma'lumotlarni tizimlashtirish mezonlarini ishlab chiqish;

manba ma'lumotlarining tuzilishi;

dastlabki ma'lumotlarni har tomonlama o'rganish;

ko'lamini kengaytirish;

muammo bo'yicha bir nechta nuqtai nazarlarni shakllantirish;

optimal yechimlar to'plamini shakllantirish;

yechimlar uchun istiqbolli g'oyalarni tanlash mezonlarini ishlab chiqish;

ruhiy to'siqlarni olib tashlash;

g'oyalarni shakllantirish jarayonini tezlashtirish;

muammoning samarali va original yechimlarini tanlash.

Kreativ fikrlashni rag'batlantirish usullari hayotning original g'oyalarni talab qiladigan ko'plab sohalarida qo'llaniladi. Boshqa narsalar qatorida, ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi va morfologik tahlil kabi usullardan foydalanish muhandislar va ixtirochilar orasida

keng tarqalgan. Uolt Disney metodikasi va аклий хужум turli sohalaridagi muammoli masalalarni muhokama qilishda qo'llanilgan, SCAMPER metodi ko'pincha yangi mahsulotlarni ishlab chiqish uchun ishlatiladi. Ko'pincha, muammolarni ijodiy yo'l bilan hal qilish jarayonini engillashtirish uchun g'oyalarning grafik tasvirlari “Идрок харитаси”, Ishikava diagrammasi va shunga o'xshash usullarda qo'llaniladi.

Quyida kreativ fikrlash malakalarini rivojlantirishga yordam beradigan bir qator metodlarni ko'rib chiqamiz:

Ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi (Genrix Altshuler)¹

Ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi - ixtirochi va fantast yozuvchi Geynrix Altshuller tomonidan 1946 yilda asos solingan. TRIZ - bu innovatsion g'oyalar va muammolarni hal qilish uchun metodologiya, asboblar to'plami, bilimlar bazasi va modellashtirish texnologiyasi. TRIZ muammolarni shakllantirish, tizim tahlili, nosozliklarni tahlil qilish va evolyutsiya naqshlari uchun vositalar va usullarni taqdim etadi. Aqliy hujum texnikasidan farqli o'laroq muammoni hal qilish uchun g'oyalar va variantlar tartibsiz shakllantiriladi, TRIZ texnikasining maqsadi yangi tizimni ixtiro qilish yoki eskisini takomillashtirishga algoritmik yondashuvni yaratishdir.

Delphi usuli². Delphi usuli - bu so'rovlar, intervyular, aqliy hujumlar orqali to'g'ri qarorni aniqlashda maksimal konsensusga erishishga imkon beradigan texnikadir. Delphi usuli yordamida tahlil qilish bir necha bosqichda amalga oshiriladi, natijalar statistik usullar bilan qayta ishlanadi. Usulning asosiy printsiplari shundan iboratki, bir qator mustaqil ekspertlar (ko'pincha bir-biriga bog'liq bo'lmagan va bir-

¹ АЛЬТШУЛЛЕР Г.С. О психологии изобретательского творчества/Г.С. Альтшуллер, Р.Б. Шапиро//Вопросы психологии. - 1956, № 6. - С. 37 - 49

² <https://motherhouse.ru/uz/inheritance-and-gift/metod-delfi-ekspertnyh-ocenok-obshchaya-harakteristika-metod-delfi-i/>

birlari haqida bilmaydilar) tuzilmaviy shaxslar guruhiga (jamo'a) qaraganda natijani yaxshiroq baholaydilar va bashorat qiladilar.

Bu qarama-qarshi pozitsiyalarning tashuvchilari o'rtasida ochiq to'qnashuvlarning oldini olishga imkon beradi, chunki u mutaxassislar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqani va qo'shma ish natijasida yuzaga keladigan va ko'pchilikning fikriga moslashishdan iborat bo'lgan guruh ta'sirini istisno qiladi. Bu ekspertlarni bir joyda to'plamasdan (masalan, elektron pochta orqali) so'rovni eksterritorialiyada o'tkazish imkonini beradi. Muammoga tadqiqotchilar guruhlarini, ularning har biri yozma ravishda alohida javob beradi, tashkiliy guruh – ekspert xulosalarini birlashtiradi.

Lateral fikrlash (Edvard de Bono).³

Britaniyalik psixolog Edvard de Bono ijodkorlik va fikrlashning ko'plab usullarini taklif qildi. U lateral fikrlash kontseptsiyasining muallifi bo'lib, lateral fikrlashning bir misoli "Olti shlyapa" texnikasidir (oq - analitik fikrlash, qizil - hissiy fikrlash, odam muammoga bir necha nuqtai nazardan qarashi mumkin), qora - tanqidiy fikrlash, sariq - optimistik fikrlash, yashil - ijodiy fikrlash, ko'k - katta istiqbolda fikrlash)ni ya'ni oq-faktlar va ob'ektivlik; qizil-his-tuyg'ular va hissiyotlar; qora-tanqid; sariq-afzalliklar va ijobiy tomonlar; yashil-ijodkorlik va kreativlik; ko'k--tahlil va xulosaga olib kelishni anglatadi.. Majoziy ma'noda, har bir shlyapa kiyib, odam muammoga bir necha nuqtai nazardan qarashi mumkin. Bu texnikani qo'llash davomida barcha jamoa a'zolari bir vaqtning o'zida shlyapalarni ma'lum tartibda "sinab ko'rishadi", chunki har bir shlyapa muhokama qilinayotgan mavzu bo'yicha ma'lum bir nuqtai nazarni ko'rsatadi.

SINEKTIKA (Uilyam Gordon).⁴

Sinektika yangi g'oyalarni yaratishning eng

³ <https://osnovaschool.ru/uz/psychology/edvarda-de-bono-tehniki-myshleniya-edvard-de-bono-shest-shlyap-myshleniya-shlyapy/>

⁴ <https://4brain.ru/blog/%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/>

qiyin va qiziq usullaridan biri bo'lib, XX asrning 50-yillari boshlarida paydo bo'lgan, uning asoschilari amerikalik ixtirochi va inson tafakkurining tadqiqotchisi Uilyam Gordon va uning hamkasbi Jorj Prinsdir. Metodologiyada ishtirokchilar "ma'lumni noma'lumi va noma'lumni ma'lum qilish" ga harakat qilishadi. Metodologiya o'n bosqichdan iborat:

- muammoni tahlil qilish va aniqlash,
- muammoning o'z-o'zidan echimini taklif qilish,
- muammoni yangidan shakllantirish,
- to'g'ridan-to'g'ri o'xshashliklarni qurish,
- shaxsiy analogiyalarni qurish,
- ramziy o'xshashliklarni yaratish,
- yana to'g'ridan-to'g'ri o'xshashliklarni yaratish,
- to'g'ridan-to'g'ri o'xshashliklarni tahlil qilish,

analogiyalarni uzatish.

muammo va uni hal qilishda yondashuvlarni ishlab chiqish

Sinektika usulining mohiyati tegishli o'xshashliklarni tanlash orqali muammolarni hal qilishdir. Bular:

Bevosita o'xshashlik. Shunga o'xshash muammolarni hal qiladigan tizimlar va ob'ektlarning elementlariga o'xshashlik.

Ramziy o'xshashlik. U turli xil taqqoslashlar, metafora, tanish va notanish narsalar yoki hodisalarda paradokslarni izlashga asoslangan. Ushbu turdagi o'xshashlik voqea (narsa, jarayon)larni oddiy va g'ayrioddiy o'xshashliklarini topishga qaratilgan.

Shaxsiy o'xshashlik. U o'zini tadqiqot ob'ekti yoki uning bir qismini tahlil qilishda fikrlashning stereotipik cheklovlaridan voz kechishga va mavzuga g'ayrioddiy burchakdan qarashga imkon beradi.

Fantastik o'xshashlik. O'rganilayotgan ob'ektni odatiy qonunlar va hodisalar ishlamaydigan haqiqiy bo'lmagan, hayoliy sharoitlarda taqdim etish. Bu tadqiqotchiga ob'ektiv haqiqatga bog'lanmasdan echim topishga imkon beradi.

Breynstorming (ingl. brainstorming)

-bu g'oyalarni jamoaviy yaratish usuli. Uning asosiy maqsadi iloji boricha ko'proq noyob va yangi yechimlarni to'plash, amalda samarali qo'llanilishi mumkin bo'lganlarni baholash va tanlashdir. Breynstorming bu jamoaviy ish, bu yerda har bir ishtirokchi o'z fikrini xayoliga kelishi bilan oq erkin ifodalaydi. Agar siz uni amalga oshirish qoidalari va usullarini bilsangiz, aqliy hujum yaxshi natijalarga olib keladi. Bu metod Amerikaning BBDO reklama agentligi asoschilaridan biri Aleks Osborn tomonidan yaratilgan. 1942 yilda u o'z kitobida birinchi marta qanday "o'ylash" kerakligini tushuntirib, 4 asosiy qoidani taklif qildi:

-aqliy hujum paytida tanqidga o'rin yo'q;

-ko'proq fikrlar, yaxshiroq;

-hatto eng mantiqsizdek ko'ringan fikrlar ham qabul qilinadi. Ko'pincha ular eng yaxshisi bo'lib chiqadi;

-boshqalarning g'oyalari birlashtirilishi, to'ldirilishi, birlashtirilishi va rivojlanishi mumkin.

Vaqt o'tishi bilan usul kengaytirildi, uni amalga oshirishning qo'shimcha usullari ishlab chiqildi. Bugungi kunda kompaniyalar Osborn g'oyalarni biznes va vazifalarning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtiradilar, korporativ g'oyalarni izlash uchun ichki qoidalarni yaratadilar. Masalan, Google kompaniyasining breynstorminggi 3 tamoyilga asoslanadi. Bular:

-foydalanuvchini o'rganii tamoyili. Maqsadli auditoriyaning muammolari va odatlarini tushunish uchun xodimlar ko'pincha "ko'chaga chiqishadi". Ular turli mamlakatlardan kelgan foydalanuvchilar bilan ofislarda muloqot qilishadi, ularni transportda va ko'chalarda tomosha qilishadi.

-10 marta o'ylab ko'rish tamoyili. Fikrni ifoda etishdan oldin uni maksimal olti so'z bilan rasmiylashtirish muhimdir. Bu fikrni hamkasblarga to'g'ri yetkazishga va uni o'zingiz uchun amalga oshirishga yordam beradi.

- darhol prototip yaratish tamoyili. Google g'oyalarni vizuallashtirishga alohida e'tibor beradi. Yangi yechimni tekshirish juda muhim

va shundan keyingina uni yakunlash kerak deb hisoblashadi. Buning uchun ular oddiy materiallar, kompyuterlar, 3D printerlar, plakatlardan foydalanadilar.

Breynstorming murakkab muammoni kichik-kichik vazifalarga ajratadi, ya'ni muammoni bir qancha qismlarga bo'lib tahlil qilish yechimni tezroq topish uchun asos bo'ladi. Tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi, ishtirokchilarga o'z qarorlarini tanqidiy tahlil qilish va taqqoslashga, "nega bu ular uchun ishladi, lekin biz uchun ishlamaydi?" kabi savolga javob berish orqali raqobatchilarning harakatlari bilan solishtirishga yordam beradi. Shuningdek jamoani birlashtirishga yordam beradi, ayniqsa, oddiy ish jarayonida umumiy muhokama uchun o'z fikrlarini bildirishga jur'at eta olmaydigan yangi ishtirokchilar uchun foydalidir. Ularning mahsulotga yangi qarashlari ko'pincha muhim va kutilmagan bo'lib chiqadi.

Breynstorming yordamida deyarli har qanday tahliliy vazifani hal qilish jarayonini 6 bosqichga bo'lish mumkin.

Tayyorgarlik. Ishtirokchilar mavzu va muhokama vaqti haqida bir necha kun oldin ogohlantiriladi, muammo va vazifa aniq tasvirlab berilishi lozim. Bu jamoaga mavzu bo'yicha oldindan fikr yuritishni boshlashga, bir nechta g'oyalarni shakllantirishga va muammoni aniq hal qilishga yordam beradigan vosita, usullarni taklif etishga yordam beradi.

Ishtirokchilarni tanlash. Guruhning maqbul tarkibi tegishli faoliyat sohalarida turli xil kasbiy tajribaga ega bo'lgan 5 dan 12 kishigacha bo'ladi va uchrashuvni moderator (fasilitator) olib boradi.

Muhokama uchun to'g'ri joy tanlash. Ishtirokchilar bir-birlarini ko'rishlari va o'zlarini teng his qilishlari uchun davra bo'lib o'tirishlari, hatto norasmiy sharoitda yerga o'tirishlari tavsiya etiladi. Yumshoq va qulay stullar mos kayfiyatni yaratishga yordam beradi.

Muammo va maqsadlarni belgilash ya'ni muammo aniq bo'lishi va to'g'ri shakllantirilishi

lozim. Masalan: "nega talabalarda darslarga qiziqish yo'q?" desak bu savolni noto'g'ri qo'yish bo'ladi, agarda "talabalar darslarga qiziqishlari uchun nima qilishimiz kerak?" deb savol qo'ysak muammo to'g'ri shakllantirilgan hisoblanadi.

Kreativ rejimga o'tish (razminka) kerak. Bunda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun har qanday mashqlardan foydalanish mumkin. Masalan, alifboning barcha harflarini teskari tartibda talaffuz qiling yoki tanish uy-ro'zg'or buyumlaridan foydalanishning nostandart usullarini topish kabi mashqlarni bajarish mumkin.

Fikrlarni yaratish. Ushbu bosqichda ishtirokchilar tomonidan taklif qilingan barcha g'oyalar to'planadi va qayd yetiladi. Muvaffaqiyat ko'p jihatdan mashg'ulotchiga - tadbir mezboniga bog'liq. U tanqid va baholashni bostiradi, savollar beradi, munozaralarni boshlaydi, vaqtni nazorat qiladi va do'stona muhit yaratadi.

Metodni qo'llash uchun vaqtni belgilash - 30 daqiqa. Agar yarim soatdan kam vaqt o'tgan bo'lsa va ishtirokchilar fikrlashdan "to'xtab qolsa", moderator suhbatni jonlantiradi. Agar ishtirokchilar 30 daqiqadan keyin ham g'oyalarni yaratishda davom etsalar, moderator ularni to'xtatmaydi, aqliy hujum davom etadi.

"6-3-5 texnikasi" 1968 yilda nemis professori Bernd Rorbax tomonidan taklif qilingan. 6 kishi 3 ta fikrini 5 daqiqa ichida yozadi. Keyin ishtirokchilar ish qog'ozlarni almashadilar va ular asosida har bir fikrga tayanib yana 3 ta variantni taklif qilishadi. Shunday qilib, ajratilgan vaqt ichida 108 ta g'oya yaratilishi mumkin.

A.Osbornning muammoni o'zgartirish texnikasi. Osborn kreativlikni rivojlantirishda ishtirokchi bajarishi kerak bo'lgan 10 ta oddiy harakatni taklif qiladi va bu kutilmagan yechimga olib kelishini kafolatlaydi. Masala juda oddiy: berilgan ob'ekt yoki muammo bor va u bilan bajarilishi mumkin bo'lgan 10 ta harakat mavjud.

Teskari foydalanish imkoniyati. Savollar:

ushbu ob'ektdan, g'oyalardan boshqa yo'nalish doirasida foydalanish mumkinmi?

Analoglarni keltirish. Savollar: Shu kabi takliflar bormi? Ha bo'lsa, ular qanday ko'rinishga ega bo'lishi mumkin? Mo'ljallangan mahsulotni yaxshilash uchun analogdan aniq nimani olish mumkin?

O'zgartirish. Savollar: rangi, harakati, o'lchami, shakli, tovushi, hidi, maqsadi, tuzilishi, tuzilishi, tuzilishi yoki boshqa konstruktiv komponentlarini o'zgartirish mumkinmi?

Kattalashtirish. Savollar: hajmi, vazni, tezligi, miqdori, chastotasi, yuzi, narxi, masofasi, konsentratsiyasini oshirish mumkinmi? Mahsulotni ko'paytirish yoki uni biron bir kuchga ko'tarish mumkinmi? ..

Kamaytirish. savol: bu hajmini kamaytirish mumkinmi, hajmi, vazn, tezlik, miqdor, chastota, hajmi, qiymati, masofa, konsentratsiyasi? Biror narsani tozalashim kerakmi? Yehtimol, siz uni yengillashtirishingiz yoki aniqroq va ifodali qilishingiz kerakmi? Uni ajratish mumkinmi?

Almashtirishni amalga oshirish. Savollar: qanday xususiyatlarni almashtirish mumkin? Qismlar va elementlarni yanada takomillashtirilgan elementlar bilan qanday almashtirish mumkin? Mavjud bo'lmagan komponentlardan foydalanish kerakmi?

Harakat. Savollar: joylarda biror narsani almashtirish mumkinmi? Ha bo'lsa, buni qilishning eng yaxshi usuli qanday? Ketma-ketlikni o'zgartirish mumkinmi? Sabab va oqibatni o'zgartirish kerakmi?

Buning aksini bajaring. Savollar: qarama-qarshi fikr nima? Rolni o'zgartirish mumkinmi? Oynaga qarasangiz, u erda nimani topishingiz mumkin? Balki 90°, 180°, 270°, 360° aylantirishga ehtiyoj bordir?

Kombinatsiya. Savollar: boshqa narsa bilan birlashtirish mumkinmi? Ehtimol, uni tarkibiy qismlarga bo'lish yaxshiroqmi? Kombinatsiya. savollar: boshqa narsa bilan birlashtirish imkoniyati bormi? Yehtimol, uning tarkibiy qismlariga ajratish yaxshiroqmi?

Transformatsiya. Savollar: siqilish, deformatsiya, sinish yoki boshqa turdagi shikastlanishlar ehtimoli bormi? Uni qattiq, suyuq, gazsimon, shaffof, bulutli holga keltirish mumkinmi?

Har bir element uchun 2-3 ta g'oyani taklif qilish kerak, shunda siz muammoning umumiy va ahamiyatsiz echimini yoki vaziyatdan chiqish yo'lini olishingiz mumkin.

Xulosalar

Talabalarga ta'lim xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilash, fan sohalari bo'yicha professor-o'qituvchilarning kasbiy muloqot maydonchalarini yaratish, ta'lim sifatini ta'minlash jarayoniga talabalarni keng jalb etish hamda «tyutorlik» tashkiliy-metodik yordam tizimini joriy etish orqali talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini rivojlantirish, ta'limda brendlar, ilmiy an'analar tizimini yaratish asosida oliy ta'lim va oliy ta'lim muassasalari imijini shakllantirish kabi masalalarni hal qilish bevosita o'qituvchining kasbiy salohiyati, kreativ tafakkuriga bog'liq bo'lib, pedagogning kreativlik sifatlarini rivojlantirish lozim.

o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish uchun ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonida kreativlikni rivojlantirish metodikalarining o'rnini va roli ahamiyatlidir.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish hamma uchun foydalidir, chunki u mutlaqo har qanday faoliyatda natijalarga erishishga imkon beradi. Kitob o'qish, ko'rgazmalarga tashrif buyurish va ko'p yurish, har kuni kundalik va intellektual muammolarni hal qilishning yangi usullarini izlashni odatga aylantirish orqali kreativ fikrlash malakalari rivojlanadi. Tez-tez tasodifiy so'z usulidan foydalanish, muammoni shakllantirish va bir qator so'zlarni yozib chiqish, keyin ularni belgilangan muammo bilan bog'lash, o'zaro bog'liq variantlarni ko'plab topish orqali ham kreativ mahorat shakllanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-sonli farmoni <https://lex.uz/docs/4545884>
2. ВВДО Алексом Осборном «Как придумать» (англ. How to Think Up) в 1942 г.
3. <https://4brain.ru/blog/%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/>
4. Альтшуллер Г.С. О психологии изобретательского творчества/Г.С. Альтшуллер, Р.Б. Шапиро//Вопросы психологии. - 1956, № 6. - С. 37 - 49.
5. <https://motherhouse.ru/uz/inheritance-and-gift/metod-delfi-ekspertnyh-ocenok-obshchaya-harakteristika-metod-delfi-ii/>
6. <https://osnovaschool.ru/uz/psychology/edvarda-de-bono-tehniki-myshleniya-edvard-de-bono-shest-shlyap-myshleniya-shlyapy/>

KASBIY MA'NAVIYAT BO'LAJAK O'QITUVCHINING SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHINING ASOSI

MUTALLIBJONOV MA'RUFJON MUTALLIBJON O'G'LI
ADU TADQIQOTCHISI

Annotatsiya: Maqolada Kasbiy ma'naviyat tushunchasi, insonning kasbiy faoliyatida ma'naviy munosabatlari va ma'naviy muammolari bilan bog'liq tushunchadir. Bu tushuncha insonning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'rinda ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ma'rifat, Kasbiy ma'naviyat, odob-axloq, qadriyat, bilim, ta'lim metodlari, barkamol inson, go'zal axloq, adolat, xalparvarlik, Antik davr

Annotatsiya: В статье понятие профессиональной духовности представляет собой понятие, связанное с духовными отношениями и духовными проблемами человека в его профессиональной деятельности, поясняется, что данное понятие играет важную роль в успешности человека в его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Просвещение, Профессиональная духовность, нравы, ценность, знание, методы воспитания, совершенный человек, прекрасные нравы, справедливость, предпринимательство, Античность.

Abstract: In the article, the concept of professional spirituality is a concept related to the spiritual relations and spiritual problems of a person in his professional activity. It is explained that this concept plays an important role in the success of a person in his professional activity.

Key words: Enlightenment, Professional spirituality, manners, value, knowledge, educational methods, a perfect person, beautiful morals, justice, entrepreneurship, Antiquity

Inson, avvalo, baxt-saodat nimaligini anglamog'i va erishmoqni o'ziga yuksak g'oya, oliy maqsad qilib qo'ymog'i, unga eltadigan ish-amal va vositalarni bilmog'i, oxir-oqibatda ish ijrosiga kirishmog'i lozim.

Abu Nasr FOROBIY

Kirish.

Fuqarolarda kasbiy ma'naviyatini yuksaltirishning kontseptual jihatlarining umum metodologik asoslari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon, qaror hamda farmoyishlari xizmat qiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori, "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. - O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, 2018 yil 15 - avgust, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son qarori, Davlatimiz rahbarining 2021 yil 26 martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, 2021/2022-o'quv yilidan boshlab universitetlarning bakalavriat bosqichida "Ma'naviyatshunoslik", magistratura bosqichida "Kasbiy ma'naviyat" fanlari o'quv dasturiga kiritilishi to'g'risidagi, shuningdek ta'lim-tarbiya va ma'naviyatga dahldor hujjatlar qabul qilindi. Endi esa Kasbiy ma'naviyat tushunchasiga kengroq, ilmiy-nazariy misollar keltiramiz. Kasbiy ma'naviyat tushunchasi, insonning kasbiy faoliyatida ma'naviy munosabatlari va ma'naviy muammolari bilan bog'liq tushunchadir. Bu tushuncha insonning kasbiy

faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik aspektlarda kasbiy ma'naviyat tushunchasini o'qitish uchun o'quvchilarga kasbiy faoliyatda ma'naviy munosabatlarni va ma'naviy muammolarni tushuntirish kerak. Bu maqsadga erishuv uchun o'quvchilarga kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun ma'naviy munosabatlarni qanday tushuntirish kerakligi va kasbiy faoliyatda ma'naviy muammolarni qanday hal qilish kerakligi o'qitiladi. Kasbiy ma'naviyatni shakllantirish uzluksiz harakatdagi jarayondir. SHu ma'noda kasbiy ma'naviyatli yuksak shaxslar yurtni tanitadi. Kasbiy ma'naviyat ham tarbiyadan boshlanadi. Ta'lim-tarbiyasiz kasbiy ma'naviyatning bo'lmasligi barchaga ayon. Prezidentimiz esga olgan va mushohada qilgan, milliy pedagogika asoschilaridan biri Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir"¹, degan so'zlari fikrimizga dalildir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan xolda kasbiy ma'naviyatga dahldor masalalar qadimdan olimlar, tadqiqotchilar va tarbiyachilar e'tiborida bo'lgan. SHu bois kasbiy ma'naviyat – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, ob'ektiv voqe'likning ongda aks etish jarayoni hisoblanib, qadim zamonlardan boshlab, falsafiy, pedagogik, psixologik, fiziologik tadqiqotlar ilmiy qiziqishlari doirasida asosiy ob'ektlardan biri sifatida o'rganilib kelingan. Antik davr faylasuflari Aflotun, Arastu, Suqrot, Demokrit, Epikur kasbiy tafakkurni ruhiyat hamda taassurotlar birligi sifatida e'tirof etgan holda, ta'lim-tarbiya

bilan bog'lagan xolda tafakkur qonuniyatlari, ma'naviyat shakllarini o'z asarlarida bilvosita bayon etganlar.²

Aflotun tarbiyani tashkil etish haqidagi fikrlarini «Davlat» va «Qonunlar» asarlaridan bayon etadi. Uning fikricha, kattalarning bolalarga ko'rsatgan ta'siri, bolalarda kasbiy va axloqiy sifatlarning tarkib topishida ko'rinadi. Aflotun o'yin, adabiy asarlardan o'qib berishni, afsonalarni hikoya qilishni tarbiya vositasi hisoblaydi. Aflotunning fikriga ko'ra, adolat – shaxsiy fazilat emas, davlatga xos fazilat, shuning uchun kasbiy takomil dalat taraqqiyotining asosidir.

Suqrotning ta'limoticha inson eng avvalo, umumiy axloq me'zonlarini shu bilan birga inson uchun muqaddas bo'lgan kasbiy fazilatlarni egallab olishi kerak. Demokrit Kadimgi YUnon faylasuflari ichida, birinchi bo'lib insonning ichki dunyosiga murojaat qildi. U niyatni (xatti-harakat sababini) harakatdan ajratadi. Ayni paytda, "Nomusli va nomussiz odamni nafaqat qilmishi balki niyati orqali xam bilib olsa bo'ladi", deydi mutafakkir. Demokrit hayo va ishonch insonni kasbiy qing'ir ishlardan qaytarib turuvchi kuch tarzida ta'riflaydi. Faqat ruhan zaif va gumrroh odamlargina o'z muvaffaqiyatsizliklarini ma'budlar, taqdir va tasodifdan ko'radilar. Har qanday baxt, lazzat, baxt mehnatdandir. Demokritning falsafiy qarashlarida axloqiy ta'limot muhim o'rin tutadi. Arastu qadimgi YUnonistonning buyuk faylasufi, o'zining betakror, jahonni lol qoldirgan ilmiy merosi bilan mashhurdir. Arastu zabardast olim bo'lib, mantiq, psixologiya, pedagogika, falsafa, axloq, Faylasuf barcha fanlarni ikki turga - nazariy

² Асмус В.Ф. Античная философия:— 3-е и зд .— М.: Высш. шк., 1999.— 400 с.; Семенюк В.А. Античная философия Учебное пособие по курсу философии для студентов, магистрантов и аспирантов Учебное электронное издание Минск, БНТУ, 2008.

¹ А. Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: Ўқитувчи нашриёти. 1992. –Б.15.

va amaliy fanlarga bo'lgan. U nazariy fanlarni uch qismga - falsafa (metafizika), matematika va fizikaga ajratgan. Arastuning fikricha, axloqli inson aqliy fazilatlar bilan yo'g'rilgan kishidir, aqlni inson emas, insonni aql belgilaydi. Amaliy fanlar shogirdlarga kasbiy yo'l-yo'riq ko'rsatishga, biror bir foydali ishni amalga oshirishga yo'naltirilgan.

NATIJALAR.

Epikurning falsafiy-axloqiy ta'limoti o'z zamonasida ilg'or ahamiyatga ega bo'lgan. Rohat-farog'at, xursandchilik deganda, kayf-safo, maishat, shohona hayotni emas, balki jismoniy ezilish hamda ruhiy tashvishlardan xalos bo'lgan erkin mehnat, ozodlikni tushunamiz, deydi Epikur. Uning fikricha, davlat kishilarning o'zaro kelishuvi mehnat munosabatlari asosida tuzilishi lozim. Epikur ilgari surgan ijtimoiy kelishuv g'oyasi keyinchalik XVIII asr frantsuz ma'rifatparvarlari hamda XX asr faylasuflari tomonidan davom ettirilgan. Insoniyat paydo bo'libdiki, yoshlar muammosi, ularning ma'naviy yetukligi, kasbiy kamolati, axloq odobi barcha davrlarda olimu fuzalo, faylasuf va siyosatshunos, tarbiyachi va murabbiylar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Bundan uch yarim ming yil ilgari yashab o'tgan fir'avnlardan birining qabrtoshi ustiga "Yoshlarimiz o'jar va qaysar, keksalarning aytganini nazar-pisandga olmaydi, ajdodlar qadriyatlarini inkor etadi"³ degan so'zlarning bitib qo'yilgani ham yoshlarning ma'naviy tarbiyasi bashariyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida asosiy masalalardan biri bo'lib kelganini tasdiqlaydi.

Aslida ma'naviyat – insonni jamiki boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng baquvvat ma'naviy-ruhiy omil hisoblanadi. Inson – tabiatning, barcha mavjudotning

gultoji deyilganda uning ushbu xislati, ya'ni yuksak ma'naviyat egasi bo'la olish imkoniyati nazarda tutiladi. Buday imkoniyat boshqa jonzotlarda mavjud emas. Moddiy narsalar odamga jismoniy oziq va quvvat bersa, ma'naviyat unga ruhiy oziq va qudrat bag'ishlaydi. Ma'naviyat odamning aqliy va ruhiy olami majmui murakkab ijtimoiy hodisadir. Prezidentimiz SHavkat Mirziyoyev "Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir" – deya,⁴ a'naviyatni yuksak ehtiyojligini e'tirofi etadi.

MUHOKAMA.

Husayn Voiz Koshifiy o'zining asarida shunday deydi: "Murid (ya'ni shogird) sadoqatli bo'lsin, chunki agar sidqidildan kirishmasa, purning ma'rifati ko'nglidan joy olmagay va agar purning so'zi diliga ta'sir etmasa, u maqsadiga yetolmagay⁵...". Kishi sadoqatli bo'lishi uchun o'zida bir qator fazilatlarini shakllantirishi va rivojlantirishi lozim. Birinchi navbatda, o'z nafsini yengish uchun shijoat ko'rsatishi, hammaga birday beminnat yaxshilik qilishi, o'zini tanish darajasiga ko'tarilguncha ilm egallashi, odob qoidalariga muntazam rioya etishi, yaqinlari, birodarlari, ustozlarining dilini ravshan etadigan muloyim xulqli bo'lishi, boshqalarga dag'allik qilmasligi, insof doirasidan chiqmasligi, birovga ozor yetkazmasligi, mayda-chuyda ishlar bilan qanoatlanmasligi, omonatni saqlay bilishi, rahm- shafqatli bo'lishi, ota-ona va ustozlar o'gitiga qat'iy amal qilishi, eng asosiysi, bularning barchasini sidqidildan bajarishi lozim

XULOSA.

Bugungi kunda ushbu masala o'zining dolzarbligini yo'qotmagan. SHu bois

⁴ Халқ сўзи газетаси. 2021 йил 20 январь, 13 (7793)

⁵ Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султониёи ёхуд жавонмардлик тариқати. Форс тожик тилидан Н.Комилов таржимаси. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мерос нашриёти, 1994.-Б.26.

³ Таранов П. Энциклопедия высокого ума. М., 1999, с.16

O'QUVCHI-YOSHLARNI OILAGA NISBATAN MA'NAViy-AXLOQIY VA QADRIYATLI MUNOSABATLARGA TAYYORLASH

XAYDAROV OXUNJON

Qo'qon davlat pedagogik instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlashning nazariy masalasi tahlil qilingan. Qadriyat tushunchasi olimlarning ilmiy nazariy munosabati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'z va iboralar: oila, o'quvchi, yosh, ma'naviy-axloqiy, milliy, qadriyat, munosabat.

Абстрактный. В данной статье анализируется теоретический вопрос подготовки студенческой молодежи к морально-этическим и ценностным отношениям с семьей. Рассмотрено научно-теоретическое отношение ученых к понятию стоимости.

Ключевые слова и фразы: семья, учащийся, возраст, духовно-нравственный, национальный, ценность, отношение.

Abstract. This article analyzes the theoretical issue of preparing students-young people for moral-ethical and valuable relations with the family. The scientific theoretical attitude of scientists to the concept of value has been considered.

Key words and phrases: family, student, age, spiritual and moral, national, value, attitude.

Kirish. Jahon miqyosida oilaning farovonligi davlatning milliy xavfsizligi, mamlakatda innovasion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning sharti sifatida qaralmoqda. Dunyoda shaxsning shakllanishi va tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadigan eng muhim ijtimoiy institut bu oila ekanligi, oila – avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadigan madaniy asarlar, urf-odatlar, qadriyatlarning uzviylikini saqlaydigan ijtimoiy-madaniy amaliyotning asosiy tashuvchisi sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, ilg'or tajribalar o'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Qadimgi vaqtlarda oila ijtimoiy institutini shakllanishi va rivojlanishi haqida fan tarixi guvohlik berib, unda oila an'alarini o'rganish ko'p ming yillik tarixga xususan, Konfutsiy, Gerodot, Aflotun, Arastu¹ga va boshqalarga borib

taqaladi. Oila jamoatchilik instituti sifatida jamiyatning paydo bo'lish jarayonida vujudga kelgan. Oila tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi qadriyatlarni mustahkamlash orqali aniqlanib, ular: oila a'zolari rioya qiluvchi me'yorlar, ota-ona va bolalar, ta'lim-tarbiya, ularni amalga oshirishdagi mas'uliyatlilik hissi va shu kabilardir. Mazkur qadriyatlar o'zni tuta bilish qoidalari, javobgarlik hissi, erkak va ayol kabi subyektlar o'rtasidagi vaqt o'tishi davri bilan ma'lum bir shaklni namoyon etadi. Ushbu qadriyatlar oilada huquq va majburiyatlarni taqsimlanishi va tartiblashtirishga imkon bergan. Jamiyat rivojining daslabki bosqichlarida, bunday munosabatlar urf-odat (qabila, urug'), o'zida axloqiy qoidalarni namoyon etib, diniy qoidalarga asoslanish orqali nazorat qilingan.

Oxirgi yillarda xorijda va

¹ Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. – T.: O'qituvchi, 1997. – 246 b.

mamlakatimizda rivojlanish psixologiyasi deb ataluvchi ta'limotga qiziqish keskin oshgani kuzatilmoqda. Bu fan otanalarning qarashlari, tasavvurlari, e'tiqod va ustqurtmalari, ularning bolalar rivojiga ta'sir mexanizmlarini o'rganadi. Tarbiyaning noodatiy tizimlari ham katta qiziqish uyg'otmay qolmaydi. Bu an'analar oilalarning turli pedagogik g'oyalarni targ'ib qiluvchi va hayotga ko'chiruvchi norasmiy birlashmalari sifatida ifodalanadi. Oilaning qurilish, oilaviy munosabatlarning modelini tahlil etarkan, psixolog va pedagoglar otanalar nuqtai nazarlari, yo'l-yo'riqlari, ota-ona (ko'pincha ona) munosabati turli variantlarini ko'rib chiqadi. Bu variantlar oilaviy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar qaror topishi, shakllanishi va rivojiga ta'sir o'tkazadi.

Keyinchalik oilaviy qadriyatlar shakllanishi g'oyalari, to'g'ridan to'g'ri talqin etilmagan bo'lsa-da, A.Avloniy², Behbudiy³ va boshqa ma'rifatparvarlar asarlarida rivoj topdi. Ularning kitoblarida ushbu qadriyatlarning asosiy qonunlari: otanaga hurmat, oilada axloqiy me'yorlarga rioya qilish ochib berildi. Ko'plab pedagog-insonparvarlar oilaviy qadriyatlar shakllanishi tarafdorlari bo'lib chiqishdi. Chunki ilk ijtimoiy munosabatlar va aloqalar tajribasini bola oilada egallaydi, ota-ona, qarindoshlar, qo'shnilar, otananing tanishlari va do'stlari, shuningdek, hovlida o'ynovchi bolalar – bu dastlabki mikrososium, bu yerda sosial tajriba shakllanadi.

Tahlil va natijalar. Qadriyatli munosabat – shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatlilikning

² Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. – T.: O'qituvchi, 1992. – 160 b.

³ Pedagogika ensiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. // Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 320 b.

o'zaro aloqadorligini aks ettiruvchi shaxsning ichki pozitsiyasidir. Oilaning asosiy qadriyatlari: bolalar, barcha oila a'zolarining sog'lig'i va birgalikda bo'sh vaqtlarini o'tkazish; bu yerda oilaning barcha subyektlarining ruhiy faoliyatlari namoyon bo'ladi va uyg'unlashadi. Psixologik muhitning mavjudligi, ota-ona muhabbati, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi ishonch oila qadriyatlarini shakllantiradi.

Oilaviy qadriyatlar tizimida oila mavjudligiga mo'ljallangan qadriyatlar muhim o'rin egallaydi. Umuman olganda, tadqiqotchilarning oila tarbiya muhiti sifatida bolalarning kattalar bilan doimiy va faol muloqot qilish uchun optimal imkoniyatlarga ega, tarbiyachi va tarbiyalanuvchining betakror yaqinligiga asoslangan, boshqa holatlarida qayta ishlanmaydigan, emosional-psixologik mikroiklimning manbai hisoblanadi.

Oila insoniyatning ilohiy va mo'jizaviy kashfiyotidir. Muayyan oilaning xususiyati uning milliy ruhiyatida namoyon bo'ladi, ya'ni oila, avvalo, millatning ruhiyatini belgilaydi. Shu bois millatning, jamiyatning ma'naviyatini birinchi galda oila belgilashi ayni haqiqatdir. Biroq, insoniyat tarixidagi taraqqiyot bosqichlarining mazmuni, mohiyati, nomlanishi qanday bo'lmasin, inson omili, ungata'limberish, uni tarbiyalash jamiyatning har qanday sharoitdagi ijtimoiy buyurtmasi bo'lib qolavergan.

O'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlashda turli omillar turlicha ta'sir etadi. Bu omillar ichida oila eng asosiysi hisoblanadi. Chunki bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan oilada boshlanadi va bu davr dunyoqarash shakllanishining mazmun hamda hajm jihatidan eng salmoqli bosqichidir.

Oila va oilaviy munosabatlar, ularni jamiyatning, oilaning tamaddunidagi o'rni

haqida tarixiy manbalar mavjud. Qur'oni karim, Hadisi shariflar, shuningdek, "Avesto" kabi muqaddas manbalarda bu haqida ibratli hikmatlar mavjud. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlari bu masalaga alohida e'tibor bilan qaraganlar.

Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri", Abu Rayhon Beruniyning "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston", Abu Ali ibn Sinoning "Axloq fani", "Oila xo'jaligi", Burhoniddin Marg'inoniyning "Hidoya", Alisher Navoiyning "Hayratul-abror" va "Mahbub ul-qulub", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Kaykovusning "Qobusnoma", Abdurauf Fitratning "Oila", Rizouddin ibn Fahrudinning "Oila" asarlarini⁴ bu e'tibor va e'tirof yo'lidagi sa'y-harakatlar natijasi sifatida qarash joiz.

Tarbiyaning mazmun modellarini hisobga olgan holda o'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlashda maktab va ota-onalar oldida jiddiy vazifa turadi: o'quvchi-yoshlarda oilani ardoqlash tuyg'usini shakllantirish bo'yicha yangi tarbiyaviy strategiyani yaratish bo'yicha ko'p qirrali ish olib borish talab qilinadi. U.I.Maxkamov⁵ning fikricha, bunday o'tish umumiy o'rta ta'lim maktablari va oila o'zaro birga ishlashining yangi tarbiyaviy tizimini loyihalashni: tashhishlash usullarini tanlash va yaratishni; qiyinchiliklarni bartaraf etish va korreksion ishlash tizimini ishlab chiqish;

⁴ Pedagogika ensiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. // Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 320 b. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa. // Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b. Pedagogika: ensiklopediya. III jild. jamoa // Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 424-bet.

⁵ Mahkamov U.I. Yuqori sinf o'quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishining pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 1998. – 286 b.

dinamik rivojlanayotgan umumpedagogik qobiliyatlar tizimini; qadriyatli mo'ljallarni o'zgartirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy sharoitlarda o'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlashda oila va maktabning o'zaro hamkorligi roli oshib borayapti. Oilani ardoqlash tuyg'usi shakllanishi bo'yicha o'quvchilarning imitatsion o'yin faoliyati rejali tarzda tarbiya natijalariga erishish imkonini beradi. O'quvchi-yoshlar ijtimoiy faoliyat tajribasini egallaydi; muammoli-qadriyatli muloqotga qo'shiladi; "pedagoglar – o'quvchilar – ota-onalar" bolalar-kattalar jamoasini yaratishadi. Bu yerda farovon turmush tarzi qaror topadi. O'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlash bo'yicha tarbiyaviy faoliyatning to'laqonligi va mahsuldorligi aynan oilaga bog'liq.

Bola shaxsiyatini kamol toptirishda oilaviy turmush tarzi, oilaviy tarbiya usullari, oilaviy tarbiya an'analari va qoidalari sezilarli ta'sir etadi. Bunda bola uchun shunday muhit yaratiladiki, unga ko'ra, bola birinchi marta o'zining ijtimoiy sifatlarini kashf etadi.

Umuman olganda, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra oila tarbiya muhiti sifatida bolalarning kattalar bilan doimiy va faol muloqot qilish uchun optimal imkoniyatlarga ega, tarbiyachi va tarbiyalanuvchining betakror yaqinligiga asoslangan, boshqa holatlarida qayta ishlanmaydigan, emosional-psixologik mikroiklimning manbai hisoblanadi.

O'quvchi-yoshlarni oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy va qadriyatli munosabatlarga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon:

shaxs muloqoti rivojini barcha kengayuvchi sohalar (qarindoshlik, o'quv, mehnat, dam olish va boshqa munosabatlar)

ga yo'naltiradi;

bolalarga jinslarning o'zaro munosabatlari va bo'lajak oilaviy hayotdan saboq beradi;

o'quv va mehnat faoliyati, jamiyat oldidagi javobgarlik, jamoatchilik va o'zaro yordam berish talablariga munosabatni shakllantiradi;

jamiyatning dunyoviy, mafkuraviy, axloqiy, huquqiy qadriyatlariga munosabatni belgilaydi;

umumiy fuqarolik, ta'lim-tarbiya va mehnat majburiyatlarini bajarishda rahbarlikni amalga oshiradi;

xarakter, ijtimoiy mazmun, o'zini baholash va tanqid qilish darajasini shakllantiradi, bekor vaqtni o'tkazish strukturasi va mazmunini modellashtiradi;

faol rivojlanish bosqichida turgan va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini hali to'la egallamagan jamiyat a'zolari sifatida bolalar ustidan nazoratni ta'minlaydi.

Shunday qilib, ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri shaxsni tarbiyalash va unda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirishda oila va boshqa ijtimoiy institutlar birligi tamoyilini amalga oshirish, shu maqsadda sinfdan tashqari faoliyatda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirish bo'yicha maktab va oila hamkorligining turli shakllarini qo'llash hisoblanadi. Dissertasion tadqiqot ishimizning keyingi bobida shu haqida fikr yuritiladi.

Tarixiy-falsafiy shart-sharoitlar natijasida oila institutini paydo bo'lishi va unda qadriyatli munosabatlarni oilada shakllanishining ijtimoiy tizimi sifatida oila instituti atamasini atroflicha tahlil qilib chiqishimizga to'g'ri keladi.

Shaxslarning birqator qadriyatlartizimini o'zlashtirishlari shu bilan belgilanadiki, ijtimoiy hodisalarning mohiyati birgina shaxs faoliyati emas, balki jamiyat a'zolarining faoliyatlarida o'z ifodasini topadi. Bu mohiyat

jamiyat a'zolari orqali har bir shaxsga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Natijada insonlar ongida qadriyatli yo'nalishlar shakllanadi. Bu esa har bir shaxsning muayyan mavqeni egallashi, aniq nuqtai nazarga ega bo'lishi, voqelikni axloqiy nuqtai nazardan baholash tajribasini o'zlashtirishiga asos bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, insonni faollikka undab, uning maqsad sari intilishi, qadriyatlarni egallashini jadallashtiradi.

Jamiyatdagi qadriyatlar alohida shaxs qadriyatlari orasidagi o'zaro munosabat ko'pgina hollarda qadriyatlarning turli variantlari hamda uning turli ko'rinishlari ifodasi sifatida ifodalanadi. Taniqli mutaxassis V.A.Bachinin⁶ning ta'biricha, alohida shaxsning qadriyatlari va shaxslar guruhining qadriyatlari ayni bir hodisaning ikki ko'rinishi emas, balki jamiyat qadriyatlarining aniq ifodasidir. Sh.Z.Taylanova⁷ ham V.A.Bachininning qarashlarini quvvatlab, jamiyatdagi qadriyatlar birlamchi emasligini ta'kidlab, u shaxsiy qadriyatlar guruhini ajratishga xizmat qilishini e'tirof etadi. Mazkur qadriyatlar universal xarakterga ega bo'lib, har bir shaxs faoliyatida qadriyatlarining interpretatsiyalashgan shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Obyekt qadriyatlarining o'rni va ahamiyati uning tabiiylikini ifodalovchi birlik sifatida shakllanadi. Bunda shaxsning nazarda tutayotgan kelajagining o'ziga xos istiqbol modelidan kelib chiqiladi. Bu model mavjud ijtimoiy jamoada vujudga keladi. Mazkur belgining ajratilishi qadriyatlarining ijtimoiy va umuminsoniy mohiyati bilan tavsiflanadi. Bu vaziyat bilan bog'liq holda

⁶ Бачинин В.А. Духовная культура личности. – М., 1996. – 218 с.

⁷ Тайланова Ш.З. Педагогика олий таълим муассасаси талабаларида қадриятлар тизимини шакллантириш ("Педагогика тарихи" фани мисолида): Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2012. – 176 б.

BOLALARNI O‘QISH VA YOZISHGA O‘RGATISHDA HAMDA NUTQINI O‘STIRISHDA GENDER XUSUSIYATLARNI HISOBGA OLISH YO‘LLARI

MANSUROVA SURAYYO RAVSHANOVNA

Navoiy davlat pedagogika instituti, Maktabgacha ta’lim kafedrası o’qituvchisi.

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalar gender farqlarining yosh davrlari va bosh miyasining shakllanishi o’rtasidagi “nozik” bog’liqlikni hisobga olib o’qitishni tashkil etish – bola shixsini muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvning muhim omillaridan biridir. Ushbu jarayonga noto’g’ri ta’sir o’tkazilishi bolaning psixik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lib, bola rivojlanishi va xulqida turli og’ishlarni yuzaga keltirib chiqaradi. Chunki inson bosh miyasi olam to’g’risida yaxlit tasavvur shakllantirishga intiladi. Chap yarimshar – fonematik tushunishni, o’ng yarimshar esa tovush va so’zlarning o’zaro mutanosibligini ta’minlaydi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, gender, ta’limni individuallashtirish, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, tafakkur, ta’limda gender yondashuv, bosh miya chap yarimshar, o’ng yarim shar, gender identifikatsiya, gender farqlar, bosh miya yarimsharlari faoliyatining sinxronizatsiyasi, bilish faoliyati, yetakchi yarimshar, tafakkur strategiyasi, xotira, diqqatning turlari, yetakchi reprezentativ tizimlar.

Annotation: Organization of education taking into account the "delicate" connection between the ages of gender differences of preschool children and the formation of the brain is one of the important factors of successful socialization of the child's personality. Improper influence on this process can have a negative impact on the mental development of the child, causing various deviations in the child's development and behavior. Because the human brain strives to form a holistic vision of the world. The left hemisphere is responsible for phonemic understanding, and the right hemisphere is responsible for the correlation of sounds and words.

Keywords: preschool education, gender, individualization of education, person-centered education, thinking, gender approach in education, brain left hemisphere, right hemisphere, gender identity, gender differences, synchronization of brain hemispheres, cognitive activity, leading hemisphere, thinking strategy, memory, types of attention, leading representational systems

O’tgan davr mobaynida mamlakatimizda o’sib borayotgan avlodni sog’lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirildi. Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-3955-son Qaroriga muvofiq, O‘zbekiston

Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida maktabgacha ta’limda fanlarni rivojlantiruvchi muhitning innovatsion texnologiyalari va modullarini ishlab chiqish, maktabgacha va umumiy boshlang’ich ta’lim izchilligining mazmun va protsessual komponentlarini optimallashtirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish zarurligi keltirib o’tilgan [1]. Mazkur vazifalarni amalga oshirish hamda amaliyotga joriy etish maqsadida soha mutaxassisleri oldiga katta ma’suliyat yuklaydi.

Asosiy qism. Bolalarni maktabga tayyorlash, boshlang’ich sinfda ta’lim-tarbiya berish ularning yoshiga mos ravishda qiyin bo’lmagan birlamchi bilim, ko’nikma va malakalarni egallashlariga qaratilgan

bo'lishi bilan birga, ularda nutq, tafakkur va axloqiy sifatlarini rivojlantirish bilan o'zaro uyg'unlikda amalga oshirilishini taqozo etadi. Chunki bu bosqich bolalarni o'ta murakkab psixikaga ega bo'lgan shaxsga aylanayotgan davri bo'lib, bu davrda ularning bilimlarni o'zlashtirishi hamda bilish faolligi bir qator o'ziga xosliklarga ega. Ushbu o'ziga xosliklar – tafakkur strategiyasi, xotira va diqqatning turlari, yetakchi reprezentativ tizimlar kabi bir qator individual sifatlar u yoki bu darajada inson jinsiga ham bog'liq ekanligidir.

Inson rivojlanishida gender farqlari o'tgan asrning 80-y.y. boshlab genetika, psixologiya, sotsiologiya falsafa sohasida ilmiy izlanish olib borgan tadqiqotchilarda katta qiziqish uyg'otdi. Pedagogika sohasida erishilayotgan muhim yutuqlardan biri -

ta'limni gumanitarlashtirish maqsadida gender tenglik va farqlar asosida yoshlarga ta'lim-tarbiya berish imkoniyatlarining yaratilishidir.

G.M.Qurbonova gender tenglik va farqlar asosida ta'lim berish imkoniyatlari ustida olib borgan ilmiy izlanishida "... barcha fanlar bo'yicha o'quv materiallarining gender tenglik va farqlar asosida belgilab berilishi muhim ahamiyat kasb etadi", - deb hisoblaydi[6,C59-63].

J.G.Duskaziyeva "Gendernaya psixologiya" deb nomlangan o'quv qo'llanmasida o'g'il va qiz bolalarning ma'lumotlarni o'zlashtirishlaridagi farqlarini havola qilib, ta'lim-tarbiya jarayonida ularni hisobga olishni taklif qiladi (1-rasmga qarang). [3,C73]

O'g'il va qiz bolalar tomonidan ma'lumotlarni qabul qilish, ishlash va uzatishdagi farqlar

№	Qizlar	O'g'il bolalar
1.	Ma'lumotlarni o'zlashtirishda miqdoriy yondashuv yetakchi	Ma'lumotlarni o'zlashtirishda sifat yondashuvi yetakchi
2.	Konkret tafakkur	Abstrakt tafakkur
3.	Algoritmga, shablonga va ijrochilikka moyillik	Ijod va mustaqillikka, moyillik
4.	Intuitsiya va oldindan ko'rish, emotsional-hissiy asosda taxlil qilish ko'nikmasining xosligi	Sintez, ratsional asosda umumlashtirish ko'nikmasining ustunligi
5.	Monologga va so'zlashga moyillik	Dialogga va munosaraga moyillik kuzatiladi
6.	Kritik vaziyatlarda diqqat konsentratsiyasi pastroq, biroq diqqatning tanlovchanligi va xajmining ko'rsatkichlari baland	Kritik vaziyatlarda diqqat konsentratsiyasining balandligi bilan ajralib turadi
7.	Qisqa vaqtli xotira xajmining kattaligi	Qisqa vaqtli xotira xajmining kichikligi
8.	O'ng yarimshari nisbatan tezroq toliqadi	Chap yarimshari nisbatan tezroq toliqadi

D.R.Gulyamov va Q.M.Nurboyevlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, bola psixikasini yosh davrlari bo'yicha rivojlanishi bosh miyasining o'sishi va shakllanishi bilan bevosita bog'liqligi sababli, o'qitish jarayonini tashkil etishda aynan shu "nozik" mutanosiblikni hisobga olish – ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning muhim omillaridan biri ekanligi

aniqlangan [2,C89-93].

Individuallik bosh miya faoliyatining tashkil etilishi – yarimsharlarning qaysi biri inson hayoti faoliyatida yetakchi ahamiyatga ega ekanligi bilan uzviy bog'liq. Chunki, murakkab kognitiv jarayonlarda har ikkala yarimshar ishtirok etsada, har bir yarimshar bir-biriga o'xshamagan o'z tili va belgilari

yordamida ma'lumotlarni qabul qilish va o'zlashtirishda turli belgilar tizimi hamda anglash strategiyalaridan foydalanishi bilan bir-biridan farq qiladi. Tilning tovush jihatini har ikkala yarimshar o'zlashtiradi. Biroq bu jarayon yarimsharlar tomonidan turlicha faollikda amalga oshiriladi. Chunki inson bosh miyasi olam to'g'risida yaxlit tasavvur shakllantirishga intiladi. Chap yarimshar – fonematik tushunishni, o'ng yarimshar esa tovush va so'zlarning o'zaro mutanosibligini ta'minlaydi.

O'qish va yozishga fonem yondashuv tamoyili zamonaviy metodikalar asosini tashkil qiladi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni o'qishga o'rgatishda ashula va raqs mashqlarini birgalikda, o'zaro bog'lab amalga oshirilishi samarali natijalar beradi. Bu o'g'il bolalarning gender xususiyatlariga, ularning tafakkuri strategiyasiga ko'proq mos keladi. Fonematik tahlilga asoslangan o'qitish esa o'g'il bolalarga ham, qiz bolalarga ham yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Yarimsharlar orasidagi o'zaro aloqa yaxshi shakllanmagan taqdirda bola harflar o'rtasidagi bo'shliqni ko'rmaydi. Bunday hollarda matn o'qishni o'rgatishda qizil yoki yashil rangli qog'ozdan foydalanish kerak. Bolaning matnini oxiridan (o'ng tomondan) o'qishi boshlashi unda fazoviy ma'lumotlar bilan ishlash, bu ma'lumotlarni yaxlit strategik tahlil qilishga qiynalishidan dalolat beradi. Bunday bolalar uchun katta matnlarni o'qish, so'zlarni yaxlit (bo'g'inlarga ajratmasdan) o'qish qiyin kechadi. Ular o'qish ko'nikmalariga tahliliy yo'l bilan, ma'lumotlarni qabul qilishning tahliliy strategiyasiga asoslanib erishishlari nisbatan oson kechadi.

Yozish o'quv faoliyatining eng murakkab turi hisoblanadi. A.R.Luriya yozuv ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallash uchun bola qo'llar va ko'zlarini yuqoriga-quyiga, chapga-o'ngga, soat strelkasiga qarama-qarshi harakatlantirishi lozim ekanligini ta'kidlagan. Yozish jarayonida yarimsharlarning har ikkalasi faol ishtirok etadi. Harflarni yozishni o'rganish jarayonida obrazli tafakkurni faollashtirish

kerak bo'ladi. Shunda bolalar harflarning tovushini, so'zlarning artikulyatsion, kinestetik va vizual obrazlarni oson eslab qoladilar.

V.D.Eremeyeva musiqa ta'sirida ritmlashtirilgan yozishni tavsiya qilgan. Yozish, xuddi o'qish kabi, nafas olishga mutanosib ritmda bo'lishi kerak. Qo'lni uzmasdan yozish o'quvchi tomonidan qiyin o'zlashtiriladi. Bu, chap qo'li yetakchi bo'lgan o'quvchilarga ko'proq taalluqlidir [5,C106].

Yozishga o'rgatishning birinchi bosqichida, - deb yozadi V.A.Ilyuxina, - harakatlar sekinlashtirilgan ritmda amalga oshiriladi. Bir operatsiyadan ikkinchisiga o'tishda bolalar navbatdagi bajariladigan harakatlarni anglab olishlari kerak bo'ladi[4].

Inson nutqi tarkibining shakllanishida bosh miya yarimsharlarining har ikkalasi ishtirok etishi tan olingan bo'lib, nutqda ko'proq so'z boyligi, intonatsiya va ritmlarga e'tibor berilishi kerak. Bolaning nutq faolligi uning gender farqiga bog'liqdir. Qiz bolalar o'zlarining ratsional-mantiqiy tafakkurlari tufayli ko'phollarda matn bilan qiyinchiliklarsiz ishlashlari mumkin. Ular ot va fe'l bilan erkin "ishlaydilar", matnini to'liq takrorlaydilar, biroq matnning qisqacha mazmunini bayon qilishda qiynaladilar. Chunki matndagi asosiy holatlarni og'zaki bayon qilishlariga matndagi mayda detallar "xalaqit" beradi. O'g'il bolalarning nutqida fe'l va olmoshlar kam bo'lib, kontekstdan tashqaridagi so'zlarni eslab qolishga qiynaladilar. O'zlarining intuitiv tafakkurlari tufayli o'g'il bolalar qo'rquv, qayg'u kabi abstrakt tushunchalarni anglashlari oson.

Xulosa, o'g'il bolalar uchun matnini aniq va to'liq takrorlash ko'pincha qiyin bo'lib, matn mazmunini uzuq-yuluq ifodalasalar-da, matn mazmuni va muhim vaziyatlarini ancha tez tushunadilar. Tarbiyachi ushbu toifadagi bolalar tafakkuri xususiyatlarini hisobga olib ular nutqini rivojlantirish uchun mashg'ulotlar sxemasini samarali rejalashtirishi mumkin. Buning uchun barcha bolalarga o'z kuchlari va qobiliyatlarini sinab ko'rishlari uchun

imkoniyat yaratish maqsadida matnlarni og‘zaki bayon qilishlariga tayyorlanish jarayonini differensillashtirishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Demak, bolalarning bosh miya yarimsharlari, gender farqlaridan kelib chiqib, ma‘lumotlarni qabul qilish va o‘zlashtirishda turli belgilar tizimi va turli anglash strategiyalaridan foydalanadi. Ularning xulq-atvori va bilish faoliyati mexanizmlari yarimsharlardan qaysi birining yetakchi bo‘lishiga bog‘liq. Tarbiyachi va bolalar psixologlari maktabgacha katta yoshdagi bolalardagi shu o‘ziga xos betakrorlikni hisobga olib ta‘lim jarayonini tashkil etishlari muhim sanaladi. Buning uchun bolalarning gender xususiyatlarining o‘ziga xos kognitiv jihatlarini aniqlay olishlari hamda ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishlari zarur.

Shunday qilib, bolalarning gender farqlari ularning xulq-atvori va tafakkur qilish jarayoni bilan bog‘liq. Bolalarning xulq-atvori va tafakkur strategiyasi bosh miya yarimsharlarning qaysi biri yetakchi ekanligi bilan belgilanadi. Chunki har ikkala yarimshar murakkab kognitiv jarayonlarda turli belgilar tizimi va turli anglash strategiyalaridan foydalanadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarga ta‘lim berish jarayonida ularning gender farqlarini hisobga olmaslik faqat bitta yarimshar funksiyasini faollashtirib, ikkinchi

yarimshar funksiyalari bilan o‘zaro ziddiyatli vaziyatlar yuzaga keltirib chiqarishi mumkin. Mashg‘ulotlarni tashkil etishda bollarning geder farqlarini hisobga olgan o‘qitish metodlari va texnologiyalardan foydalanish ushbu jarayonni bola individualligiga yo‘naltirish hamda bosh miya yarimsharlari faoliyatining sinxronizatsiyasini rivojlantirish imkonini beradi. Bosh miya yarimsharlarini bir-biri bilan o‘zaro hamkorlikda sinxron ishlashi bolalarning bilish faoliyatini tashkil etish maqsadida berilayotgan ma‘lumotlarni intensiv o‘zlashtirishlariga, ulardagi “savodli” tafakkurning shakllanishiga va mavjud iste‘dodning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Demak, bolalarning bosh miya yarimsharlari, gender farqlaridan kelib chiqib, ma‘lumotlarni qabul qilish va o‘zlashtirishda turli belgilar tizimi va turli anglash strategiyalaridan foydalanadi. Ularning xulq-atvori va bilish faoliyati mexanizmlari yarimsharlardan qaysi birining yetakchi bo‘lishiga bog‘liq. Tarbiyachi va bolalar psixologlari maktabgacha katta yoshdagi bolalardagi shu o‘ziga xos betakrorlikni hisobga olib ta‘lim jarayonini tashkil etishlari muhim sanaladi. Buning uchun bolalarning gender xususiyatlarining o‘ziga xos kognitiv jihatlarini aniqlay olishlari hamda ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3955-son Qarori.
2. Gulyamov D.R., Nurboyev Q.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta‘lim berishda bosh miya yarimsharlari asimmetriyasini hisobga olish muammosi // UzMU Axborotnmasi, 2020, ¼. - B. 89-93
3. Duskaziyeva J.G. Gendernaya psixologiya: uchebnoye posobiye / J.G. Duskaziyeva; Krasnoyarsk. gos. ped. un-t im. V.P. Astafeva. – Krasnoyarsk, 2010. – 108 s. (-S.73)
4. Ilyuxina V.A. Pismo s sekretom. Kniga dlya uchitelya. M.: Prosvesheniye, 2007. / <http://standartarticle.weebly.com/blog/6291140>.
5. Eremeyeva V.D. Didakticheskiye principy sistema L.V.Zankova glazami neyropsixologa. URL: <http://www.zankov.ru/about/theory/article=106>.
6. Qurbonova G.M. Gender tenglik va farqlar asosida ta‘lim berish imkoniyatlari // Zamonaviy ta‘lim / Sovremennoye obrazovaniye 2015, 12. –B. 59-63

ЎҚИТИШНИНГ МУАММОЛИ ШАКЛИ ВА УНИ ЎҚУВ ЖАРАЁНИГА ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДИК ЖИХАТЛАРИ

АДИЗОВА НОДИРА БАХТИЁРОВА
БухДПИ доценти

Аннотация. Ушбу мақолада муаммоли ўқитиш орқали талабани ўз фикрини айта олиши, уни ҳимоя қилиши, машғулот жараёнида бир-бирига ҳурмат билан ёндашиши, талабаларда ишонч ва ишчанлик руҳи ҳукмрон бўлиши ёритилган. Талаба ўқитувчининг ўргатишга самимий интилаётганлиги, уни ўзига тенг кўраётганини яққол ҳис қилиши, ўқитишда шахс омилини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчининг ишлаш педагогикасини қўллаш ва дарс машғулотларини муаммоли таълим билан ўтказиш талабаларда ўз устида ишлашиши, илмий билиш методларини ўзлаштириб, тадқиқотчилик фаолиятини олиб бориш кўникмаси, эга бўлаши келтирилиб ўтилган.

Калит сўзлар: узлуксиз таълим, инновацион жараёнлар, фасилитаторлик, замонавий ёндашувлар, муаммоли таълим технологиялари.

Аннотация. В этой статье посредством проблемного обучения учащийся может выразить свое мнение, защищать его, уважительно относиться друг к другу во время тренировок, Студентов поощряют к уверенности в себе и трудолюбию. Студент что у учителя есть искреннее желание учить, что он считает его равным себе явное ощущение преподавателя с учетом личностного фактора в обучении применение исполнительской педагогики и проблемного обучения классной деятельности перевод учащихся на работу над собой, методы научного познания овладение и приобретение навыков для осуществления исследовательской деятельности воспитанный.

Ключевые слова: непрерывное образование, инновационные процессы, фасилитация, современные подходы, технологии проблемного обучения.

Abstract. This article covers how a student can express his / her opinion through problem teaching, approach each other with respect in the process of training, have confidence and work spirit dominated in students. It is stated that the student has a sincere desire to teach, feels that he sees it as equal to himself, taking into account the individual factor in the teaching, the teacher's ability to work on himself, mastering the methods of scientific knowledge, the ability to conduct research activities, to conduct lessons with problematic education.

Keywords: continuing education, innovative processes, facilitation, modern approaches, problem-based learning technologies.

Кириш. Муаммоли таълим технологияси жуда қадим замонлардан шаклланиб келмокда. Жумладан, қадимги Грецияда муаммоли савол-жавоблар, қадимги Ҳиндистон ва Хитойда муаммоли баҳс-мунозаралардан кенг фойдаланилган. Муаммоли таълимни америкалик психолог, файласуф ва педагог Дж. Дьюи 1894 йилда Чикагода ташкил этган ва тажриба мактабида қўллаган. XX асрнинг 60-йилларида бу йўналишда тадқиқотлар олиб борилди. 70–80-йилларга келиб, амалиётга кенг жорий этилди. Муаммоли таълим технологиялари ўқувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Муаммоли таълим технологияси-

нинг асоси инсоннинг фикрлаши муаммоли вазиятни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва ечиш қобилиятига эга эканлигидан келиб чиқади. Муаммоли таълим ўқувчиларнинг ижодий тафаккури ва ижодий қобилиятларини ўстиришда жиддий аҳамиятга эга.

Асосий қисм. Муаммоли таълимнинг бош мақсади – талабаларнинг муаммони тўлиқ тушуниб етишига эришиш ва уларни ҳал эта олишга ўргатишдан иборат. Муаммоли таълимни амалиётда қўллашда асосий масалалардан бири ўрганилаётган мавзу билан боғлиқ муаммоли вазият яратишдан иборат

Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими такомиллаштириш йўлида олиб борилаётган ислохотнинг муҳим йўналиши сифатида таълим жараёнини технологиялаштиришдан эътироф этилди. Бу жараёнинг самарадорлиги ўқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларини таълим амалиётида фаол қўлланилиши шунингдек, ривожланган хорижий мамлакатлар таълими амалиётида қўлланилаётган

замонавий технологиялардан хабардор бўлишқуйидаги шартлар асосида таъминланди. Педагогик вазифанинг ҳал этилишига ўқитувчи ва тингловчи фаолиятларининг мазмуни, воситаларини лойиҳалаш орқали эришади. Замонавий шароитда таълим жараёнини технологиялаштириш уни лойиҳалашга нисбатан янгича ёндашув, яъни, таълим жараёнини технологик структурасига мувофиқ ёритиш заруратини тақозо этади.

ТАЪЛИМ ЁНДАШУВЛАРИ

Анъанавий таълим ёндашувлари	Муаммоли таълим ёндашувлари
------------------------------	-----------------------------

Муаммоли таълим – бу ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ҳамда ижодий мустақиллигини оширади.

Муаммоли таълимнинг моҳияти муаммоли вазиятларни яратиш (ташкил этиш) ва уларни ўқувчи ва ўқитувчи ҳамкорлигида ҳал этиш. Бунда, ўқувчиларнинг мустақил ишлаши (фикр юритиши, масалаларни ҳал этиши, ва б.) иложи борича максимал даражада бўлиши ҳамда ўқитувчининг фаолияти иложи борича йўналтирувчи бўлиши шарт. Муаммо – (юнон. *problema* – масала) – ечим талаб этиладиган мураккаб савол, масала.

Муаммоли таълим технологияларининг турлари:

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси

Ҳамкорликда ўқитиш таълим технологияси

Эвристик (тадқиқотчилик) таълим технологияси

Лойиҳавий таълим технологияси

Танқидий фикрлашни ривожлантирувчи таълим технологияси

Бугунги кундаги долзарб муаммолардан бири инсонни субъект сифатида узлук-

сиз ривожланиши ғояси, бутун ҳаёт давомида таълим олиши, таълим олувчилар таълим фаолиятини нафақат оламни англаш, инсон қобилиятларини ривожлантириш учун, балки оламни яхшилик томонга ўзгартириш учун олиб бориши кераклигини ўзида муҷассам этади.

Оламни яхшилик томонга ўзгартириш бу ижодкорлик тушунчаси билан боғлиқ жараёндир. Ижодкорлик - бу шундай фаолиятки, бунда инсоннинг самарадорлилик, юқори фикрлаш даражаси, муаммони кўра билиш, тадқиқотчилик, интуиция, аклий реакциянинг тезкорлиги каби сифатлари намён бўлади.

Айнан, таълим-тарбия жараёнида ҳар бир шахснинг қобилиятини ривожлантириш, уни ижодкорликка ундашда муаммоли таълим технологияларини қўллаш юқори самара беришини бугун жаҳон таълими таъкидламоқда.

Демак, бугунги таълимнинг долзарблигини таъминлаш мақсадида:

1. Ҳаётий кўникмаларни шакллантириш методларидан фойдаланиш;

2. Ҳаётий кўникмаларни шакллантирилганлигини аниқлаш, баҳолашга йўнал-

тирилган методларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Натижада куйидаги умумий кўникмалар ва муносабатлар пайдо бўлишига эришилади:

Жамоада ишлай олиш
 Бошқаларни тинглаш
 Қарор қабул қила олиш
 Ўзаро ҳамкорлик қилиш
 Муаммоларни ҳал қила олиш
 Ахборотларни танқидий таҳлил қила

олиш

Ўзининг таълим йўналишини белгилай олиш

Билимларини намойиш эта олиш

Педагогика назарияси ва амалиётида таълим-тарбия жараёнида кўплаб ёндашувлар мавжуд. Педагогик технологияларни характери ана шу ёндашувдан келиб чиқади. Шунга қарамасдан кўпгина педагогик технологиялар ўз мазмуни, мақсади, методлари ва воситаларига кўра бир-бирига ўхшаш. Педагогик технологияларни ана шу ўхшаш хусусиятларига қараб уларни бир неча турга ажратиш мумкин.

Кўлланилишига, камров ҳажмига (масштабига) кўра уларни уч гуруҳга ажратилди:

1. Умумий педагогик технологиялар.
2. Хусусий методик педагогик технологиялар.
3. Кичик модулли (локал, маҳаллий бўшлиқни тўлдиришга йўналтирилган) универсал технологиялар.

Ўқитувчи касбий фаолиятини ташкил этишда таълим жараёнини лойиҳалаш алоҳида аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқув курсини ўрганиш алоҳида мавзу ва бўлимларни лойиҳалаш асосида амалга оширилади.

Лойиҳалаш маҳсули таълим жараёнининг лойиҳаси саналади. Педагогик амалиёт моҳиятини таҳлил этиш натижасида таълим жараёнини лойиҳалашнинг бир неча қонуниятлари ажратилди.

Тарбия жараёнини технологиялаштириш аниқ мақсад ва ижтимоий ғояга асосланиб, ўқувчида маънавий-ахлоқий си-

фатларни шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолиятнинг ташкилий-техник жиҳатдан уюштирилиши.

Таълим жараёнидан фарқли тарбия жараёнини технологиялаштиришда бу жараённинг самарасини қисқа муддат оралиғида кўра олиш имконияти йўқ. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, тингловчи ва ўқитувчи ўртасида юзага келиш эҳтимоли бўлган зиддиятлар тарбиявий жараёни технологиялаштиришга нисбатан ижодий ва масъулиятли ёндошиш зарурлигини тақозо этади.

Замонавий шароитда маънавий - маърифий тадбирларнинг ўтказилишига расмиятчилик нуқтаи назардан воз кечиш мақсадга мувофиқ. Зеро, тайёр сценарий асосида муайян тадбирни ташкил этиш жараёнида унинг асосий субъектлари бўлган тингловчилар фаол иштирокчи, тадбир натижасини белгиловчи шахс сифатида эмас, балки оддий ижрочи сифатида қатнашади. Бу ҳолат эса бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқаради.

Хусусан:

ўқувчиларда тарбиявий тадбирларнинг ўтказилишига нисбатан салбий муносабат шаклланади;

ўқувчиларда мустақил фикрлаш, ижодкорлик қобилиятининг тарбияланиши учун имконият яратилмайди;

ўқувчилар билан тадбирларни ўтказиш уларнинг шахс сифатида камол топишларини таъминлашга йўналтиришга эмас, балки синфнинг таълим муассасаси жамоаси олдида “сохта обрў” орттириши учун хизмат қилувчи восита эканлиги тўғрисидаги хулосанинг шаклланиши учун шароит юзага келади.

Муҳокама жараёнида ўқитувчи томонидан турли танбехларнинг берилишига йўл қўймаслик, аксинча, йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг ўқувчиларнинг ўзлари томонидан аниқланиб, уларни бартараф этиш (кейинги тадбирни ўтказиш жараёнида уларнинг такрорланишини олдини олиш)

йўлида чора-тадбирларни белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Ижодий қобилиятини шакллантириш учун ўқувчи-талабаларни доимо савол беришга ундаш лозим. Йўқ жойдан саволнинг қандай пайдо бўлишини кўрсатиш, дарс сўнгида қарама-қаршиликлар ойдinлаштири-

либ берилиши зарур. Муаммоли методнинг моҳияти машғулотлар жараёнида муаммоли вазиятларни яратиш ва уларни ечишдан иборат бўлиб, унинг асосида дидактик зиддиятлар этади. Зиддиятларни баргараф этиш ёки илмий билиш йўли, балки шу билан бирга ўқув йўли ҳамдир.

1-шакл: Муаммоли ўқитиш методининг тузилмаси.

Муаммоли ўқитиш методини 1-шакл ёрдамида ифодалаш мумкин. Муаммоли таълим концепциясининг асосий тушунчалари «Муаммоли вазият», «муаммо», «муаммони топиш» кабилар ҳисобланади. Чизмадан кўришиб турибдики, муаммоли вазият бу методнинг дастлабки кўриниши ҳисобланиб, ўзида субъектни аниқ ёки қисман тушуниб етилган муаммони ифодалайди, уни баргараф этиш янги билимлар, усуллар ва ҳаракат кўникмаларини ўзлаштиришни тақозо этади. Агар ўқувчида қийинчиликларни йўқотиш йўллари излаб топиш учун бошланғич маълумотлар бўлмаса, шубҳасиз, у муаммоли вазият ечимини қабул қилмайди, яъни муаммонинг ечими унинг онгида акс этмайди. Фикрлаш муаммо моҳиятининг тушуниб етилиши, ифодаланиши, мавжуд

билим ва кўникмалар мажмуаси ва изланиш тажрибаси асосида муаммоли вазиятни қабул қилиш биланоқ бошланади. Бу ҳолда муаммоли вазият муаммога айланади ва ҳар бир муаммо муаммоли вазиятни ўзида намён этади, бироқ барча муаммоли вазият муаммога айланавермайди. Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида муаммо ечимини топишга ёрдам берувчи йўналишлар ўқувчи-талабаларга кўрсатилмайди ва чегараланмайди. Бу хусусият муаммоли масалага хосдир.

Натижада, ҳар бир амалга оширилган фаолият мустақил таҳлил этилади ва хато камчиликларни англаган ҳолда тузатишга эришилади. Бунда ҳар бир маънавий – маърифий тадбирда замонавий таълим технологиялардан фойдаланиш, мақсадни аниқ

MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA TALABALARGA O'QUV MATERIALLARINI IMMITATSION-VARIATIVLIK ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

OBIDOV JAMSHIDBEK G'AYRATJON O'G'LI
Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola texnik oliy o'quv yurtlarida immitatsion-variativlik asosida immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellashtirish – bilish obyektlari (fizik hodisa va jarayonlar)ni ularning immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellari yordamida tadqiq qilish, mavjud predmet va hodisalarning immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellarini yasash va o'rganish, bu boradagi funkional tizimni o'qitish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellashtirish, O'quv uslubiy metodika, takomillashtirilgan modelning xaritasi, virtual resurslar, interaktiv metodlar orqali innovatsion mavzular, kredit-modul tizimi, o'quv materiallarini yaratish texnologiyasi.

Аннотация: В статье речь идет об улучшенном моделировании на основе имитационно-вариативности в технических вузах - исследовании объектов познания (физических явлений и процессов) с использованием их моделей, усовершенствованных на основе имитационно-вариативности, построении усовершенствованных моделей существующих предметов и событий на основе имитационно-вариативности. и обучения, совершенствование методики функционально-системной тренировки в связи с этим имеет большое значение.

Ключевые слова: усовершенствованное моделирование на имитационно-вариативной основе, методика обучения, карта усовершенствованной модели, виртуальные ресурсы, инновационные темы с помощью интерактивных методов, кредитно-модульная система, технология создания учебных материалов.

Annotation: This article is about improved modeling based on imitation-variability in technical universities - researching objects of knowledge (physical phenomena and processes) using their models improved on the basis of imitation-variability, making improved models of existing subjects and events based on imitation-variability and learning, improving the methodology of functional system training in this regard is of great importance.

Key words: improved modeling on the basis of imitation-variation, educational methodology, map of the improved model, virtual resources, innovative topics through interactive methods, credit-module system, technology of creating educational materials.

1.1. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini immitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarining mazmun-mohiyati va shakllari. Texnika oliy o'quv yurtlarida mavjud texnik fanlarni o'qitish fakultetlarning o'quv rejasida rejalashtirilgan predmetlardan elektron darsliklar yaratish va ularni ishlab chiqishda kompyuter immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan o'quv materiallaridan foydalanish masalari hozirda tatqiqodchilar tomonidan o'rganilmoqda. Shuning uchun texnika oliy ta'lim muassasalari o'quv rejasida ko'zda tutilgan predmetlardan

kompyuter immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellari asosida virtual resurslar yaratish va o'quv jarayonida joriy etish masalasi yechishga qaratilmoqda. Ta'lim sifati va samaradorligiga erishish, o'qitilayotgan predmetni mazmunini ochib berish maqsadida oliy ta'lim muassasalarida virtual resurslar yaratish va ulardan samarali foydalanishni amalga oshirish jarayonini belgilanadi.

Mustaqil ta'limni o'rganishda yana bir omillardan biri bu internet orqali o'rganishdir. Chunki AKT orqali o'rganilayotgan har bir mavzu ham vizual ham audio orqali o'rganuvchiga ta'sir qiladi. Bugungi kunda

o'rganish imkoniyatini taqdim etuvchi veb-servislar talaygina. Onlayn-servisda, avvalambor, o'rganiladigan fan, undan keyin sizga mos bo'lgan daraja va o'rganish usuli tanlanadi.

1.2. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini immitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarining didaktik xususiyatlari.

Mustaqil ta'lim jarayoniga komputer texnologiyalarining kirib kelishi talabalarining fanga bo'lgan qiziqishlarini orttirmoqda. Komputer va uning bir qator dasturlari talabalar uchun obyekt xarakterini yaxshiroq anglash, uni o'rganish jarayonida faol ishtirok etib, natijalarini dasturlarda qayd qilib borish, mustaqil ravishda ham uning ko'rsatkichlarini, ham vazifa shartlarini o'zgartira olish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, mustaqil ta'limda o'qituvchining guruh bilan muloqot jarayonida asosiy bilimlarni uzatish emas, aksincha, laboratoriya ishlari hamda amaliy mashg'ulotlar natijalarini elektron holda qayd etib borish, mustaqil ishlash va tadqiqot ishlarini olib borishga o'rganish faoliyatini takomillashtirishdan iborat.

Hozirgi kunda talabalar dars jarayonida o'qituvchi tomonidan berib borilayotgan ko'rsatma va tushunchalarni elektron tarzda qayd etib borishga o'rganmoqda. Bunda qayd qilish dasturlarining ahamiyati katta. Ular har qanday qaydni o'zida saqlash hamda kerakli vaqtda o'zgartirish imkoniyatini beradi va talabalarni amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarida natijalarni yozib borishda, komputerga kiritishda qulaylik yaratadi.

Shuni ta'kidlash joizki, kompyuter vositalari bilan fanni o'rganish juda oson ravishda amalga oshirilishi munosabati tufayli hozirda ushbu texnik vositalar hamda dasturlarga bo'lgan e'tibor kuchayib bormoqda. Hozirda kompyuter texnologiyalar bilan ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishilmoqda. Shuni aytib o'tish joizki, fanlarni o'rganishda samarali natija berayotgan immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar

asosiy asosiy bilimlarni rivojlantirishda oson qulay hamda ko'p qirrali imkoniyatlar berilayotganligi ta'lim sifatini rivojlantirishi mumkin. Albatta bu narsalar ustida ko'plab tatqiqotchilar ish olib borilmoqda.

Hozirda nafaqat Yevropa davlatlarida virtual resurslar orqali dars mashg'ulotlari olib borilmoqda balki, mamlakatimizda ham shu kabi tatqiqodlar amalga oshirilmoqda. Bunda misol qilib, Farg'ona politexnika institutida faoliyat olib borilayotgan ilmiy tatqiqotchilar hamda Toshkent davlat texnika universiteti o'qituvchilarini olsak. Ular bevosita ta'limda ilmiy yangilik kiritish bo'yicha mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha yangi islohotlar, ya'ni o'quv materiallarini immitatsion-variativ predmetlardan maxsus immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar yordamida virtual resurslar yaratish hamda uni o'quv jarayoni, xossatan mustaqil ta'limda qo'llash kabi nazariyalarini ishlab chiqarib amaliyot sifatida maxsus virtual resurslar ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatilmoqda. Bunday samarali ishlar ta'lim sifatiga bo'lgan e'tiborni yanada oshib borishin hamda uni sifat darajasini oshirishga yana bir bor turtki bo'lishini ta'minlayid. Vaholanki, bunday qilinayotgan ishlar ta'lim sifatiga bo'lgan e'tiborni kuchaytiradi. Yosh avlod uchun uni barkamol komillikka erishishi yo'lida unda ta'limga bo'lgan e'tiborini kuchaytirishni yangi metodlarni qo'llagan holda bilim olishga qiziqishi ortishiga zamin yaratish kabi ishlar hozirda nafaqat mamlakatimizda balki, turli davlatlarda ham amalga oshirilmoqda [1].

Ta'lim sohasida bo'layotgan har bir o'zgarish jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta'sir qilishiga shubha yo'q. Mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, davlat ta'lim standarti talablariga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Qaysi sohada bo'lmasin bilimlarni mustaqil ravishda egallashga intilish – talaba faoliyatining ta'lim muassasasidagi eng ajralib turadigan xususiyati, mustaqil o'qib, bilim orttirish asosi hisoblanadi. Ta'lim

tizimida mustaqil bilim olish, nazorat qilish mustaqil ta'lim olishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mustaqil bilim olishda avvalo, talabalarda mustaqil ishlashga, erkin, ijodiy faoliyat yuritishga va eng asosiysi mustaqil fikrlashga ehtiyojni shakllantirish lozim.

Mustaqil ta'limni tashkil etishdagi yaratilayotgan virtual resurslar orqali o'rganuvchi o'ziga oson ravishda qabul qiladi, va unga yetarli darajada AKT vositalari bilan ishlash ko'nikmasi hosil bo'ladi. AKT vositalari bilan o'rganiladigan har bir fan oson va tez

ravishda qabul qiluvchiga yetkaziladi. Undagi virtual baza esa oson ravishda ma'lumotlarni tezkor xotiralarga saqlashni ta'minlaydi.

Mustaqil ta'lim jarayonida ta'lim sifatini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida, mustaqil ta'limda o'rgatish metodikalarini ko'rsatish mumkin. Kompyuter texnologiyalari, ayniqsa, internetdan foydalanib, bilim o'rganishda juda keng imkoniyatlar mavjud. Ular quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Mustaqil ta'limdagi eng samarali yondashuvlar asosida hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o'quv materiallarini o'rgatish metodikalari
– mustaqil ta'limda o'zlashtirgan bilimlari va malakalaridan amaliyotda faol foydalanib, olgan materiallaridan faqat o'ziga emas, balki internet orqali imitatsiyaga doir nazariyalarni o'rganish;
– talabalarni mustaqil o'zlashtirgan bilimlarini kreativ o'zgaruvchan vaziyatlariga moslashuvchan ko'nikmasini shakllantirish;
– noan'anaviy ta'lim shaklida amalga oshiriladigan brifing, press-konferensiya va debat shaklidagi suhbatlar uyushtirishga, mustaqil bilimlarni o'rganishga nisbatan kuchli, darhol yuzaga keladigan motivatsiyani va haqiqatga yaqin munosabat motivatsiyasini yaratish;
– psixologik to'siqlarni yengish, xususan, xatoga yo'l qo'yishdan cho'chish, to'sig'ini hamda ichki va tashqi tortinish hamda uyalish hissini yo'qotish;
– mustaqil ta'lim sifatining yuqori darajaga ko'tarilishi va darhol natijaliligi;
– mustaqil mashg'ulotlar ikkinchi bosqichida, foydalanuvchilar asosiy o'quv matnida berilgan nutqiy qolipda so'zlasha boshlaydilar;
– perseptiv ta'sir ko'rsatish kommunikativ vositalaridan (shu jumladan, xotiraga kiritish) foydalanilib, mashg'ulotlar birinchi mashqidayoq e'tiborga olinadi;
– ko'p sonli talabalarni o'quv rejalariga nisbatan tanlov taqdim eta olish qobiliyatlarini shakllantirish va o'zlashtirish;

1-shakl. Texnika oliy o'quv yurtlarida talablarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o'quv materiallarini o'rgatish metodikalarining lokal-modulli texnologiyasi

Hozirgi kunda talabalar dars jarayonida o'qituvchi tomonidan berib borilayotgan ko'rsatma va tushunchalarni elektron tarzda qayd etib borishga o'rganmoqda. Bunda qayd qilish dasturlarining ahamiyati katta. Ular har qanaqangi qaydni o'zida saqlash hamda kerakli vaqtda o'zgartirish imkoniyatini beradi va

talabalarni amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarida natijalarni yozib borishda, komputerga kiritishda qulaylik yaratadi [2]. Ma'lumki mavzularni o'rganishda ham shunday qaydlar mavjud bo'lib, buni kompyuter vositasi orqali har xil obrazli ko'rinishlar hamda taqdimotlar orqali amalga oshirilib kelinmoqda.

II. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini immitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirishning nazariy asoslari.

2.1. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini immitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirishning rivojlanish bosqichlari.

Ushbu immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan model yaratishda dasturiy ta'minot deganda unda kerakli bo'ladigan eng birinchi ma'lumotlar hisoblanadi. Chunki ma'lumotni aniq bir maqsadga yo'naltirilmagan shaklda bo'lsa virtual resurslar orqali tayyorlanayotgan immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan model mahsuli mavhumligicha qoladi. Ma'lumot yig'ilgandan so'ng uning taxminiy xaritasi tuziladi. Ushbu xarita orqali immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan model tuziladi hamda unga sayqal beriladi. Mahsulot tayyor holda kelishdan oldin uning kamchiliklari yana o'rganiladi.

O'quv jarayonlarida virtual resurslar haqida ma'lumot berilgan bo'lib, unda immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar asosida virtual resurs ya'ni bazasini yaratishda alohida e'tiborni qaratgan. Ma'lumki o'quv materiallari va texnologiyalarida virtual resurslarni qo'llash judayam katta yangilik desak ham bo'ladi, sababi mustaqil ta'lim olishda hozirda juda katta ishlar olib borilmoqda. Lekin ushbu innovatsion yangilik esa fan va texnika taraqqiyoti bilan bir nafasda olib borilayotgan texnika asridagi eng asosiy yangilik bo'lganligini anglash mumkin. Mazkur bobda virtual resurslar hamda immitatsion immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellarning afzalliklari, mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida o'quv materiallari va texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasini oshirish haqida fikr yuritildi.

Ma'lumki hozirgi kunda mustaqil ta'lim jarayonida virtual resurslarga bo'lgan talab kuchayib bormoqda. Texnika oliy o'quv

yurtlari dars mashg'ulotlarida har xil interaktiv metodlar orqali innovatsion mavzularda dars mazmunini oshirmoqdalar. Demak shunday mustaqil ta'lim sifatini oshirish uchun ham virtual resurslardan foydalanish hozirda dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

Ushbu maqolada esa immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar undagi ishlash prinsiplari hamda talabalar va o'qituvchilar uchun samarasi haqida aytib o'tildi.

Ta'lim jarayonidagi innovatsion g'oyalarni amalga oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan immitatsion texnologiyalarni qo'llab quvvatlash hamda uni amalga oshirishda virtual resurslarni dars jarayonida maxsus o'tkazish hozirda olib borilayotgan eng muhim faoliyatlardan biri hisoblanadi. Shuni inobatga olib ushbu bobda o'quv jarayonlarida virtual resurslarni qo'llash hamda uning o'quv-uslubiy metodikasini takomillashtirishda turli savollarga javob olish mumkin. Shuningdek, ushbu bobda immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan model tushunchasi haqida aytib o'tilgan bo'lib, uni aynan yexnik ta'lim sohasidagi o'rni haqida mustaqil ta'lim jarayoni misolida aytib o'tilgan [3]. Texnik oliy ta'lim muassasalarida o'quv materiallarini immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan texnologiyalardan foydalanish haqida mazkur bobda keltirilgan. Mustaqil ta'limda immitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan texnologiyalardan foydalanish jahon standartlari asosida shakllantirish hozirgi muammoni yechimini kichkina misol sifatida kredit-modul tizimi misolida ko'rsatilib berilgan.

3. Xulosa

Ma'lumki, o'tgan asr 60-70 yillari o'qitish metodikasi tarixiga "jadal o'qitish metodi" umumiy nomi ostida ma'lum bo'lgan qator o'qitishning yangi metodlari yuzaga kelishi va ishlab chiqilishi davri sifatida qaraladi. Dastavval turli mamlakatlarda va shu davrning turli yillarida yuzaga kelgan mazkur barcha metodlar, shunga qaramay, zamonaviy jamiyat

ijtimoiy buyurtmasiga metodikaning umumiy javobi hisoblanadi.

Hozirgi paytda imitatsion modellashtirish asosida ko'pgina amaliy va nazariy masalalarini hal qilishda uning yutuqlaridan keng foydalanmoqda. Qarorlar qabul qilish tizimi iqtisodiy tizimning ayrim bo'g'inlaridagi ishlab chiqarish resurslari bilan mahsulot ishlab chiqarish, uni saqlash va iste'mol qilishning eng maqbul variantlarini topishdan iboratdir [4].

Umuman olganda, bu kabi dasturlar juda ko'p, ularni har tomonlama o'rganib chiqishingiz mumkin, ammo eng asosiysi, o'zingizga eng qulay va mos dasturni tanlashingiz siz uchun asosiy mezondir. Hozirgi kunda esa bunday dasturiy qo'llanmalarni dars jarayonlarida, ayniqsa, laboratoriya ishlari hamda amaliy mashg'ulotlarda qo'llash orqali dars jarayonining faollashuviga hamda talabalar bilim olishining samarasiga erishish mumkin.

Ushbu tadqiqotimizda mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga o'quv materiallarini imitatsion-variantivlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari bo'yicha mustaqil ta'limni bajarish uchun elektron ta'lim platformasi ishlab chiqildi, hamda elektron o'quv-uslubiy qo'llanmani yaratish uchun dasturiy vositalarning universalligi, soddaligi va tarmoqda ishlay oladigan tomonlari o'rganilgan [5].

Xulosa qilib aytganda ushbu dissertatsiyamizning paragrafida an'anaviy nazorat shakllari bilan bir qatorda zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan usullar qo'llaniladi. Jumaladan, mustaqil ta'limni to'g'ri tashkil etishda mustaqil ish uchun topshiriqlarni bajarishga yondashuvlarning yangiligini ta'minlashi kerak. Talabalarning faol mehnatini, shuningdek, ularning o'quv dasturini yoki uning alohida bo'limlarini tezroq o'tishlarini rag'batlantirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulovna M. K. et al. Innovation teaching method in primary education //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – 2022. – T. 5. – C. 31-34.
2. Obidov J.G. Formation of principles on the concept of technological determination in students in teaching technical sciences //Academic Research in Educational Sciences, Volume 3 | Issue 7 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 |SIS: 1,12| SJIF: 5,7|UIF: 6,1| Chirchik city, Tashkent region. 146–151 pages, <https://doi.org/>.
3. O.Mamaraufov., Imitatsion modellashtirishning dasturiy vositalari. Taqdimot 14.03.2016// <https://prezi.com/bfyxcnqabry/imitatsion-modellashtirishning-dasturiy-vositalari/>
4. Obidov J.G. Effectiveness of improving students' knowledge about the basics of the concept of technological determinism., International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted., from Berlin, Germany <https://conferencea.org.>, June 30th 2022., 348-354 pages
5. J.Y.Suyumov., Kompyuter imitatsion modellari asosida faol o'qitish texnologiyasining nazariy asoslari// Scientific Progress Volume 2 IISSUE 3I 2021 ISSN: 2181-1601

Internet saytlar:

1. tiame.uz
2. tsue.uz
3. ziyonet.uz
4. oak.uz

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ

МАРУФОВА МУНИРА ЭГАМКУЛОВНА

преподаватель кафедры Дошкольного образования педагогики и психологии Самаркандского государственного университета.

Аннотация: В статье освещены вопросы коммуникативной направленности дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях, которые имеют важное значение в развитии интеллектуальных способностей детей; формированию нравственности, духовному развитию; предполагает развитие речи, овладение её культуры.

Ключевые слова: личность ребёнка, коммуникативная направленность дидактические занятия, дошкольные образовательные учреждения, интеллектуальные способности, формирование нравственности, развитие речи.

Annotation: The article deals with the communicative orientation of didactic classes in preschool educational institutions, which are important in the development of children's intellectual abilities; the formation of morality, spiritual development; involves the development of speech, the mastery of its culture.

Key words: personality of a child, communicative orientation, didactic classes, preschool educational institutions, intellectual abilities, morality formation, speech development.

В нашей стране в основе всей учебно-воспитательной деятельности любого дошкольного учреждения лежат принципы учёта прав, индивидуальности и потенциала развития воспитанников; создание благоприятной среды для развития и социализации ребенка. В связи с этим актуальным вопросом времени является сохранение и укрепление здоровья ребенка, и удовлетворение его потребностей, формирование нравственных и моральных качеств детей, развитие умений понимать ценность национальных и культурных традиций республики Узбекистан.

В Постановлениях и Указах Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева уделяется особое внимание дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования страны, внедрению в воспитательно – образовательный процесс инновационных образовательных технологий интеллектуального и духовного развития детей и подготовки их к жизни [2,3]. Поэтому, так важно на сегодняш-

ний день решить следующие задачи в дошкольных образовательных учреждениях страны:

- создание благоприятных условий для всестороннего и гармоничного развития детей с учетом их индивидуальных потребностей на основе «Государственных требований развития детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан»;

- организация процесса просвещения и элементарного образования родителей современных детей и общества в целом по вопросам развития детей дошкольного возраста;

- осуществление планомерной учебно-воспитательной деятельности в любом дошкольно-образовательном учреждении с целью эффективной подготовленности их к обучению в школе [2]. Следовательно, коммуникативная направленность дидактических учебных занятий в дошкольных образовательных учреждениях формирует у детей коммуникативно-речевые умения,

учит общаться, развивает коммуникабельность; позволяет научиться познавать мир посредством языка; развивает важные личностные качества: трудолюбие, аккуратность, целеустремлённость, а также умение грамотно оформлять мысли в устной и письменной формах.

Коммуникативная направленность дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях имеет важное значение, так как способствует нравственному воспитанию детей, духовному развитию; предполагает развитие речи, овладение её культуры.

Коммуникативная направленность дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях формирует и совершенствует умения и навыки, без которых невозможна интеллектуальная деятельность в целом и обучение в частности. Коммуникативная направленность дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях предполагает передачу воспитанникам ДОО своих мыслей и чувств с помощью языка, помогает выбирать наиболее точные лексические средства и безошибочно строить предложения, связывать их в текст; соблюдать логические связи; обосновывать собственные суждения.

В структуре Государственной учебной программы дошкольного образовательного учреждения «Илк кадам» («Первый шаг») указаны следующие компетенции детей дошкольного возраста:

Коммуникативная компетенция – умение использовать средства адекватного общения в различных ситуациях.

Социальная компетенция – умение правильно вести себя со взрослыми и сверстниками в жизненных ситуациях, с соблюдением согласованных правил и норм поведения.

Игровая компетенция – творческое

применение дошкольником реального жизненного опыта, знаний и навыков в процессе игры и ее организации.

Познавательная компетенция – сознательное восприятие окружающего мира и применение полученных знаний, умений, навыков и ценностных установок для решения игровых, учебных и практических задач [2].

Коммуникативные компетенции детей дошкольного периода - это владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых социальных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание обычаев, традиций, этикета в сфере общения, соблюдение приличий, воспитанность, ориентация в коммуникативных средствах, присущих национальному, сословному менталитету.

Государственная учебная Программа «Первый шаг» учитывает основные компетенционные подходы к развитию детей дошкольного возраста.

В Государственной Учебной Программе «Илк кадам» предоставлен дошкольным образовательным учреждениям тематический вид планирования, что даёт следующие преимущества: в течение недели изучаются темки, которые интегрируются через все виды детской деятельности; ребенок дошкольного возраста в игровой форме получает прочные знания умения и навыки; им приобретается определенный опыт и возможности его применения в различных жизненных ситуациях

За последние годы в нашей стране подготовлены и приняты к реализации ряд нормативно-правовых документов, которые представляют собой систему положений и утверждений, предъявляемых к развитию детей раннего и дошкольного возраста, знаниям, умениям и компетенциям детей на определенных возрастных

этапах развития на основании Закона Республики Узбекистан «Об образовании» (1997), и Постановлений Президента Республики Узбекистан [1,2,3,4].

Разработанная и утверждённая Государственная учебная Программа «Иллкадам» является нормативно-правовым и основным образовательным документом, разработанным в соответствии с «Государственными требованиями к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистана».

Для успешного развития коммуникативных компетенций детей дошкольного периода нужно реализовать следующие направления коммуникативного подхода в обучении и воспитании детей дошкольного периода:

1) разработка содержания обучения — вариативных программ и различных учебных пособий для детей дошкольного периода;

2) разработка принципов, форм, приемов и методов обучения, системы упражнений, рекомендации по применению заданий;

3) исследование сравнительной эффективности методов, обоснование выбор методики, экспериментальная проверка рекомендаций и т. д.;

4) изучение уровней знаний, умений и навыков детей дошкольного периода на разных ступенях обучения, т.е. в 3-4 года; 5-6 лет, причин успехов или неудач в обучении, типичных ошибок и способов их устранения и предупреждения.

Коммуникативная направленность дидактических занятий с детьми дошкольного периода интерпретируется следующим образом: во - первых, в отборе языкового материала воспитывающего характера - слов, их сочетаний, текстов. Во-вторых, формировании мировоззрения детей; В-третьих, развивая культуру речи до-

школьников, воспитывая любовь к языку, к его красоте и богатству, показывая его роль среди языков мира, воспитывает у них патриотизм. В-четвертых, самовыражение детей, формирует их самосознание, личностные качества, а также развивает логическое мышление.

На наш взгляд, организация предметно – развивающей среды в дошкольном учреждении является важным условием учета возрастных особенностей, потребностей и возможностей детей дошкольного возраста, которые имеют свои отличительные признаки.

«Структура и содержание предметно-развивающей среды закладывает основы первоначального мировоззрения, способствовать успешной социализации ребенка дошкольного возраста»[6,72-с.]. Поэтому содержание предметно-развивающей среды дошкольного образовательного учреждения должно соответствовать культурно-историческим ценностям: национальным и региональным традициям Узбекистана, особенностям, обусловленным природными и климатическими условиями каждого отдельного региона; спецификой производственной жизни местности. Целью учебно-воспитательной деятельности дошкольного учреждения является создание условий для формирования у ребенка дошкольного возраста общих компетенций и компетенций областей развития.

Обучение и развитие дошкольников через игровую деятельность, поддержка творческих способностей ребенка, сотрудничество ДООУ с семьей, махаллей, школой и общественностью имеет важное значение в развитии личности ребёнка.

На наш взгляд, задача педагогов при формировании коммуникативных компетенций детей следующие:

1. Научить детей дошкольного возраста

та понимать устные и письменные сообщения по темам, предусмотренным программой;

2. Научить детей выражать свое мнение в устной форме, если есть возможность через рисунки;

3. Научить детей дошкольного возраста критически оценивать предлагаемый материал и активно работать с ним;

4. Научить детей дошкольного возраста работать самостоятельно и в коллективе.

Формирование коммуникативных способностей представляет собой совокупность составляющих ее отдельных компетенций:

речевая;

языковая (лингвистическая);

социокультурная;

компенсаторная.

“Коммуникативный подход в образовании детей – дошкольников предполагает подготовку растущей и изменяющейся личности ребенка к жизни, формированию у него различных способов деятельности, необходимых для решения жизненно важных задач, связанных с освоением нравственных ценностей”[5,56-с.]. Следовательно, сформированные начальные компетенции являются базой для формирования личности ребенка на основе учета Государственных требований, ключевые компетенции определены во всех пяти областях развития.

Общие ключевые компетенции детей 6-7 лет перекликаются с компетенциями детей младшего школьного возраста, что говорит о взаимосвязи дошкольного образования с начальным школьным образованием.

Государственные требования и Государственная учебная Программа «Иллкадам» являются обязательным документом для применения в образовательных

учреждениях Республики Узбекистан: в дошкольных образовательных учреждениях государственного и негосударственного сектора; в детских домах «Мелесердие», имеющих дошкольные группы обучения и воспитания детей. Также обязательны к применению в средних профессиональных учреждениях - педагогических колледжах с отделениями дошкольного образования, которые в течение двух учебных лет готовят помощников воспитателей для ДОУ.

При коммуникативной направленности дидактических занятий с детьми дошкольного возраста и подготовке их к школе планирование процесса обучения строится на дидактических принципах. К методам работы с детьми дошкольного возраста можно отнести следующие:

1) игры коммуникативной направленности;

2) игры со словами; работа с загадками;

3) игры и игровые упражнения, используемые при объяснении и закреплении учебного материала.

Приведем здесь фрагмент дидактического занятия на тему: «Зима».

Тема: ЗИМА

Цель занятия: Развитие коммуникативных компетенций у детей 6-7-летнего возраста; формирование правильной и грамотной речи; социальное ориентирование норм общения с другими людьми, своевременного и полноценного формирования образа «Я».

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЗАНЯТИЯ:

1. Отгадывание загадок на тему: «Зима»

Белое покрывало

На земле лежало.

Лето пришло,

Оно всё сошло. (Снег)

Есть один такой цветок.
 Не вплетёшь его в венок.
 На него подуй слегка:
 Был цветок — и нет цветка. (Снежинка)

Морковка белая
 Всю зиму росла.
 Солнышко пригрело
 И морковку съело. (Сосульки)

Ночью он, пока я спал,
 Пришёл с волшебной кистью
 И на окне нарисовал
 Сверкающие листья. (Мороз)

Человечек непростой:
 Появляется зимой,
 А весной исчезает,
 Потому что быстро тает. (Снеговик)

Он и добрый,
 Он и строгий,
 Бородою весь зарос,
 К нам спешит
 Сейчас на праздник,
 Кто же это? ... (Дед Мороз).

Таким образом, применение загадок на дидактических занятиях в дошкольных образовательных учреждениях способствует поставить цель индивидуального подхода к развитию ребенка, уважение к его личности, учет его интересов, потребностей и уровня развития, заботу об эмоциональном комфорте, стремление к созданию условий для свободного творческого самовыражения. Поэтому, наряду с планированием дидактических занятий важным является и наблюдение за развитием ребенка - важным этапом в работе педагога. Следующим дидактическим заданием, способствующим развитию коммуникативных компетенций детей 6-7-лет является игра. Приведем здесь пример:

Игра « Продолжи цепочку » украшений на елку: гирлянда, шары, звезда, мишура, хлопушки, фонарики, флажки, игрушки, сосульки, снежинки, снеговик, Дед мороз, Снегурочка.

II . Воспитатель читает текст. Просит детей ответить на вопросы. Метод -«Мозговой штурм».

Мечта ёлки

Росла в лесу ёлка. И вдруг она захотела летать. – Глупое , совсем еще зелёное дерево ! – закричали на неё другие деревья .

- Как же ты полетишь, ведь корни тебя крепко держат.

- Я всё равно буду летать, гордо ответила ёлка . И вот что случилось . Пришёл человек , срубил ёлку . Потом наделал дощечки , а из них ребята смастерили красивые лёгкие самолётики . И дерево полетело . А все другие деревья удивлённо смотрели им вслед [8].

Ответить на вопросы:

1. О чем мечтала елка?
2. Кто возражал ей , говоря ,что корни не пустят её ?
3. Как сбылась мечта ёлки?
4. Кто помог ёлке?
5. Что сделали ребята из дощечек?
6. Как смотрели за полётом самолётиков другие деревья?
7. Как вы думаете, куда полетели лёгкие самолётики?

Работа по слайдам Устно отвечать на вопросы.

Куда ты ходил вчера?

Я вчера ходил на каток кататься.

Я вчера ходил в цирк.

Я вчера ходил на стадион играть футбол.

Я вчера ходил на ёлку.

Я вчера ходил на горку кататься на санках.

Я вчера ходил в театр смотреть спектакль.

такль.

Я вчера ходил в гости к бабушке.

Я вчера ходил в школу, сегодня отдыхаю .

III. Физкультминутка «Ёлочка»

IV.Закрепление.

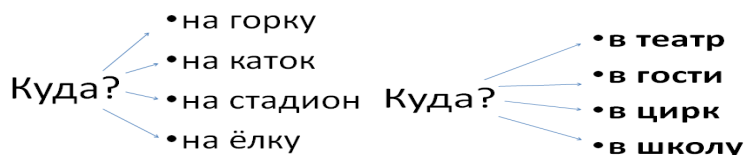
Составьте предложения:

Пришла зима. Выпал снег. Маша и Азиз бегут на горку (Куда?). Алик и Валя лепят снеговика. Карим и Ваня играют в

Просмотр видеоролика «Ёлочка, ёлка»

Ёлочка, ёлка - Лесной аромат. Очень ей нужен, Красивый наряд.	Ёлочка любит Весёлых детей. Мы приглашаем На праздник гостей.
Пусть эта ёлочка В праздничный час Каждой иголочкой Радует нас, Радует нас.	Пусть эта ёлочка В праздничный час Каждой иголочкой Радует нас, Радует нас. -Дети обратите внимание на то, как украшена ёлочка.

IV.Повторение правила, примеры:

снежки. После игры дети пошли домой (Куда?).

Работа с картинками.

Прослушивание аудио скороговорок.

Кашевар кашу варил, подваривал, да не доваривал.

Хитрую сороку поймать морока, а сорок сорок - сорок морок.

У Саши в каше сыворотка из-под простокваши.

V . Проведение итога дидактического занятия, комментирование деятельности детей.

VI . Домашнее задание:

Составьте устный рассказ о том, как вы проводите воскресные зимние дни с родителями. Используйте план:

1. Зима на улице .

2. Пушистый снег .

3. Зимние развлечения.

Таким образом, коммуникативная направленность дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях обеспечивает выразительность речи, красивое, каллиграфическое письмо, образное слововыражение детей. На дидактических занятиях в дошкольных образовательных учреждениях дети учатся развивать мыслительные операции: синтез, анализ, классификацию, абстрагирование и др.

Коммуникативная направленность дидактических занятий в дошкольных образовательных учреждениях формирует

речевую деятельность, обучает чтению, аудированию, письму, говорению, учит осмысливать структуру и механизмы языка, законы его функционирования и его эстетическую функцию.

Содержание и последовательность работы с детьми должны планироваться с учетом вида деятельности (активная деятельность- пассивная деятельность; индивидуальная деятельность; в малой группе в большой группе; деятельность, прово-

димая под руководством воспитателя; деятельность, проводимая под руководством ребенка) и местом его проведения (деятельность в помещении / деятельность на улице). При планировании критериев оптимального выбора методов коммуникативной направленности обучения, важно знать то место, которое занимает сама процедура их выбора в структурировании учебного процесса в дошкольных образовательных учреждениях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» - Ташкент, 1997
2. Постановление Президента Республики Узбекистан о мерах по дальнейшему стимулированию и развитию системы дошкольного образования.
3. Государственная учебная программа дошкольного образовательного учреждения «Илк қадам» («Первый шаг») - Ташкент, 2018
4. Асмолова Е.В. Игры в дошкольных учреждениях.-Минск:Полоц, 2018.-164 с.
5. Рожкова О.В. Использование интерактивных технологий в образовательном процессе дошкольного образовательного учреждения.-Екатеринбург: Детство, 2018.-128 с.
6. Гозиев Э. Психология. -Ташкент: Укитувчи, 2009.-182 с.

TA'LIM JARAYONIDA UMUMIY VA MAYDA MOTORIKA USTIDA ISHLASH TURLARI

DEHQONOVA MUBORAKXON G'IEZIDDIN QIZI

CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy va mayda motorikani rivojlantirish uchun ko'plab mashg'ulotlar, o'yinlar va mashqlar, barmoq o'yinlari, mayda buyumlar bilan bog'liq o'yinlar, shakl yasash va rasm chizish, barmoqlarni massaj qilish to'g'risida ma'lumot berilgan.

Аннотация: В статье представлена информация о многих видах деятельности, играх и упражнениях на развитие крупной и мелкой моторики, пальчиковых играх, играх с мелкими предметами, формообразовании и рисовании, массаже пальцев.

Abstract: This article provides information on many activities, games and exercises for the development of gross and fine motor skills, finger games, games with small objects, shaping and drawing, and finger massage.

Tayanch so'zlar: motorika, metodika, montessorri, harakat, mashg'ulot, nazorat, rivojlantirish.

Ключевые слова: моторика, методика, Монтессори, движение, обучение, контроль, развитие.

Key words: motorics, methodology, montessori, movement, training, control, development.

Xozirgi kunda ta'lim jarayoniga ko'plab ta'lim texnologiyalar tashkil etilgan bo'lib, uning dolzarbligi shundaki sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar ham aqlan rivojlanishi uchun motorikani rivojlantirish muhimdir. Motorika ko'p narsani o'z ichiga oladigan tushunchadir. Motorika bir-birining ketidan keluvchi u yoki bu guruh vaqt qatorining ba'zi bo'linishlarini zaruriy shart sifatida ko'zda tutadi. Motorika haqida

faqatgina bir tekisda ketma-ket keluvchi qo'zqatuvchilarning ma'lum bir guruhlariga bo'linganidagina gapirishimiz mumkin, shu bilan birga, guruhlar bir xil (2-3 a'zodan va h.k.) yoki bir xil bo'lmasligi ham mumkin. Motorikani psixologik va pedagogik fanlar nuqtai nazaridan aniqlash mumkin.

Umumiy motorli ko'nikmalarga: ag'darish, egilish, yurish, emaklash, yugurish, sakrash va shunga o'xshash harakatlar kiradi.

Umumiy motorik holatlar

UMUMIY MOTORIKANI TEKSHIRISH

1. Harakatlarni bajarishda o'zini nazorat qilish, bir holatdan ikkinchi holatga o'tish, harakatni eslab qolishlarni tekshirish.

2. To'xtab qolish (tormozlanish) harakatlarni tekshirish;

3. Harakatlar koordinatsiyasini statik holatda tekshirish;

4. Harakatlar koordinatsiyasini o'zgarishini tekshirish;

5. Mo'ljal olishni tekshirish;

6. Harakat tempini tekshirish;

7. Motorik sezgirlikni tekshirish.

Mayda motorika. Bolalarning mayda qo'l motorikasini rivojlantirish ular tafakkurining kuchli rivojlanishiga zamin tayyorlashi ko'p psixolog va pedagoglar tomonidan ta'kidlab o'tilgan. Masalan, M.I.Koltsova, Ye.I.Isenina, A.V.Antakova-Fomina va boshqalar mayda qo'l motorikasining rivojlanganligi bolalar nutqini shakllanishida ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb ta'kidlasalar, P.Losev mayda qo'l motorikasi va barmoqlar harakatini mutanosibligi bolalarni maktabgacha yoshda to'g'ri rivojlanishining eng muhim masalalardan biridir, deb hisoblaydi.

N.S.Jukova, Ye.M.Mastyukova, T.B.Filecheva, S.I.Bot va boshqalarning maxsus adabiyotlarida bo'lsa, mayda qo'l motorikasini rivojlantirish yo'llari orqali

nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini to'g'ri shakllantirishga yo'naltirilgan usullar berilgan. Shuningdek, italiyalik pedagog Mariya Montessori o'zining pedagogik qarashlaridan kelib chiqib bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish, ularni his qilishga o'rgatish kerakligini ta'kidlaydi. Bolalarda sensorika va motorikani rivojlantirish kichkintoylarda yozish, hisoblash ko'nikmasini shakllantiradi. Montessori metodikasining asosiy mohiyati bolada mustaqil faoliyat o'ralish xususiy imkoniyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratish va yordam berishdan iborat. Shuningdek, Montessori materiallari kichkintoylarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bolada ichki kuchni rivojlantirish va uning shaxsiy sifatlarini shakllanishiga turtki beradi. Bundan tashqari bolada atrof-muhit to'g'risidagi tasavvurlar ham tizimga solinadi.

Ta'lim jarayonida tarbiyachining diqqat markazida kichkintoyning individual va ijtimoiy-hissiy ehtiyojlarini qondirish nazarda tutilishi lozim. Mashg'ulot va o'yinlar uchun tanlangan didaktik materiallar bolada motorika (harakat) va sensorika (sezgi)ni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bolaning mustaqil harakat qilishi natijasida uning ichki kuchlari erkin bo'ladi va asta-sekin kattalar yordamisiz ham o'zi bajara olish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Montessori materiallari bola uchun dunyoni, atrof-olamni anglash kaliti hisoblanib, dunyo haqidagi tasavvurlarini tizimga solishga, uning hayotiy va atrof-olam to'g'risidagi bilimlarini kengayishiga sabab bo'ladi. Bular yordamida bolada dunyoqarash rivojlanadi. U o'zining shaxsiy tajribasi asosida atrof-olam va tabiatda yuz beradigan hodisalarni tushunadi va anglay oladi. Didaktik maqsadlarga qaratilgan motorika umumiy, hissiy, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishga ta'sir etadi. Onalarning hammasi bolalarda qo'llarning mayda motorikasini rivojlantirish kerakligini biladi. Biroq hamma ham buni qay tarzda bajarish kerakligini va umuman mayda motorika o'zi nima va uning qanday o'ziga xos xususiyatlari borligini bilmaydi. Motorikani rivojlantirish uchun bolalar bilan qanday mashg'ulotlar, o'yinlar va mashqlarni o'tkazish kerak.

Mayda motorika – bu qo'l-oyoqlarning kaftlari va barmoqlari bilan mayda va aniq harakatlarni bajarish qobiliyati. Mayda motorika sohasi ko'p sonli turli-tuman harakatlarni o'z ichiga oladi: oddiy ishoralardan tortib (masalan, o'yinchoqni ushlabolish) to'judamurakkab harakatlargacha (masalan, yozish va rasm chizish).

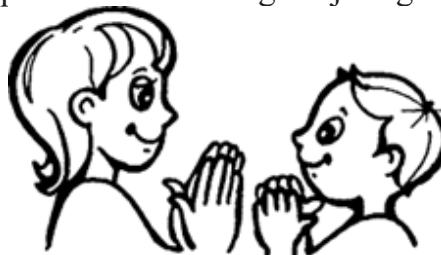
Mayda motorika tug'ilgan paytdanoq rivojlana boshlaydi. Oldiniga go'dak o'z qo'llarini o'rganadi, keyin ularni boshqarishga o'tadi. U buyumlarni butun kafti bilan ushlaydi, keyin esa faqat ikkita (katta va ko'rsatkich) barmog'i bilan oladi. So'ngra bolani qoshiq, qalam, mo'yqalam kabi buyumlarni to'g'ri ushlashga o'rgatishadi.

Mayda motorikani rivojlantirish uchun ko'plab mashg'ulotlar, o'yinlar va mashqlar mavjud. Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: barmoq o'yinlari, mayda buyumlar bilan bog'liq o'yinlar, shakl yasash va rasm chizish, barmoqlarni massaj qilish.

UMUMIY VA MAYDA

MOTORIKA RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYALAR

Kaftlarni massaj qilish. Bu mayda motorikani rivojlantirishning har qanday yosh uchun mos keladigan eng oddiy va universal usuli. Siz barmog'ingiz bilan bolaning kaftlarini silaysiz va ularni massaj qilasiz. O'z harakatlaringizni "Qitiqlash" hazilnamo muqaddimasi bilan birga bajarang.

«Ladushki»

Hammamiz bolaligimizdan «Ladushki-ladushki» (Chapak chalish) o'yinini bilamiz. Bu o'yin go'daklarni barmoqlarini yoyishga va chapak chalishga o'rgatadi.

Qog'oz yirtish

Bu mashq 7 oyni to'ldirgan bolalarga to'g'ri keladi. Kichkintoyga bir necha varaq yumshoq rangli qog'oz bering. U qog'ozni bajonidil ushlab ko'radi, qo'llarida aylantiradi va yirtadi.

Bu mashg'ulot unga juda katta zavq bag'ishlaydi.

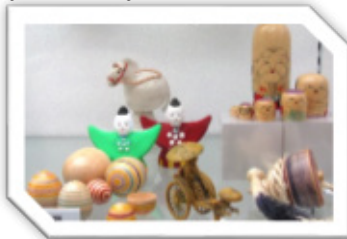
Sahifalarni varaqlash

Bir yoshdan soʻng qogʻoz yirtishni rasmlari koʻp kitobcha yoki jurnal sahifalarini varaqlashga almashtirish mumkin.

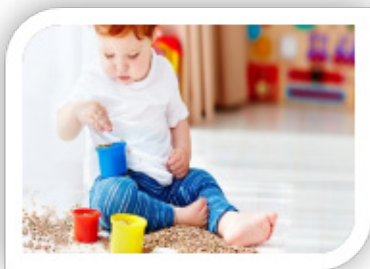
Munchoqlar

Bolalarga mayda buyumlarni ushlab yoqadi, bu juda foydali. Shuning uchun boʻyningizga turli oʻlcham va shakldagi munchoqlari bor biror-bir taqinchoqni taqib oling. Goʻdak ularni zavq va qiziqish bilan ushlab boshlaydi.

Bir-biriga kiruvchi kosachalar

Ulardan minoralar qurish, bir-birining ichiga kiritish mumkin. Ushbu oʻyin bolada buyumlarning oʻlchami haqidagi tushunchani shakllantiradi.

Yormalar

Kosachaga istalgan yormani soling va uni bolaga bering. U yormani qoʻli bilan ushlab koʻradi yoki barmoqlari orasidan toʻkadi. Ushbu oʻyin mayda motorika va taktil hissiyotlarni yaxshi rivojlantiradi.

Qumda rasm solish
Patniga qum seping. Bolaning

barmoqchasini oʻz qilingizga olib, uni qum boʻylab yuriting. Rasm chizishni chiziq, toʻgʻri burchak, doira kabi oddiy shakllardan boshlab, ularni asta-sekinlik bilan murakkablashtirish mumkin.

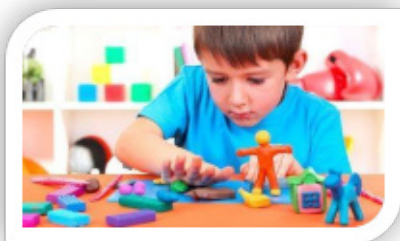
Qopqoqlarni burab yopish

Bankalar, butilkalarning qopqoqlarini burab ochib-yopish kabi oddiy mashgʻulot barmoqlarning epchilligini rivojlantiradi. Farzandingizga turli oʻlcham va shakldagi idishlarni taklif qiling, bu oʻyinni turli-tumanroq qiladi.

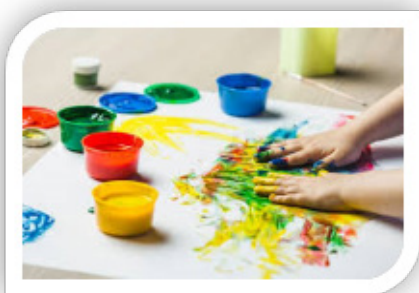
Tugmani taqish, yechish, iplarni bogʻlash
Bolani kiyintirish jarayoniga jalb eting.
Tugmalari va molniyalarini oʻzi taqsin va yechsin. Bu nafaqat qoʻl harakatlarini rivojlantiradi, balki bolani mustaqillikka ham

o'rgatadi. Shuningdek bolaga bog'ichlari bor biror-bir keraksiz botinkani ham berib qo'yning, u qo'llar uchun ajoyib trenajor rolini o'taydi.

Yumshoq narsalarga shakl berish

Shakl berish turli yoshdagi bolalarga mos keladi. Ular plastilin, loy va xamirdan turli narsalarni yasashlari mumkin.

Rasm chizish va bo'yash

Punktir chiziqlardan iborat rasmlarning

konturlari ustidan chizib chiqish hamda turli shakldagi obyektlarni bo'yash juda foydali. Shuningdek vertikal yuzalar – devor, doska, oynada chizish ham foyda beradi. Shu bois bola chizishi uchun maxsus doska osib qo'ygan ma'qul.

Mozaika va pazllarni yig'ish

3 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun yirik qismlardan iborat pazllar va mozaikalar tanlanadi. Pazllar bolaning tasavvurini ham mashq qildiradi.

Qirqish

Kichkintoyga

bolalar

uchun

**BU MUHIM! MAYDA MOTORIKANI RIVOJLANTIRISH UCHUN
MO'LJALLANGAN O'YINLAR FAQAT KATTALARNING NAZORATI
OSTIDA OLIB BORILISHI HAMDA BUNDAY MASHQLARNI
MUNTAZAM RAVISHDA BAJARISH ZARUR.**

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O‘ZARO QIYOSLAB O‘QITISH YORDAMIDA TALABALARNING GRAFIK KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

X.A.RAXMONJONOV

Farg‘ona davlat universiteti, San‘atshunoslik fakulteti, Tasviriy san‘at kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning grafik kompetentsiyasini shakllantirishda muhandislik grafikasi fanlarini o‘zaro qiyoslab o‘qitish metodikasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Grafik kompetensiya, qiyoslab o‘qitish, vazifalar, metodika, algoritim.

Аннотация. В данной статье освещена методика взаимного сопоставления дисциплин инженерной графики в формировании графической компетентности студентов.

Ключевые слова. Графическая компетентность, сравнительное обучение, задачи, методика, алгоритм.

Annotation. This article covers the methodology for teaching engineering graphics subjects in a comparative way in the formation of graphic coherence of students.

Keywords. Graphic competence, comparative teaching, tasks, methodology, algorithm.

Pedagog kadrlarning yuksak professional bo‘lishi ko‘p jihatdan Oliy ta‘lim muassasalarida shakllantirilgan salohiyat, uning ta‘limiy extiyojlarini qondirish va kasbiy tayyorgarlik darajasiga bo‘g‘liqdir. Bular professional bilimlarni egallash, yangi sharoitlarda, yangi zamonaviy texnologiyalarda ishlashga qodir mutaxassislarni tayyorlashni talab etadi.

Muhandislik grafikasi o‘qituvchisining kasbiy faoliyati, agar uning shaxsiy tajribasidagi pedagogik qobiliyati chizmachilik, kompyuter grafikasi, grafik tasvirlash asoslari, perspektiva, mashinasozlik, chizma geometriya amaliyoti bilan bog‘liq bo‘lsa, talabalarga ham an‘anaviy, ham zamonaviy mashg‘ulotlar davomida, mahorat dasrlarida muhandislik grafikasi fanlarini o‘zaro qiyoslab, ko‘rsatib berish orqali mashg‘ulotlarini tashkillanishi samarali bo‘lishi mumkin. Muhandislik grafikasi fanlarini talabalar tomonidan o‘zlashtirishdagi muvaffaqiyat chizmachilik o‘qituvchisining idrok etish, tasavvur qilish, obrazli fikrlash, baholash qobiliyatiga ta‘sir

ko‘rsatadigan professional, balki shaxsiy rivojlanish darajasini ham belgilaydi.

Qiyoslash nafaqat muhandislik grafikasi fanlarida, balki kundalik hayotda ham, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarda ham ko‘rishdir.

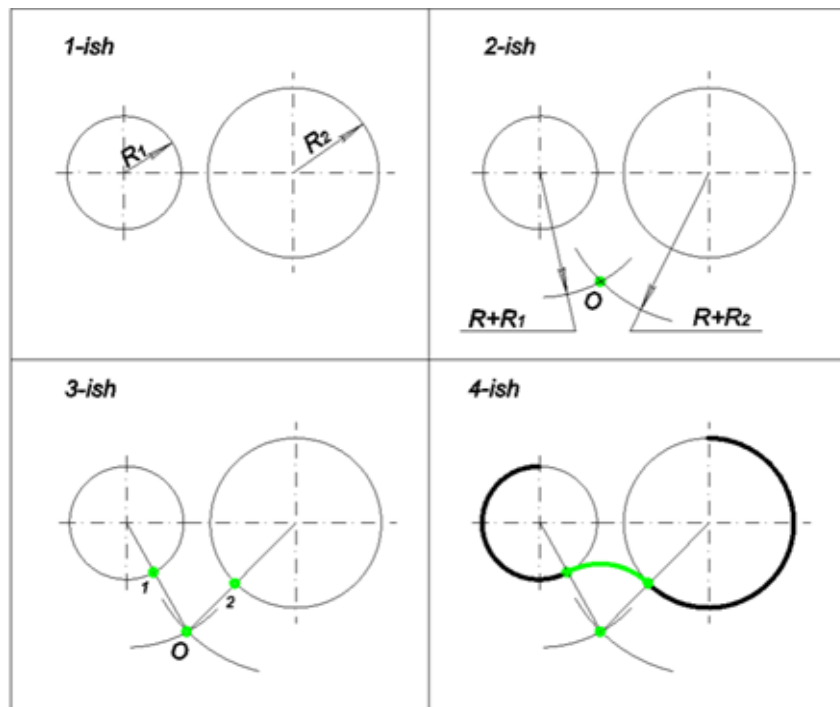
Talabalarning asosiy bilim, ko‘nikma va malakalari mustaqil ta‘lim jarayonida ham shakllanadi, fanlarni o‘zaro qiyoslay olish qobiliyati rivojlanadi va ma‘lumotlarni xotirasida uzoq vaqt saqlay olish, ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo‘ladi.

Qiyoslab o‘qitishda biz muhandislik grafikasining ikki fanidan foydalandik. Bular: “Muhandislik kompyuter grafikasi” va “Chizmachilik” fanlaridir.

Talabalarga geometrik chizmachilik bo‘limining tutashmalar mavzusini tanladik. (1-rasm) Bu mavzu 3 topshiriqdan iboratdir. 1-topshirig‘ quyidagi vazifalarni bajarishni talab etadi:

- tutashma turlarini aniqlash;
- tutashtiruvchi yoy markazini topish;
- yoy boshi va oxirini aniqlash;
- yoyni ravon o‘tkazish.

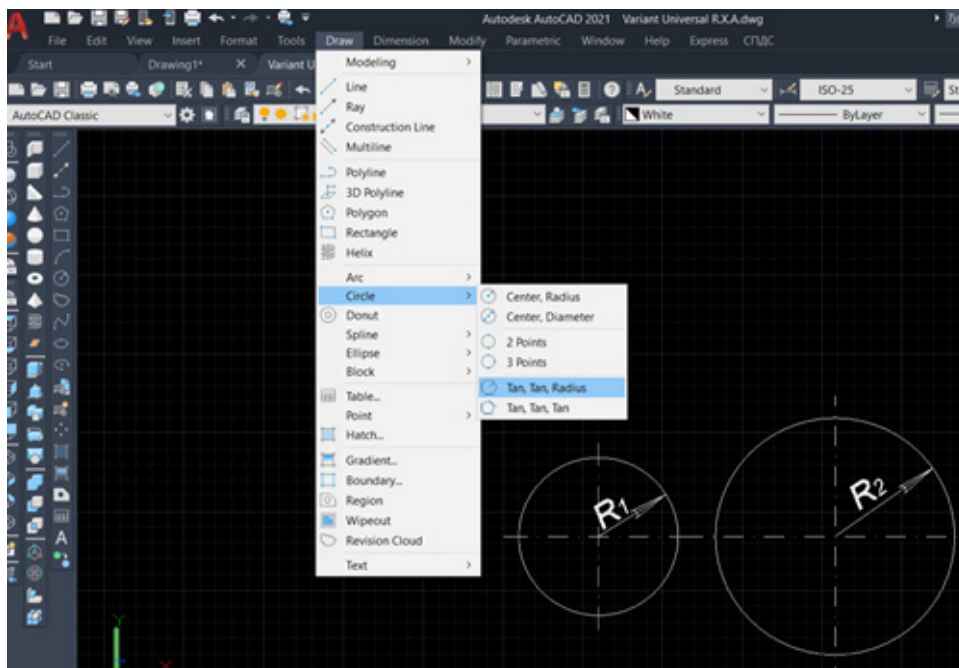
Yuqoridagi tartib bo'yicha ikki aylanani uchinchi aylana yoyi orqali tutashtirish sirkul va chizg'ich yordamida bajariladi.

Endi ana shu vazifa “Muhandislik kompyuter grafikasi” fanining AutoCad dasturi orqali bajarilishini ko'rib chiqamiz. Bu talabalarga 2-topshiriq tariqasida beriladi.

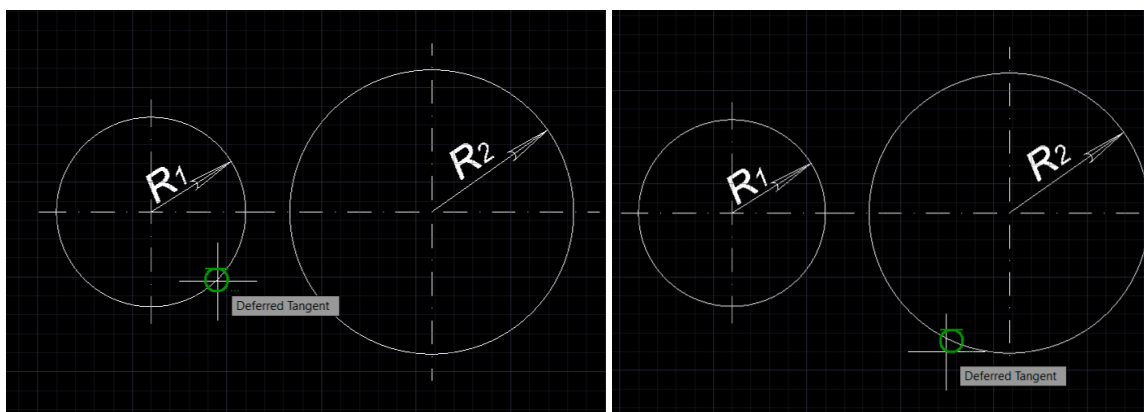
Topshiriqni AutoCad dasturida

bajarishning bir nechta usullari mavjud bo'lib, (2-rasm) ulardan eng qulayi “Draw” panelidan “Circle” buyrug'ining “Tan, Tan, Radius” tanlab olinadi.

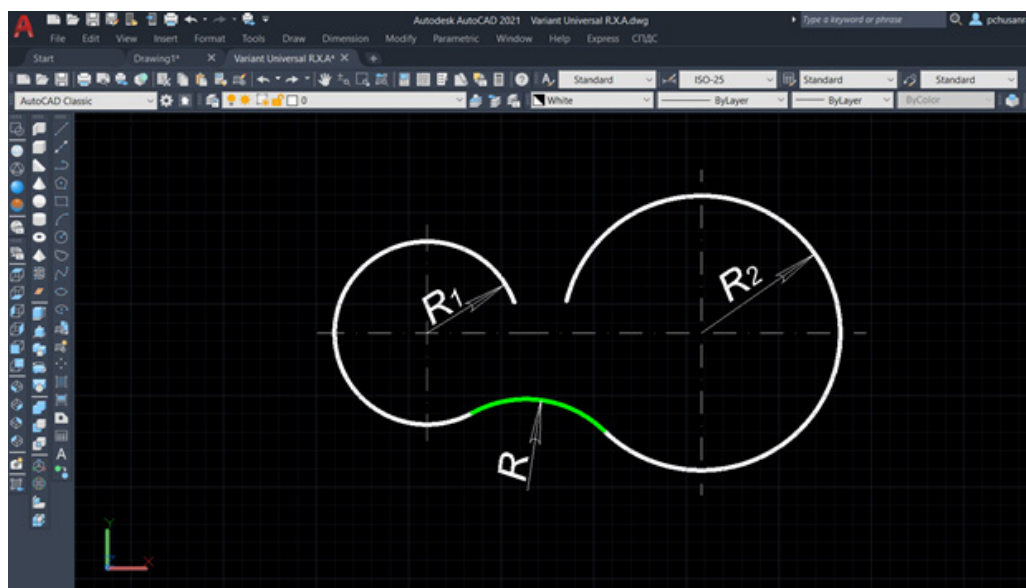

Buyrug' faollashtirilgandan so'ng, aylanalar ustiga (3-rasm) birin ketin sichqoncha orqali

chirtiladi va kerakli tutashtirish radiusi kiritilib, "Enter" tugmasi bosiladi.

Natijada tayyor holda ikki aylanani uchunchi aylana radiusi orqali tutashtirilgan tutashma hosil bo'ladi. (4-rasm)

Topshiriq ikki fan orqali bajarilgandan so'ng, vazifalarni qiyoslash 3-topshiriq tariqasida talabalarga beriladi

Chizmachilik asboblari yordamida ishlangan ishning bajarilish bosqichlarini ko'rish imkoniyati mavjud. Unda qo'l xotirasi orqali yodda uzoq saqlash mumkin. Formularini bilish talab etiladi. $(R+R_1)$, $(R+R_2)$ Kamchiligi aniqlik darajasi topshiriq bajaruvchining ko'nikma va malakalariga bog'liqdir, demak barcha talabalarining ishlari bir biridan farq qiladi, tipik xatolar yuzaga keladi.

AutoCad dasturi orqali bajarilgan ishda buyrug' nomi va bajarish algoritmlarini yodda saqlash kifoyadir. Dastur matematik xisoblashlarga asoslanib topshiriqni aniq va tez bajaradi. Talabalarining bajargan topshiriqlari bir xil bo'ladi. Dastur imkoriyati va bajarish uchun sarf etiladigan vaqt odatiy sirkul va chizg'ichda bajarishdan ko'ra ancha ustunlikka egadir.

Kamchiligi tutashtiruvchi yoy boshi va oxirini ko'rish imkoniyati mavjud emas. Ortiqcha chiziqnlarni o'chirishda qo'shimcha buyrug'dan foydalaniladi.

Talabalarga ikki bajarilgan usullarni qiyoslash 3-topshiriq sifatida beriladi. Bu topshiriq talabada qay usul ustunikka ega va kamchiliklari mavjudligini aniqlashdan iboratdir. Qiyoslash va taxlil qilish orqali topshiriqni

chuqurroq tushunish, yechilish algoritmini tushunish, ikki va undan ortiq usullarda ishlash, yangicha usullarni topish, vazifani bajarishning usulini uzoq vaqtga xotiralashni o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. T.Rixsiboyev., Kompyuter grafikasi. Toshkent, «Tafkkur qanoti», 2006.
2. I.Rahmonov, D.Yuldasheva, M.Abdurahmonova. 9-sinflar uchun Chizmachilik. —O'zbekiston—T., 2019.
3. Ro'ziyev E., Ashirboyev A. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi: oliy pedagogika o'quv yurtlari uchun darslik. —T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. 248 bet.
4. Rahmonov I., Qirg'izboyeva N., Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. Chizmachilik. —T.: "Vorish nashriyot", 2016.
5. Ashirboyev A. Chizmachilik: kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. —T.: "YANGI NASHR" nashriyoti, 2010. - 193 b.
6. Raxmonov I.T., Ashirboyev A. Geometrik chizmachilik (Shriftlar) oliy pedagogika o'quv yurtlari uchun oquv qo'llanma. —T.: "NOSHIR" nashriyoti, 2009. — 160 b.
7. Valiev A. va boshqalar. «Geometrik chizmachilik». —T.: «TDPU Rizografi», 2013, 132
8. Zorin L.N. Print: Guide to graphic and printing techniques - M .: OOO "AST Publishing House": OOO "Astrel Publishing House", 2004. - 110 [2] p .: ill.
9. Shoxboz Dilshodbek o'g'li Dilshodbekov, & Aldiyar Alisher O'g'li Abdulxatov (2022). MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY GRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH METODIKASI. Scientific progress, 3 (3), 7-14.
10. Сибирская М.П. Педагогические технологии / Энциклопедия профессионального образования. М.: PAO, 1999. Т. 3.- С. 224-225.
11. Махмутов М.И. Проблемное обучение. М., 1975. - 213 с.
12. Кудрявцев Т.В. Психология технического мышления. Процесс и способы решения технических задач. М.: Педагогика, 1975.- 303 с.
13. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. М., 1991.-84 с.

O‘ZBEKISTON NOANA‘ANAVIY KULOLCHILIGINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

ZUXUROVA MOXINUR BAXODIR QIZI

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr oxiri va XXI asr boshida o‘zbek noan‘anaviy kulolchiligining shakllanishi va rivojlanishi va o‘sha davrda yashab ijod qilgan rassom-kulollarning asarlari tahlili haqida so‘z boradi.

Аннотация. В данной статье рассмотрено художественное наследие, становление и развитии узбекской нетрадиционной керамики в конца 20 – и начале 21 века, а также анализ работ художников-керамистов, живших и творивших в этот период.

Abstract. This article talks about the formation and development of Uzbek non-traditional pottery at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, and the analysis of the works of artists-potters who lived and created in that period.

Kalit so‘zlar: naqsh, rang, kompozitsiya, kulolchilik, an‘ana, bezak, san‘at, ijod, instalyatsiya, asar, rassom.

Ключевые слова: узор, цвет, композиция, керамика, традиция, украшение, искусство, творчество, инсталляция, произведение, художник.

Keywords: pattern color, composition, pottery, tradition, decoration, art, creation, installation, work, artist.

O‘zbekiston kulolchiligi uzoq tarixga, qadimiy an‘analarga va o‘ziga xos xususiyatlarga ega: O‘zbekiston jabhasida qadimdan xar bir vohaning hunarmandchilik markazlari vujudga kelgan va shakllangan. Ular badiylik elementlariga ega bo‘lgunga qadar uzoq evolyutsion yo‘lni bosib o‘tdi.

Turli yillarda olib borilgan arxeologik qazilmalarda aniqlanishicha “afrosiyob keramikasi” deb nomlangan o‘ziga xos noyob sirlangan buyumlar butun Movarounnahr va Xurosonda tarqalgan va o‘sha davrga xos kulolchilik to‘g‘risida guvohlik beradi.[1]

O‘rta asrlarga oid (VIII–X asrlar) sirlangan kulolchiligida antik davrning an‘anaviy realistik san‘ati saqlanib qolgan. Tiniq rangsiz sirlarning tegida ajoyib tasvirlar va o‘yma naqshlar joylashtirilgan. O‘yma chiziqlar kuydirish jarayonida sir va bo‘yoqlar bilan to‘lib, tasvirga ajoyib ta‘ssurot bag‘ishlangan.

VIII – X asrlarga mansub naqsh mavzulari quyidagi guruhlarga bo‘lingan:

o‘simliksimon naqshlar;
epigrafika (kufiy yozuvlar);

geometrik shakllar;
zoomorf mavzular;
antropomorf mavzular;
dog‘li bezaklar.

Ushbu asrlarga oid badiiy buyumlar tahlili jihatdan chuqur tadqiq etilgan [2]. Ushbu davr sirlangan kulolchilik buyumlari asosan realistik tarzda taqdim etilgan. Hamma badiiy yechim vositalarining (shakl, tasvir, kompozitsiya) asosiy vazifasi – inson ruhiyatiga estetik zavq berishdir.

Asosan kompozitsiyalar sektorli, aylana yoki erkin tarzda bajariladi. Sektorli kompozitsiyalar har xil qismga bo‘linadi. Odatda idish labi qo‘sh aylana yoki “lenta perlov” deb nomlangan bezak bilan aylantiriladi. “Lenta perlov” bu qadimiy Sog‘d naqshlardan biri. Uning qo‘sh aylanasiga nuqtalar joylashtirilgan [3].

Ushbu davr kulol – ustalari me‘morchilik va matematika yutuqlarini kulolchilik buyumlariga kiritishga harakat qilishgan. Bu – girix, medalyonlar, uchburchak, yulduzlar, chiziqlar va xakazo.

Ushbu naqsh va bezaklar Termiz, Samarqand va Buxoro me'morchiligida keng qo'lamda ishlatilgan [4].

Agar qadimda (VIII – X asrlar) qushlar realistik tarzda tasvirlangan bo'lsa, ushbu asr buyumlarida ular faqatgina dekarativ unsur sifatida ko'rinadi. Ular keskin uslublashtirishga uchrab, oxiri bodomsimon va segmentsimon bezaklarga aylanadi. Ular buyumning kompozitsiyasida gul va har xil shakllar bilan birga mustaqil bezak sifatida ishlatiladi.

XII – asr ikkinchi yarmi va XIII asr boshiga mansub sirlangan qiya va tik devorli sopol buyumlarning guruhiga yangi ochiq shakldagi buyumlar qo'shiladi. Ular aniq konstruktiv va badiiy tizim asosida xosil etilgan.

Zamonaviy kulolchilik san'ati tarixan shakllangan maktablarning an'anasi asosida rivojlanib kelmoqda. Lekin shuni taxkidlab o'tish joizki, ko'p yillar davomida dekorativ amaliy san'atning ushbu turi (badiiy kulolchilik san'ati) uch yo'nalishda rivojlanib kelmoqda:

an'anaviy xalq san'ati;

tabiat shakllarini stilizatsiyasi (o'simlik va hayvonlar dunyosi);

konstruktiv kompozitsiyalar, geometrik elementlar majmuasi va xakozo.

Buyuk ajdodlarimizning jahon madaniyati yutuqlariga qo'shgan hissalarini badiiy meroslari o'rganilib, tahlil qilinmoqda. Shuning bilan birga keyingi yillar davomida O'zbekiston dekorativ san'atida anchagina o'zgarishlar ro'y berdi.

O'tgan XX – asrning 1970 yillaridan boshlab, an'anaviy xalq san'ati bilan yonma – yon zamonaviy akadem ta'lim sistemasini o'tgan professional amaliyotchi – rassomlar san'ati keng rivojlandi. Bunga quyidagi omillar sabab bo'ldi:

milliy madaniy qadriyatlarni qayta tiklash, milliy madaniyat va uning san'atdagi in'ikasini anglash jarayonini kuchaytirishi;

badiiy meros mavjudligi;

o'zbekiston shaharlarida badiiy ifodali jozibador bezakli uyg'unlikni hosil qiluvchi me'moriy binolarni, metro va saroylarni paydo

bo'lishi;

akadem ta'lim sistemasini o'tgan professional rassom – kulollarni mavjudligi;

yangi xom ashyo – shamotni ishlatilishi.

Bundan tashqari, 70 yillarning o'rtalarida mahobatli kulolchilik ishlarini ishlab chiqarish uchun maxsus bezakni barpo etilishi - M.Raximov nomidagi eksperimental ijodiy kombinatni ochilishi. Bu ham noan'anaviy san'atning har xil turlarini rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Agar tasviriy san'at rassomlari o'zlarini asarlarida asosan realistik san'atning an'analarini talqin etishgan bo'lsa-da, bu borada amaliy bezak san'atining noan'anaviy turlarida esa asosiy urg'u – bu Sharqning shoirona poetikasiga yo'g'irilgan kompozitsiyalardir. Yangi izlanishlar, ayniqsa kulolchilikning turli ko'rinishlarida o'z ifodasini topdi: bu bog' – rog'larda sopoldan yasalgan kompozitsiyalar, interyerlarni badiiy bezagi, ko'rgazmalar uchun tematik to'plamlar va xakozo. Rassom – kulollar mustahkam an'analar zaminini tark etmasdan, o'zlarining yangi zamonaviy ijodiy tafakkurini taqdim etishdi.

Bu borada SH.Mo'minova, A.Kedrin, Sultanmurodov kabi rassomlar ko'rgazmalarda o'z noan'anaviy asarlarini namoyish etishdi. Bunday asarlar yaratish eskilikdan yangilikka o'tishda ro'y beradigan o'zgarishlarini o'zgartirish demakdir. Keyingi yillarda Sultanmuradov, A.Turgunov, A.Ganshina, F.Tashmuxamedov kabi rassom – kulollar O'zbekiston kulolchilik san'atining an'anaviy usul va mavzulardan mohirona foydalangan holda zamonaviy dekarativ san'at jarangdorligiga ega bo'lgan bir qator noyob asarlar yaratganlar. (Ganshina "Bedana", F.Tashmuxamedov "Umr kemasi" bezakli kompozitsiya va xakazo).

Lekin XX – asrning 70 yillaridan boshlab, to 80 yilning oxirigacha yaratilgan asarlarning talqinida evolyusion jarayon kuzatiladi: qadimiy merosning mavzu va obrazlarning mexanik tarzda ko'chirgan kompozitsiyalardan tortib, to murakkab xajmiy – fazoviy (makoniy)

vaziyatga mo'ljallangan kompozitsiyalargacha. Bu asosan Toshkent rassom – kulollarning asarlari desa bo'ladi. ular TETKPI ishlab o'zlarini ijodiy g'oyalarini taqdim etishgan. Bu A.Kedrin, S.Sultanmuradov, A.Yaravoy, S.Karlxanova, G.Dergan, L.Xaritonova, S.Bondareva, A.Popov, R.Muxamedjanov, R.Muxamedxanov, A.Raximov, N.Auchiyeva, SH.Muminova, U.Tursunxodjayev va boshqalar. Me'moriy interyerlarini bezatishda rassom – monumentalistlar ham qatnashgan: O.Xabibulin (“Oybek” bekatini interyerida relyef kompozitsiyasini bajargan) va CH.Axmarov (metroning “Navoiy” bekatini interyerlarini bezagan).

M.Raximov nomidagi eksperimental ijodiy kombinatni ochilishi (TEIK), yangi amaliyotchi – rassomlarning paydo bo'lishi, ko'rgazmalarning o'tkazilishi bular hammasi plastik yechimi jihatdan alohida ajralib turuvchi asarlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. bu asarlar me'moriy interyerlarida hamda hiyobon, dam olish zonalarida o'z ifodasini topdi.

Rassom – kulollarning asarlarida asosan metaforik va assotsiativ belgi talqiniga quyidagi mavzu va obrazlar kiradi: o'simliklar, geometrik shakllar, allegorik obrazlar, tabiat jarayonlari va xakazo. Lekin gul va o'simliklar talqinida ham o'ziga xos evolyusion jarayon kuzatilgan: keramik va chinni xom ashyosidan yasalgan laganlarda relyef va rangtasvir usulida bajarilgan kompozitsiyalardan tortib, to hajmiy – fazoviy vaziyatlarni hal etuvchi asarlargacha. Bu evolyutsiya 15 – 20 yil davom etgan. Eng ilk dekorativ laganlarni quyidagi rassomlar taqdim etgan: V.Xolodnyakov “Natyurmort” (1977), N.Xaritonov “Ramashki” (1975), SH.Muminova (dekorativ lagan).

Ushbu kompozitsiyalarda o'simliklar mavzusi, gul va anorlar rangtasvir va relyef yo'nalishida talqin etilgan, lekin mualliflar ham ashyoni plastik xususiyatlariga va buyumlarni plastik yechimiga e'tibor qilishmagan.

Lekin XX asrning 80 yillariga kelib o'simliksimon va gul mavzularini talqinida birinchi joyni hajmiy – plastik modellash

usuli egallaydi (A.Raximov “O'zbekiston mehmonxonasi”, S.Alibekov – restoran interyerlari).

XX asrning oxirida rassom – kulollarning kompozitsiya yechimida keskin o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Amaliy bezak san'atida odatda qo'llangan an'anaviy usullar bilan (falsafiy – allegorik, mifologik (afsonaviy), metaforik - ramzlar) bir qatorda yangi plastik yo'nalishlar paydo bo'ladi. bu rassom – klollarning kompozitsiyalaridagi merik – majoziy obrazlar, Sharqning sharqona poetikasiga yo'g'rilgan plastik yechimlari va rang majmualari kulolchilik san'atiga yangi mazmun bag'ishlab, uning o'ziga xosligini tavsiflovchi ijodiy yangilanish jarayonining ajralmas qismga aylanadi.

Buborada shunday badiiy yechim vositasini topish lozim bo'ldiki, uning elementlari o'ziga xos bo'lib, xom ashyo va qo'yilgan falsafiy g'oya bilan uyg'unlashib ketishi shart edi. Kompozitsiyada plastik yechim va rang majmuasi tarannum etishi kerak edi.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonning VIII – X asrlarga oid sirlangan badiiy buyumlari qadimgi Samarqand – Afrosiyobda topilgan. Butun holda saqlanib qolgan, noyob shakldagi sopol buyumlar Afrosiyobning o'ziga xos noyob kulolchiligi to'g'risida guvohlik beradi.

Ushbu san'atga asosan antik davrning san'ati ta'sir etgan: borlik qanday bo'lsa shunday tasvirlash: tiniq, rangsiz sirlarning tegida ajoyib tasvirlar taqdim etilgan – qushlar, baliqlar, arab yozuvlar.

Bir qator olimlar (V.P.Vyatkin, O.G.Bolshakov, N.N.Vakturskaya, G.V.Shishkina, E.V.Sayko, G.A.Pugachenkova, SH.S.Tashxadjayev va boshqalar) ushbu san'atning tadqiq va tahlil qilishgan.

Lekin XI asrga kelib, kulolchilik san'atida evolyusion jarayon boshlanadi: qadimgi naqsh elementlari sekin yo'qolib boradi yoki uslublashtirilgan naqsh unsuriga aylanib, kompozitsiya tuzilishida qatnashadi. Bu jarayon XI asrda boshlanib, keingi asrlarda davom etadi. Umuman naqsh (ornament)

yo‘nalishi tarannum etadi.

XX asrning 80 yillaridan boshlab an‘anaviy halq san‘ati bilan yonma-yon zamonaviy akadem ta‘lim sistemasiga o‘tgan professional amaliyotchi – rassomlar san‘ati keng rivojlanadi.

Kulolchilik san‘atida asosan model sifatida an‘anaviy obraz va mavzular olingan: ko‘zalar, laganlar, folklor obazlari, ramz va belgilar. Lekin XX asrning 70 yillarida ushbu obrazlar mexanik tarzda ifodalangan bo‘lsa-da, XX asrning oxirida ularning talqinida evolyusion jarayon kuzatiladi.

Rassom – kulollarning asarlarida qo‘llanilgan qadimgi naqsh mavzulari yangicha talqinga uchrab muallifning zamonaviy badiiy tafakkurini namoyish etadi.

Qotib qolgan an‘anaviy tendensiyalar boshqa usulda o‘z ifodasini topadi va rassom-kulollarning o‘ziga xos “Novator” g‘oyasini namoyish etadi.

Ayniqsa bu yangi izlanishlar bir qator rassom – kulollarning kompozitsiya va mahobatli pannolarida namoyon bo‘lgan (A.Kedrin “Halqlar do‘stligi saroyi”, S.Sultanmurodov metropolitenni “Toshkent” va “G‘ofur G‘ulom” bekatlari va boshqalar).

Shuning bilan birga, XXI asrning boshiga kelib O‘zbekiston dekorativ san‘atida anchagina o‘zgarishlar ro‘y beradi.

Ushbu asarning boshida rassom – kulollarning dunyoqarashida yuzaga kelgan erkinlik va o‘z fikrini bemaolol ifodalashni xis qilish tuyg‘usi milliy kulolchilik poetikasini o‘zgartirib yubordi: kulolchilik san‘at falsafasi va undagi uslubiy qonuniyatlarda o‘zgarishlar davri boshlandi: binolarni interyerlarida, ko‘rgazmalarda va bog‘ – rog‘larda kutilmagan tarzda ifodalangan plastik yechimi jihatdan alohida aeralib turuvchi instalyasiya, videart, fotokallaj singari asarlar paydo bo‘ldi.

Buborada F.Tashmuxeamedov, N.Kuziyeva, K.Siddikov, B.Abdusalomov va boshqalar o‘zlarining zamonaviy ijodiy tafakkurini taqdim etishdi.

Ularning kompozitsiya va bezaklarida falsafiy – majoziy mazmun kasb etilgan, an‘ana va yangilik uyg‘unligida qandaydir qadimiy majoz musikasi tarannum etgan. Hulla, O‘zbekiston kulolchilik san‘atining an‘anaviy usullaridan mohirona foydalangan holda bir qator noyob asarlar va original asarlar yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Массон М.Е. Городище Нисы. – Т.: 1949.
2. Шишкина Г.В. Глазурованная керамика Согда. – Т.: 1979.
3. Вяткин В.П. Афрасиёб – городние бывшего Самарканда. – Т.: 1927.
4. Шишкина Г.В. Живопись древнего Пенджикента. – М.: 1954.

ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТИ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

ШИХНАЗАР ШАРОФАДДИНОВ АНВАРОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Таълимни ривожлантириш республика
илмий-методик маркази бўлим бошлиғи

Аннотация. Таълим трансформацияси натижасида таълим тизимидаги вужудга келган хилма-хиллик ва эркинлик ягона давлат таълим макони ва таълим сифатини таъминлашда муаммоларни вужудга келтирмоқда. Ушбу шароитда замонавий таълим стандартларининг ишлаб чиқиш амалиётга жорий этиш актуал бўлиб бормоқда. Ушбу мақолада давлат таълим стандартлари тушунчаси, ишлаб чиқишга қўйиладиган талаблар ва принциплар ҳамда таълим сифатини таъминлашдаги ўрни тўғрисида фикрлар ёритилган.

Калит сўзлар: стандарт, давлат таълим стандартлари, таълим тенденциялари, таълим сифати.

Аннотация. Многообразие и свобода в образовательной системе, созданные в результате образовательной трансформации, создают проблемы в обеспечении единого государственного образовательного пространства и качества образования. В этой ситуации разработка и внедрение современных образовательных стандартов становится все более актуальной. В данной статье рассматривается понятие государственных образовательных стандартов, требования и принципы их разработки, а также их роль в обеспечении качества образования.

Ключевые слова: стандарт, государственные образовательные стандарты, образовательные тенденции, качество образования.

Annotation. Diversity and freedom in the educational system, created as a result of educational transformation, create problems in ensuring a unified state educational space and the quality of education. In this situation, the development and implementation of modern educational standards is becoming increasingly important. This article discusses the concept of state educational standards, requirements and principles of their development, as well as their role in ensuring the quality of education.

Key words: standard, state educational standards, educational trends, quality of education.

Ўзбекистон таълим тизимида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар натижасида таълим маконида катта ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Анъанавий таълим ташкилотлари билан бир қаторда янги турдаги замонавий муассасалар тармоғи ташкил топди. Кечки, масофавий ва сиртқи таълим шакллари асосида ўқиш имконияти яратилди, таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик берилди. Хорижий олий таълим муассасаларининг филиаллари ташкил этилди. Болалар мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси 27 фоиздан 70 фоизга, олий таълим қамров даражаси 9 фоиздан 38 фоизга ошди. Таълим жараёнида турли хилдаги таълим ресурслари ва контентдан фойдаланиш имконияти яратилди. Ушбу ҳолатларни замонавий жа-

миятдаги демократизация, децентрализация, либерализация, деидеологизация принциплари асосида ривожланиш ҳамда ушбу принципларнинг бевосита таълим тизимида таъсири билан изохлаш мумкин.

Таълимдаги ушбу ижобий тенденцияларнинг пайдо бўлиши таълим ташкилотлари уларнинг академик ва молиявий эркинлигининг ортишига, педагогик жамоаларининг индивидуал-ижодий имкониятларини реализация қилишга, турли таълим шакллари ва дастурларини (табақалашган, вариатив, танлов...) амалга оширишга ҳамда ижтимоий эҳтиёж ва буюртмалар асосида турли йўналиш ва вариациялардаги тадқиқотларни ўтказиш имкониятини яратиш билан бирга, бир қатор муаммоларга сабаб бўлмоқда. Жумладан:

ягона умумий давлат таълими маконининг бузилиши;

таълимнинг стратификация жараёни тезлашуви ва аҳолининг турли қатламлари томонидан педагогик хизматларга янги талабларнинг илгари сурилиши натижасида ижтимоий муаммоларнинг кескинлашуви;

таълим муассасаларида қўшимча пуллик хизматлар тизимининг жорий этилиши;

ўқувчиларнинг психологик, интеллектуал босим натижасида уларда ўқишга бўлган қизиқиш ва мотивациянинг пасайиши;

таълим натижадорлиги ва самарадорлигини баҳолашнинг ягона параметрлари мавжуд эмаслиги натижасида аҳоли саводхонлик даражасининг пасайиши.

Таълим тизимидаги ушбу тенденциялар мувозанатини таъминлаш, вужудга келиши мумкин бўлган муаммоларнинг олдини олига хизмат қиладиган асосий ҳужжат “Давлат таълим стандарти” ҳисобланади.

Стандарт атамаси инглизча “standard” сўзидан олинган бўлиб, стандартлаштириш объектига нормалар, қоидалар, талабларни белгилайдиган норматив техник ҳужжат ҳисобланади. Халқаро стандартлаштириш ташкилоти (International Organization for Standardization–ISO) стандарт тушунчасини материаллар, маҳсулотлар, жараёнлар ва хизматларнинг мақсадга мувофиқлигини таъминлаш учун доимий равишда ишлатилиши мумкин бўлган талаблар, спецификалар, тавсиялар ёки хусусиятларни ўз ичига олган ҳужжат деб таърифлаган¹.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонунида давлат таълим стандарти давлат томонидан таълимнинг мазмуни ва сифатига нисбатан белгиланадиган талаблар мажмуи эканлиги белгиланган². Э.В.Ширшовнинг “Асосий тушунчалар ва таърифлар луғати”да давлат таълим стандарти маълум бир тарихий даврида жамият

учун зарур бўлган таълимнинг эталон даражаси эканлиги таъкидланади³. Ўқув дастурларни ишлаб чиқиш ва назорат қилиш ассоциация (Association for Supervision and Curriculum Development-ASCD) томонидан таълим стандартлари икки гуруҳга ажратилган. Биринчи гуруҳ контент стандартлари ўқувчиларнинг турли фан соҳаларида нималарни билиши ва қила олиши кераклигини белгиласа, иккинчи гуруҳ самарадорлик стандартлари ўқувчиларнинг ўзлаштириш лозим бўлган даражани белгилайди ва контент стандартларининг ўзлаштирилганлик ҳолатини баҳолайди⁴. Флорида Педагогика фанлари институти таълим стандартлари ўқувчилар ҳар бир синфда нимани билиши ва нима қила олиши кераклигини белгилайдиган ўқув мақсадлари деб тариф беради⁵.

Турли давлатларда таълим стандартлари ҳар хил ном билан аталсада уларнинг барчасида таълим стандартлари таълим маълум босқичи, касб, тайёрлов йўналиши бўйича таълим олувчиларда шаклланиши керак бўлган билим, кўникма, қадрият ва компетенцияларни белгиловчи асосий ҳужжат сифатида қаралади. Хўш шундай экан ушбу талаблар ким томонидан белгиланади Таълим олувчиларда қандай кўникма ва қадриятлар шаклланиши кераклиги қандай аниқланади?

Таълим стандартлари маҳаллий, миллий ва глобал эҳтиёж ва кутинмаларни ҳисобга олган ҳолда жамиятнинг умумий қарашларини акс эттирувчи сиёсий ва ижтимоий келишув бўлиб, жамият/давлатнинг таълим мақсадлари ва вазифаларини ўзида акс эттиради⁶. Демак биз қандай жамият

³ Информация образование дидактика история методы и технологии обучения. Словарь ключевых понятий и определений. 2017. Ширшов Е.В.

⁴<https://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/s/standards-based-curriculum>

⁵ https://ies.ed.gov/ncee/edlabs/infographics/pdf/REL_SE_Deciphering_State_Education_Standards.pdf

⁶ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243975>

¹<https://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/s/standards>

² Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонун

қурмоқчи бўлсак таълим муассасаларида ўқиётган ёшларимизда ушбу жамиятнинг лойиқ аъзоси бўлиш учун зарур билим, кўникма ва қадриятларни шакллантиришимиз керак. Жамият ва давлатнинг эҳтиёжлари эса ўз навбатида давлат таълим стандартларида таълимнинг ҳар бир босқичида шаклланиши керак бўлган талаблар сифатида акс этади. Ушбу талаблар асосида фан/модуллarning мазмуни улар асосида эса ўқув контентлари яратилади. Профессинал ва олий таълим тизимда таълим стандартлари мазмуни касб ва мутахассисликлар кесимида иш берувчи/меҳнат бозори талаблари асосида шаклланади.

Давлат таълим стандартларини ишлаб чиқишдан нафақат миллий, маҳаллий эҳтиёжлар балки глобал тенденцияларни ҳам инобатга олиш муҳим аҳамият эга. Ўзбекистон дунё ҳамжамиятининг ажралмас қисми бўлиб, давлатимиз томонидан олиб борилаётган очиклик сиёсати натижасида фуқароларимиз айниқса ёшларимизнинг яқин ва узоқ хориж давлатларига таълим ва меҳнат миграцияси тобора ортиб бормоқда. Ёшларимизнинг глобаллашган дунёда ўз ўрнини топа олиши эса уларнинг эгаллаган билим, шаклланган кўникма ва қадриятларига бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган Мурожаатномасида ўқувчиларда эркин ва креатив фикрлашни, жамоада ишлаш ва мулоқот кўникмаларини шакллантириш зарурати тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтди⁷. Таълим соҳаси экспертлари томонидан ушбу ХХІ аср кўникмаларини таълимнинг барча босқичларида ўқитиш натижаси сифатида шакллантириш муҳимлиги қайд этилмоқда⁸. Ушбу компетенциялар нафақат умумий ўрта таълимда балки профессионал ва олий таълимда ҳам шакллантириши мақсадга мувофиқ. Давлат таълим

стандарти давлат ва жамият эҳтиёжларига мувофиқ таълимнинг ҳар бир босқичида шаклланиши керак бўлган билим, кўникма, малака, қадрият ва компетенциялар, уларни шакллантиришнинг асосий принциплари, педагогик ва дидактик шарт-шароитлари ҳамда белгиланган талабларни назорат қилиш механизмларини белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмунининг давлат, жамият, меҳнат бозори ва шахс эҳтиёжларига асосланганлиги, таълим ва тарбиянинг бирлиги, таълимнинг узлуксизлиги ва мазмунининг узвийлиги, гендер тенглиги, барча учун тенг ва кафолатланган, шу жумладан, инклюзив таълим олиш ҳуқуқининг таъминланганлиги, ўқувчига йўналтирилган таълим, ўқувчи шахси, унинг интилишлари, қобилияти ва қизиқишлари устуворлиги каби принципларга асосланади.

Давлат таълим стандартининг асосий вазибалари қуйидагилар:

миллати, дини, ирқи, ижтимоий келиб чиқиши ва иқтисодий ҳолатидан қатъий назар барча учун давлат томонидан кафолатланган таълим олишни таъминлаш;

таълим соҳасидаги ягона давлат сиёсатини амалга оширишни таъминлаш;

таълим мазмуни ва сифатига қўйиладиган талабларни белгилаш;

таълимнинг турли хил шакли, кўриниш ва турларини тартибга солиш;

вариатив ва инвариатив компонентларни жорий этиш орқали таълим жараёнини тизимлаштириш;

ўқув натижаларини баҳолаш тартибини ҳамда таълим-тарбия фаолияти сифатини назорат қилишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш.

Олимлар томонидан давлат таълим стандартларини ишлаб чиқишга қўйиладиган талаблар белгиланган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

маданий анъаналар, халқнинг интеллектуал салоҳияти, миллий ва умуминсоний қадриятларни, давлат, жамият ва бошқа

⁷ <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

⁸ <https://www.salamo.com/read/00545006629d7bb5b115f>

манфаатдор томонларнинг эҳтиёжлари ва имкониятларини ҳисобга олиш;

кадрларни мақсадли ва сифатли тайёрлаш учун таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлаш;

таълим олувчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига талабларни белгилаш;

таълим олувчилар қобилиятлари ва эҳтиёжлари асосида индивидуал ривожланиш ҳамда табақалаштириган таълим олиш имкониятларини яратиш;

таълим олувчиларда атроф муҳитни асраб-авайлаш, яшил кўникмалар (green skills), ичимлик суви, табиий ва муқобил энергия манбаларидан самарали фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш;

таълим босқичлари ва турлари бўйича таълим узвийлик ва узлуксизлигини таъминлаш;

алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда барча таълим олувчилар учун таълим ташкилотларида таълим олишга бўлган тенг имкониятларни таъминлаш;

таълим олувчилар ва битирувчиларни тайёрлаш, таълим натижалари сифатини баҳолаш мезонлари ва тартибини белгилаш;

давлат таълим стандартнинг бажарилишини назорат қилиш ва унинг меъёрлари ва талаблари бузилишининг олдини олиш;

халқаро тажриба, техника, технологиялар, фан ривожланиши даражаси, меҳнат бозори томонидан кадрлар қўйиладиган талабларни ҳисобга олинган ҳолда таълим стандартларга тажрибада текширувдан ўтган таълим фаолиятининг илғор нормаларини киритиш.

Давлат таълим стандарти жамият эҳтиёжлари ва давлат талабларини акс этган меъёрий ҳужжат бўлиб, уни бажариш юридик шаклидан қатъий назар Ўзбекистон Республикасидаги барча таълим ташкилотлари учун мажбурий кучга эга ҳамда малака талаблари. ўқув режа ва дастурлар (таълим

дастурлар), таълим контенти (дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқитиш материаллари тўпламлари, рақамли таълим ресурслари ва бошқалар) ишлаб чиқишга асос бўлади. Ушбу воситалар асосида таълим жараёнининг ташкил этилиши натижасида ягона давлат таълим макони шаклланади. Маълум маънода давлат таълим стандарти давлат ва жамиятга тегишли мажбуриятлар юклайди. Яъни давлат фуқароларда шаклланиши керак бўлган минимал билим, кўникма ва компетенцияларни ҳамда уларни шакллантириш учун шароит яратиш мажбуриятини жамият эса яратилган шароитлардан фойдаланган ҳолда белгиланган билим, кўникма ва компетенцияларни ўзлаштириш мажбуриятини олади.

Хулоса ўрнида давлат таълим стандартлари жамият ва давлат талаблари асосида барча учун тенг ва кафолатланган минимал таълим натижаларини шакллантиришга хизмат қиладиган муҳим меъёрий ҳужжат эканлигини таъкидлаш лозим. Давлат таълим стандартлари бугунги таълимдаги плюрализм шароитида таълим сифатини таъминлаш/баҳолаш/назорат қилишнинг муҳим инструменти ҳисобланади. Шу билан бирга таълим стандартларини ишлаб чиқишга қўйилган талабларнинг тўғри шакллантирилишига, ишлаб чиқиш жараёнида миллий, ва маҳаллий эҳтиёжлари ҳамда халқаро тенденцияларни тўғри шакллантириш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

БУТАЕВ ТУХТАСИН

кандидат технических наук, доцент Кокандский филиал Ташкентского государственного университета имени И.А.Каримова

Аннотация. Предпринимательство является ключевым фактором развития экономики и общества, и его роль становится все более значимой в условиях быстро меняющегося мира. Развитие предпринимательства способствует созданию новых инноваций, рабочих мест, улучшению качества жизни людей и решению социально-экономических проблем. Именно поэтому изучение теоретико-методологических основ развития предпринимательства является важным направлением исследования.

Ключевые слова: предпринимательская активность студентов, теоретико-методологические основы, теория планирования поведения, теория социального капитала, идентификация роли менторства, анализ влияния консультирования, оценка эффективности подходов, разработка рекомендаций.

Abstract. Entrepreneurship is a key factor in the development of the economy and society, and its role is becoming increasingly important in a rapidly changing world. The development of entrepreneurship contributes to the creation of new innovations, jobs, improving the quality of life of people and solving socio-economic problems. That is why the study of the theoretical and methodological foundations of entrepreneurship development is an important area of research.

Keywords: entrepreneurial activity of students, theoretical and methodological foundations, theory of behavior planning, theory of social capital, identification of the role of mentoring, analysis of the impact of counseling, assessment of the effectiveness of approaches, development of recommendations.

Введение. В современном мире технические инновации и технологический прогресс играют ключевую роль в развитии экономики и общества. Студенты технических вузов имеют большие возможности для создания инновационных продуктов и технологий, что делает развитие предпринимательских компетенций важным фактором для успешной реализации своих идей. В условиях быстро меняющегося мира и глобальной конкуренции предпринимательские навыки и умения становятся необходимыми для создания и управления инновационными проектами. Студенты технических вузов, которые обладают предпринимательским мышлением и умениями, могут эффективно применять свои знания и опыт для разработки новаторских решений и продуктов.

Предпринимательская активность студентов технических вузов может стать важным источником экономического развития

регионов. Умения запускать собственные стартапы или работать в предприятиях с высоким потенциалом роста способствуют созданию новых рабочих мест и привлечению инвестиций. Многие студенты технических вузов занимаются научно-исследовательской деятельностью, которая может иметь потенциал для коммерциализации. Развитие предпринимательских навыков позволяет студентам успешно перенести свои научные разработки на рынок. Предпринимательство предоставляет студентам возможность реализовать свои творческие и деловые амбиции, стать самостоятельными и успешными. Умение предпринимать и принимать риски помогает студентам строить успешную карьеру и достигать личных и профессиональных целей [1, 2, 3].

Таким образом, исследование теоретико-методологических основ развития предпринимательства у студентов технических

вузов является актуальным и важным для формирования компетентных и инновационно настроенных специалистов, которые будут способствовать экономическому развитию и социальному прогрессу страны.

Теоретико-методологические основы развития предпринимательства у студентов высших учебных заведений - это область исследования, которая занимается разработкой и изучением концептуальных подходов и методологических инструментов, направленных на развитие предпринимательских навыков и компетенций у студентов вузов.

В рамках этой области исследователи стремятся выявить и понять ключевые теоретические аспекты предпринимательства, а также разработать методологии, которые способствуют формированию и развитию предпринимательских качеств у студентов. Они изучают различные подходы к обучению предпринимательству, анализируют эффективность различных программ и методов обучения, а также исследуют факторы, которые влияют на успешное развитие

предпринимательских навыков у студентов [4, 5].

Данное исследование имеет практическую значимость и может быть использовано в образовательных учреждениях для разработки эффективных образовательных программ, способствующих развитию предпринимательских навыков и умений у студентов.

Методы исследования. Исследования в этой области помогают выявить оптимальные подходы к обучению предпринимательству и способствуют разработке программ и методик, которые максимально эффективно содействуют развитию предпринимательского мышления, творческого подхода и решения проблем у студентов. Такие исследования играют важную роль в подготовке будущих предпринимателей, которые будут способствовать инновационному развитию общества и экономики.

Исследования в этой области состоят из пяти основных направлений:

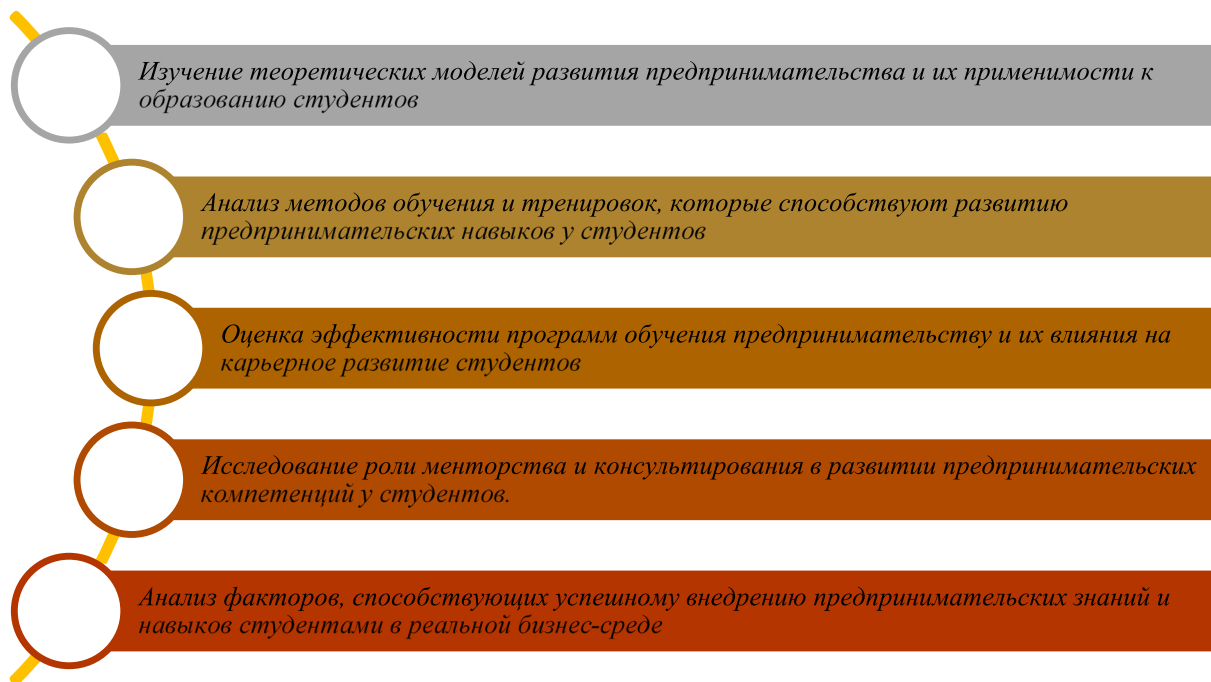

Рис.1. Основные направления исследований теоретико-методологических основ обучения предпринимательству.

Исследования теоретико-методологических основ обучения предпринимательству направлены на изучение теорий, моделей и методов, которые используются в образовательных программах для развития предпринимательских навыков у студентов. Суть данного исследования заключается в анализе и оценке эффективности различных подходов к обучению предпринимательству, а также выявлении факторов, влияющих на успешность обучения и развитие предпринимательских компетенций у студентов [6, 7, 8].

Результаты исследования. Результаты исследования теоретико-методологических основ обучения предпринимательству в технических вузах даёт возможность получить разнообразные заключения которые зависят от географических, финансовых а также целевых факторов молодежи республики Узбекистан.

Исследование дало возможность выявить оптимальные подходы к обучению

предпринимательству, которые способствуют развитию предпринимательских навыков и компетенций у студентов, которые можно использовать в практических кейсах, симуляциях, в работах над реальными проектами и т.д.

1. Изучение теоретических моделей развития предпринимательства и их применимости к образованию студентов.

Изучение теоретических моделей развития предпринимательства и их применимости к образованию студентов стало важной областью исследований в образовательном процессе. Мы стремились определить ключевые теоретические концепции, которые описывают и объясняют предпринимательскую деятельность, а затем применить эти знания для разработки эффективных образовательных программ и методик обучения предпринимательству [9,10,11].

Нами были выявлены основные теоретические модели, которые изучаются и применяются в обучении предпринимательству:

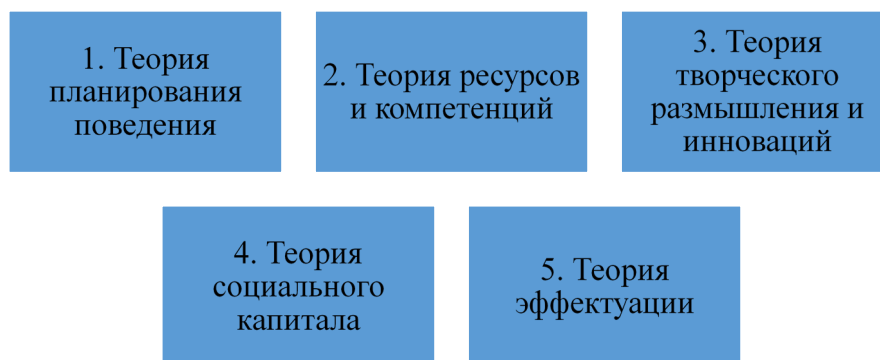

Рис. 2. Основные теоретические модели обучения предпринимательству

1. Теория планирования поведения: Эта теория объясняет, какие факторы влияют на принятие решений и формирование интенций становиться предпринимателем. Она помогает понять, какие мотивации и убеждения способствуют предпринимательской активности.

2. Теория ресурсов и компетенций: Эта

теория сосредотачивается на ресурсах и компетенциях, которые предприниматели используют для достижения конкурентного преимущества. В обучении предпринимательству это помогает студентам определить свои сильные стороны и применить их для успешного запуска и развития бизнеса.

3. Теория творческого мышления и

инноваций: Эта теория исследует процессы генерации новых идей и творческих подходов. Она помогает студентам развить креативное мышление и навыки инновационного решения проблем, что особенно важно в предпринимательстве.

4. Теория социального капитала: Эта теория исследует роль социальных связей и сетей в предпринимательской деятельности. В образовании это может помочь студентам развить навыки построения и управления деловыми отношениями.

5. Теория эффектуации: Эта теория сфокусирована на том, как предприниматели принимают решения в условиях неопределенности и ограниченных ресурсов. В обучении предпринимательству это помогает студентам развить гибкость и умение адаптироваться к изменяющимся условиям.

Исследование теоретических моделей развития предпринимательства и их применение в образовательной практике позволяют создавать более эффективные образовательные программы, которые оборудуют студентов необходимыми знаниями, навы-

ками и компетенциями для успешной предпринимательской деятельности. Это способствует развитию предпринимательских способностей студентов и поддерживает их карьерное развитие в будущем [12, 13].

2. Анализ методов обучения и тренировок, которые способствуют развитию предпринимательских навыков у студентов. Анализ методов обучения и тренировок является важной частью исследований в образовательной сфере. Эти методы играют решающую роль в эффективности и результативности образовательного процесса.

Исследование помогли выявить успешные практики и подходы к обучению предпринимательству, которые применяются в различных учебных заведениях. Это были программы, предоставляющие студентам доступ к предпринимательской среде, менторство, возможности для работы с инновационными стартапами и предприятиями.

Вот некоторые из основных методов обучения и тренировок, которые подвергались анализу:

Рис. 3. Методы обучения и тренировок

- Лекции: Этот традиционный метод включает преподавание материала студентам через устную презентацию. Лекции могут быть эффективными для передачи основных понятий и теорий, но они могут быть менее интерактивными и не всегда способствуют глубокому пониманию материала.

- Практические занятия: Этот метод предполагает активное участие студентов в практической деятельности, такой как решение задач, проведение экспериментов или выполнение проектов. Практические занятия способствуют закреплению знаний и развитию навыков.

- Дискуссии и обсуждения: Этот метод включает обсуждение материала студентами и преподавателями. Дискуссии способствуют активному участию студентов, обмену мнениями и анализу различных точек зрения.

- Кейс-метод: Этот метод предполагает анализ реальных деловых ситуаций и принятие решений на основе анализа данных и фактов. Кейс-метод развивает навыки критического мышления и принятия решений.

- Интерактивные технологии: Этот метод включает использование интерактивных технологий, таких как компьютерные программы, онлайн-курсы и симуляции. Интерактивные технологии позволяют студентам самостоятельно изучать материал и получать обратную связь.

- Тренировки и практика: Этот метод предполагает повторение и закрепление навыков через систематическую тренировку и практику. Тренировки помогают улучшить производительность и уверенность в определенных навыках.

Анализ этих методов включает оценку их эффективности, преимуществ и недостатков, а также определение того, как они соответствуют потребностям и особенностям студентов. Исследования в этой области помогают улучшить образовательные программы и методики, а также определить

оптимальные способы обучения и тренировок для достижения желаемых образовательных целей [14].

3. Оценка эффективности программ обучения предпринимательству и их влияния на карьерное развитие студентов. Оценка эффективности программ обучения предпринимательству и их влияния на карьерное развитие студентов является важной задачей для учебных заведений, образовательных организаций и правительственных институтов. При проведении исследования мы смогли оценить, насколько эффективно образование способствует развитию предпринимательских компетенций у студентов и как это влияет на их карьеру. Это включало анализ стартап-проектов, успешность предпринимательской деятельности выпускников и т.д [15].

Для этого проводились различные исследования и анализы, основанные на следующих аспектах:

1. Измерение предпринимательской активности: использовались показатели, которые позволяют оценить уровень предпринимательской активности студентов после завершения программ обучения. Это включало количество созданных стартапов, запущенных предприятий, объем привлеченных инвестиций и т. д.

2. Оценка предпринимательских компетенций: проводилось анкетирование или интервьюирование студентов для определения их предпринимательских навыков и умений, таких как творческое мышление, умение принимать риски, лидерство, коммуникация и т. д.

3. Следование выпускников: в течении 2019-2022 годов отслеживалось карьерное развитие выпускников программ предпринимательства позволяющие определить, насколько успешно они применяют полученные знания и навыки в своей профессиональной деятельности.

4. Формирование связей с деловым обществом: были изучены взаимодействия

студентов с предприятиями и предпринимателями позволяющие оценить влияние программ обучения на установление бизнес-контактов и реализацию коммерческих проектов.

5. Изучение учебных планов и методик: анализировались содержания учебных программ и методик обучения позволяющие определить, насколько эффективно они отражают реальные вызовы и задачи предпринимательской деятельности.

6. Определение степени удовлетворенности студентов: оценивались мнения студентов о программе обучения предпринимательству и их уровень удовлетворенности может служить показателем эффективности и качества образовательной программы.

Исследования по оценке эффективности программ обучения предпринимательству помогли выявить сильные и слабые стороны образовательных программ, а также определить необходимые изменения и улучшения для достижения оптимальных результатов в подготовке предпринимательских специалистов. Отчеты и результаты этих исследований использовались для принятия решений в области образования и разработки стратегий поддержки предпринимательства и инноваций.

4. Исследование роли менторства и консультирования в развитии предпринимательских компетенций у студентов. Исследование роли менторства и консультирования в развитии предпринимательских компетенций у студентов было направлено на выявление и анализ влияния менторской поддержки и консультирования на студентов, стремящихся стать предпринимателями или развивать свои предпринимательские навыки. Они изучали, как эти формы поддержки способствуют формированию ключевых компетенций, необходимых для успешного предпринимательства, и влияют на процесс развития предпринимательских навыков у студентов. В рамках исследования было изучено несколько аспектов:

- а) идентификация роли менторства;
- б) анализ влияния консультирования;
- в) оценка эффективности подходов
- г) разработка рекомендаций

Цель такого исследования заключалась в понимании важности менторства и консультирования в формировании предпринимательских навыков у студентов и выявлении способов улучшения этого процесса для достижения большей успешности в их предпринимательской деятельности.

4. Разработка рекомендаций для улучшения образовательных программ: На основе результатов исследования были сформулированы рекомендации для технических высших учебных заведений и образовательных программ, направленные на оптимизацию и повышение эффективности обучения предпринимательству. Суть разработки рекомендаций для улучшения образовательных программ заключалась в анализе и оценке существующих образовательных программ с целью выявления их сильных и слабых сторон, а также потребностей и ожиданий студентов и рынка труда. На основе этого анализа разрабатывались рекомендации по улучшению программ, которые помогут достичь более качественного и результативного образования студентов.

Процесс разработки рекомендаций включали следующие шаги (Рис. 4.).

5. Анализ факторов, способствующих успешному внедрению предпринимательских знаний и навыков студентами в реальной бизнес-среде. Результаты анализа факторов, способствующих успешному внедрению предпринимательских знаний и навыков студентами в реальной бизнес-среде, были разнообразными. Однако, в общих чертах, эти результаты включали следующие ключевые пункты:

1. Практическое обучение и опыт: Студенты, которые прошли практическое обучение в предпринимательстве и имеют опыт реального взаимодействия с бизнес-средой, демонстрировали более высокий уро-

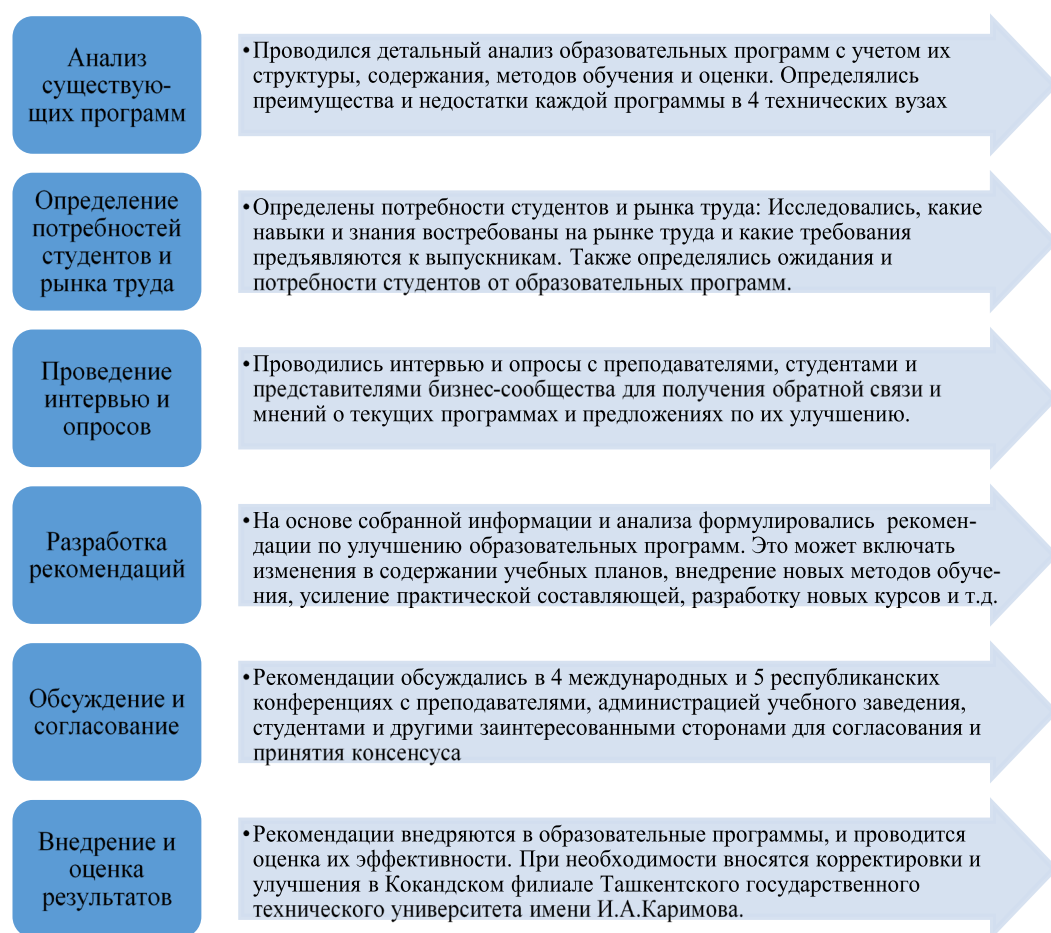

Рис. 4. Этапы внедрения разработанных рекомендаций для улучшения образовательных программ

вень предпринимательских компетенций и успешнее реализуют свои предпринимательские идеи.

2. Поддержка и наставничество: Наличие поддержки и наставничества со стороны опытных предпринимателей и бизнес-менторов способствовало развитию у студентов уверенности и навыков, необходимых для успешного предпринимательства.

3. Инфраструктура и ресурсы: Наличие доступных ресурсов и инфраструктуры, таких как финансирование, рабочие пространства и техническая поддержка, обеспечивает студентам лучшие возможности для воплощения своих предпринимательских идей в жизнь.

4. Культура и поддержка вуза: Актив-

ное участие вузов в развитии предпринимательской культуры и инициатив, а также поддержка предпринимательских программ и мероприятий, способствовало высокому интересу студентов к предпринимательству.

5. Сеть контактов и связи: Наличие сети контактов и связей способствовало студентам в нахождении поддержки, финансирования, потенциальных партнеров и клиентов для их предпринимательских проектов, а также в дальнейшем трудоустройстве.

Заключение. В целом, результаты исследований показывают, что успешное внедрение предпринимательских знаний и навыков студентами в реальной бизнес-среде тесно связано с поддержкой, обучением, доступностью ресурсов и возможностями,

предоставляемыми университетами и другими организациями для развития предпринимательства у студентов. Исследования в области теоретико-методологических основ развития предпринимательства у студентов высших учебных заведений имеют важное

значение для формирования эффективных образовательных программ, которые будут способствовать развитию предпринимательского мышления и действий у студентов и помогать им успешно осуществлять предпринимательскую деятельность в будущем.

Используемой литературы:

1. Романцова, Д. В. Проблемы развития молодежного предпринимательства// Д. В. Романцова, Е. И. Денисевич. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. -2015. - № 8 (88). - С. 614-618. - URL: <https://moluch.ru/archive/88/17566/>.
2. Fayolle Alain and others. "Entrepreneurial Innovation and Leadership: Preparing for a Digital Future"// Journal of Leadership and Management (2018).
3. Norris F. Krueger Jr. "What Lies Beneath? The Experiential Essence of Entrepreneurial Thinking"// Journal of Entrepreneurship Theory and Practice, (2017).
4. Dr. Gary D. Libecap "Contracting for Property Rights"//Journal of Economic Literature (2001).
5. Dr. Per Davidsson. "The Business Model: Recent Developments and Future Research"// Journal of Management (2017).
6. Kasimakhunova, A. M., and T. Butaev. "Methods of Developing Entrepreneurial Competencies in Students of Engineering Education. "European journal of innovation in nonformal education 2.1 (2022): 309-315.
7. Kasimakhunova, A. M., and T. Butaev. Methods of teaching students entrepreneurship and rules of working with business// Educational and Pedagogical Sciences. 2022
8. Kasimakhunova A.M., Atajonova S.B., Use of innovative learning methods in the classes on the subject: "Theory of automatic control"// Scientific-technical journal STJ FerPI, 2021, T.24, №6 pp. 147-151
9. Kasimakhunova A.M., Atajonova S.B. Research of interdisciplinary relationships of physics and special objects of the specialty "Mechatronics and robotics"// Bulletin of the National University of Uzbekistan (ACTAUUZ), 2022, [1/2]. ISSN 2181-7324. <http://science.nuu.uz/uzmu.php> Social sciences, pp.83-86.
10. Kasimakhunova, A. M., Bo'taev T. Muhandislik ta'limi sohalari talablarida tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish// Monografiya/. - Qo'qon.: "ART PRESS", 2023. – 156 b.
11. Butaev T., Begmatov X.I., Haydarov X.X. Model for the training of engineer-entrepreneurs// International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.265 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 06 2022
12. Butaev T., Haydarov X.X. Technology for Development of Soft and Hard Skills Competencies in Engineering Students of Higher Education Institutions// Central asian journal of theoretical and applied sciences Volume: 03 Issue: 07 | Jul 2022 ISSN: 2660-5317. 198-202. <https://cajotas.centralasianstudies.org>
13. Butaev T., Namozova M. Innovation in the modern education system //Innovation in the modern education system: a collection scientific works of the International scientific conference (25th November, 2021) – Washington, USA: "CESS", 2021. Part 12 – 390 p.
14. Бутаев Т. "Муоммолар бозори" методи// Техника ва технологиянинг долзарб муаммолари уларнинг энерготежамкор ва инноватцион ечимлари . 20-22 апрел. 1-қисм 173 б. ФарПИ 2016
15. Бо'таев Т. Техник соҳаларда рақобатbardosh kadrlar tayyorlash istiqbollari//“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusida Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari II- to‘plami. Namangan, 2022 y. 380-382 b.

